

श्रीआगमोदयसमितिप्रत्योद्धार प्रथाक ५०

श्रीमन्मलधारगच्छीयहेमचन्द्रसूरिनिर्मितवृत्तियुत वल्भीयस्यारम्ययिज्जिबुक्त श्री-जीवसमास-प्रकरणं

प्रकाशकः—श्वेरी जीवनचद साकरचद अस्था एक कार्यवाहकः

मुद्रयिता—इन्दौर जेनबन्धु मुद्रणालय

प्रति १००० वीरसवत २४५४

विक्रमसवत् १९८४

क्राइस्ट सन १९२७

पण्य ४.

जीवसमासेलध्वीविषयानुक्रमणिका

विषयः	गाथा यावत्.	विषयः	गाथा यावत्.	विषयः	गाथा यावत्.
निक्षेपानुयोगमार्गणागुणस्थानानि	९	द्रव्यप्रमाणे दंडांगुलादिभेदाः	१०४	नारकदेवतिर्यग्नरायूपि मिथ्या- दृगादीनां स्थितेः	२४२
संप्रेषदृगतीन्द्रियकायकुलयोनिंसह- ननसंस्थानशरीरयोगवेदकपायशा- नसामायिकादिपुलाकादिदर्शनले- रयामव्यक्षयोपशमादिसम्यक्त्व- संज्ञाऽऽहारकवर्णनं तत्र गुणास्तत्त्वा- भिनश्च	८२	काले समयादिपल्यादितत्प्रयोजन- संख्यातादिनयप्रमाणभेदाः ...	१४३	अन्तरं गत्युत्पादादि सिद्धिनारकदेव- गुणानां विरहकालश्च	२६४
धर्मस्तिकायाद्यजीवभेदाः ...	८६	भिथ्यादृष्ट्यादिनारकादिजीवमानं धर्मोस्तिकायादिमानं	१६६	भावभेदा जीवाजीवाश्रयत्वं लब्धयश्च गतिवेदगृह्वीदेवजातिकायगुणानाम- स्प्यहुत्वं धर्मोदीनां च	२७०
		नारकदिशरीरमानम्	१६८	फलमुपसंहारश्च	२८७
		स्पर्शना अधस्तिर्यग्पूर्वलोकाः	१८०		
		समुद्घातास्तत्क्षेत्रकालमानं	१९१		
		भिथ्यादृगादिस्पर्शना च	२००		

—*—

गाथाक	अथ जीवसमासे बृहद्विषयानुक्रम	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१	चतुर्विंशतिजिननमस्कार, चतु- र्दशजीवसमासनिरूपणप्रतिष्ठा च १		१०
२	निश्चयनिरुक्तिसत्पदादिगत्यादि- भित्थानुगम	११-१३ गतेभेदा, भेदा नामानि गोत्राणि च नरकाणा	११
३	जीवनिक्षपो	तिर्यग्नरगतिनिरूपण	१३
४	किमादीनि पञ्चनुयोगद्वाराणि	कर्मभोगभूम्यन्तरद्वीपसमू- च्छिमगर्भजायर्म्लेच्छभेदा	१४
५	सत्पदादीनि अष्टानुयोगद्वाराणि	नराणाम्	१४
६	गत्यादीनि चतुर्दश मार्गणास्थानानि ५	१६-२१ देवाना भेदा भवनपत्तयः १० व्यन्तर ८ ज्योतिष्काः ५ क-	१६-२१
७	बहुत्वात् जीवभेदाना चतुर्दश- भिर्भेदेरनुगमस्य प्रस्ताव	ल्योपपन्ना, १२ प्रैवेयकाः ९ अनुत्तराः ५	१९
८-९	चतुर्दश मिथ्यादृष्ट्यादीनि गुणस्थानानि	गतिषु चतसृषु गुणस्थानानि	२२

गाथाकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
२३-२४	पचस्विद्वयेषु गुणस्थानानि	२२
२५	पर्याप्तयः	२३
२६	षट् कायास्तेषु गुणस्थानानि च	२४
२७ ३६	खरपृथ्वीमणिअपतेजोवायु- षादरचनस्पतिकन्दादिसवाला दिसाधारणभेदा	२४
३७	अनन्तकायप्रत्येकवनस्पति- लक्षणानि	२९
३८-३९	नसकाये द्वित्रिचतुष्पचेन्द्रियभेदाः ० ९	३८-३९
४०-४४	पृथ्व्यादीना कुलकोटीमानम्	४०-४४
४५-४७	योनीना सप्ततदयोऽचिस्तादयः शीतोष्णादयश्च भेदाः	४५-४७
४८-५०	सहननानिदतानि केषा कानि च	४८-५०

गाथांकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	गाथांकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	गाथांकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
५१-५२	संस्थानानि ६ तत्त्वामित्तश्च, प्र- ख्यादीनामाकाराः	३५	६८	पुलाकादयो निर्भन्थाः ५, तत्र गुणाश्च	५६	८१	(३)संज्ञास्वरूपं, संज्ञासु गुणाः ७८	पृष्ठाङ्कः
५३-५४	शरीराणि ५ तद्वन्तश्च	३६	६९	दर्शनानि ४ तत्र गुणस्थानानि च	६०	८२	आहारानाहारकस्वरूपं, अनाहा- रका जीवाः	७९
५५-५८	योगाः १५ तत्त्वामित्तश्च, योगेषु गुणस्थानकानि च	३८	७०-७४	लेख्याः ६, तासु गुणाः, पृथ्व्या- दिषु नारकेषु वैमानिकेषु च		८३	साकारानाकारोपयोगौ अजीवस्य स्वरूपं, धर्मास्तिका- यादयो भेदाः (१४), धर्मादीनां गत्यादीनि लक्षणानि	८३
५९-५९॥	वेदाः ३, तद्वन्तः तत्र गुणाश्च	४६	७५	लेख्याः, द्रव्यभावभेदौ तासां, तासां वर्णादिविचारश्च	६३	८७-९०	प्रमाणभेदाः (४), द्रव्ये प्रदेशवि- भागौ, मानोन्मानप्रमाणप्रति- मानगणितभेदाः रसमानं दण्डर- ज्ज्वदिमानं च	८४
६०	कषायाः ४ तत्र गुणाश्च	४७	७६-८०	भव्याभन्यलक्षणं, तत्र गुणाश्च	६९	९१-९३	क्षेत्रप्रमाणे प्रदेशविभागौ, अंगु- लाद्यलोकान्तं त्रिविधमंगुलं सूची- प्रतरघनभेदाश्च	९२
६१-६४	ज्ञानानि ५ मतेः २८ श्रुतस्य १४ अवधेभेदाः ६, अवाधिमन्तः, मनःपर्यायभेदौ केवलं च	४८		रूपणं, सर्वदेशघातीनि स्पर्धका- नि क्षयोपशमोपशमक्षयाणां स्व- रूपं, सम्यक्त्वे गुणाः, तत्र वैमा- निकादयो जीवभेदाः	७०			
६५	ज्ञानाज्ञानेषु गुणस्थानानि	५२						
६६-६७	चारित्राणि ५ तत्र गुणाश्च	५३						

गाथांकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	गाथाकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	गाथांकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
१४-१०४	परमाणोलक्षण, नैश्चयिकन्या वहारिकभेदी, उत्सङ्गसद्दिण- काशा' परमाणुप्रसरेण्वादय - अगुलवितस्त्यादि प्रमाणागुल भेदिप्रतयथा आत्मागुल तत्त- दगुलमेयानि च १४	१४	१३४-१४३	धादरसूक्ष्मे पत्योपमे सागरो- पमे च, द्वीपसागरसत्या, अद्वा- पत्योपमसागरोपमे द्विविधे, उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यौ, कर्मका- यभवस्थितय'प्रयोजन, द्विवि- धे क्षेत्रपत्योपमसागरोपमे पू- ञ्चयादीना मान प्रयोजन च १०९	१०९	१४४	१४९	१४८
१०५-११६	कालप्रमाणे समयलक्षणमाव- लिकोच्छ्वासप्राणस्तोकलवमु- हूर्त्तोऽहोरात्रमाससर्वयनवर्षपू- र्वागपूर्वादिशीर्षप्रक्षीलकापर्यन्त- कालनिरूपण १०३	१०३	१५०-१६४	भवप्रमाणे गुणे वर्णादि, श्रुतस- रयाने कालिकाशस्वरपदादि, गणनसख्याने अनवस्थितश- लाकप्रतिशालाकमहाशालाकैरु- त्कृष्ट सरयात नवविधमसरया-	१०३	१५०-१६४	नारकमान, तिर्य- ग्मान पर्याप्तापर्याप्ततिर्यग्मान वैक्रियलब्धिमात्तिर्यग्मान स्त्री पुनपुसकतिर्यग्मान, (महाद- ण्डक')गर्भजमनुष्यमान चतु-	१३४

गाथांकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	गाथांकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	गाथांकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	
	निकायदेवमानं श्रेणिसूच्यदि- ना नारकदेवमानं पर्याप्तपृथ्व्य- प्रत्येकवनस्पतिवाहिवायुअप- र्याप्तपृथ्व्यादिपर्याप्तापर्याप्तबा- दरसूक्ष्मसाधारणवैक्रियवा- युपर्याप्तापर्याप्तविकलेन्द्रियमानं १४०	१६५-१६६	अपर्याप्तमनुज्याघनवस्थिता- नां मानसुपसंहारश्च जीवद्रव्य- मानस्य	१६२	क्षेत्रं, नारकाविकलहरितसंभू- च्छिमगर्भजपर्याप्तापर्याप्तजल- खेचरचतुष्पदपरिसर्पपृथ्व्या- दिमनुष्यभवनपत्यादिदेव- शरीरमानं	१६६	१७८-१८२	मिथ्यादृक्केवलिसूक्ष्मबादरै- केन्द्रियपर्याप्तवायूनां क्षेत्रं, क्षेत्र- स्पर्शनभेदः, धर्मादीनां च क्षेत्रं १७३	१७३
१६७	अजीवद्रव्ये धर्मास्तिकायादी- नां मानं	१६४	१८३-१९१	लोकस्य अधस्तिर्यग्धूर्ध्वलोक- नां च संस्थानं, जम्बूलवणधात- कीपुष्करमानुषोत्तररत्नप्रभा- दिपृथ्वीमानं, उपरिप्रदेशवृ-	१६४	२०१-२१२	एकजीवानानाजिविपु भवायुःका- लादिप्रतिष्ठा, नरकेषु असुर- नागादिषु न्यन्तरज्योतिष्कश- क्रादिदेवेषु परापरि भवायुपी,	२०१-२१२	

गाथांक	विषयः	पृष्ठाङ्कः	गाथांक	विषयः	पृष्ठाङ्कः	गाथांक	विषयः	पृष्ठाङ्कः
२१३-२१८	पृच्छ्यादिष्ठीन्द्रियादिगर्भजेष्ठ- रजलस्थलखेचरसाधारणा मायुः	१९८	२३५-२३६	दृगादीनां तिर्यग्तरयोर्मिथ्या- त्वादीना, एकेन्द्रियादिपृच्छ्या- दिकाययोगादिस्त्रीविदादिको- धादिमतिज्ञानाज्ञानादिदर्श- नचारित्रलेख्याभव्यसिद्धाहा- रकाना स्थिति.	२१७	२४७-२४९	रश्चा असञ्चितिरश्चा तेजोवा- युशेषतिरश्चां तमस्वमसा आ- नतादीना सुरनारकाणा गति- स्थान	२५१
२१९-२३४	सुरनारकातिर्यग्तरैकेन्द्रियनि- गोदबादरसूक्ष्मपर्याप्तवादर- सरयातवपर्युस्तिर्यग्तरपर्या- प्तपचेन्द्रियप्रसना कायस्थिति. २००	२००	२३७-२४२	अन्तर्मुहूर्त्तसमयमाना भावा रेछेदोपस्थापनीयपरिहारकाणा जघन्येतरकालौ, नानार्जिवाधि- तो योगकाल., धर्मादीना पुद्ग- लाना च स्थितिकालः	२४६	२५०-२५५	एकेन्द्रियाणा व्यवनोत्पातौ त्र- सर्जीवानामुत्पत्तिच्यवनयो स- ख्या नैरन्तर्यं च, सिद्धान्ता सि- द्धिकालः सख्या च	२५५
	सास्वादनमिश्रेणु एकजीव ना- नाजीवाश्चाश्रित्य मिथ्यात्वे ए- कजीवस्य अविरतादीना ज- घन्येतरे नरकादिषु च मिथ्या-		२४३-२४४	अन्तरस्वरूप, नराणा सञ्चिति-			६ नारकाणामुत्पादोद्धर्त्तनयोरन्त- र त्रसस्थावरबादरसूक्ष्मप्रत्येके- तरेषामन्तर बादरसूक्ष्मानिगो- षानां प्रत्येकान्ता असञ्चितिर्ये-	

गाथांकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	गाथांकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः	गाथांकः	विषयः	पृष्ठाङ्कः
	गनपुंसकानां सौधर्मादीनां देव- गतौ तत्र तत्रोत्पादोद्धर्त्तनयो- रन्तरं	२५९	२६५-२७० भावाः ६, कर्मस्ववतारः, भेदाः अजीवि भावौ	२८२	२८५-२८६ मन्थोपयोगफलं प्रशस्तिः			३०० ३०१
२५७-२६४ मिथ्यात्वसास्वादनादीनामाहा- रकादीनां छेदोपस्थापनीयादी- नामुत्कृष्टो जघन्यश्च विरहः, सम्यक्त्वदेशविरतिसर्वविरती- नागन्तरं अजीवानां च	२७०		२७१-२८४ गतितिर्यगादिस्त्री नारकादि धर्मोदितिर्यगगतिदेवगतिजाति काय गुणस्थानि नारकदेव तिर्यगमनुष्य गुणस्थानि (योग- वेदकपाय लेश्यादृष्टिज्ञान) अजीव द्रव्यतत्प्रदेशाल्पबहुत्वं	२९९			इति जीवसमासः	

—*—

श्रीजीवसमासस्योपोद्घातः

सध्यादीयतामिद पूर्वधराचार्यवर्यविहित यथार्थं जीवसमासाभिधान प्रकरण, विवरीतारश्वास्य पूर्वमप्यञ्ज्वन् केऽप्याचार्य-
सिन्धुराः यतः अत एवैवान् पूर्वटीकाकारा इत्यमाहुरित्येव ४७ गाथावृत्तौ प्रकृतटीकाकाराः स्मरयन्ति, प्रकृता च व्याख्या श्रीमद्भिरे-
र्षपुरीयगच्छाम्बरनभोमिणिभिः श्री हेमचन्द्रद्वारिभिः प्राणयि, श्रीमन्वो हेमचन्द्रद्वारयश्च त एतेभ्ये श्रीविशेषावश्यकभाष्य
अनुयोगद्वाराणि च व्याख्ययाऽल्लचकु, चक्रुश्च स्वोपज्ञव्याख्यायुतां भवभावना पुष्पमाला चेति प्रतीतेभ्य प्रतिभावंतां, किंच-श्रीमतां
शिव्यवर्येण श्रीश्रीचन्द्राचार्येण विहिते श्रीश्रुतिनिसुतचरित्रेऽपि श्रीमतां किंचिद् दृत्त प्रसाधित तत् तत एवावधार्यं, श्रीमन्तश्च द्वाद-
शशताब्धां वैक्रमीयाया सत्तावन्तः, यतः प्रकृतग्रन्थग्रशस्तौ वीरदेवाचार्यान् श्रीमन्श्रुतिचन्द्राचार्यांश्च स्मरन्ति एते, ते च द्वादशश
ताब्दीतः परतौ न, किन्तु प्रागेव, यतः श्रीश्रुतिचन्द्रद्वारयो हि सप्तत्यधिकवर्षसहस्रेषु दिव गताः, किंच श्रीमतां शिव्यवर्याः
श्रीश्रीचन्द्राचार्याः श्रीश्रुतिनिसुतस्वामिना चरित्र त्रिनवत्यधिकैककादशशताब्द्या चतुः, ततोऽपि निस्सग्नयमेतत् यतः श्रीमन्तो द्वादश
शताब्दीभाविन, आस्तामन्यत्-स्वयमपि च श्रीविशेषावश्यकवृत्तौ 'शरदां च पचससत्यधि'रूकादशशतशतग्रीतेषु । कार्त्तिकृतितपंचम्यां
श्रीमजयसिंहनृपराज्ये ॥१॥' इति श्लोकेन रयाति स्वीया सत्तां द्वादशशताब्द्या, किंच-श्रीमद्विर्विवृतेषु कृतेषु च ग्रन्थेषु दशसु विवरणमिद
पठ, अत्र वृत्तौ नास्ति हायनानां सत्यतीद्विधानकालदार्शिका, अन्ये तु चतुष्पद्यधिकान्येकादश शतान्याहुः, गुग्ममविच तत्, यतो विशेषाच-
श्यकवृत्तौ "स्वकृताना ग्रन्थत्रजानामेव क्रमनिर्देश व्यु पूज्याः-मया परमपुरुषस्योपदेशं श्रुत्वा निरचग्य दृष्टिति नियेशितमायद्वयक-

कतया प्रतिभातीति । अवधार्यं तावद्धीर्नर्यदुत जीवसमामारुख्यं प्रकरणमिदं पूर्वभृद्धिविहितं यत् आख्यान्ति प्रकरणकारा उपसहारगाथाया दृष्टिवादगतपदार्थदर्शकतामेतस्य, परं ते द्वरिपुङ्गवाः कदा अभूवन् किमभिधानाश्च ते इति न ज्ञायते, परं ग्रामाणिकप्रकाण्डास्ते इति तु निर्णयंते, यतः ३०-३६-३५ ६९ ७३ ७८ ८०-८२-११५-१५३-१५७ १५८ १७५-१८४-१९४-१९७-१९९ प्रश्रुतिगाथासु पृथ्वीभेदक्रमार्दीनां सिद्धान्ताभिहितक्रमादेरन्यथात्वेऽपि न टीकाकारेण दूषितान्येतदग्रन्थगतानि वाक्यानि, श्रीविजयसेनद्वारिभिः सेनप्रश्नेऽपि द्वितीयोच्छ्वाससत्कद्रापिटमे तुयोच्छ्वाससत्कद्रादशे च प्रश्ने एतत्प्रकरणगतं वचनमनूदितं मतान्तरतया न तु दूषितं, श्रीविनयविजयोपाध्यायैस्तु लोकप्रकाशे शतशोऽनूदितमेतत् मूलप्रकरणं, यत् एव ततो विसर्वादो दृश्यतेऽत्र चङ्गुस्थानपु सिद्धान्तवाङ्मयै सह परं न तत्रानास्था श्रद्धावता, यत् केवलादिगम्येषु पदार्थेषु अर्वाग्दर्शीभिरन्यतमं सत्यतया निर्णेतुं शक्यो नेति पदार्थे द्वयमपि व्याख्येयमेवेति । किंच-प्रकरणस्यास्य विवरणादेतस्मात् प्रागप्यभूता द्वे वृत्तौ, यतः श्रीमद्भिरैव ४७ तमगाथावृत्तौ 'मूलवृत्तिकृते'ति स्पष्टमेवाख्यातं, स्वकृतविवरणमपेक्ष्य स्यात् तस्या वृत्तेर्मूलवृत्तित्वं परं १५८गाथावृत्तौ "एतद्गाथायामर्वाचीनटीकाकार ग्राह, तद्यथा-मूलटीकायान व्याख्याता, अस्माक त्वयमर्थः प्रतिभासते, व्याख्यानमर्वाचीनटीकाकारकृतं दर्शितं" मिति स्पष्टमुल्लेखस्य दर्शनात् अभूता द्वे वृत्तौ अस्य इतः प्राग् इत्यत्र न कोऽपि संदेहः, परं न काष्णुपुलम्येते न चेच्छ्लिखिते अपि अन्यत्र दृश्येते, स्याता चेत्कस्यापि चिदुप पाठे ज्ञाप्या समित्तिरियं यतस्तयोरपि यथायथं प्रचारः स्यात् । प्रकरणमिदं सद्वृत्तिकं प्राक् श्रीमद्भरगोविंदासोक्त्या कलिकताया मुद्रयितुमारब्धं परं तस्य मुद्रणालयाधिपेन रूप्यकाः प्रचुरा श्रीमद्भरगोविन्ददासेर्दीपिता गृहीत्वा न कृतं मुद्रण पूर्णमिति श्रीजिनवन्धुसमुद्रणालये पूर्णकारितमेतदिति पत्रान्यथात्वेऽक्षरद्वैविध्ये चानुपाया वयमिति-

ज्ञापयन्ति आनन्दसागराः ॥ संवद्धेदाष्टनागोलामितेऽब्दे श्रावणे सिते । तृतीयायां शनौ चकुरेनमानन्दसागराः ॥ १ ॥ निरस्य
केशरीयाख्ये तीर्थे तीर्थमलिम्बुचः । नशान् विघ्नकरान् राजादेशात् दण्डक्रियां व्यधुः ॥ २ ॥ ते निर्वन्धेन सङ्घस्य स्थिता
उदयपत्तने । किञ्चिज्जीवसमासस्योपोद्घातं हलिलखनमुम् ॥ ३ ॥

शुद्धि पत्रम्

पृष्ठ ९१ पंक्ति ८—अष्टभिः परमाणु भिरेक ऊर्ध्वरेणुः-भवतीत्यर्थ.

पृष्ठ ९८ पंक्ति १३-रत्नित्वेक्तौ.

पृष्ठ ९९ पंक्ति ८—० तत्त्वादेव तदिह.

पृष्ठ १०० पंक्ति ८—० विष्कम्भा सहस्राड्गुलदीर्घा च प्रमाणाड्गुलसूची जायते, इद मुक्तं भवति-अर्धतृतीयोत्सेधांगुलविष्कम्भे
प्रमाणाड्गुले तिस्रः-श्रेणयः कल्प्यन्ते एका उत्सेधाड्गुलेनाड्गुलविष्कम्भा, शतचतुष्टयदीर्घा च-द्विती.

पृष्ठ १०१ पंक्ति ६—ततः-श्रेण्यादयो भवन्ति तथाहि असंख्येयगुणेन प्रश्राणाड्गुलयोजनैरित्यर्थः- अनु०

श्रीम मन्थारिहोमचन्द्रसूरिसूत्रितविवरणयुत श्रीजीवसमास

॥ अहम् ॥

• य स्मात्प्रलम्बरे रंगता निहत्य, हाद तम प्रकटिताखिलवस्तुतस्य ।
 क्तित्यादित सुग्दरे स्तुतपादपद्माऽपूर्यो रविविजयते स चिन्तद्वीर ॥ १ ॥
 प्रणमामि चरणयुगल तेषा श्रीगौतमादिसुरीणाम् । वैजंलदेखि इष्ट सुनतेभ यवमुगामु ॥ २ ॥
 कामभेजुरिकारोपमिनायप्रलाधिनी । या स्तुता स्वगोत्रांघे , त्तामि ता युतदस्ताम् ॥ ३ ॥
 विशाकपत्र नतराऽऽत्सयुष्ण्या परस्परम् । प्रति जीरनमास्तय वीतेविघ्न प्रवज्म्यम् ॥ ४ ॥

तल चायुपलभेयदिगिगपवाधमाना, नाम्प्रतरालालचन्तू, मसरचोरस्य तरुप्रशर्ममन्थय विरारिहितान् श्रीगुणस्थानादिकान् भावान् सन्क्षिप्य प्रतिसादयितु
 जीवसमासगन्धिकां प्रकरण धिक्कीपराचार्यो नि शेषप्रत्यूहोपरामाय मङ्गलगर्भा प्रजावत्प्रत्यथ रम्यन्धभिषेयप्रयो जगर्भा च गाजमाह —

दस चोदस य जिणवरे चोदसगुणजाणः नमसिन्ता । चोदस जीवसमासे समासओऽणुप्रमिस्तामि ॥ १ ॥

व्याख्या— दस चतुदश च जिणवरा चतुविंशतित्त्व्यास्तीथवरान्तिष्य ' मत्सृत्य ' प्रणिपत्य किमित्याह— ' चोदसजीवसमासे ' इत्यादि,
 श्रीगानो रमस्तपीयास्तिबाधगतानमग ताना उन्वृतां म्माला ट्प्रग्राह्या सद्दृष्या चतुदश ७ ते जीरनमासाथ तान् यदधमाणस्वस्याः सिद्धान्तमदोधिभणनापेज्या

‘समासतः’ सद् ज्ञेयं ‘अनुत्तमिभ्यामि’ भगिण्यामीतिस्मन्ध, जीवसमासाद्येह चतुर्दश गुणस्थानक्रान्त्यवसेयानि, मिथ्यादृष्टिसात्वाङ्गनादिभेदस्तरेरपि समस्तजन्तुसङ्ग्रहान्, एतेषु सूचयतेऽ विशेषणकारि, कथम्बलान् जिनवरान् २-चतुर्दशगुणान् मिथ्यादर्शनादीन् जानन्तीति चतुर्दशगुणज्ञायकतास्तान्ति, ग्रन्थया हि तीर्थकरा-समस्तमपि वस्तुनिवह जानन्त्येव, किमेतन् निर्द्धार्य चतुर्दशगुणज्ञायकत्वविशेषणेन २, तस्मादिह प्रकारे चतुर्दशगुणस्थानरूपा ये जीवसमासा मयाऽभिधास्यन्ते तान् शम्यशेषनिशेषोपेतास्तीर्थकरा एव जानन्ति, ग्रह तु तदुक्तानुसारेण सद् ज्ञेयं किञ्चित्तान् भगिण्यामीत्येतदेव सूचयतेऽ विशेषणमुपादायीति स्थित, केवल गुणस्थान-कान्तर्गतानि तद्भ्रान्तपक्षमायातानि सूक्ष्मैकेन्द्रियवादेकेन्द्रियद्वीन्द्रियचतुरिन्द्रियासङ्घेन्द्रियसङ्घेन्द्रियरूपाद्यपि जीवसमासास्थानानि प्रत्येक पर्यायापर्याय-भेदभिन्नानि चतुर्दशैवाभिधास्यन्त इत्यवसेयमिति । तद्वत् पूर्वार्द्धेन किञ्चनैवाविधास्य तीर्थकरमस्कारो वर्णित, ‘चउदसजीवसमासे’ इत्याभिवेद्यपदं, तदनुक्रमेण तु प्रयोजनमित्यभिवेद्यप्रयोजने साचाहुको, सम्बन्धस्तु प्रकारप्रयोजनयो साध्यराधनलक्षण सामर्थ्यादिव गम्यत इति साचान्नोक्त, तदुक्तम्-“शास्त्र प्रयोजन-चेति, सम्बन्धस्याथयामौ । तदुत्तयन्तर्गतस्तस्माद्, भिन्नो नोक्त प्रयोजनात् ॥ १ ॥ ” ग्रनेन चाभिवेद्यादिरनेन प्रेक्षावन्त प्रवर्तिता भवन्ति, यदाह—“उत्तार्थ-ज्ञातसम्बन्ध, श्रोतु श्रोता प्रवर्तते । शास्त्रादौ तेन वक्तव्य, सम्बन्धः सप्रयोजनं ॥ १ ॥ ” इति गार्थार्थ ॥ १ ॥ केन पुनरुपायैते जीवसमासा अनुक्रमणीया २ इत्याह—

नियमेवनिस्तीहिं अट्टहि याणुओगदरेहिं । गइयाइमगणाहि य जीवसमासाऽणुगंतवा ॥ २ ॥

व्याख्या—निचेपण निचेप-समयप्रसिद्धो नामस्थानेत्यादिनालैव चानन्तर वक्ष्यमाणस्वरूप, निश्चितोक्तिर्निश्चित, निश्चयेन वोच्यतेऽर्थोऽन्येति निश्चिति, जीवति जीविव्यति जीवित्वानिति जीव इत्यादि शब्दव्युत्पत्तिरित्यर्थ, एताभ्या निचेपनिकृतिभ्या ‘जीवसमासा’ उक्तस्वरूपा ‘प्रनुगन्तव्या’ व्याख्येया इति सम्बन्ध, तत्राऽणुरूप सूत्रस्यार्थेन योजनमनुयोगो-व्याख्यान तस्य द्वाराणि-उपायभूतानि मुसान्यनुयोगद्वाराणि तानि च “कि कस्स केण कत्थ वे” त्यादिना वक्ष्यमाणानि षट्-“सतपथस्वरूपे” त्यादिना वक्ष्यमाणान्यथौ, तै. षड्भिर्दशभिधानुयोगद्वारैर्जीवसमासा व्याख्येया, मार्गण-जीवादिवस्तूना सदसत्त्वादिप्रकारेण नरकगत्यादिषु अन्वेषणा

गर्नाद्रियरायाद्यु मागणा गत्यादिमागणास्तामिष जीवसमासा भ्रतुगन्तव्या इति गार्थासमासार्थ ॥ २ ॥ विस्तराय विभक्तिषु स्वयमेव सूत्रातो निजपत्वस्य तापदाह—

नामठवपणा दब्धे भावे य चउध्विहो य निक्ख्वो । कथइ य पुण बहुविहो तथासय पप्प कायज्यो ॥ ३ ॥

व्याख्या—नामस्थापनाद्रव्यभावेदात्तामायन चतुर्विधा निज्ञेया भवति, स च प्रस्तुत इत्य याचते—जीव इति नाममाल नामनीव, नाम चामो चीनोत्पत्तित्वा अस्य वाऽनेतस्य (गचतस्य वा) कस्तुना जीव इति नाम क्तिरत स नामजीव, नाम्ना नाममाहण जीवा नामनीव इति हेतो चित्तमस्मिन्निष्पवर्गाच्चाद्यु रथाप्यमान स्थापनाचीन, अस्य तु चीयस्यैव स्ता पि नानादीन् संष्ट्वादिद्व्यवृत्तिप्रथती र पयायानमगम्य केवल तद्विदुक्त जादमावं विनददत स द्रव्यनीवो, गुणपर्याय वैकृत्यविरचया द्रव्यमालत्वात् । अत्रानुपयुक्ता जीवो द्रव्यजीव अनुपयागा द्रव्य मिति वचनात्, यद्विवोदादिगारागदयेण संट जीवस्यान्योऽन्यानुगतत्वाद् द्रव्यस्य र प्रधातया विरचितत्वाद् द्रव्यभूता जीवा द्रव्यनीव, यथा भागी पुरया पि भोगपुरा उच्यते एवमोदादिकसरीरादिद्रव्यवान् जीवोऽपि द्रव्यजीव इत्यर्थ, प्रोदियरादिभाव्युत्पत्तु ज्ञानादिगुणत्मन्विता भावनीव, इह च ' जत्थ य ज जाणित्वा निम्बवं निक्खिव निरससं । जत्थपि य न चाणिज्जा चउक्कयं निक्खिव त्तर ॥ १ ॥ ' इति वचनाद्भवत्या निज्ञेया बहुविधाऽपि सभाति, यथा 'नाम टरणादविण गिते काल भव य भाव य । एता रानु प्रोदित्ता निम्बरा हाइ गत्तिका ॥ १ ॥ ' तथा 'नामं टवणा दविण गिते काले भव य भाव य । पब्बलागं य तहा अविहा लोगनिम्बरा ॥ १ ॥ नाम टरणा दविण ग्रह भन तन्भव य भाग य । सजम त्त वित्ती जीविय च त भण्णई दसहा ॥ २ ॥ इत्यादि । यन पुन प्रज्ञावेत्त्यादिराएणद्धुविधा निज्ञेयो न ज्ञायत तेषापि नामस्थापनादयभावलक्षण चतुष्टय निक्षिपव तस्य खव्यापकत्वात्पुत्रतीतत्वाच, तदवमलापि चतुष्टयनिक्षिप प्रदशिताऽथ बहुविधीनो ज्ञेयप्रदगनाथमुत्तरादमाह—' कथइ य पुणे ल्लादि, कापि पुनवस्तुनि बहुविधो यथासम्भन पन्चपट्कसादिभिधाऽपि नित्तप सत्तय, किं कृत्वा इत्याह—

तस्य-निर्वाहव्यवस्थाश्रयो-निक्षेप्यविषय आधारज्ञेयत्वत्वादिरत प्राब्ध—आश्रित्येति, त-भाहि-प्ररुते केरुपर्याप्तानो (जीव जल) जीव आयुष्कादि कालजीव चरुत्स्या-
दिभोगजीव गणधरादि संयमजीव इत्यादि स्वमया-भ्यूष वाच्यमिति गाथार्थः ॥ ३ ॥ तन्नेन निक्षेपद्वारेण व्याख्याता जीवमासा, निरुक्तिस्तु जीवति जीवित्यतीरादिना
दर्शितैव, साम्प्रत पञ्चुयोगद्वारदर्शनार्थमाह—

किं कस्त केण कस्य च केवचिं कइविहो उ भावोत्ति । छहि अणुओगदरेहिं सवभावाऽणुगंतव्वा ॥ ४ ॥

एतौ किमादिभिरुयोगद्वारै सर्वसपि जीवाजीवाद्य पदार्था 'अणुगन्तव्या' व्याख्या, तव जीवसार्थस्य प्रस्तुतत्वात् एवेह तावगिन्त्यते, यथा-कि वस्तु जीव
इत्यभिधीयते ? इति प्रश्ने निर्वचनमिदं द्रष्टव्य-यौदधिकदिभिर्वायुक्त सत्तेनद्रव्य जीव १ वस्तुतौ जीव ? इति स्वस्वामिसम्बन्धप्रश्ने विवचामातासत्त्वेन एव
सत्को जीवो नापरस्य, अथवा कस्य प्रमुजीव ? इति प्रश्ने आत्मोपस्यैव वस्तुसत्त्वात् जीवत्वात्प्रादे, इत्यपि तस्य व्यगिनारित्वादिति २,
केन कारणकलापेन निम्नो जन्तु ३, न केनचिद, इत्यर्थतया निश्चलनाकृतं कलाजजीवस्य ३, यमानो-जीव' तन्प्रथमन्तरीयाने लोके वा ४, कियत्तिर कालमनो
भवति ५, नर्वकाल, इत्यतोऽनाथपर्यवसित्वाज्जोत्स्य ५, 'कश्चिदो उ भाति' कतिविहो उ भावो ? जोर इयां, तौगथिक्ताभिभावाना पडिक्त्वात् तयुक्त्वात् च
भावजीवत्वात् धर्मभेदाच्च धर्मिणोऽपि कश्चिद्वेदात्पडिविगो भावजीव इति, यदिसा 'कश्चिदो उ भावो' ति 'कतिविहो' कतिभेदो भाव. पुनः कस्य जीवित्य
मत्स्यते ? इति प्रश्ने निर्वचन्मुच्यते—दाधिकारिणामिरुभाद्रय मित्तस्य लभ्यते, औदधिकत्वायापसामिक्तापरिणामितजण भावद्वयेकद्विद्विचतुरिन्द्रियाणा,
सुखवर्जपंचेन्द्रियाणा तु नित्यमित्तमेव, चतुर्यन्तु केवाञ्चिदेषामिक, जायितो वा भावो लभ्यते, मनुगणा तु केवाञ्चिदेते पञ्चापि भावा. प्राप्यन्ते, पष्टस्तु
रानिपातिक सिद्धादीना सर्वेषामप्यणुगतो लभ्यत एव, इत्यादिभावगणितस्य सर्वत्र प्रतिपादितत्वादिति गाथार्थः ॥ ४ ॥ अथाणुयोगद्वारनिरूपणार्थमाह—

संतपयपरूषणया दवयमाणं च खित्तफुसणा य । कालंतरं च भावो अप्पावहुयं च दाराहं ॥ ५ ॥

प्याया—सदित्येकत्वरुत्तर, नीवादीनां रुन्त्यमिति तात्पर्य, तस्य शक्त्यादिमागणद्वारायु प्ररूपणता पार्था, यथा क नरवगत्यादौ नि तत्त्व निव्यादृष्ट्यादिन
 नारव्य स्यात् ? इति, तथा द्रव्यमागण नि ज्ञेय यथा क नरद्वय प्रारो क्रियन्ति नीमद शक्ति प्राप्त्यने ? इति तथा जल वक्तव्य, यथा को चीर कियत्ने
 तनरागद्वयति ? तथा को जाय विद्यतेव सृष्टयति इत्यवलक्षणा स्पशना ७ वाच्यति, तथा कस्य जाय। कियान् स्थितिमाल, इत्यादि च निरूपणीय,
 तथा नारकादीनां निरन्तरयुत्पयमानानां कदाचिद्विचरन्मपि भवति तत्त्व क श्रित्यप्रमाण भवति ? इत्यादिस्वरूपमन्तर प्रदयनीयम् भ्रान्तरे क जीवा वेपा वृत्तिभागे
 कतत्ते इत्यादिनक्षत्रं भद्रगुणात्म यावद्युक्ताद्विषु इत्यत तदिहात्पञ्चद्वारात्मशादिना कन्चित्तरक्षण नक्षत्रमिति द्रष्टव्य तथा ज्ञायमादिभासना न्यथ का
 नीव कश्चिन् भावे कर्तते ? इत्यादिनक्षत्रा भाव परिभाषनीय, तथा नारकादिन तुगदीना च परस्पर क कस्मादप्या यदुर्वा ? इत्यादिलक्षणम् पबहुत्वं विचारणीय
 मि श्रुते द्वाराणि नीममान्नायानायायुक्ताणां नि गायान्नेरावां कियन्ताथ तु सूतमार प्ररक्षणरिस्म ति याकृत्तपनीति ॥ ६ ॥ अथ गत्यादिमागणाद्वारागयाट—

गद् इदिष्य य काण जेष वेण कस्य नपि य । सखप्र दसग लेसा भय समे सनि आहारे ॥६॥

गतयान्तरपत्यादिवास्तासु गत्यप्ररूपणां द्वारेण जीमभेरा मिथयादृष्टयादया मागणीया, पत्रमिदयरायथागवदकपायशानमयमदशननेस्याभ्य
 गन्त्यक्तयसन्नाऽऽकारवृत्तचक्षणपि सयादरातु स्थानेन नीमभेराश्रित्नीया, अथ एवेतानि चतुर्दश्यापि मागणान्यानायुच्यते नीमादिवत्पूनामेतषु गृह्यमाणत्वात्,
 नीमभरानां चैव चिन्तन विनयण सूतकार एव करि प्रतीदियमाय ॥ ६ ॥ न गते चतु, ग नीव समासा वया यत्वन, प्रतिज्ञता नरिक् जीमन्मूटरा भेदा
 प्ररारानेणपि भागनि यन चतुर्दशेति विशरण दिहितमि मागस्यान्यानि स्मन्नीमास्तिमायसद्ग्राहमान् भेदान् दशयत्नाह—

आहारभ्रजो गइपहि णुत्तरा यह भेया । पत्तो उ चउदचणह इहाणुगमणं करिस्सामि ॥ ७ ॥

व्याख्या—इहायागलक्षणा नाय इत्यने नीवत्तमास, सर्वेषामपि जन्मान्नेनकमेव भेदेन तन्मूहत्त अयं चात्तर्गत्किञ्चित्वास्तुप्रतीतत्वाय सूयेऽनुकोऽपि

व्याख्या—'मिच्छति इह युगालत्वात्स्य यथासम्भवं मन्त्रैवदेशेन स्फुरायो गम्यते, ततश्च भवितव्यत्पुरुषस्य सिते पीतप्रतिपत्तिन्मिथ्या विपर्यन्ता
 न्नि बहुदण्डात्स्वप्ननिपत्तिस्य म मिथ्यावृष्टिः, मिथ्यात्वमोहनेयमोदयाजिन्वृष्ट्याऽथस्वित्तत्वाथश्रद्धानरहित इत्यय २४२१—'त मिच्छत नमस्वहृण्य
 तत्राग हाइ भाषण । मन्त्रदन्मिगलिव्य अणभिमिगलिव्य च त तिमिह ॥ १ ॥' अण्ण्— पदमन्त्रपि एकपि नो न राण् मुत्तनिदिह । सेक रायताविहु मिच्छदिशी
 न्मालिव्य ॥ ३ ॥' मन्त्रतनीमरो जन्तत्तभागरहिता शेषा न्पि नीना मिथ्यावृष्टय १ । ध्यासायणसि आकम् योपामिस्त्व्यक्त्यलाभलक्षण सादय
 नि मन्त्रदत्तानि आमादन् मन्त्रतानुबन्धनपायवदनमिति नैरक्षो यशब्दलोप मति एतस्मिन्न तानुदधिषपायवेदनेऽन्तस्मत्पलदो नि त्रेयसतल्योऽभूत् प्रीपरादि
 न्यस्त्वयभा -५२१ रमदन वृष्टत विस्रावित्यभिरण्—एतति आगदेय गच्छीवाऽध्यापन स चातो नम्यवृष्टिगारादतस्त्ववृष्टि, अथरा आ
 रमनाच्छायतिरमादत्योपरास्त्रिम्वक्वमिस्त्राशातन मन तानुदधिषपायवेदनेय तदोपाकोवोऽप्याशातन स चातो तस्त्ववृष्टिःअथ्याशातनतस्त्ववृष्टि, यथिया
 न्मन्त्रस्वरुमयाव्यास्वादयति न पुन खवा परिलक्षतीत्यास्वादन स चागौ तस्त्ववृष्टिःअथ्यास्वादनतस्त्ववृष्टि, अयं च यथा भवति तयोच्यते इह गम्भीरापास्त्रसारता
 गमन्यविपरिवर्तानु स्वलदु लपादपकीभूतामिथ्यात्वकल्पकन तान् दुर्लभपरान्तानि दुर्लभाश्चतुभ्य वदन्पि तथाभव्य वयिपानकयाद्विगिरिदुपलपालना
 रन्तन्त्रयानादरूपगानाभागिन्यतिनेन यथाप्रहृष्टमरणानुचानि यानान्मगादिश्रम्याणि पृथगत सागरात्मनोटीकादिस्थिरिभानि वगति म्ल गात्तरे तथाविध
 रम्ममलपलतिरगृहीतरीदीदविसयात्मानमुन्ता दु ८ वक्व शनिदिन्विकरुष्टुमृथिव वमपरिणामजनितो मिन्त्राणद्वपरिणामरूपो भिन्नपूर्वो प्रथिभवति, तदुक्त
 'मिति मृदुमेमा वक्वत्तन्त्राण्ण्गृगठिव । गेवस्त वम्मन्त्रिणा घणरागद्दसरिणाम् ॥ १ ॥ अमु च प्रथि यवदनव्या अपि यथाप्रवृत्तकरण वम
 क्षपदित्वाऽनन्त समागच्छत्यय, तत्रा प्रथिभेद क्तमत्तमर्थ पुनपि व्याश्रय रक्तेशवरादुल्लुच्छस्थितानि वर्माणि कुवन्ति, वदि १ पुन्यदत्तमा समान्निवृत्तिमुत्
 न्मुत्तितप्रदुत्तारवीयप्रम प्रवण्डुलिशराडनेन भूपरं यथोक्तप्रथिमन्त्रगुणवत्तमिथिविशिष्टविशुद्ध्यात्मनोनापूरवर्षेन त भित्ता विनिच्छन्गविशुद्ध्यात्मनानिनिवृत्तिवर्णमनु

भवन् मित्यात्वन्वित्तेकरयचक्षणादारभ्यान्तर्महृत्तापुषितप्रदेशवेयमित्यात्वलिकवेदनाऽभावहपमन्तरकरण करति, परिमंथ कृते मित्यात्वमोतनीप्रत्य रुमंण स्थितिद्वय भवति-
 अन्तरकरणादधस्तनी अन्तर्महृत्तमात्रा प्रथमस्थिति तान्मादेवपरितनी अन्तर्महृत्तानाऽन्त सागरापमकाटीकादिप्रमाण शेषा द्वितीयस्थिति, स्थानानां, तत्र प्रथमस्थितौ मित्यात्व-
 दलिकवेदनासौ मित्याद्विन्देय, अन्तर्महृत्तेन वा पुनन्तरगामधस्तनस्थितौ चणितायामन्तरकरणप्रथममय एव मित्यात्वदलिकवेदनाऽभावादीपयामिः सस्यत्समाप्नोति, यथा हि
 वनवन्नि पूर्वदेशेन्धनमूरं (वा) प्रदेशमाप्य विध्याद्यति तथा मित्यात्ववेदनामिस्रित्यत्वेदतिफाभावहपमन्तरकरणमाप्य विश्रान्त्येव, तस्यां च परमनिदिलाभा-
 कल्पयामान्तमोहंतिम्यागुपशान्तात्रया जगन्धेन रमरुशेषेवागामुदृष्टत पञ्चबलिकावशिष्टाया कम्बचिन्महाविभीषिकत्थान्तत्वाऽऽन्तानुबन्धिरुपायोऽय सम्पद्यते, तदुदये चादना-
 सादनसाम्यदृष्टिर्भवति, उपगमश्रेणिप्रतिपत्तिता वा अनन्तानुनिभरुपायोऽये आसाऽगाम्यदृष्टिता काऽऽत्ताप्रति जगन्धन समयादुल्लस्य पञ्चबलिकाम्य पुनरुद्गमस्य मित्यालो-
 द्यादगौ मित्याद्विन्देव भवतीत्यल विस्तरेण, एते चापासनसमस्यदृष्टय कगचिन्दुकृत्ताऽऽपट्टयथा प्राप्यन्ता इति मयोगोपगुग्निद्वयत इति । 'मिस्त्र'ति सम्बद्धं च मित्या
 चेत्यत्र मिश्रा दृष्टिर्यस्येति मिश्रदृष्टि, इदमत्र तस्यम्-अनन्तराणिविभिना लब्धेनोपगुग्निमूलत्वेनोपसामिहममण्णंन मरुकादत्ताऽयुत र्दानमाहनीय कर्म जोष यावद्विदवा
 विद्या कर्गति, तयथा शुद्धमर्षवियुद्धमवियुगं चेति, रथापना, तयाणा चेतोवा पुञ्जानां मध्ये गराऽर्षवियुद्ध पुञ्ज उदेति तदा तदुदयाशास्त्रवियुद्धमर्षप्रनस्ययाद्वान भाति जीवस्य
 ततोऽप्यो मिश्रदृष्टिकथ्यते, सस्यर्गमय्याद्विन्दिरित्यर्थ, अन्तर्महृत्तं चेतस्मिन् गुणान्नेऽवतिन्दते, तद्वं सम्यक्त्व मित्यात्वं वाऽवश्य गच्छति, आऽन --- "मित्याप्रो मकंती प्रविक्रदा
 ह्यइ सम्ममोमसु । मोसाप्रो वा दासु राम्मा मिच्छं न गुण मीय ॥१॥" [मित्यात्वात् सन्ततमिप्रथा गकान्तिरिन्ददा भवति । मिश्राद्वा ह्योः सन्तफ्प्रात् मित्यात्वे
 मिने तु न ॥१॥] एतेऽपि मिश्रदृष्टय कदाचिन्दुकृत्ताऽऽपट्टस्येवा प्राप्यन्त इत्यगतेव वदयत इति ३ । 'अचिरयसम्प्राय' ति निरमते-ज्ञापययोगेभ्यो निरतान
 इति 'गत्यर्थकमेक' त्यादिना कर्तारि विहिते सप्रत्यये मित्ता न तभाऽभित्ति, अया नपुमके भावे फाल्यये यिमण विरत तास्ययोगप्रत्याख्यानमत्र नास्ति विरतगस्येगीम्य त
 चासौ सम्यग्दृष्टित्यविरतसम्यग्दृष्टि, मयमत भावार्थ - य पूर्वोपवर्णितोपसामिहसम्यग्दृष्टि शुद्धरगन्मोहपुञ्जोदयवर्ती वा चायोपसामिहसम्यग्दृष्टि क्षीणदर्शनसहाको वा

सादिगम्यदृष्टि परममुनिप्रणाली सादययोगविरति दशत त्वत्वा वा सिद्धिगोपाध्यारोहणनि शिखर्या जात प्रप्रत्यान्यानाप्रत्याख्यानावरणपयोयविञ्चित्वापापानुपगच्छति
 न च तन्मालनाय दत्ते च इहाविरतपाम्यदृष्टिदृश्यते, एत याविरतपाम्यदृष्टयोऽस्तव्याता तत्रैव प्राच्यत इति बहुजनं, 'च समुषये, एवम यत्तापि ४। देवदिरत्येति
 तत्रागमयोगस्य दश-अम्याविरये स्थुप्राणातिपातादिभ्यश्चिप्यसुसुप्तिसुखवापयशमान्ते रित्त निरिखत्याने देसाविति, सानावयोगविरतित्त्वस्य गस्ति, प्रस्थात्या
 गान्ध्यायारायनिगारित्त्व इति देसाविति ततो गम्यदृष्टिः । देसाविरतिमम्यदृष्टिः उक्त-—“सम्मदृशणचष्टिः गिण्ठना विदम्यपतीण । एवा रयाश्चरिसो भणुमभिमिति
 अज्ज ॥ १ ॥ परिमिमुनेवतो अपरिमिसणतय परिहरता । पावद परमि ताए अपरिमिसणन्यं गांसा ॥ २ ॥ एतदपि देसाविरतपाम्यदृष्टयोऽज्जब्ब्याता सान-
 देव लब्धते ६। उक्ता सान विरतिवित्तन तुयम्भविना जीसभरा, ताम्यन तत्तद्वित्तननुस्मिन्नस्तान् विभण्णित्ताए --“विरत्या पमत्त इयदे ति विद्वन्ति सरतापव्ययोगावित्तत रा
 इति विरता ते च द्विभिया प्रमत्ता इतर च तन सज्जनपयाद्यासामयिपक्वपादि विक्कालक्षण प्रमादवाने नवरपतरेण वा प्रमायिच परमयोगेपु सीरतीति प्रमत्ता ७
 प्रमत्ता प्रमत्ता, तत्र वा यथाकप्रमत्तरिता इत्यय ७। अपुद्य ति इहापि भोमो भोमन इति न्यायादेशेन सानुदादस्य गम्यमानत्वादपूरकरणा इत्यर्थं तत्त स्थिति
 पारारणातुण्णअण्णुण्णदुक्कमस्थितिवधादिपरार्थानामपूर्व-त-पयमत्तया गिनं वरणं किदा यपु तेषुप्रकरणेणाया नावण्णादियम्मरियतेरपारतना
 वरणेन सणन्तम् मल्लोमरणं स्थितिगत उच्यते राग्यानि कम्मपरमाणुगणनिकल्पलक्षण्य तेनेव परणन रण्डन घत्ता रत्तयात एतो च द्वाभणि पूवगुणस्थानेषु विगुदे
 रत्वत्वाद्दपवेन हाना अत पुनविगुद्वृद्धतरागाना पूर्णमिो कुानि तप परिताश्चितविशुदिवशापरकतनवरोगेनावनाशित्य दलिवस्थान्तमहुतप्रमाणमुस्य
 षण्णपरिप्रारक्षपणाय प्रतिक्षण गुणेन प्रतर्क्यशुण्डनद्वा विरत गुणशक्तिरित्युच्यते, रथाणा एवा च पुनगुणवानेनविशुद्धत्वात्प्राताता दीर्घो दलिवविरचनानामित्य
 प्रदीर्घो दलिवन्धारपक्षपवर्ननाद्विगिरात अत तु तासव शिुद्धत्वात्पूर्वालावा हत्वत्तं दलिवविरतानावर्गाइत्य पुन श्शुता बहुसदलिवस्थपवर्तनाद्विरापतीति,
 तथा वच्यमानायुमप्रदृति त्वध्दमानायुमप्रदृतिरदितयस्य प्रतिक्षण गुणेन प्रतर्क्यव्ययपुणहद्वा शिुद्धिशात्सह प्रमण-साध्यारण नदनं गुणसम्भन, तन्मयते विशिष्टाए

त्वादिद्विपूर्व उर्बन्ति, तथा स्थितिं च वर्मणामशुद्धत्वात्प्राग् दीर्घा वदन्त, अत एव तामेव विशुद्धिप्रकर्षतो हस्यतयाऽपूर्वा वदन्तीत्येव रिश्रतिघातादीनामिहापूर्वकरणात्
 द्रष्टव्या, एते चापूर्वकरणा द्विधा-मंहनीदवर्मणाः क्षणार्हत्वात्क्षपका, तस्यैवोपशमार्हत्वात्पुशमका च । 'अनियष्टि' सि इहाप्येवदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वाधनिरति-
 वादरसम्पराया इत्यर्थ, तत युगपदेतद्गुणस्थानप्रविष्टाना बहुना जीवाना परस्परसम्बन्धिनोऽध्यवसायस्थानस्य व्यावृत्ति-वैलक्षण्य निरतिरिहाभिप्रेता, नास्ति तथा-
 विधा निरतिरेषामित्यनिरत्तय, समकालमेवेतद्गुणस्थानकं प्रविष्टस्यैवस्य विवचिते प्रथमाद्यन्यतरसंभवे यदध्यवसायस्थान तदन्योऽपि विवचित कश्चित्तरा तद्व्यवेत्यर्थः,
 सम्परि-न्यटति ससारमनेनेति सम्पराय-कषायाय, वादर सूद्धसम्परायापेक्षया रथुर सम्परायो येषा ते वादरसम्पराया, अनिरत्तयश्च ते वादरसम्पराया-
 थ अनिरत्तिवादरसम्परायाः, एते द्विधा-क्षपका उपशमकाश्च, तत क्षपका मोक्षस्य विशतिपकृती स्थानर्द्धितिक तयोदरा नामप्रकृतीश्च क्षपयन्ति, कथम्? इति चेदुच्यते
 प्रथम तावत्प्रत्यारयानाप्रत्यारयानावरणारयानब्धौ कषायान् क्षपयितुमारभन्ते, तेषु चार्द्धक्षपितोऽवेवातिशुद्धिवशादन्तराल एव रत्यानर्द्धितिक नाम्नोऽस्वाद्योदरा
 प्रकृतीरिच्छेदयन्ति, तद्यथा-—गरकद्विक तिर्यग्द्विकमेकेन्द्रियतीन्द्रियतीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातयश्चतस्र आतपमुद्योत स्यावर साभारणं सूद्धमिति, एतासु च षोडशसु प्रकृतिषु
 क्षपितासु पुन कषायाष्टस्य क्षपितशेष क्षपयन्ति, ततो न्युलकवेद ततोऽपि स्तौवेद तदनन्तरमपि च हास्यादिपट्क ततोऽपि पुरुषवेद तत ऊर्द्धं सज्वलनकोभं ततो मान ततोऽपि
 माया क्षपयन्तीत्येव मोक्षस्य दिजतिप्रकृती क्षपयन्ति, लोभमपि वादर सूद्धसम्पराय एव क्षपणात्, दर्शनसराकं तु पागेवाधिरताद्यपमतान्तावस्थायां
 क्षपितमिति क्षपकषायापरो दर्शित, ये तूपशमकारते एताएव विशतिप्रकृतीर्वक्ष्यमाणान्यायेनोपशमयन्ति ६ । 'सुद्धमा य' सि, इहापि पूर्वोक्तनीत्या सूद्धसम्पराया
 इत्यर्थ, तत सूद्धम सम्पराय-किटीकृतलोभकषायाद्योद्धस्मो येषा ते सूद्धसम्पराया, तेऽपि द्विधा-क्षपका उपशमकाश्च, तत क्षपका अनिरत्तिवादरे सूद्धमिटीकृत लाभं
 निर्मूलत एव क्षपयन्ति, उपशमकारतु तमेव उपशमयन्तीति १० । 'उवसंत' सि उपशान्तकषाया इत्यर्थ, 'कषाया' इत्यादि दण्डकधातुर्हि सार्थस्ततश्च कषयन्ति कषयन्ते
 वा परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कष-ससार 'पुति सन्ध्याया घः प्रायेणे' ति प्रायोग्रन्थाद् घप्रत्यय, अन्यथा हलान्तत्वात् 'हलधे' ति घञ्प्रत्यय स्यादिति, कषयन्ते-

गच्छन्त्यभि प्राणिन इति श्रुत्या उपासाता उपासाता उपशान्ता एव रद्भूमणोद्धृतिविरगायाग्दत्वेन इदरथापिता वयादा देरते उपशान्तवपाया ,
 तत्राविलायभक्तान्तावस्थाया दशनसहायसुपराभित्, ततोऽनित्यतिवादावस्थाया चारिलमाहृत्य प्रथम स्तुपवदमुपसामयति तत श्रीवद ततोऽपि इत्यादिपट्टकं तत पुणवद
 ततो गुणप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावरणयो कथौ तत सञ्ज्वलनकाथ तत समकालमेव द्वितीयदृष्टिमानो ता सञ्ज्वलनमानतत रामसमत्र द्वितीयदृष्टिमे माये तत सञ्ज्वलनमाया
 ततोऽपि द्वितीयदृष्टिमे लोभो ततोऽपि सूक्ष्मपरायावस्थाया सञ्ज्वललाभमनुपसमस्य त्र्यथैवापशाऽतम इत्य प्रतिपद्यन्त इत्येवमुपशाऽतसपाया अमी प्रोच्यत इति ११ ।
 'स्त्रीणामेह' ति स्त्रीणा माहो यथा त स्त्रीणामेहा, सुदुस्तम्परायावस्थाया सञ्ज्वललाभमपि नि शेष रूपदित्वा स्वथा मोहनीरपमांभाव प्रतिपत्ता इत्यथ १२ ।
 सजोगिकेचलिजिण' ति यागा वीर्य शक्तिरुसाह परावम इति श्रुत्या तत्र स च मनावाफारलरुगहदभदतरित्त ए शा एभते मनोऽगा वाय्वोग यापययोगवति, त चाय
 त्तिविश्रापि योगो भगवन प्रस्तुतकवलिन सभदति तथाहि मनायागातावमन पर्यादशायादिभिरनुत्तरमुगदिगिता जीवादितस्य विच्छिनमन्ता पृष्टस्य मनमैव देशनायां सभयति
 गय्योगस्तु सामादन देगनादो, वाय्वोगस्तु चद्भूमणाऽमपादो, सह योगेन यत्त त इति राधनादशष्टतिगणकवन मत्वर्थीयन्विधानात्तरदाग्निं सह यथोपेन योगेन यत्त त
 इति पागत्तरं वा, कवल-सम्पूर्णज्ञेयमादित्वेन सम्पूर्णं ज्ञानमयमिति केचलि, सयाग्निमत्र कवलिनमिति सयाग्निमत्रजन्तुत्वज्जिनमिति सयोगिमत्र
 तिगिणा १३ । 'अजागी य' ति न विदते यथे स्तो योगो जेपा तेऽयाग्निस्त एव कवलिन मयोगिमत्रवलिन शैशेयवस्थायां त्वथा समुच्छिन्नमनोवाक्काव्यव्यापारा
 इत्यथ, एते चतुदश जीवरमासाऽऽममजीवशिशिरुद्भाहभदा प्रमथ गत्यादिमागकारथा पु इह रदण 'मनुगातव्या' विचारणीया इति गाथाद्वयार्थ ॥ ६ ॥ आहन्तु
 जीवममासा सममजाराशिसद्भाहभदा, इहाभिन्नेता, तस च ससार मिध्यादृष्टयादीनदोऽपर, तन् ७ दन् दिद ७ सभ रयनाय टीका अतो युक्त एतैश्चतुदशभिर्दे
 तात्कारिकजीवसद्भाह, मुक्ताना तु सद्भाहो न प्राप्नोति स कथ निश्चय ? इत्याराहक्यायाग्निमत्रवलिना द्वैविध्यमुपदशयमाह—

युधिष्ठा होति अजोगी सभवा अमवा निरुद्धजागी य । इह सभवा अमवा उण सिद्धा जे सव्यभवमुक्ता ॥ १० ॥

पद्मो वंता सीता । मञ्जना रिटा मयस्तौ, मन्यल अक्षित मयत्पत्नी पञ्चन, मायती इत्यनानि रत्नप्रभादीना यथासाहस्यमनादिकालादेयमेव यथाकथञ्चि
दन्यमिपिपकतया प्रशान्ति ' नामधेयानि ' अभियानानीति गाथाय ॥ १२ ॥ अथ तासामेव सान्ध्याभ्यान्व्यभिधानन्तराव्याह—

रयण्यभा य सजरयाटुपफल्पभा य धूमपहा । होइ तम (होइतया)तमाविय पुटवीर्णं नामगोसाई ॥ १३ ॥

रत्नानाम्बिय बहदमाणागमेदकरुणकाइधुखोडितावावद्रयप्रभृतीनां बहूनां तल समभवा नरवर्जं प्रायो रत्नानां प्रभा-व्योत्तना यस्या सा रत्नप्रभा, एव
नाक राणाञ्जलराजानां प्रभा प्रकाशानं स्वरुणोदत्तानं यस्यां सा राक प्रभा, एवमन्यलापि प्रभाराब्दा यो नीय, धालुवाया भरभारांशुत्वरुग्भाया प्रभा न्यरुपावस्थितिर्यस्यां
सा धालुकाप्रभा, पडुबस्य प्रभा यस्यां सा पडुबप्रभा, पडुबभद्रव्योपलक्षितत्यथ, धूसस्य प्रभा यस्या सा धूमप्रभा, धूमभद्रव्योपलक्षितति भाव, तमन प्रभा यस्यां
सा तम प्रभा, शृङ्गाभद्रव्यापलक्षितति हृदयम्, मन्ये तु तमा इत्येतापन्मासमय मन्दन्ते, तलापि तम इष्टव्युपलक्षितमिति मन्तव्य, अतिगहनं तम तम तमस्तान्य प्रभा यस्यां
सा तमस्तमप्रभा, अतिगन्धद्रप्युपत्यथ, अलापि तमस्तमा इत्येतावेव कचिदिच्छति, तत्राच्यतिशयवत्मान्यद्रव्युपलक्षितमन्तना, इत्यनानि धर्मादिपुत्रिदीनां तसु
तस्परपरपरयियु नमनाह सवदेवाजुक्तनोत्रामानि गो स्वाभियायवचनस्य साक्षाद्-यथायत्पसम्पदनेन फलनान्द्राक्षाणि, सत्यार्थनीत्यर्थ, नामानि च तानि गन्धाणि
अति नामगोसाखादि गाथाय ॥ १३ ॥ उक्ता नरयगति, अथ तियगतिरुपस्थाथमाह—

तिरियागंया पचिदिया य पज्जत्तया तिरिषतीओ । तिरिया य अपज्जत्ता मणुया य पजत्त इयरे य ॥ १४ ॥

तियगतौ भवास्तियगतिरा, क कुन्ते ? इत्याह—'पचिदिया य ति पञ्चिद्रयास्तियगतिरा मीनमदिसमयुरादय, चराब्दादकद्विक्लिचतुगिद्रयाणां तडुमह,
एत च तवै कयम्मूग ? इत्याह-पर्याशवा, न कयलमेते तियञ्च तिर्यग्योशितथ पर्याशास्तियगतौ भवन्ति । नु विमते एकद्रयादय पर्याशा एव तियगतिरा भवन्ति,
नत्याह मपवर्षासाय प्ते तियञ्चस्तियगतिरा भवन्ति, तस्मादेवद्विक्लिचतुपञ्चेद्रियास्तियर्थञ्च पर्याशापर्याशास्तिरियगतिरा भवन्ति इति तात्पर्यम् । अथ मनु-दगतिरुप

णार्थमाह-मनुज्या पर्याप्ता इतरे च-प्रपर्याप्ता मनुजगतौ भवन्तीति शेष इति गार्ग्यः ॥ १४ ॥ मनुजानेन चोत्तरेण स्तश्चिन्तयन्नाह—

ते कर्मभोगभूमिय अंतरदीवा य रित्तपविभता । सम्मुच्छिप्ता यःगजभय आरिमिलक्वुत्ति य समेथा ॥ १५ ॥

‘ते’ अन्तरोक्ताः पर्याप्तपर्याप्तमनुज्या पुनरपि ‘खेतपविभत’ ति निरास्तव्याकूतेन चोत्रेण हेतुभूतेन प्रविभता शुभ्रुनित्यमाना मन्तश्चिराग भान्ति, तदेव च द्वैविध्यमुपदर्शयन्नाह—कृषिपाणिज्यतप संयमानुज्ञागारिर्मंत्राणा भूमय कर्मभूगयो-भरतपन्त्यैरावतपन्नामशुधिरैरुपन्यस्त्राजणा पन्चदश तामु जाता कर्मभूग-मिजा, भुज्यन्त इति भोगा शब्दरूपसगन्धव्यागाः, ते चोत्र युगजभार्मिकाणा सम्मन्त्रिनो षिगिया कृष्यन्ते १, कृष्यादिक्रमरदिता भोगप्राना एव भूमयो भोगभूमय’ हेमातान्व-कृहगिर्यपन्चकदेयकृष्यपन्चतोत्तमुत्तरपन्चकरस्यामन्चक्रेगयतपन्चरूपाश्चि रान् तामु जाता भोगभूमिजाः २ अन्तरो-राजगणमुदस्य मध्ये द्वीपा अन्तरद्वीपा-एवोत्तरास्य पद-पन्चशतेषु जाता मनुज्या अशुपचागदन्तद्वीपा ३, चराग्रः समुदये, मय ह प्रदेशे पुनगमो द्वीपा वर्तन्ते ? फिरारूपानः ४ इति, प्रोच्यते, इह जन्मूरीषे भगवत्वेन-पर्यन्ते पूर्वोपरगतया व्यारिथतास्य क्षिमत्त्वत्तस्य पर्यन्तादुत्तपूर्वस्या दिशि वीण्य योजनशतानि ताण्यमुदसमागप, क्षिमतः पर्यन्तरीसानागोणादुगोणं वीणि योजनशतानि तावणामुदं प्रविश्येत्यर्थ, अन्तरो वीणि योजनशतानि प्रत्येकमायामविक्रमभाभ्यामेकेनान्यानारादधिकानि ना योजनशतानि सिञ्चिन्त्यूनानि परिनेपेणो तोरकनामा द्वीप-समस्ति, मय च पन्चशतु शतविक्रमभा गन्तूदुयोच्छिद्रता पत्रानेदिक्या क्लरणजेन च मातः गमागूः १, एतस्यैव क्षिमत पर्यन्ताहचिणारूस्या दिशि, ग्रामे यकोष्ठाणुसारेणेत्यर्थ, वीणि योजनशतानि लाण्यमुदसगद्दूरे तोरकनिधिद्विप्रमाणयुक्त एवमागिनामा द्वीप. मण्डिते २ तथा तस्यैव क्षिमतः पर्यन्ताहचिणपदि-माया दिशि, नैद्यत्कोणाणुसारेणिति भावः, वीणि योजनशतानि ताण्यमुदं प्रविश्य योपसमयुक्त एव यैवाणिकनामा द्वीपो मन्तव्यः ३ क्षिमत एव पर्यन्ताह पविभंतास्य दिशि, वायव्यकोणाणुसारेणेत्यर्थ, वीणि योजनशतानि ताण्यमुदसगद्दूरेणोत्तप्रमाणान्वित एव ननु गोलिपनामा द्वीप. पान्त इति ४, एतमेते चरगो द्वीपा क्षिमत एव चतल्लव्यपि विद्विद्येकप्रमाणाथन्विताः प्रोक्ताः, अन्त्येनो ययागममेकोरकरीनाः एतेनो ज्ञास्थिता भिन्नाप्रमाणाथन्वितास्तवारो द्वीपा पोच्यन्ते, तथा— एवोत्तरद्वीप-

स्वोत्तरपूर्व्यां दिशि चतुर्भिर्योजनशतै परत [प्रत्यक्षं] चत्वारि याजनशतायायामिन्द्रम्भाभ्या विन्चिन्यूनश्चयद्युधिमहाराजराजरातानि परिक्षेपेण हयकणनामा
 द्वीपा भवति ६ पूर्वोक्तप्रमाणा पद्मरवदिवा यत्नश्च पार्श्वत सर्वद्वीपाना द्रव्यम्, एतन्माभसिक्द्वीपस्य दक्षिणपूर्वस्यामेरु दिशि चतुर्भिर योजनशतै परतो हयसर्पद्वीप
 निर्दिष्टप्रमाणशुक् एव गजसर्पाभिपाना द्वीप समरसेय ६ तथा वैशाखिक्द्वीपस्य दक्षिणपश्चिमायामर दिशि चतुर्भिर योजनशतै परतो हयसर्पद्वीपप्रमाण
 एव गोवणाभिपानो द्वीप गमगन्तय ७, एवं नङ्गोलिक्द्वीपस्य पश्चिमात्तरस्यामेव दिशि चतुर्भिर योजनशतै परतो हयसर्पद्वीपसमान एव राकुनीसर्पनामा द्वीपो
 वाद्व्य इति ८, एवात्तरपि हयसर्पादियत्त्वानो द्वीपा समानपरिभ्रमणान्विता प्रोक्ता, एवमेतेषां चतुर्णामन्यन्तरोत्तरहयसर्पाद्वीपाना यथासद्व्यमन्तरोक्तासु उत्तरपूर्वादिवायु
 चतस्रश्चि विदिक्षु पञ्चभि पञ्चभिर्योजनशतै परत क्रमेणादशमुलमिण्मुनायोमुलमणान्मानश्चत्वारो द्वीपा भवन्ति, एते च प्रत्यक्षं पञ्चयोजनशतान्यायामिव्यम्भाभ्यामना
 नीचधिरपञ्चदशयोजनशतानि परिक्षेपेण भवन्ति १२, एतेषां त्वादशसमुदादीनामेतास्त्वैव विदिक्षु यद्विभ्रयोजनशतै परता यथासद्व्यमभ्रमुलमिण्मुनासुत्तरादि
 मिपानाश्चत्वारो द्वीपा १३, एतेषां त्वादशसमुदादीनायायामिव्यम्भाभ्यां सप्तनवत्यधिकाष्टादशयोजनशतानि परिक्षेपेण भवन्ति १६, एतान्यश्चमुदादीना तास्वन् विदिक्षु
 सप्तभि सप्तभिर्योजनशतै परतो यथासद्व्यमभ्रमणप्रवर्णवर्षवर्षाह्रिक्द्वीपस्य दक्षिणपश्चिमायामिव्यम्भाभ्यां त्रयोदशपरिद्विशतियोजनशतानि
 परिक्षेपेण च भवन्ति २, एतया चाश्रमर्षादीनामभिदितास्त्वैव विदिक्षुचतुर्भिर्योजनशतै परतो यथासद्व्यमुलमणमुलमिण्मुनासुत्तरादिभिर्याश्रमर्षाद्वीपा
 मन्तव्या, अत्राष्टयाजनशतायायामिन्द्रम्भाभ्यामनेन त्रिसद्विषपञ्चविनतियोजनशतानि परिक्षेपेण भवन्ति २४, अमीया चाल्पमुदादीना तास्वन् विदिक्षु नवभिनभिर्योजनशतै
 परतो यथासद्व्यमन्तलष्टदन्तशुद्धद तनामानश्चत्वारो द्वीपा मन्तव्या, नववयोत्रशतायायामिन्द्रम्भाभ्यां पञ्चवत्पारिशद्विषाष्टाविशतियोजनशतानि परिक्षेपेण च
 भवन्ति २८, एतेषु च द्वीपेषु वाप्रभन्गाराचमहनयुक्ता समस्तुदरास्तथानतस्थिता समप्रलक्षणन्यञ्जनयुगापेता देवलोरानुसरिरूपवाषणालङ्कृतविमहा अष्टषु रातप्रमाणा,
 स्त्रीणा त्विदमेव प्रमाणं विन्चिन्यूनं द्रव्य, पर्यायमासद्वयभागयुग स्त्रीपुरयुगलव्यस्थिता मनुष्या परिव्रतन्ति । एते च दशविषकल्पदुमोषचविना भवन्ति, ते गमी

कल्पप्रसा 'भूतगा भिगगा तुल्यिगा दीवसिहो' जोर्शतया चित्तगा चित्तसा मखियगा रोहागारा अण्णिगणा य' ति तलाया. कल्पशारिनो विशिष्टबलवीर्यकान्तिहेतुविलसापरिखत-
 सग ससुगन्धिस्वाद्युमोहारिनाप्रकारसदिसपरिपूर्णकोशके फलैरिव शोभमानास्तिष्ठन्ति, तेभ्यस्तेषा मनुष्याणा मयावाग्भिर्भवतीति, शुद्धगाङ्गा पुनर्यथैह मरिफनत्सय-
 विचिलभाजत्वानि दृश्यन्ते तथैव विश्रयापरिणते. स्थालकगोलादिभिर्नानाविधभाजने फलैरिव शोभमाना दृश्यन्ते, तेभ्यस्तेषां भाजत्वानि भवन्ति, एवमन्यत्वापि यद्येगु प्राण्यते
 ततेभ्यस्तेषा भवतीति श्रष्टव्य, तुष्टिताङ्गाभिधानातु कल्पमदीरुहस्ततविततधनयुगिभेदभिर्बहुप्रकारैगतोर्थे फलैरिवोपशोभितास्तिष्ठन्ति, तत च ' तत वीणादिक ज्ञेय, वितत
 पटहादिकम् । धन तु-कास्यतालादि, शुण्णि कारलादिकम् ॥ १ ॥ दीपशिरास्तु यथैह सिन्ध प्रज्वलन्त्य कनकमणिमय्यो दीपिका ज्योत कुर्वाणा दृश्यन्ते तद्वद्विहसापण्णि-
 तप्रकृष्टोद्द्योतेन सर्वमुद्द्योतयन्तस्तिष्ठन्ति, ज्योति शिरातु रविमण्डलमिव स्वतेजसा सर्वमवभारयन्तो वर्तन्ते इति, चिताङ्गास्तु विचित्रमरससुगभिपञ्चवर्णमाल्यमाला-
 गिराकीर्णां सदैवारात इति, चितररास्तिवत्स्यकलमशालिदालिपत्राभ्यञ्जनादिभ्योऽतीवापरिमितामधुर्यस्वादुतादियुगोपेतविचित्रस्नाथमोज्वलस्तुपरिपूर्णं फलामन्त्र्योर्विगजमाना
 सतिष्ठन्त इति, मणिकाट्गास्तु विमलमहाध्वंभुवनेकनारस्नारहारकटुकैयूरनूपुरादिभिर्भूषणनिवहैः समन्वितास्तिष्ठन्तीति, गृहाकारास्तु विवसापरिणामत एव
 प्राकारोपट्टसोपानपट्टैश्चविचित्रमालारतिपट्टगवाक्षुसप्रकटनेकपायककुट्टिमतलायलङ्कृतानिचित्रभानसमनुगताः सतिष्ठन्त इति, धनमास्तु विश्रयावशत एव स्फुरत्प्रचुरते-
 जोऽतिस्तुद्धमकुमालदेवदूयानुकारिप्रवरविचित्रवप्रानुगताः प्राप्यन्त इति । अपरञ्च ते मनुष्याः प्रज्ज्या भद्रका विनीताः प्रशान्ताः प्रतनुतोभमानमायालोभाः मल्पेञ्ज
 निरौत्सुस्याः कामचारिणो वायुवेगाः, रलयपि तत कनकमणिमौक्तिकादिके ममत्वकारणे ममत्वमूर्च्छाभिनिवेशरहिताः सर्वथाऽपगतैरगुवन्धाः परस्परपेज्यतादिभावविनिर्मुक्ता
 ब्रह्मिन्द्राः, हृत्यथकरभगोमहिष्यादीनां तत्र सद्भावेऽपि तत्परिभोगरहिताः, पादविहारचारिणो रोगवेदनादिविनिर्मुक्ता भवन्ति, चतुर्थांशेते आहारं गृह्णन्ति, चतुःपष्टिश्च
 पृष्टिकरगडकास्तेषा, पणमासावरोषाद्युपध मीपुशुद्युगलममी प्रसवन्ति, एकोनशीति च दिगानि तत्परिपालयन्ति, स्नेहकृपायात्पत्या च मरणानन्तर दिवसुपगच्छन्ति, तत्र हि
 व्याघ्रसिंहसर्पदिस्वापदग्णा अपि कुरुतादियोविनिर्मुक्ता न परस्परं भक्षणायिषु प्रवर्तन्तेऽत एव तेषु च द्वीपेषु शालिमीथादीनि भान्यानि विलसात

वाणारसिमेव कासी य ५ ॥ १ ॥ साण्य कोमला ६ गयउर च कुरु ७ सोरिय कुसुष्टा ८ य । कपिल्ल पचाला ९ अदिज्जा जंगला चेव १० ॥ २ ॥ वाण्वई य सुद्धा ११ मिहिल विदेहा य १२ वण्ड कोसवी १३ । नदिपुर संडिल्ला १४ भदिलपुरमेव मलया य १५ ॥ ३ ॥ वड्डराड वण्ड १६ वरणा अण्डा. १७ तह मस्तियावड् दसगणा १८ । सोत्तियमईः य चेई १९ वीयमय सिंधुसोवीरा २० ॥ ४ ॥ महुरा य सूसेणा २१ पावा भंगी य २२ मास परिवट्ठी २३ । सावत्थी य कुणाला २४ कोडीवरिस च लाढा य २५ ॥ ५ ॥ सेयवियाविय नयरी केयड् प्रद्ध च आरिय भणिय । एत्थुप्पति जिणण चक्रीणं रामकण्हाण ॥ ६ ॥” अयमिह तात्पर्यार्थं—राजगृह नगर राजधानी मगयाजनपद चम्पा राजधानी प्रड्गा जनपद ताम्रलिही राजधानी वड्गा जनपद इत्येवं सर्वत द्रष्टव्यं यावच्छेत्तविकता नगरी केतकीजनपदस्याद्धं । तदेवमेते साद्धा पञ्चविंशति-जनपदा [आर्यक्षेत्राण्युच्यन्ते, एतेषूप्यन्ना मनुष्या क्षेत्रत आर्या व्यपदिश्यन्ते, एते च प्रत्यासत्या भरतक्षेत्रवर्तिन एव क्षेत्रायां प्रोक्ता, एतेषा चोपलजगत्त्वादन्त्येऽपि महाविदेहान्तर्वर्तिविजयमध्यमरागडादिष्वमी वहवो द्रष्टव्या इति, जाल्यार्यास्तु षड्विधा, यत उक्तं प्रज्ञापनायाम्—“अथ द्वा य कलंदा(य), विदेहा वड्गाइ य । हरिया य चुचणा चैव, छय्येया इवभाइ ॥ १ ॥” एतासु षट्सु जातिषुप्यन्ना जात्यार्या प्रोच्यन्ते, केवलमेता जातय साम्प्रत न ज्ञायन्ते, कुलार्या अप्युग्रभोगराजन्येच्चाकुशातकौरव्यकुशोत्पत्ति-भेदात्षड्विधा, “कर्मार्यास्तु ये आर्य कर्म कुर्वन्ति न निन्दित, ते च दृपिकगान्धिवसौखिकक्रापीसिककौमुभिकमादयोऽनकेविधा; शिल्पार्याः [अप्यनिन्दितशिल्पकारिण, तेऽपि तुनाक्लोप्यकाराशङ्खकारदन्तकारचितकारादयोऽनेकविधा, भाषार्यास्तु यैरुद्धमागधया भाषया भाष्यते, येषु चाष्टादशभेदा त्राम्नीलिपि प्रसृतै, सा चेदानी सत्यगु न ज्ञायते, आभिनिवोधकज्ञानादयो ज्ञानार्या, चायिकसम्यग्दृष्ट्यादयो दर्शनार्या, सामायिकचारित्वादायधारितार्या। ‘ मिलिक्खुत्ति य’ ति ‘च’ समुच्चये येषु धम्मस्य नामापि न ज्ञायते केवलमपेयपानाभदभक्षणागम्यगमनादिनिरता शास्त्रप्रतीतेषुभाषादिसमाचारस्तेऽनार्या मनुष्या म्शेच्छा उच्यन्ते, ते च बहुविधास्तथा—

“सगजवणसधरवच्चरकायसुर डोण्णोपुपकणया । प्रवणहणरोसगपासरासरासिया चेव ॥ १ ॥ दुविलयलउतावोक्कमभिल्लथुलिदकुचभमरुक्का । कुचायचीणचुचुयमाल-

* [ये चान्ये आतृतीयाद्वा पञ्चमाद्वा कुलकरेभ्यो वा विशुद्धान्वयप्रकृतय तत्त्वार्थभाष्ये]

सुराधेत्यनुसारसुराः, विजयवैजयन्तजयन्तापराजितमर्वाथसिद्धलक्षणनिमानपञ्चक्रास्तिनः, एते उभयरूपा अपि दल्यतीता इति मन्तव्याः, तेऽहमिन्द्रतया मजनमृगणादिकल्पस्य सर्वे वासम्भवादिति गार्थार्थः ॥ १६ ॥ अथ भवनपत्यादिदेवानामुत्तरभेदान् प्रतिपादयितुमुक्तते—

असुरा नागसुवन्ना दीवोदह्यिण्यविज्जुदिसिनामा । वायगिकुमाराविय दसेव भणिया भवणवासी ॥ २७ ॥

कुमारशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, ततश्चासुरकुमारा नागकुमाराः सुवर्णकुमारा दीणुमारा उरुधिदुमाराः स्तन्तिदुमारा विद्युत्कुमारा दिङ्कुमारा वायुकुमारा अग्निकुमारा इत्येवं दशविधा एव भवनवाग्जो भवन्ति, गाथावन्धासुलोभ्यादिकारणात् उतदिदंते एवं पठिताः, आगमे त्वमी असुनेव क्लमेण पठन्ते, यथा—“असुरा नागसुवन्ना विज्जु अग्नी य दीव उदही य । दिसि वाऊ तह यणिया दसेभेया हुति भवणाई ॥ १७ ॥ ” व्यन्तरभेरानाह—

किंनरकिंपुरिसमहोरगा य गंधव्व खलसा जवखा । भूया य पिसायाविय अट्टविहा वाघामतरिया ॥ १८ ॥

एतेऽप्यागमे प्राय इत्येव निर्दिश्यन्ते, तद्यथा—“पिसाय भूया जस्ता रस्तया किनरा य किपुरिसा । महोरगा य गंधव्या अट्टविहा वाणमतरिया ॥ १ ॥ ” इह तु किनरादिक्मनिर्देशकारण स्वयम्भृश्यामिति ॥ १८ ॥ ज्योतिष्क्रमेदानाह—

चंदा सूरा य गहा नकरस्ता तारगा य पंचविहा । जोइसिया नरलोए गइश्यओ संछिया सेसा ॥ १९ ॥

असदृश्येयारचन्द्राः अराट् र्येयाथ सूयाः, एव प्रत्येकमनट् रब्ध्याता अहनक्षत्रतास्का इत्येव ज्योतिषिकाः पञ्चानाः । आह—नन्ते परिदृश्यमानचन्द्राद्विस्तसर्वेऽपि चला उत केचिदवस्थिता अपि भवन्ति ? इत्याराट् स्याह—‘नरलोए गइश्यउ ति नरलोमी-मनुष्यज्ञेव तत, ये ज्योतिष्कास्तत्र नरलोके मानुषोत्तरपर्यंतोऽर्वांग् वर्तन्ते ते सर्वेऽपि गतौ-चलने रतिः-स्वभावतो वृत्तिर्यां ते गतिरस्तयः, शेषास्तु ये मानुषोत्तरपर्यन्तात्परेण स्वयम्भूरमणमसुदं याद्वृत्तन्ते ते सर्वेऽपि ‘संस्थिता’ प्रचलनस्मैरन्वेन रे-यान्स्या एव तिष्ठन्तीत्यर्थः, क्वचित् ‘तिरियलोए’ इतिपाठः, स चामङ्गत एव लक्ष्यते, गतो नरलोके गतिरस्तय इत्येवमंशोक्ते संस्थिताः शेषा इत्युपपद्यते, नान्यथा, तिर्यग्वा-काटन्त्यतोपा

सुवर्षे वाग्नावात् नापि तियलाक गतिरतय इति वाक्यार्थां षट्ते रियतितोनामोप तियलाक एव भाग्याखिल विराम्णेति गागर्थे ॥ १६ ॥ बल्योपशैमानिकानां भद्राणाह—
सोहृमीसापसण्डुमारमाहिद्वम्लतयया । सुगसहरसाराणयापयय तह आगपच्युयया ॥ २० ॥

प्रतीकार्येव ॥ २ ॥ परयातीतवैमानिकाना विशेषता भद्रदर्शनार्थमाह—

हृष्टिममङ्गिमउवरिमगेविज्ञा तिष्णिण तिष्णिण तिमणेव । सख्यद्विजयविजयतजयत ० पराजिया अचरे ॥ २१ ॥

इह भौवेदवपु नव प्रतटाहत्वाधरतनाक्या धर—प्र वेदवा उच्च त मध्यमारया उपरितनारतु तय उपरित्तर्ज्ये वेदवा, एतानि ७ हाग्यपि प्रतटद्विनाणि प्रत्यर तिलोस्तित्त्वा सखा लभत इति भौवेदवाणा नवविधत्वारिद्धि, तनाधस्तनपु द्विपु प्रतटपु याऽधस्तनप्रस्तान्तत यानि विमानानि तायाऽधस्तनधिस्तनभौवेदवायुच्यते १, मध्यमे त्वधस्तनमध्यमभौवेदवायुच्यते २ उपरितन त्वधस्तापरित्तनभौवेदवानि ३, मध्यमत्वपि त्विधस्तनप्रस्तपु मध्यमाधस्तनभौवेदवानि १ मध्यमे तु मध्यममध्यमभौवेदवानि २ उपरितन तु मध्यमापरित्तनभौवेदवानि ३, उपरितनकृष्णपि त्विपु प्रतटपु उपरितनारतु तर्ज्ये वेदवानि १ मध्यमे त्वपुस्तनमध्यमभौवेदवानि २, उपरितने त्वपुस्तनमध्यमभौवेदवानि ३, एतदेषाह । तर्ष्णिण तिष्णिण त्वादि, शेष दूषार्थभवेति गाभाय ॥ २१ ॥ तदेष दत्तिता इरा नाग्वादिगतया, मय यदुष पूर गदशाश्मग्णाहि य जीवस्मानाणुगतत्वं' ति 'दनुगन् गुणधालक्षणान् जीवस्मानान् यथाशासु गतिपु तावचि—य—गाह—

सुरनारणसु चउरो जीवसमासा उ पच तिरिण्डु । मणुयगाए चउवस मिच्छद्विद्वी अपजस्ता ॥ २० ॥

सुसु नारवपु ७ प्रत्यक ७वागे जीवग्माणा प्राप्यत, मिथ्यादृष्टिसास्वार्तमिश्राविरतमम्बदृष्टिलक्षणायाद्यापि त्व्यारि गुणस्माननानि रामायतो लान्यन्ना इत्यर्थे, विशेषरितायां तनुगुणवन्मगाविरात्म्यदृष्टिगुणान् एभ्यत, दशविकारदीनि तु गुणस्यातानि सुग्गावपु न लभ्यत, अथर्वे चि तपमप्रतयारयानार गा एषयोदयसद्भावा, तदुदय च विवर्तरेताऽध्वममयादिति, निर्धेचु पुन फर जावतमाना, तत्र खलारलानात्पूरेणा एव, दानिगन्तुण्णानलक्षणपु पन्स कपाि नदप्र

त्याख्यानावरणकषायचयोपशमसम्मवेन देशवितेरपि :लाभादिति भावः, प्रमत्तसंयतादीनि तु गुणस्थानानि तेषु न लभ्यन्ते, अथय प्रत्याख्यानावरणकषायोदयस्य सङ्घावात्, तदुदये च सर्ववितेरभावादिति, मनुष्यगतौ पुनश्चतुर्दशापि जीवसमासा प्राप्यन्ते, तस्या सर्वस्यापि मोहनीयादेरुदयत्रयोपशमादिसम्भवादिति, सामान्यचिन्ता चेत्यमतो विशेषचिन्तायामपि किञ्चिद्दिग्मात्रमभिधीयते—‘मिच्छद्दिङ्गी’त्यादि, ये लब्धितोऽपर्याप्ता मनुष्यास्तिस्र्यञ्च ते सर्वेऽपि मिथ्यादृश्य एव, सङ्घट्टत्वेन शेषगुणाना तत्वासम्भवादिति, एव कर्माकर्मभूमिजादिभेदेन विशेषविचारणायामपरेऽपि ये विशेषास्ते स्वयमभ्यूषा इति गार्थार्थ ॥ २२ ॥ अथसित गतिद्वारमयेन्द्रियद्वार निरूप्यते, इन्द्रियाणि च निराश्रयाणि न समवन्ति, आश्रयाश्च तेषामेकेन्द्रियादिजीवा अतस्तदद्वारेण तद् विभण्णपुराह—

एगिदिया य चायरसुहुमा पजत्तया अपजत्ता । वियतियचउरिदियदुविहभेय पजत्त इयरे य ॥ २३ ॥

पंचिदिया असण्णी सण्णी पजत्तया अपजत्ता । पंचिदिएसु चोहस मिच्छद्दिङ्गी भवे सेसा ॥ २४ ॥

एकेन्द्रिया द्विविधा , चशब्दस्य भिन्नकल्पाद्वादरा सूक्ष्माश्च, वादनानामकर्मोदयाद्वादरा सूक्ष्मानामकर्मोदयाञ्च सूक्ष्मा इति, तेऽपि प्रत्येक द्विविधा पर्याप्तिका अपर्याप्तिकाश्च, द्वीन्द्रियतीन्द्रियचतुरिन्द्रिया अपि प्रत्येक द्विभेदा -पर्याप्तिका इतरे च-अपर्याप्तिका, पञ्चेन्द्रिया अप्यसन्निताश्चिभेदाद् द्विविधा , समूर्द्धजा गर्भजाश्चेत्यर्थः, तेऽपि प्रत्येक द्विभेदा -पर्याप्तिका इतरे वा-अपर्याप्तिकाश्चेति, तदनेन “एगिदियसुहुमियरा सगिणयपरणिदिया य सवित्तिचक । पजत्तापजत्ता भेएण चउदसगामा॥१॥” इति स्थानान्तरे यश्चतुर्दशवा भूतग्राम प्रोक्त स इहेन्द्रियाणामाश्रयत्वेनोक्तो विज्ञेय । तदित्यमिन्द्रियभणनक्रमेण तदाश्रयभूतान् चतुर्दशविधानेकेन्द्रियादिजीवानभिधाय साम्प्रत तेऽवेव ये यत्न यावन्तो जीवसमासा समवन्ति तान् तत्र तावतो दर्शयन्नाह-‘पंचिदिएसु’ इत्यादि, पञ्च इन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रिया पर्याप्तार्याप्तिसमञ्जयरूपस्तेषु मिथ्यादृश्यादिगुणस्थानरूपाश्चतुर्दशापि जीवसमासा प्राप्यन्ते, पञ्चेन्द्रिया हि सामान्येन नारकादयो मनुष्याश्चोच्यन्ते, तेषु च मिलितेषु यथोक्तानि चतुर्दशापि गुणस्थानानि लभ्यन्त एवेति भावः, शेषा पुन

सूत्रपर्याप्तौ केन्द्रियादयो दस्तापि जीवभेदा मिथ्यादृश्य एव, तथापि विद्युद्भयभावत शोणुणस्थानाना तन्नात्मभादित्यत आहन्तु वरणापर्याप्तौषु चादृष्टिभ्यन्ववन्त्यति
 पु वन्नापर्याप्तौ द्वित्रयतीन्द्रियवतुषु च सास्यादनसम्यग्वृष्टि प्राच्यते स वस्मान्नोष १, सत्यं विन्दु स्वल्पशालभावित्वान्न तन्येह गणना ह्यता, यद्विवाङ्गान्तानुव
 च्युद्भयमशुक्तित्वात् प्रत्यागन्तीत्वा मिथ्यात्वोदयत्वाय मिथ्यादृष्टिवेनैवायमिन्द्रियचित इयदोष इति गाथाह्वयार्थ ॥ २६ ॥ आहन्त इत गाढगायया सूत्रमनादरकेन्द्रियदि
 क्षिचतुरिन्द्रियसङ्गसन्निध्यन्वयिन्द्रियलक्षणा सस्तापि जीवभेदा पर्याप्तपर्याप्तवियोगाभ्या विशयिनाथतुदशकित्वेनोषा तत्वास्ता पर्याप्तयो यथागात्पर्याप्ता भवति यद्वैक्या
 तपर्याप्तत्वमासादयन्तीत्यादान्क्य प्रमदृग्गत पर्याप्तिस्यस्यनिरूपणाद्यर्थमाह—

आहारसरोरिन्द्रिययञ्जती आणपाण भासमण्ये । चत्तारि पचउष्पिय पगिदियविगल्लसण्णीण ॥ २५ ॥

इहाहारसदिपुद्गलमहणपरिणमनद्यु शक्तिशेष पर्याप्ति सा १ साध्यभेदात्त्वोण, तयथायथाऽऽहारपुद्गलानादाय तत्रसरूपतया परिणमयति साऽऽहार
 पर्याप्ति १ यथा ३ रतीगूत्माहारं रतासृग्मागमेदोऽस्मिन्मज्जायुद्धरसस्राशतुनया परिणमयति सा शरीरपर्याप्ति ३, यथा तु घातुभूत्माहरमिन्द्रियतया परिणमयति सोऽक्षय
 योऽस्ति ३, यथा त्वानापानगणाद्रव्यमादायानापानत्वन परिणमय्य मुच्यति साऽऽनापानपर्याप्ति ४, यथा पुनर्भावावपाणाद यमादाय भावास्त्वतया परिणमय्य मुच्यति सा
 भावापर्याप्ति ६, यथा तु मन प्रायोग्यवपाणाद्रव्यमादाय मतस्त्वन परिणमय्य मुच्यति सा मन पर्याप्ति ६, तदेव गायापूरुद्धिमन्धोपात्तपर्याप्तिरास्य सवत योजनात् पट्
 पर्याप्तयोऽवगन्तव्या । आह किं तर्ह्यपामपि जीवाना सर्वाः प्रप्येता पर्याप्तय प्राच्यन्ते ? नृत्याह— चत्तारि इत्यादि, इह यथासङ्ख्यत सम्यग्ध, तयथा माया
 क्षतस एवैकेन्द्रियाणां, भावापानतोस्तेन्नभावात्, विकाराब्देन चाल मनोविकला एवन्ते, ते च पारिशोभ्यात् द्विविचतुरिन्द्रिया भस्तिपन्चन्द्रियाध लभ्यन्ते, तेवामाया पन्थेव
 पर्याप्तयो, न तु मन पर्याप्तिसमन्तोस्तेन्नभावादिति, सच्चिदानन्द्रियाणां पुन कपि पर्याप्तय प्राच्यन्ते, मततोऽपि तेषा सङ्गावादिति गाथार्थ ॥ २६ ॥ उक्तं सप्रसङ्गमिन्द्रिय
 द्वारमय कायदारमाह—

पुण्ड्रिदगभगणिमाख्य साएरणकाइया चउद्धा उ । पत्तये तसा दुविहा चोद्धस तस सेसिया मिच्छा ॥ २६ ॥

पुथियुद्धकाशियायुकाशिकास्तथा वनरपतयोऽपि ये साधारणकाशिका शिवोदस्वरूपा शत्यर्चः एते पञ्चापि प्रत्येक चतुर्धा भवन्ति, सूक्ष्मादरपर्याशिकापाशकभेदात्, पु-
त्र्येते, पञ्चापि कायाःतुर्विधा भवन्तीत्यर्चः, ये तु प्रत्येकरूपेण विन्वात्मोमन्वजम्बूपभृतयो द्विविचतुष्टयश्चेन्द्रियरूपास्वरसकाशिका, एते प्रत्येकं पर्याशाप-
र्याशकभेदाद् द्विविधा एव, सूक्ष्मादरलाक्षणं तु भेदद्वयमत न सम्भवति, वादरनामकमौल्याद्, वादरत्वादेवामीपामिति भाव । तदेव पुत्रिव्यादीन् कायान् गिरह्य तेषु जीवरमाशां-
धिनत्यानाह-‘चोद्धरो’ त्यादि, यत्रोक्तस्वरूपेषु तसकाशिकेषु सामान्यचितया चतुर्दशापि गुणरूजानलाक्षणा जीवसमारा प्राप्यन्ते, विशेषचिन्ता तु स्वयमभ्युप्य कर्तव्या, शेषास्तु
प्रत्येकवनस्पतिकापर्यन्ता सर्वेऽपि मिथ्यादृश्य एव, तथाविधविशुद्धभावेन शेषगुणस्थानकानामभावात्, करणपर्याशावादस्पृथ्वीकाशिकादिषु सास्वादनसम्यग्दृष्ट्यभगणनकारण
पूर्वात्तमेवेति गार्थाः ॥ २६ ॥ आह-नन्वह वादस्पृथिवीकाशिकादय पर्याशापर्याशिकेद्वयमिना प्रोक्तास्तत्किमेतदेव भेदद्वयममीपा सभवत्याहोश्चिदन्येऽपि भेदा सन्ति ?
इति, अत्रोच्यते, रान्यान्येऽपि भेदा, केवल स्थानान्तरे तेपा विस्तरेणोक्तत्वादिह तु दिग्मातस्येव दिदर्शयिषित्वात्सर्वे नोक्ताः, कथं पुन स्थानान्तरे तेऽभिहिता ?,
उच्यते, वादस्पृथिवीकाशिका द्विविधा प्रकृतातयजान-रुद्धगवादस्पृथ्वीकाशिका खरवादस्पृथ्वीकाशिकाथ, तत कृष्यानीललोहितपीतशुक्रमृत्तिकापनकमृत्तिकापागडुमृत्तिकाभेदात्
‘रुद्धगवादस्पृथ्वीकाशिका सप्तविधा, ततोपच्छुभ्रा मृत्तिकैव या ‘पाडुम’ ति लोके प्रतीता सा पागडुमृत्तिकेत्युच्यते, तस्याथ शुक्रमृत्तिकाग्रहणेन सङ्ग्रहेऽपि भेदेनोपादान
कृष्यादिमृत्तिका नामपि स्वस्थाने वर्षादितारतम्याद्भेदबहुविधत्वसूचनार्थमिति, पनको नभरि विवर्तमानालन्तसूक्ष्मरजोरूप ए एव मृत्तिका पनकमृत्तिका, मरुतु पर्वटिकेति
हडा, चरणाभिधाते सति या ऋगित्युज्जृम्भते सा पनकमृत्तिकेत्यन्ये, जलाश्रितपट्टकहपेत्यपरे । खरवादस्पृथ्वीभेदान् पुनर्विनियजनानुग्रहार्थं प्रसङ्गत सूतकार स्थायमेवाह -

पुढवी य सहरावालुया य उवले सिला य लोणूसे । अयंतंतउयसीसय रूपसुवण्णे य वइरे य ॥ २७ ॥

हरियाले हिंगुलप मणसिला सासंगंजपपवाले । अब्मपडलऽभवालुय बायरकाए मणिविहाणा ॥ २८ ॥

गण्डमा यदुदाहरणं गन्धमात्तात्पृथ्वीराब्दनेह शुद्धदृष्टिनी शक्यते, या वस्त्रराद्युत्तमोद्भवा ७ भवतीत्यर्थ, चराद् उताभेदापनया समुपये, वक्त्रराब्द-
 क्तान्तरत्वात्, वायुया च प्रतीपा उपलान्गणनैलादि शिला ७ कृत्स्नरूपा लवणं प्रतीनम् उपा-नयद्युद्धितु चार्त्मुक्तिराविशेष, मयस्तावत्सुगीतसहस्रसुवर्णाभि च त्रिदिशाभि,
 तत्रमत्तर्पा तन्मभिर्नो पातर एवंह द्रष्टव्या न पुनर्लीकं व्यवहियमाणे मय फिकन्दाय, तथा म्म यदितायापदात्त्वना सतत्वात् सचिपत्राध्वीभेराना १३ प्ररुत्वादिनि, रादा
 त्तु तत्सव्यारणान् वैकमभिपा, धात्वपरथायामपि एते ता यक्ताव्नादीनि सन्त्यथ, पञ्चादितामसोपतालु मन्त्रिणमत्रां विशिष्टस्वरूपाभिर्वा एवामीनां सम्मयन इति,
 वक्त्रादौप, क्षुण्णालो दिद्युक्तां मन शिनति च प्रतीता एव, सौम्यय धातुविशेष मन्त्रन-सौवीराञ्जन्त्यस्य, प्रवाल ७ विदुम अत्रपटल जनविदितमय श्लक्ष्णात्रप
 टलात्रा गात्रुराऽत्रकात्रुमा, गन्धारपृथ्वीरावेष्मी भेदा इति शेष, चस्य गन्धमानत्वात् न कननन्ते, 'मणिशिपाननि ७' मणिभेदाद्यद् द्रष्टव्या इति गान्धव्याथ ॥ २८ ॥
 यानि पुष्पानि मणिभिर्नानानि १ इत्याह— गोमिञ्जण ये' त्यादि,

गोमिञ्जण य ह्यप अ के फलिहे य लोहिययते य । चंद्रप्पह वेहलिप जल ऋते सूरकते य ॥ २९ ॥

गैर्य चंदण यधगे भुयसोप तह मस्तारगल्ले य । वण्णाईदि य भेदा सुदुमाणं नल्य ते भेया ॥ ३० ॥

गान्धमथ द्वागद्द्व म्पु स्पष्टिना लाद्विज्ञान ७ द्रप्रभो वैट्यो जलात् सूवमात्त इति ॥ गैर्यचन्दनो कषा पुष्पात्सुता मयागल्लेयेति
 ल्लेऽपि तर्प म्पारपृथ्वीरायभेदा । आह ननु मन्त्रयैतानि मणिविधानार्थं पठ्यते— 'गोमन्त्रे य र्वा अक पलिह ७ लोहियस्य य । मगय मयागल्ले शुभ
 नादा १ दना य ॥ १ ॥ चदण गरुद दत्तग पुलग सौमया य बोद्धव । चरणद् रलिप जलात्त सूरति य ॥ २ ॥' तत्वयमतेव पठ्यानि, सत्य, सि
 परस्य वन्धचित्त मन्त्रिणा क्वचिर-तर्गान्तरविगधा भाक्नीयस्ताप तु बहुशुला एव पिदतीति, एतथा च र्वात्पृथ्वीराविधानो सर्वयस्यि ७ मन्त्रभेदेभ्योऽन्यऽपि कर्ष

न गुञ्जावात, मह' ति वृक्षादीन् भञ्जन् वा वाति ग महारात इत्यथ, धनमालिनुरालौ तु घनादव्याधायाग्भूतो प्रतानावन वाताराशोऽप्रममन्तय सवल योजित
सयत्तमद्वयास्यि भद्रा मन्दा भट्टिता दृश्यन्ते तेषामिह द्रव्युपात्तात्मा इति सन्प्रहो द्रव्यस्य एव यो बहि स्थितमपि वृक्षादिक सस्य कानीकृत्य विभक्तिसंज्ञात जिपति
स गत कवात, कणारीत्यादि दूरवदिति गाथाय ॥ १२ ॥ बादरवन्पत्तिभदानाह—

मृगनपोरुनीया कदा तह पधवीय यीरहा । समुच्छिमा य भणिया पतेय अयंतकाया य ॥ ३४ ॥

मूत्र वात यथा त मूलबाजा उत्पलरदकदरयादय, मस्र बीजं यथा तप्रघवाचा—सोमरवनगणकल्पादय, पत्र बीज यथा त पववीचा इत्यादय
'कद' ति प्रकापि बाजराद समञ्जते, कन्दो बीज यथा त कदलीजा—सुरकादय पधवीय' ति स्थथा बीज यथा त स्थन्धवाचा शरत्करीपाग्निभद्रादय बीजरह' ति
बीजाणाह' ताणि बाजराहा शानिसुहादय समुच्छित तथावियप्रसिद्धबाजानावनेव दग्धभूम्यारावपि समनतीति समुच्छिमा मृणादय, क पुनमम्पनया मृधावादिभदन प्रति
पत्तया इयाह—'पत्तेय' ति एकमक प्रति प्रत्यय एवैवया विभिन्न शरीर तय गात्रीरा अपि वनस्पतयो मुद्राएदोऽत प्रत्यया प्रका, एषां हि यदकस्य गराग न
तदन्यस्य अभेदप्रतिभासन्तु मुरीराणा सयपरत्या सयपाणामित्र तथापिगित, उषन्—' चह रगलमरिसमाग रिनसमिन्नाण वतिया वर्ता । पतयताराण तद् दृति
सारागवाया ॥ १ ॥ चह वा तिलरकुलिया वन्पुटि तिसदि मलिया एती । पदस्त्रीमाण एह हुति रशीरुघादा ॥ २ ॥ ' इत्याना नामानकव नाय —'परीग यपु
वनस्पतिषु त नन्काया, एत प्रदना इन त्कवायव वस्थतथा मूलबीजादिभदकिया समन्त्ववति गाथाय ॥ ३५ ॥ अथ रदादिप्रारायन वनस्पतिभदानाह—

कदा मूला छल्ली रुद्रा पत्ता पवाट पुष्क फला । गुच्छा गुम्मा छल्ली तणाणि तह पचया चेत् ॥ ३६ ॥

इह मप्रथमा वनस्पतय कदा इति क्वचित्, त म सुरकादस्तथा रि कदा एव बहुनाम, त एव च लाक बहुमगिगिगिस्तद्विनाश मत्वस्य तल्पवदन
स्पतविनाग, एकमन्या दिसा वल्लापि यदल समभवति ततल प्राथा चकारणमभद्रुप, तस्य मूलप्रधाना तमगादय छला एव तप्रधाना कदरयादय काण-त्वगभ्य तग्वनि

गुढसिरसधिपव्य समभगमहीर्य च छिन्नत्वं । साधारण सरीरं तच्चिरीय च पत्तये ॥ ३७ ॥

इदं यस्य पल्लवगणालयावादेष्टुं वा मलान्यमाणा शिरा भवन्ति सधय पर्वाणि च गृणानि भवन्ति तथा यस्य भयमानस्य साग्गदेष्टोद्यमास्य च पलादे स्तं मरुतुरा भङ्ग इदं सम्पद्यते हीरवथ तं तुल्यत्वात् मध्यं न भवति, तथा छिन्ना गृह्यायानेत शुन्यतावस्थाप्राप्तमपि च जलादिसामग्रीं प्राप्य शुद्धव्यादिवस्तुनरपि यत् प्ररोहति तच्चिन्नत्वं, तदेतत्सर्वमेतत्तुल्यत्वात् विशिष्टमुच्यते तलादिभेदेभ्योऽप्यदप्यन ताना जीवानां साधारण शरीरं प्रतिपत्तयं, तद्विपरीतं तु प्रत्येकशरीरं, उपलक्षण चैतदयस्यपि लक्षणस्य, यदाह— 'खगं भङ्गमाणस्य, गठी तुल्यत्वात् भव । पुनर्विद्विसेण भेष्ये, अणतनीव वियाणाहि' ॥ १ ॥ अयमर्थं मरुत्तुनया पुम्भारचकारं सम यथा भवत्येव भयमानस्य त्रिथि शुभ्रवृक्षोक्तो भवति-यस्य भयमानस्य त्रये शुभ्रो फलदण्डो उद्योगमानो दृश्यते, स वनस्पतिगतनीयानां साधारण शरीरमित्यर्थं, य-२ पुनरसौ सम भयने ० इत्यत्र इष्टान्तमाह—'पृथ्वीसदृशमदनं, अत्र पृथ्वी केदाराद्युपलक्षितशुभ्रवाण्डिना शृङ्खलस्यनिमित्ततन्निजा वा गृह्यते, यथा तस्या भयमाणाया सम मरुतुरा भद्रा भवति एव वनस्पतिगपि चकार सम यो भज्यते इति भाव इति गाथाय ॥ ३७ ॥ तदेव निरूपिता पञ्चापि पृथ्वीसधिकारय रथावगा मय

समस्यानिष्पण्णथमाह—

दुर्विद्या तसा य द्युत्ता वियला सयलि द्विया मुणेषया । वितियचउरि द्विया वियला सेसा सयलिद्विया नेया ॥ ३८ ॥

शरीरगततपयत्रिविणस्यन्ति चलन्ताति ससा, त पुन द्विविधा 'द्विप्रकारा प्रोक्ता, त ७ विद्या रानलद्विधाथ 'मुणितव्या' नातव्या, तत पञ्चलक्षणा मिद्विसद्व्यामत्रित्य 'विरला' अस्तमूर्णा हीनद्विसद्व्या द्वान्द्विहीनद्विसद्व्या द्विद्विहीनद्विसद्व्या, गयास्तु वस्तुनाये य उद्धरितारतं ललद्विद्या ज्ञातया, पञ्चलक्षणा सख्यामात्रित्य सखानि सम्पूर्णानिन्द्रियाणि येषां ते सखान्द्रिया इति गाथाय ॥ ३८ ॥ क पुनस्त द्वीद्विसद्व्या ? इत्याह—

सला गोम्मी भमराइया उ विगलि द्विया मुणेषव्या । पचिद्विया य जलथलखहरसुनारयनरा य ॥ ३९ ॥

इह शट्पाद्विज्जब्दं प्रत्येसमभिराम्यव्यते, ततश्च शट्पादयो द्वीन्द्रिया गोमी-कर्णगुगली तत्प्रभृतयणीन्द्रिया अमरादयश्चतुसिन्द्रिया, एते तावत्सर्वस्य विष्कोन्द्रिया युगितव्या, ये तु सक्कोन्द्रियतयाऽन्तत्सुष्टिदा पञ्चेन्द्रियारते जलचरादयो विशेषा, तत्र जले चरन्ति-पर्यटन्तीति जलचरा-मत्स्यममरादय एव, स्थलचरा गो-गवयप्रभृतय, राचरा-कायककादय, गुग्गु-भवनपत्न्यादय, नारका-न्तनप्रभोत्पत्तारय, नाराय-मर्मभूमिजादय इति गार्थार्थ ॥ ३६ ॥ तदेव कायद्वारस्य परतुतत्वाविहगित प्रथिव्यादिभेदत पडिन्वाऽपि जीवन्तिकाय, तत्र च समस्तजन्तूना सानिंका क्रोटिकोटी सुखाना नृत्तविप्रतादिभेभितानि चतुर्गतीलंजाणि योर्नाना पट् महन्नानि पट् च सारथानानीत्यादयोऽनेके भावाः सम्भवन्ति, तत्र सुखाद्यभियानं सविशेष त्रिचिन्त्रिणोपकार पञ्चन् पापटिगुप्तमिस्माह-

वारस सत्त य तिलि य सत्त य कुलकोडि सयसहस्ताइ । नेया पुडिवदगागणिवाऊष चैव पस्सरा ॥ ४० ॥

इह कुलकोटियतयस्यशब्दं प्रत्येसमभिममन्व्यते, द्वादश कुलकोटियतयस्यत्वाणि नरा सुखकोटिशतसहस्राणीत्यादि, सुखान्याधित्य पस्सिड्-ख्यान-पस्सिड्-ख्या 'श या' ज्ञातव्येति सम्बन्ध, केशाम २ इत्याह—'पुडवी' त्यादि, यथापट्-स्य चैव योजना, तत्र ग-द्वादश कुलकोटियतयस्याणि पृथ्वीसायिकाना ज्ञेयानि, उरुकीयाना नरा, अमिकायिकाना लीणि, वायुना पुन गहौव कुलकोटियतयस्यत्वाणि सुखमट्-ख्या ज्ञेयेति गार्थार्थ ॥ ४० ॥ तथा -

कुलकोडिसयसहस्ता सत्तट्ट य नव य अट्टवीसं च । वेद्वियतेइदिय चउरि दिय हरियकायाणं ॥ ४१ ॥

द्वीन्द्रियाणा यत कुलकोटिलंजाणि तीन्द्रियाणाप्यौ चतुर्गिन्द्रियाणा नरा 'द्विन्दियाणा' ममस्तान्गपरीनामष्टाविद्यति सुखकोटिलंजाणि भवन्तीति गार्थार्थ ॥ ४१ ॥ तथा—

अद्धत्तेरस वारस दस दस कुलकोडिसयसहस्ताइ । जलयर पविल चउणयउरसुयसत्प्याण नव हुति ॥ ४२ ॥

जलचराणा-पूरुमिदिष्टम्यरूपाणां सार्थानि द्वादश कुलकोटिलाजाणि भवन्ति, पचिणा तु द्वादश, चतुर्गहौव परियर्णभुजास्मिण्यभेदत स्थलचराभित्तिधा, तत्र

चतुर्दशाना गन्धर्वादीनां दत्ता इत्युक्तित्वात्, उरपरित्यागामपि भुवङ्गमादीनां दशेव, भुजङ्गिर्गर्षाणां तु गंधान्धुखादानां नव इत्यसौष्टिलजाणि भवन्तीति गाथा ॥ ६३ ॥ अथ—

छव्यासा पणवीसा तुस्तेरहाण सयसहस्ताइ । चारस य मयसहस्ता कुङ्कोडीण मणुस्त्वाप ॥ ६३ ॥

गर्वाणां भद्रपयस्त्रिगुणां पङ्क्तिगतिं तुलकाटिलजाणि नारराणां तु पत्रविनि मनुव्याणां पुनर्द्वारां कुङ्कोटीणजाणि भवन्तीति गाथा ॥ ६३ ॥ अथ पूर्वोक्तानाम् इत्यां भौतयिचा सवसह्व्यामाह— एव ह्यादि

एगा क्रीडाकोडी सत्ताणउइ भये सयसहस्ता । पन्नास च सहस्ता कुङ्कोडी । मुणेरव्या ॥ ६४ ॥

गर्वा ॥ ६६ ॥ इदानीं योन्यां स्तिरुच्यते, तत्र तु मिश्रणं युग्मिभवात् नैकसमकण्ठीभरत गत ओदरिनादिशरीरयत्नयत्नं दृष्ये दत्तं मिश्रितं तत्रा मस्त्वामिति यानि, एतद्विद्यादिचरानामुत्पत्तिस्थानमित्यथ ताता र य नोनां मस्तत्र च गच्छितं तुलगाटिलजाणि भवन्तीति, र र वृष्यन्मन्तानां चारानामुत्पत्तिस्थाना यन्दनतानि प्राप्नुवन्ति याः जीवानां सामायाधारभूता तासां प्यगन्त्यप्रवृत्तात्मन एव शिवाधारगुणायपि तस्मिन् कुङ्कुदराय नायप्रत्ययकारणत्वं तु तदारादाय मन्त्या यवति, प्रता नीमानामनत्यसि कथमुत्पत्तिस्थानानामनत्यं भव्यु, तद्य सङ्ग्ययानि ? इति चार्नेन, यथा वदयपि तानि क्वलिदृष्टेन क्वचिद्वस्मण सदायरेव यानिद्व्यत तत्तान्तानामपि चानां क्वलिद्विचित्तारादस्यत परपरान्तर्भाविन्तिया चतुस्रातिलजयद्व्या एव यानया भवति, न ह्यापिसा ताधेर सूक्ष्मप्रतिप्रतीकत्वादिनिर्दिष्टा भवति प्रतिपत्त्या 'पुनरिदयमगणिमारय एव' सतत्ताणिरमगा उ । एणते य भवति दत्त चउदग जाणि लसगा उ ॥ १ ॥ विलिदिष्णु दो दो तत्रा तत्रो य तत्रो भुगु । पतिदि तिगिय तडा तत्रस लसगा उ मणुणु ॥ २ ॥ आदन्तु यानिमुलयो र प्रतिपिसा ? उक्त यानि उच्यतित्थान यथा शिवादर्गम्यादि कुले तु कणादिभस्वरूप, तर्धेकथा युत्पन्नानामपि बहुविध संभवति, यथा तन्येव शिवादर्गोमयाद्येक्योन्युत्पन्नस्यपि

कृषिारक्षादिवर्णभेदात्तुलानेकविधत्वमित्यल विस्तरेण, एता एव योनी संततविरतादिधर्मभेदेन सूतकार स्वयमेव निरूपयन्नाह—

एगिन्दियनेरइया संबुडजोणी य हुति देवा य । विगलिदियाण धियडा संबुडवियडा य गळमंसि ॥ ४५ ॥

एकेन्द्रिया नारकाश्च सप्तयोनय, तत नारका कथ सप्तयोनय, १, उच्यते, तदुत्पत्तिस्थानभूताना निम्बुदाना सप्तगागचकल्पत्वात्, देवा अपि सर्वे सप्तयोनय एव 'देवसयगिज्जसि देवइरतरिए अशुलस्स अरात्तिज्जइभागमित्ताण् सरीरोगाहणाए उववन्ना' इत्यादिक्थनत पटप्रच्छादितेषु देवशयनीयेषु देवद्वयान्धन्तरे सप्तस्वरूपे तेषामुत्पदात्, एवमेतदनुसारतः एकेन्द्रियाणामपि सर्वेषा केवलिद्वयेन केनापि प्रकारेण सप्तयोनित्व भावनीय, विकलेन्द्रियग्रहणेन द्वीन्द्रियतीन्द्रियचतुरिन्द्रियास्तथा समूच्छ-जपचेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याश्च दृश्यन्ते, एषामपि मनोविकलत्वेन विशिष्टराम्पूशेन्द्रियकार्याकरणात्परमार्थतो विकलेन्द्रियत्वात्, ततोऽमीषा द्वीन्द्रियादीना सर्वेषामपि निरता-नेवलि-गम्येनैव केनापि प्रकारेणागुप्तस्वरूपा योनिर्मन्तव्या, गर्भे तु ये जीवा फचेन्द्रियतिर्यग्मनुष्या समुत्पद्यन्ते तेषा सप्तविरता योनि, आगतानासप्तस्वरूपेत्यर्थ, प्रतापि भावनाऽस्तीन्द्रियज्ञानाम्येव, केवल' मनुष्ययोनित्स्वरूपमिदं पूर्वसूरिभिर्लिखितमवलोक्यते, तयया -रीणा नभेरध शिराह्वयाऽधस्तादवोसुरास्थितकोशकाकारा योनि, तस्याश्च बहिश्चतमञ्जरिवत्पया मासस्फोटका श्नुकाले स्फुटन्ति, तेभ्यः शोणित गलति, तत केचन रक्तायवा योनेस्तर्विशन्ति, ताश्च पुरुषशुक्रसमृत्तानासाथ जीव समुत्पद्यते, तत च बलात्तुर्दसासपेय्यादिक्रमेण सर्वावयवनिष्पत्तौ ततो योनेर्निर्गच्छतीति गार्थार्थ ॥ ४५ ॥

अधित्ता खलु जोणी नेरइयाणं तहेव देवाण । मीसा य गळमवसही तिविहा जोणी उ सेसाणं ॥ ४६ ॥

नारकाणां च देवाना योनिरचितै च, सत्यपि सूक्ष्मेकेन्द्रियव्यापकत्वे तदुपपातचेतस्य केनापि जन्तुनाऽपरिग्रहीतत्वेनाऽचेतनत्वात्, गर्भशब्देनेदं गर्भजप्राणिनो विव-चित्तास्तेषा वसति योनिः 'मिथा' चेतनाचेतनरवरूपा भवति, अचित्ताना शुक्रशोणित्तादिपुद्गलाना तत्र सद्भावात् सचित्ताना तु योकिच्छरीरावयवाना सुप्रतीतत्वादिति, शेषाणाः त्वेकेन्द्रियविकलेन्द्रियसमूच्छजपञ्चेन्द्रियाणा तिविधाऽपि योनि समवति, केषाञ्चिदपरजीवपरिग्रहीतचेत्वोत्पदाना सचित्ता केषाञ्चित्त्वन्व्यजीवापरिग्रहीतचेत्वोत्पाना-

नमस्तिता वर्या चतुर्गणानुविगुं तावद्विगृह्यात् नभूतापं मित्रा कसिगिभि भाव इति ग मा ॥ ६६ ॥ अपरत्वा—

स्वभास्तिजोपाया न वे देना य गन्धवच ता । उलिणा य तेउवाप दुद गण त्रिविह लेसाण ॥ ३७ ॥

नम पि भनान्वाचरसा यत्र गीतकथनि तदुपसात्तस्य गीतकामापरिगायायानि नैसात्ता नीत गन्धुज्ज निचयुष्मगत तदुपसात्ता नमिति
 भार, लं गन्धुस्यय पद त्रिदशनिगम्लुपा मपि तत्र गानाज्जयानत्रा गतनीया, तत्रसाय तैग राधिरागानामिथयं यणेन यानि उच्यन्त्यापरिगिण एव
 दुःखतापुप नरन उ तारसाणा द्विधा यानि कनास्ति शीता वेपाणि तत्तमिति भाव, प्ररमगिप्राय — मायापु गिन्धुपु शुद्रिणपु तापनाया एता तागवदतामरापु
 गति इत्तापरिगान्गारभ्यो व्यपार लम्बुगुणव्यागदुर्गाति नि भाव चतुःशुद्धिव्यामरि कस्या नागसा उज्याव वदनी उपयत्त यत्तु प्रत्तव्यव्यामपि यत्राशौज्ययत्तमा
 कसिगि हर्द, हर्दयापु कसि गारया एतस्या नीतवतामपि विपुंति वपुनिप्रत्तयत्रयदिमादध्यात्तुण्णरीरस्य नुद्रायादिनि पचमगधिव्यामन्वयमम गान्य, नरन
 गानाविपय्यायाहुदम्भाच्छीतवदताव र्गिताग नाम्ना वार, उज्जवदतावदरास्तु स्वया, मोत्यधुत्तमानानामयत्तादिति व्ययना कस्य, एतासामगयानागसा
 रायात्तन निररदनामर सटल, यथाकसौत्यास्ति तीमनगत्यस्य तत्र शृधीद्वय गन्धादिति, एव य व्यरियत य कसिनाराग उज्जवदतावदर वनं निरिण त
 नसिपि नीतसात्ता, य तु गीमिषदनाकदयत्वन, सारत सब पुण्ययानिना यदि हि गातरदाता गतैव योनि स्यादुज्जवरदानामुगीव एता गतनीयत्वादे र्गानाहाहुल्य
 यस्यात नागराणी तु प्राय मर तैव परिष्मन्ति कया वदना प्राजुयमापयत इति यानिवरयोव्यत्सम, तस्मादाशुध्यातये चतुर्थशुद्धिव्यामपि च क्तुपु स्वापु
 प चमगधिव्यो उ म्बल्दपु स्थानपु गानयानिना एव शुधुधिव्यो एवत्पु स्थान एधीमरमपव्याद्वये च नागया उज्जयोत्तिका एवति िक्यत
 मियव रिमनक ताविना उ प्रशापनवाचरणीया । मृत्तृत्तदत्ता एताऽऽजानु तित्यपु शृधीपु नागवाणो तु यानिष्टयोव चतुथ्या तु कपुनिप्रत्तयत्रायेपृथ्वेव मपपु गता
 िष्टपु वापस्त्तापु पचोपु गानेयेति व्यख्या, एता प्रशापनान्मिप्रायकता कडुमिगार्ति, लयत्त, तस्य उ कडुशुना एव विदताति, त्रिविह लेसाण' नि उरुसायथाणा

पृथिव्यव्यायुक्तपतिविवेक्षेन्द्रियमूर्च्छजपञ्चेन्द्रियाणां विविधाऽपि योनि संभवति, शीतस्पर्शपरिणतजातानां तृष्णा शीतोष्णस्पर्शा-
न्वितस्नानमस्मृताता पुनः शीतोष्णा योनिरिति भाव इति गार्थाय ॥ १७ ॥ यथोक्तयोक्तिसुप्तागच जीवा यथागम्भवं पट्यु सत्तनेषु वर्तन्तेऽत महानन्यल्पनिह-

पणायमिवाह—

वज्जरिसह नारायं वज्जं नाराययं च नाराय । अद्धं चित्र नारायं खीलिय छेवट्ट सवयणं ॥ ४८ ॥

सहति महान-ग्राम्युना परस्पर नम्यन्व्यप्रापणमिति भाव, तथास्त्रियान्मन्व्येव वेचिन्मश्रित्य पेटा भियते, तल वचराब्देनः क्रीलिका प्रोच्यते, ऋभस्तु
संहतास्त्रियद्वयस्यैवोपरि बलयाकार पञ्चिष्टनपट्ट, विविचितात्थ्योवाधोत्तरण नञ्चयापन्नयोरुभयतो मर्मट्टवन्धो नाराच, तत्तथेऽमुक्त भवति द्वयोरस्त्रोस्त्रयतो मर्मट्टवन्धेन
वद्वयो पट्टकृतिना तृतीयैवात्थना पञ्चिष्टितयोरुपरि तदस्त्रियभेदि क्रीलिकाकार वज्जनामर्ममरिय यत्र भवति तद्वज्जपभनागच प्रगमरनन, वज्जर्मभान्नामुगलचितो-नियन्ततो
नागचोऽरिमन्त्रितिट्त्वा १ 'वज्जं नाराययं चै' ति यत्र तु ऋपभो नास्ति शेष तु वियते तद्वज्जनागचं द्वितीयमित्ये, वज्जहितप्रभनागचं द्वितीयमित्यन्ये २ वज्जर्मभज्ज
नागचं तृतीय ३ 'अद्धं चिय नाराययं' नि चतुर्थ चार्द्धनागचं द्वितीयमित्यन्ये, यदेकतो मर्मट्टवन्धं द्वितीयपार्श्वं तु क्रीलिकाचिनिं तद्वज्जनागचमिति हदयम् ४ ऋपभनाराच-
वज्जं क्रीलिकाविद्वान्द्वयमञ्चयमावं तु कालिकापट्यं पञ्चम ५ 'छेवट्ट' ति दकाग्याजुःपारम्य च तुपन्थेऽर्जनान्देः पर्यन्तैर्यावन्ना प्रस-परम्पगम्यन्वध्याट्टनालजण
वत्तनं त्रिसिध्व तच्चेद्वत्तं, क्रीलिकापट्टमर्मट्टवन्धरहितमस्त्रियन्तमातस्परि उद्वत्ताभिवान पठं नदन्तमित्यर्थ, सेगार्तमिरमित्ये, त्रि-पत्तपर्वन्तगंभ्यगर्तजणा सेगान्त
गतमिति सेवार्तमिति तुन्वेतिगार्थाय ॥ १८ ॥ ऋपभनारागचान्दन्तु स्वयमेव व्याचिन्व्यागुर -

रिस्तो य होइ पट्टो वज्जं पुण कोलिया चियाणादि । उमओ सज्जवध नारायं तं चियाणाहि ॥ ४९ ॥

गतार्थेव ॥ ४९ ॥ एतानि च बहून्तानि शेषा जीवानां गतन्ति भवन्ति शेषा च गर्वाणां न भवन्ति नैवेदर्ययनाह—

नरतिरियाण छलिय त्वय ह विमतिद्रियाण छेवट्ट । सुरनेरश्या एमिद्रिया य सचे असघयणी ॥ ७० ॥

इदं विरत्रिभयत्रिभयाणा पुत्रगवापादानात्पाणिगज्यात्वं त्पिदृष्टार पश्चिद्रमन्त्रियत्रो वसते तत्तत्र तत्राणा पश्चिद्रयतिभ्यसा ७ वञ्चचित्किञ्चिदिति याज्याया एवमन्त्रानि यथाभ्यन्तद्वरुणि प्राप्यत, त्रिपान्द्रियाणा त्वरमम दूरगत लभ्यत, न तेषाणि सुरनारसा एवमिद्रिया ७ मत्रे 'असद्वानि सहस्रनामहिना, महस्रस्यस्थि' नदरावाइतशा गम्भ्यभासदिति तव इति गार्थार्थ ॥ ६० ॥ एतानि च महस्रानि तामायन महस्रानायभिचारीयवत, अथानामव महस्रानय गार्थिभासास्त महस्रानप्रतिपदनायमाव

समचउरन्ता न गोह साइ खुजा य यामणाडु या । पचिद्रियतिरियनरा सुरा समा सेसया उडा ॥ ७१ ॥

शरीरगृह्णित्वावदरस्मात्सिमा अथानमुच्यत, तदपि समचतुरग्यादिभदराया तत्र समा अगगविषयलज्जटप्रसागाधिसरादिन्व्यरुद्विदिभागवचक्षिता शरीरगयस्रस्यान्तरो न्यादा समगान्तर्विक्रि तत्रत्ययात्समचतुग्य सामुद्रिस्ताम्नादिप्रतिपादितसमप्रलक्षणपरिगूण प्रथम सस्थान तयागाारा अपि समचतुरला न गोह इति इदं रयन गपुदादय गम्भमान्त्या दमार्थगम्भाला इति द्रष्टव्यं, तत्र यत्रोवा ग्नादिभेदतद्वर्षमिन्व न्ययाथपरिसन्त, यथा न्यप्राथ उपरि रम्भाय सत्पूणावयवोऽन्तन तु न तथा तद्व्याप्तपरि विन्तारबहुल शरीरगुचक्षणुस्तमथस्तु दीनाधिरप्रमाणान्त यत्स्थान तययोथपरिसन्त तयोगाजीवा अपि न्यप्राथपरिमाला २ सादि ति आदिहिहासपान्यो नाभरथान्तो दक्षभागो गृह्यते तनादिवाशरीरलक्षणभावा एव वर्तते यत्स्यादि सवमत्र हि शरीरमविशिष्टेनादिता सः कसत एवति विद्येयान्यवाद्यु पतनेगदरिह विदिष्टता एवमेत सादिगस्थान्यागाज्याग अपि गुब्जा ३ खुब्जा य' ति गुब्जाइकर्थं, यत्र पाणिगदशिनोप्राय शरीरलक्षणप्रमाणुस्त कोष्ठ तु शपपाय लक्षण शीनाधिरप्रमाण तन्तुब्जाइस्थान तयागाज्यावा अपि गुब्जा ४ यत्र पाणिगदशिराश्रीत्र लक्षणविषकादि भेषस्तु पृष्टोदरादिस्य कोष्ठा लक्षणयुक्तद्वामन महस्रान तयागाजीवा अपि यामना ५ यत्र 5न प्रायगेवोऽध्यायव शरीरलक्षण न मयदति तत्सर्वेतापस्थित हुण्डलस्थानमुच्यत तयोगाजीवा अपि हुण्णा ६ । क पुनस्त

व्ययसमुप्याएण समोहणई' त्यादि एवम्भूत्या त्रिक्रियया निरुपमानत्वाद्देत्रियमिमुच्यते अस्याभाविसमितिपावत् नन्वनया व्युत्पत्त्यात्तत्रैत्रियसदग्रह एव स्यात्त
सहजैत्रियस्य, तस्य स्फुटप्राप्तादित्रियामन्तर्गोव तयमानत्वात्, सत्यं, किन्तुत्तरवैत्रियसमानजातोयुद्धतैर्निष्पद्यमानत्वाद्देत्रियमिन् वैत्रियमित्युपचारतस्तदपि वैत्रियमुच्यते,
अथबौदारिसाधनक्षया विधिष्ठा विलाक्षणा त्रिया विक्रिया तस्या भव वैत्रियमित्यव तदपि रुद्यते, 'पाण्डिदयार्दिसदरिसणत्थमत्प्योवगहणेहेउ वा । सतययोच्चयत्थ गमण
त्रिणपयमूल मि ॥ १ ॥ इत्यवभूतरायोत्पत्तौ चतुर्दशपूर्वविदा आदित्यते दृष्टत इत्याहारक अथवाऽऽहिन्यते सूत्रमा नीयादय पदार्था केवलिसमापेऽनेनेत्याहारक ३
आहारपक्वकारणभूतास्तजानितर्गहृतमधोप्या' पुत्रलास्तन इत्युच्यते तनेत्थम्भूतन तेजसा निर्गुत्त तैजस, भोन्मादिलिङ्गस्य ४ कम्पणा निर्गुत्त कार्म्मणमष्टमससुदायक्यमि
त्यर्थं ५ तदेवमतानि पञ्च शरीराणि सामायेत सबजीराना भवन्ति, विशेषतोऽपि चित्त्यमानानि 'पच मणुपणु' ति नानाजीवानाश्चित्त्य मणुव्यपु पञ्चाप्यमूनि सस्यन्त
इत्यर्थं वायूना गर्भजपञ्चद्रव्यतिरथा चत्वारि शरीरणयोदात्मिकवैत्रियतैजसकाम्मणलक्षणाणि प्राप्यन्ते, आहारक तु न लभ्यते, तस्य चतुर्दशपूर्वविद एव गम्भयादिति गाथार्थं

॥ ५३ ॥ देवादीनां शरीरसंख्यामाह—'चेउब्धी त्यादि,
चेउव्वियतेप कम्मप य सुरनाराया य तिसरीत । सेसेगिदियवियरा थोरात्थियतेयकम्मइगा ॥ ५३ ॥

सुरनारका पुनर्त्रीणि शरीराणि येना ते तिसरीरा भवन्ति, कानि पुनस्त्राणि शरीराणि तथा भवति १ इत्याह—वैत्रिय तैजसः कार्म्मण केति औदारि
त्यमीषां न भवति, तस्य तियगपु यव्वव सम्भवात्, आहारकमपि न सम्भवति, तस्य मणुव्यचतुर्दशपूर्वधरव्वव भावादिति, भक्तिशेषा पुनोवेदत्रिया पृथिव्यसंभवनल्पति
लक्षणा तथा सम्पूर्णत्रियमनोवैफर्याद्विकला द्वीत्रियत्वात्त्रियचतुर्गिद्रियासञ्चिद्रियस्वरूपा औदारिकतैजसकाम्मणशरीरवत्त एव भवन्ति, वैत्रिय तु भवत्प्रत्ययि
तावदमीषां न भवति, तस्य सुरनारपव्वव सम्भवात्, उतगवैत्रियमपि न प्राप्यते एषा तल्लब्धव्यभावात्, आहारकभावं तु पूर्वोक्तमेव कारण भावनीयमिति गाथार्थं ॥ ५४ ॥
तदेवमभिहितं सप्रसङ्गं फलयद्धारकस्य कम्मप्राप्तं योगद्वारमभिधित्पुराह—

सत्त्वे मोसेऽसत्त्वे मोसे मणे य वाया य । ओरालियवेउद्विय आहारयमिस्सकम्मइए ॥ ५५ ॥

मनोविषयो यागिपथः स सत्यो मृगा मियोऽसत्यामृषेति योगः प्रत्येकं चतुर्द्वैत्यचारषट्ठना, भावार्थस्तूभिधीयते-तत्र योग इति तावत्कः शब्दार्थः २, उच्यते, योजन योगो जीवस्य तीर्थं शक्तिरुत्साहः पराक्रमोऽपि परिस्वन्द इति यावत्, यथा युज्यते-भावतत्त्वानादिक्त्वासु त्यापयति ५. स योग इति वर्त्मसाधन, यद्विवा युज्यते-सम्बन्धते धानान्गनादिक्रियायां जीवोऽनेनेति योग इति करुणादानः, स च मनोवाक्कायभेदोऽस्ति, तत्र स-मभिगीर्षी. काय-योगेन मनःप्रणयोर्यवर्गणभ्यो गृहीता गन्तव्येन परिणमितानि तत्तुचिन्ताप्रवर्तकानि ह्य्याणि गत इत्युच्यते, तेन मनसा गृहकारिणारणभूतेन योगो मनोयोगो, वाचो मनोयोगः १, उच्यते इति वाग्-भाषापरिणागपप्रबुद्धाव्यसमूह इत्यर्थः, तथा वाचा सहकारिकारणभूतया योगो वाग्योगो वाग्विषयो वा योगो वाग्योगः २, चीयत इति काय चोदात्मिकारितेन सहकारिकारणभूतेन योगः काययोगः कायविषयो वा योग. वाद्ययोगः ३, एष च त्रिविधोऽपि योगः पुनः पञ्चदशधा भिद्यते, तत्र मनो-योगस्तानपतुर्धा, तथा-मन्तो गुनयो-जीवादिपदार्था वा तेषा यथाह-ए गुणिकप्रादयदेन दयाविरिधत्स्वरुपचिन्तनेन वा हित सत्यः, अरित जीव शरीरमातव्यापक इत्यादि-यथावदस्तुनिकल्पनपर इत्यर्थ, सत्याशसौ मनोयोगश्च सत्यमनोयोगः, प्राह ननु योगः परिस्पन्द्यक्त्याहप उक्तस्तस्य च कथं सत्यादिव्यपदेश्य राभवति १, तथापतीतिरे-वाभावादिति, सत्यं, तथाऽपि सत्यमनोविज्ञानस्वरुकारिकारणत्वात् मनोयोगस्यापि स्वरुद्वन्द्वच्यते, वारणे कार्धर्मोपचारादित्थेवमन्दतापि भावनीयमिति १, सत्यादिपरी-तोऽसत्यो, नास्ति जीवः सर्वव्यापकोवा-शमित्याद्य-वाविरिधत्वरुचिन्तनपर इति भावः, अस्तदशसौ मनोयोगश्चासत्यमनोयोग २, सत्यश्चासावस्तदश सत्यासत्य इति दृता-कृतादित्त्वर्मधारय. स चासौ मनोयोग, इह धवत्तद्विपलाशादिभिरेषु चतुर्वजोकरुणेष्वशोववनमेवेदमिति यदा विपर्ययति तदा प्रस्तुतमनोयोगविषयता, त्रय हि विकल्पः तत्रासौ चतुर्धाणा गद्गनात्सत्योऽन्धेषामपि धवादीना कियतामपि निबमानत्वादस्य इति मिश्रत्वात्सत्यासत्यमनोयोगतया प्रोच्यतेऽत एव सूतकृता मिश्र इत्युक्तम्, उल्ल-क्षणं चाशोकवनोदोदरण, सर्वस्मिन्नपि नगरे शृङ्गे २ दारका जाता. प्रतिगृह विवाहा इत्यादि दिक्स्वरुपस्यापि प्रस्तुतमनोयोगविषयता द्रष्टव्या, इदमेवाशोकवनादिक वचनेन ब्रुवतो

निर्विशेषणमशास्त्रमनो मिथ्यादृशादिविशेषणं च-मुसादीयत १ चद, उच्यते, सामर्थ्यात् आ-याग वि गुणस्थानलक्षणानां चासमासानां काययोगे नि-त्लीयत्वनं प्रकृते कान्
 सुरनागवधरमप्रस्तुतमनं स्यात् न च बलत्वं सूत्रज्ञानां नादमभिप्राय, तन्नापि मिथ्यादृशादिविदावणस्य चतस्रध्व्वरित्तत्वात् कश्चिदमसीयते ० इति नर उच्यते
 उत्तरगाथायां वार्त्तमंगरायथागन्तिन्तात्तर 'मिच्छास्त्रास्त्रेण' त्यादिरिगुणस्थाननोप-यासात् प्रेक्षापूरकारित्वाय, अन्यथा ह्यप्रस्तुतभणनेन तत्कारिता हीयेत, तस्मान्मिथ्यादृशा
 रिरिगुणस्थानाच्चपि सुगदिविशेषणभूतपु यदि योगवित्तां क्रियेन नयासपि सामर्थ्यात्तद्विशेषणभूतेषु सुगदिचेरानो ह्युक्तं भवद् विरायम रण निरायस्य रिसोपणस्यामभरा
 द् मता मिथ्यादृशादिविशेषणानि प्रस्तुतानां यप्रधानत्वायेतसि निथय रिसाञ्चरन प्रथानेषु सुगकाकादिचवद् सूत्रज्ञ काययोगरिता त्सार एा हि सति प्रत्यरमदेक
 भिन्नपि नीयमानं सुनागरमाथाधारेद। ५नसथत्य प्रतिप १ काययोगनि-चाया शिथीयमानायां विचारवाहुत्वाच्छिचयुन्यस्वादिशाब्धिशिद्धिमतीत्यत विन्तरेण सुधिया
 ल-यथाऽप्यगमाभिगन्थताऽत रामाथान काव्यमिति । भार ननु सुनात्स्याणा वैन्वियैविद्यमिन्नमाणलक्षणसत्य काययोगा रमन्ति तत्त्वधर्मैक एा रैरिपमायांगो
 त्तिदृ १, उच्यते शरीरपर्णद्वया पराशास्त्रयभा-यागमिद प्रक, तदप्याप्तान्वासासम्बी तु वन्वियमिन्नमाययोग 'स्याम' गाथायामुत्तराद् वन्यत विमहृत्यारिसम्बी तु
 कामदारयथाग उतगगा-यामित्यदोष, एत ररिभाय नरादिविचारसपि वदसणे नाटुयता यिथया । नरत्तिरि-ओरात्या सचउच्चि' ति मिथ्यादृशात्वात्
 मिथ्यादृशात्तदपि नप्रमत्तापूर्वरणात्तित्तिथारसूत्रमगमयणा-तत्तीरनागमयोमिदेषुवलिलक्षणं न मिथ्यादृश्यात्वादनमिथ्यादृशित्वेदेशवित्तत्वात्तस्यैवास्तित्यन्यथभोरारि
 कमाययोगिना नति- तौर नर रनियण वर्त्तत इति त्वैकिया वैरिप्रयथागतता भवति, इरमुक्त भवति-नरास्तित्य-न्यथ यथाकथियेपगविदिश प्रोशरिचनय
 यागस्या प्राप्यते तथा त-पि नरतिर्ये चो रैरियथायागिचो लभ्यते, तत्र नरा इद गभना प्रमत्ता-ता एा १ दृश्या, रामूचमनु-याणा सद्दृष्टत्वन वैरिप
 लक्ष्यभावात्सरलपर्याशिरिपयथाज्ञानमेव नरणच भोदारिसकामाल त्यमीयत्मपि समवति, शरीरपर्याऽस्या पयशातमर प-वत्त्वगमतादिति, अग्रमहादयाऽपीद १ शुहन्त,
 तयामतिरियुद्धत्वा वैन्विल-धुपुजीवनाभागादिति तिय-ना-पीद गभना मतन्वा, १ मठ-ताा वैन्विल-ध्वभावाविति । आहाराया पमत्त ति' मनु-धुपु यदुदरा

विदां आहारपरमादिनां आहारस्य मिश्रस्य गुणप्रसिद्धत्वाच्चरति, न चैतेऽप्यपर्याप्ता, सर्वस्यापि जन्म। प्रथमात्पत्न्या सुदृढतमालनम् अपर्याप्तत्वेन समस्य पारम्भापत्त्वात्, तत च कबलित्वादिशब्दानां असम्भवादिति, तत्र सूत्रमुक्तं, चिन्तु मन्मिप्रायापरिणानात्, न खलु अपर्याप्त समसपरिभाषिण एव सूत्रद्वय विवक्षितं चिन्तु अपपरिपणशीराऽपि अपर्याप्त इति मन्मिचिन्तित्वेन, अपर्याप्त इतिट्त्वा, अपपरिपण नगतिरथा वैकल्य चतुश्चाप्यविदा आहारक च तदारम्भादिकं पालं, न रल्लिामपि रसुद्याताद्विदायादिसमयेषु भौदार्थिक मन्मन्पूर्णेभ्यः, सम्पूर्णव्यापारभावात् तथा उक्तनीत्या एषामपि अपर्याप्तत्वात् एतत् सम्भवीत्यपि मिश्राणि भूत एतदृष्टीताभि इत्यराप गुण स्थानानि त्वेतपु यानि सम्भवन्ति तानि स्वयमभ्युप वाच्यानि, कवल सम्यग्मिथ्यावृथीना नगतिरश्चामपि वैकल्यमिश्र न द्रष्टव्यं, स्थानात्सुपत्त्वात्, त च कि वैकल्य- मन् न पुनरिति मन्मन्पूर्णेभ्यः चिन्तित्वात् न च चिन्तित्वात् विस्तारणति गाथार्थं ॥६७॥ मन्मन् कामण्ययोरे प्रस्तुतपीकसमासाच्चित्यत—

मिच्छा सास्त्राण अविरय भवतरे केचली समुहया य । कम्मयभो काओगो न सममिच्छो कुणइ काल ॥ ५८ ॥

मिथ्यादृष्टिस्तास्वदनाविरतताम्यदृष्टया भगवत्तर विमहगतौ वक्तमाना कम्मइभो काओगो ति 'मुपा सुपो भगवतीति मिभक्ति यत्ययात्वाम्मणशाययाग वर्तन्त इति साट्ट्क, प्राणनस्यौदारियाद प्रागेर परित्यागदमेतस्य च तस्यायाच्यप्राप्तौ वाम्मणशाययोग एव तदानीं ते प्राप्यन्त इतिभाव कबलिान च समभूता -ट्टतसमुद्यातात्सुती यचतुषप मन्मन्पूर्णे वाम्मणशाययोग एव लभ्यते, इदमुक्तं भवति इट कोऽपि कबली मुसिगमनार नावस्याया स्ववीदमापु रताक वरनीय त्वयापि प्रमु श्लात्वाऽ तु स्थि, स्थानिदवीचिस्थितिसंपणार्थ स्वजयप्रदेशौ रमत्तल्लारव्यापनाय दरुक्कपाटादिकमण समुन्धातं करोति, तदुक्कम् 'अस्य पुन कबलिन वम भवत्यायुषाऽतिरिक्ततम् । स गमुद्यात भगवान्ध गच्छति त्कसनीवेत्तुम् ॥१॥ कम्मम् "दण्ड प्रथमं रस्य वपाटमथ चत्तर तथा रमय । मथामथ नृताये ल वयापी चतुः तु ॥२॥ चरति पन्थम त्वत्तरणि मथान्ध पुन पठे । सरमक तु वपाटं चत्तरं एमं दणम् ॥ ३ ॥' एते चाणाना समधाना मध्य वरिमा रमय क याग वतत ? इति, उदत 'मोदारिवदकासा प्रमाहममदशारसादिट । मिथौदारिवकौषा रसनपठद्वितीयपु ॥ १ ॥ वाम्मणशाययाग चतुःक प चम नृतायं च ।

स्फुटतर स्तोत्रारथं यजुगते स्फुटतरौ बहुतरण्य विपुलमतेतै यत्वेनामिये । इत्युक्तं भेदतोऽपि मत पर्यायज्ञान, तत्रज्ञानं तु नार्थावगन्नासम्भूतचार्द्रं न तन्वये-
वेत्याह—'केवलं एतः' ति एकमा भेररहितं केवलज्ञान, स्वावगन्नाद्योपशमवैचित्र्ये हि युक्तं ज्ञानोपशमिज्ञानेषु भेदमभावात्स्मिन्तु गमन्त्यावच्छेदमगमभूते ज्ञानिके
केवलज्ञाने कुतो भेदस्मावनाऽपि ? इति गावाय ॥ ६४ ॥ तत्रैव निष्पिनानि सद्दोषप पञ्चापि ज्ञानानि, ज्ञानेषु च पन्तुतषु तत्पतिपञ्चभूतानि मर्यादाभूतज्ञानवि-
भङ्गलक्षणान्यज्ञानान्यपि क्षीणि वक्तव्यानि, तत्र मनिज्ञानमपि मिथ्यादृष्टींरानमुच्यते, न ॥ ध्रुवज्ञानमपि तस्य भूतज्ञानमभिधीयते, एव तज्यावर्तिपि विभट्ग उच्यते,
तु कथं मित्यादृष्टींरानमपि प्रज्ञानमुच्यते ? ज्ञानकार्यावस्थात् ज्ञानस्य हि तरावगम कां, न च मिथ्यादृष्टींरानमुच्यते, यथा पुतरागोहरथात्सुताऽपुत्र उच्यते वस्तुज्ञाना-
समर्थत्वाद्दृष्टत्वावस्तु व्यपदिश्यते, एतं ज्ञानकार्यावगन्वात् मिथ्यादृष्टींरानमज्ञानमुच्यते ॥ यावत्तदज्ञानेषु च युक्तज्ञानलक्षणा जीवन्मानाश्चिन्तनीया
इत्यत आह—

मइसुय मिच्छा साणा विभंग समणे य मीमए मीसं । सम्मच्छउमाभिणिसुओहि चियमण केवल सनामे ॥ ६५ ॥

'मइसुय' ति एकदेशेन यमुसयस्य गम्यमानत्तान्म यज्ञानभूतज्ञाने मिथ्यादृष्टींराल्लाने च तमे - पादं भसन्ते प्रसन्नं च तामान्तेन तस्मिंनं, 'मियं तस्मिंनं य-
ति तरिमन्नेव मिथ्यादृष्टींरानाने च विभट्ग, चकारस्वीयपारा-रत्वात्समन्तेक गदिश्रुत्या प्राप्यते, अगिज्ञाना परमनिर्णयं गच्छन्विरस्य च विभंगयाम्मवादिदि,
सात्तादवगम्यदृष्टेञ्च ययपि गम्यास्त्येतेषां कोऽपि प्राप्यां नवा-व्यनानुसन्ध्युम्याऽपि पत्वात्तानिर्देवीत्यभिह विविज्जा इति भावगतं, 'मीमए मिन्वा' ति मिभ-तस्मिन्निश्च्यदृष्टिस्तत्र
मतिश्रुतावधितय 'मिभ्र' ज्ञानाज्ञानत्वरुपं प्राप्यत, व्यावहगममाश्रयणेनैव केत्यमुक्तं, तत्पुन्येति र्मुत्तान्मन्त्यते, यथा नानमानन्तेन न्म्यदृष्टिर्नपि मिथ्यादृष्टि
'किन्तु मिभ्र-राम्यमिथ्यादृष्टिस्तथाऽस्य मतिश्रुतावधितानवयमपि नैकान्तेन ज्ञानं नाप्यज्ञानं, किन्तु ज्ञानाज्ञानत्वरुपं मि सुच्या इति, निश्चलत्तस्य न्मन्त्यते-नन्मवाद्योऽज्ञान तो-
ऽन्यदशतोऽव्यगम्यभावेन दृषितं गर्वमज्ञानमेव, अंशतोऽपि हि विषयोपरंस्त्वन्ममप्यधरो, अयुक्त्वितेनापि भिरिति जतायुच्येत, एतन्मन्नापि मिथ्याभावेन दृषितमज्ञान-

यात्कथिक तु याजजीरिमुच्यते, तच्च भर्तुराजनापत्य मध्यमनीर्यंरुतीर्थातिना निवहतीर्षकरतीर्थान्तर्गताना साधूनामसंशय, तेषा व्रतोपर-आपनरूपया उपस्थापनाया प्रभावा-
 श्रिति १, इदथापर-आपना च यन्मिस्तन्देशपर-आपनम् एतदुक्त भक्ति-पूर्वपर्यायव्य ध्या महातिषु चोपर-आपनात्मनो यत् तन्देशोपस्थापनं, त-च सातिचारमनतिचार १, तत्र
 सातिचारं मूलगतित्वा यत्पुनर्नतारोपणम्, प्रननिवार तु यदित्तरयासाधिक्यस्य श्रिककस्यापर-आपनात्तले महागतारोपणाद्धारणोव्यते, ती अन्तरगदुक्तान्ती वा, यथा पाज्जना-
 तीर्थद्विर्मानान्नामितीर्षं सङ्कामता गाधूना पन्चयाम्मार्गप्रनिपतो देशपर-आपनमिति २, परिहरण परिहार-साधोवियोगस्तेन नियुस्थिसिन्धुस्वपरिहारविशुद्धिक, तदपि द्विभेद-
 निर्विजमानक निर्विगहायिक च, तत्र निर्विशमानहास्तरमेस्का उच्यन्ते, तन्व्यतिर्षकात्तदपि चारिवं निर्विजमानक, निर्विगहायिक, सातवितिविचित्तारगिय कायो येषा ते
 निर्विद्व्यक्रायान्च एव भ्यायिकरूपत्वयापादानान्निर्विद्व्यक्रायान्त्वयतिगन्तमपि निर्विद्व्यक्रायिम, इह च नानो गणः स्वगन्त्राधिर्गत्व्यद तप करोति, तत्र चत्वारः
 माथा परिहारिहा भवन्ति, अपर तु तद्वैयाप्यारुगशब्दात् एतानुपरिहारिहा, एतन्तु कल्पयिता वाचनाचार्यो, गुरुरूप इत्यर्थः, एतेषा च निर्विजमान तना ग परित्तरस्तपोरूप
 न भाव्यगाथाभिरुच्यते तथया -“परित्तारगियाण उ तवा जगण मज्जा तेषं उपांगा । गीउगदागमकले गणिस्रो धीं गहिं पतेय ॥ १ ॥ तत्थ जहन्तो गिभं उचत्थ
 इह नु तस मज्जिमसमा । अम्ममिः उमगा एता गियिण पाररासि ॥ २ ॥ गियिरे उ जगणाडे इहाई रसमचरिमगो होइ । वागसु अरुमाई वागपज्जंतगो नेस्रो
 ॥ ३ ॥ पागण आयास पंचन-वहा दग-अभिगहा भिम । रूपदियाइ पइदिण कुणति एमा अयास ॥ ४ ॥ एव उम्माय तवं चरिउ परिगिया अणुचरति । अणु-
 चरगे परिदागिय पयट्टिण जा उम्माया ॥ ५ ॥ रूपदियापि एव उम्माय तवं करइ सगा उ । अणुपरिदागिभाव क्वंति कपडियात च ॥ ६ ॥ एव सो प्रारगमासपमानो
 उ वणिगाया रूप्या । मयात्रा भिमना ॥ ७ ॥ रूपदियापि एव उम्माय तवं पयण नाया ॥ ७ ॥ कपणमतीर्णे तयं जिणारूपं वा उवेंति गन्त वा पडिउज्जमाणा उण जिणारगसे पवज्जति ॥ ८ ॥
 तिन्धयगमोपामसाण नाप । न उण अणणय । एणमिं ज चरणं परिहारविमुदिनं नं तु ॥ ९ ॥” ३, तं परित्ति-पर्यवति सासामेतिगिति सम्मगया-रुपाया सूक्ष्म-नि-
 श्रीकृष्णभलाक्षण-रुपाया यः । तत्सन्मगणगां, तदपि द्दिवा-निशु-यमानक, गीद्विग्यमानकं च, तत्र नियु-अमानकं चणकोपशमश्रेणिद्वयमागेहो भवति, तं हि-

दाया सूत्रवद्व्या, उक्तञ्च—“आभागे जागता केश दासे अजाणमणभोगे । लाग नाणिउजना असुडुडा गडुडा इयरा ॥ १ ॥ अचिउरुह मन्वमाणा हाइ अहा सुहुमभो तदा बडमा ॥ इत्यादि, एत १ वडुडा सामायेन उद्वियत्वात्सामा सातागेवाश्रिता मविविषपरिवारस्वर्याग्यबलचारिस्तुका अगानव्या तर अदि प्रदुवत्सपलादिप्राप्तिर्यथा न्यातिगुणान्तत्सामभा, सातसुत तल गोरवं आदरतदाश्रिता, अविनिक भसयभात् मप्रथमभूत ममुदरनादिना निवृटजन्ध रतैलादिना विदितारीसृज कसरिकावरिपतेकेरा परिवारो यथा तेऽभिक्तिपरिवारा इदयोग्य शवलमनिरारसर्चुं ययारित तेन युषा २, उनीला द्विविधा प्रनिडन नावुनीला वपागुनीलाथ, तल सेवना-सदमन्व सम्यगाराधना तत्प्रतिपदास्तु प्रतिसेवना तथा कुनीला प्रतिसेवनापुनीला कथये उच्चदानकाथागुदयलन्तणे कुनीला कथयवुनीला, तल प्रतिसेवनागुनीला पञ्चविधा ज्ञानदानचारिखिलित्गप्रतिसेवना सूत्रमप्रतिसेवकारच, तर ज्ञानदानचारितलित्गान्युपचीरस्तत्प्रतिसेवर उच्चत एव शाभनस्वरत्नीत्यादिप्रशसया तु यस्तुव्यति स सूत्रमप्रतिसेवप उक्तञ्च— इह नाणाइउनीला उजजाव हाइ नाणपभिइण । अहमहुमा पुण तुल्लं एग नरमिन्ति ससाए ॥ १ ॥ वपायवुनीला अपि पञ्चविधा ज्ञानदानचारिखिलित्गकथयवुनीला सूत्रमप्रदानचारिखिलित्गकथयवुनीला, तल ज्ञानदानचारिखिलित्गानि उचलनकाधरपाया वदुतुका य स्वरवदिपव व्यापारयति म तत्तत्तपायवुनील उच्यत, वपायाकि एव य कस्यापि पाप प्रयच्छति स चारिस्सपायवुनील मनना तु प्रथादा २ वपा सूत्रमप्रपायवुनील, अन्वा मज्जलनमोवादिषपायाकि एव ज्ञानदानचारिखिलिगानि यो विराथयति अतिचारमलिनानि करानि म ज्ञानादिसपायवुनीला, सूत्रम पायवुनीलस्तु तथेव, माद च—‘नाण दसण लिग जा जुषइ काहमाण्णाईहि । सा नाणाइउमाला चरणुनीला उ मावण ॥ ॥ अहवा काहाइहि नाणाइविराहमा कुनीलति । मणसा काहाइण कुव्यतो होइ सुत्ता उ ॥ २ ॥’ उजा द्विविधा अपि इत्याला इति ३ निर्मया द्विविधा उपशान्तमाला चीणम हाय, एतत्स्वरूपं तु प्रागेर निरूपित हातवस्तु सर्वोपाधिव्यतीर्त्वात्किरुषचरितभेदासम्भवत एकप्रकारा एवति । एतया च पुलाकार्दानां व्यायाप्रकृतौ — एव्ये वेय रागे वप्य चरित्त पन्डिसेवणा नाणे इत्यादि यथोक्ते पट्टि राता द्वारेविचागेवस्ति तन्न क्तुतरोपयागानि कानिचित् द्वाराण्यतापि लिदत, तत वद्वार पुलाकना

समर्थकल्पद्रुमाकारं विश्राणमेक महाजम्बूद्वीपमद्राचु, तत सर्वरपि दुर्भगतेरभिहितम्-ब्रह्मो अवतरपापसस्य दर्शनं तस्मान्निवर्तयामो बुभुक्षा भक्षयामो निवृच्छ्याऽस्य सरसफलानि, इत्येकवाक्यताया सत्या तन्मध्ये ह्यिष्टपरिणामेनेकेन प्रोक्तं-युक्तमिदं केवलमस्मिन्नागोहता जीवितव्यस्यापि मन्देहस्तस्यातीदृशकुडारेरामूलत एव कर्तयित्वा तिर्यगेन प्रपात्य मुखेनेव सर्वफलानि भुञ्जीमहि, एष एव जातीय दृग्गलेश्यापरिणाम १ द्वितीयेन तु त्रिन्विचमयुकेनोक्त-विमस्याऽमेतावत्प्रमाणेनेतेन महात्रेण कर्तितेन, महतीं शाराभवेकामस्य सम्बन्धिनीं कर्तयित्वा पातयामस्ततस्तत्फलान्यभ्यनहगम, एवंप्रकारस्तु नीललेश्यापरिणाम २ तृतीयस्तत्वाह- किं तथाऽपि महाशातया कर्तितया, तदवयवभूता एव लघुतराः प्रशारादिच्छिन्न इत्येवविध कापोतलेश्यापरिणामः ३ चतुर्थस्तु जगदाह-किं ताभिर्पि वराक्रीभिः छिन्नाभिः, तत्पर्यन्तवर्तिनं शशिदुःखानेव कर्तयाम, अथ तेजसलेश्यापरिणाम ४ पञ्चमस्तु ब्रूते-गुच्छेरपि किं छिन्ने?, तन्मव्यात्परिफकानि भक्षयामोऽयानि कानिनितातफ्लान्येव शूलीम इत्येष पञ्चलेश्यापरिणाम ५ षष्ठस्त्वभिधते-तेगपि विमुच्यते?, यावद्भिरस्माकं प्रगोजन तावन्ति फ्लान्यस्य गृहस्थाथन्तारपि पतितानि प्राप्यन्ते, तदहं नैरेव प्रागाप्रति कल्पयाम, निमेतन्मोहनभञ्जनादिसन्तापेनेत्येवजातीय शुक्रलेश्यापरिणाम इति जम्बूदादकदृष्टान्त १ ॥ अथ ग्रामघातकाना दृष्टान्त उच्यते-तत्र पद्भिस्तस्मिन्नायत्रैर्मिलित्वा वनगान्याथपहारनिमित्तकस्मिन्निदूमे किल धाटी प्रचिह्ता, ततो केन प्रोक्तं-द्विपदचतुष्टयशुभयश्रीमालद्वादिकं गत्विमपि पश्यन् तत्सर्वं मागत्येत्येजातीयः दृग्गलेश्यापरिणामः १ द्वितीयस्तु नीललेश्यापरिणामयुक्तः प्राह-मानुपागयेव मारयत किं तिर्यग्भिरिति २ तृतीयस्तु कापोतलेश्यापरिणामान्वित प्राह-पुरुगानेव विनाशयत, किं सीभिर्गिति ३ चतुर्थः पुनस्तेजसलेश्यापरिणामवर्ती जगद-पुरेप्यपि सायुधानेव घातयत, किं निरायुधैरिति ४ षष्ठ्यमस्तु पञ्चलेश्यापरिणामयुक्तोऽवारीत्-मायुधव्यपि युव्यमानानेव निष्क्रीन, किं शोपेर्निरपराधैरिति ५ षष्ठस्तु शुक्रलेश्यापरिणामसम्बन्ध प्रतिपादयति-इत्त सर्वमिदमयुक्तं, अत एक तावत् धन हरय प्रपर च लोभमेन वगक विनाशयथ, तस्माद्धनं यथव्यपहरन् तत्राऽपि प्राणान् तावत्सर्वस्यापि लोकस्य रक्षतेति ६ । तदेव प्रदर्शिता मद्दृष्टान्ता पट्टलेश्याः स्वरूपतोऽयं गुणस्थानलक्षणान् जीवसमानान् सूतकार एव तासु निरूपयन्नाह—

किण्हा नीला काऊ अविरयसम्मतं संजयंतऽपरे । तेऊ पम्हा सण्णऽप्पमायसुक्का सजोगता ॥ ७० ॥

दृष्ट्या नीला पापती चराय लश्यालय मिथ्यापुष्टागारभ्यावितराम्यदृष्टयत भवति न परतः, इदमुक्तं भवति मिथ्यापुष्टायाविक्रतसम्पदगुणता एव जीवा यथासलयायय वर्तते न दशविक्रतादय, तेषां विशुद्धत्याा क्षेत्राना चामुष्माविशुद्धत्यादिति सजयतऽपरेति 'अपर अय पुनरुद्द-सयता-तमिद स-यालय भवति, मिथ्यापुष्टागारस्य 'मत्तगयगुणस्थानपर्यं ता नीरा एतस्मिन् दृष्ट्यादिलश्यालये वर्तते न त्वप्रमत्तादय इति भाव दशविक्रतप्रमत्तावत्-भायामपि तथाविशुद्धभावादिद शरयालय त प्रतिपद्यत इति हृदय, तेऽङ्गप्रकृष्टा सपषाऽप्यभाय'ति सङ्क्षिप्तहरेनाल मिथ्यादृष्टि सञ्चो गणत, त मि यादृष्टिसञ्चिपचन्द्रयमादो कृत्वाऽपारस्या तर्ग तन्मदादयानात् न नियत प्रमादा यवानौ अप्रमाद सयनास्तमन्त्ये व्यवस्थाप्य तेजसो पद्मा च लेरया प्राप्यत इदमुक्तं भवति मिथ्यादृष्टागारप्रमत्तयतान्तपु सप्तयु गुणस्थानमयु परीमास्य सञ्चिना जीरस्य तेजगामप्रालक्षणापि लश्यादय वर्तते न त्वपूर्वप्रणान्पु, तेषु शुक्लेरयाया षडैकस्या मङ्गायादिति, मादन्तु याम्रान्तएषु दृथिव्यरवन्स्य तीनामपि तेजसो लश्या दूयतेऽत तु सञ्चिन्न एवासौ प्राप्ता तत्त्वथ न विराध ? इति प्रस्ताव्यते, इहानन्तररन्थमाणयायत ल या द्वित्रिधा भवन्ति द्रव्यतो भागतः, तेषां ताना दानां यानां याऽथैव द्रव्यतात्वेजसालेश्या वक्ष्यत तद्युक्त एव षड्विंशतिगुणस्थानभूयुत्वा दृथिव्यरवन्स्यतिशु-यतत, तस्य र सा पूरभारसम्बन्धिनी तीजसी द्रव्यल-न्यैवत्यर नाभिदिता भारलेयानामवह गुणस्थानमयु न्तिन्तिकुमुभिप्रतत्वा, भयता पूर्णव्यादीनामप्यासाव-थायामवैषा भवति, न पग्न कष्टायाद्युभलेभ्या परगत्तनाद् मनाऽत्यमालभावित्वन्द नासौ निदिष्टे त्वविराध इति सुक्ता सजोर्गत ति मिथ्यादृष्टिमादो कृत्वा स्यागिक्लिपर्यन्ता शुक्ल-या प्राप्यत, मिथ्यादृष्टयादिषु नयागिक्लिपर्य-तपु, स्यादशयु गुणस्थानकेषु, शुक्लश्या लभ्यत इत्यथ भयागिनाऽस-यत्वादिनि गा गथ ॥ ७ ॥ अतस्मिन्नेव लश्याद्वार प्रस्तुतं दृथिव्यादिजीवानां गम्य कस्य नियच वाप लश्या गभवन्तीतिशिव्याप्यागित्वापिष्यथज्ञाह-

पुढविदग्हरिय भवणे चण जोइसिया अमएनरतिरिया । सेसेगिदियवियल तियलेसा भायलेसाण ॥ ७१ ॥

पुढवी'त्यादि दृथिव्युदकयनस्मत्तयस्तथाऽशुक्लमागदशा भवनतया व्यन्तार-व प्रत्यक्ष कृत्वानीलावप्यतीते तसीला-याचयुपयुष्टा भवत्सामिपे, भवत्सामिपे,

तया ज्योतिषिका केवलतैजसीलेश्यासमन्विता भवन्तीत्यथमप्युपस्कार, प्रसङ्गस्येयमप्युपो युगलयमनुवर्तिनो नरास्तिर्यन्वथ कृष्णानीलाकापोतीतेजमीलजगालेश्याचतुष्टययुक्ता भवन्तीत्यताप्यन्याहार, शेषैकेन्द्रियास्तेजोवायुलक्षण द्वीन्द्रियनोन्द्रियचतुरिन्द्रियलक्षण विक्रमोन्द्रियाथ कृष्णानीलाकापोतीलजगलेश्यातययुक्ता भवन्ति, आह-ननु मायापूर्वार्धं त्रिषु स्थानेषु लेश्याचतुष्टयादिभ्योऽन्याहार कस्माल्लभ्यते । यावत्तदेव मायापर्यन्तोत्तकृष्णादिलेश्यातयमादित एमारभ्य गर्वभामेव पृथिवीत्रायिकादीनामविशेषत कथं न, उच्यते, नेतदेव, पृथिव्यपन्नस्पर्शिन्य शेषैकेन्द्रियाणामुत्तरार्धे भेदेनोपादानात्, यदि हि सर्वेषामिदमेव कृष्णादिलेश्यातयमभिप्रेत स्यात्तदेकेन्द्रियान् नमुञ्चितीति निर्दिशेत्, किं पृथग्विद्वेशेन, तस्माद्दत्त एव भेदनिर्देशात्पूर्वार्धेऽप्यहो न च प्रज्ञापनादिग्रन्थमवादेन यथा निर्दिष्ट एव घटाभिरिति, न हि ज्ञान शरान्तर्गविसंवादेन व्याख्यायमान प्रमाणताभ्यामहोहतीत्यलमिति चिन्वतेन, आह-नन्वमी मायोत्तगर्हण निर्दिष्ट्यास्तेजोवायुप्रननयो जीवा द्रव्यलेश्यथैव विलेश्या भवन्तीत्युक्त भावलोभ्यापि । इत्यादाह-स्यात् -- 'भावलोभ्यापि' इति प्रपिगन्त्येह गम्यमानत्वान्न केवल द्रव्यलेश्यया तिलेश्याः यपितु भावलोभ्याप्येते श्रयोक्तविलेश्या एव भवन्ति, न पुनर्द्रव्यमाणान्यायेन वेवास्य इव भावपरात्त्या पदलोभ्या अपि भवन्तीति भाव, पृथिव्यवत्तत्पतयोऽपि द्रव्यलेश्यया योक्तकृष्णाथयुभलेश्यावयुक्ता एव मन्तव्याः, केवलमपराशास्त्राभ्यामा पूर्वोक्तयुक्तया नैजस्यपि चतुर्नी द्रव्यलेश्याऽमीषा द्रष्टव्या, भजनपतिव्यन्तराणा पुन पूर्वनिर्दिष्ट्याचतत्त्वो द्रव्यलेश्या एव द्रष्टव्या, ज्योतिषिकाणामपि तैजसी द्रव्यलेश्यैवावगम्या, भावपरात्त्या पुनर्भवत्पत्यादीना पदर्षि लेश्या वदन्त इति भाव, प्रसङ्गस्येयवर्णुपस्तु नरतिर्यन्चो द्रव्यलेश्यया भावलोभ्यया च पूर्वोक्तचतुर्लेश्या एव मन्तव्या, प्रपर चास्या मायासुपलक्षणव्याख्यानात्साहचर्येयवर्णयुषा गर्भजनरतिरश्चा द्रव्यतो भावतज्ज पदर्षि लेश्या भवन्तीति द्रष्टव्य, यम्मूर्च्छार्जाना तु नरतिरश्चा कृष्णादिकान्तिनोऽभुभलेश्या इति मन्तव्यमिति माथार्य ॥ ७१ ॥ अथ नागराणा मत्स्यपि नरकपृथिवीषु क्रमेण लेश्या प्रतिपादयितुमाह-- 'काऊ' इत्यादि,

काऊ काऊ तह काऊनील नीला य नीलकिण्हा य । किण्हा य परमकिण्हा लेसा रथणप्पमाईणं ॥ ७२ ॥

राकृति ग्लनप्रभानारकाणामसा वापात्येव संशया भतीत्यथ काकृति सर्वप्रभानारकाणामपि तैवेत्यथ, पर धिञ्त्तेति द्रष्टव्य, काउनीलति मलुकाप्रभाया कावानी नीला च नरया भवति क्युचिदुपगित्तेषु तत्प्रस्तटेषु कापोतलरया क्युचित्कथस्तनेषु नीलनेत्यति भाव नीला यति चतुश्या पङ्क् प्रमाशृयिन्वा नीलनरयेव भवतीत्यथ, नीलकिण्ठहा यति बलापि पञ्चमाया धूमप्रभाशृयिन्वा क्युचिदुपगित्तेषु नीलनेत्यथ शेषेणधन्तमप्रन्नाटेषु कृत्वा ताश्या भतीत्यर्थं किण्ठहा यति पृथगर्थिव्यामेवैव रज्जुकस्या भवति परमकिण्ठहा यति मत्तमत्राधिब्या परमरज्जुकस्या भवति, तैत्र रणालेभ्या तन्या धिञ्त्तग प्राप्या इति उस्मक्रमेण ग्लनप्रभादिवाकाणामसा लंग्या भवतीति गाथार्थं ॥ ७३ ॥ अथ वैमानिना लरयानिहरणाय माह—

तेक तेक तह तेक पग्ह पग्हा य पग्हसुक्का य । सुक्का य परमसुक्का सप्तत्रिंशत्तमाणायासीण ॥७३॥

राकृ-नोभमाधितिरि द्रष्टव्यदुपलान्तके नौशर्मदेवलोक एव गुणत तत्र शोधमादिदलाकचतिना विमानवारिना देवाना तैचन्यादिका लरया कोमेण विपयाल्यथा—मोर्म्म नावन्वैव तैचरी लरया भवति इतानेपि तैव कवल विन्चिद्विशुद्धतराऽसौ द्रष्टव्या, तह तेउपम्व'ति नल्लुमाग कयानि-परपररगष्ट दोला एचनररकाग तैचनी शोधेयाना तु पचनरयत्यथ पग्हा य'ति माहे-देवलाक पम्ल येव कवचति भार पग्हसुक्का य द्रवलाकऽपि बहूना नेवाना पचनश्वैव विमुद्धतरा प्राप्यत कयानि-परतिमर्दिशाना स्वपचनाना तु शुद्धश्याऽपि लभ्यत इत्यर्थं सुक्का य'ति लान्तवारिन्व-युतपय तेषु द्रवलाऽपु नवसु य धैकयश्वश्वैव गुणलश्या प्राप्यते कवल लातरामहायुके सो विमुद्धतरा द्रष्टव्या ततोऽपि ररवार विमुद्धतन्तरय य-प्रातर विमुद्धा गो मत्तन्या शानययस्रैवे यवम् प्रपुत्तगविमानेषु पुन परमसुक्का परमशुद्धश्या भवतिविमुद्धशुद्धेयथा भतीत्यथ, तदर्थं व्याख्याताऽसौ गाथा पर—'निगन नीला काकृतेऊनमा य भवतितरिया । जाइल्लगम्ममायाण तल्लन्ना मुण्डया ॥ १ ॥ यत्ते सुग्गुमार माहिदे क्व वभलग य । एण्णु पम्हन्ना तेण पर मुक्कलसा य ॥ २ ॥' इत्यादि प्रशापनादिषु मन्तुमार पचनश्वैव कवला निदिज्ज द्रवलाकऽपि य शैव कवला प्रोक्ता, प्रस्तुतगाथाया तु मन्तुमार कियतामपि देवाना तैत्रन्वप्य

भिहिता ब्रह्मलोकैऽपि केषाञ्चिदमराणां शुक्रलेश्याऽपि प्रतिपादिता, यथात तत्त्वं तत्केवलिनो बहुश्रुता वा विदन्तीति, अन्य पुनर्गतां गायामन्यायाऽपि व्याख्यातयति, परं तद्द्वयास्थान प्रज्ञापनादिभिर्द्भ्रुविलंबवादेत्युपेक्षितमिति गार्थार्थ ॥ ३ ॥ इह भवनपत्यादीनां वेमानिकान्तानां देवानां नारकाणां पर्वं वा कृण्वदित्वा लेश्या केषाञ्चिच्छाधिदेव प्रतिनियता प्रोक्तास्ता द्रव्यलेश्या एव द्रष्टव्या, भावलेश्यास्तु प्रत्येक सर्वपापपुत्रिणां भान्तीत्यतदिदानीं दर्शयितुमाह -देवाणो त्यादि,

देवाण नारयाण य द्रव्यलेश्या हवति पयाड । भावपरितीण उण नेरइयसुराण छल्लेसा ॥ ७४ ॥

देवानां नारकाणां च 'पयाड'ति वा पूर्व य तास्य लेश्या पोक्षास्ता एता द्रव्यलेश्या एव ज्ञातव्या भान्तीत्यर्था, भावस्यालेश्याद्रव्यापष्टम्भितस्य चित्ताव्यवसायस्य पुन परागतौ-परावर्तने नारकसुराणां सर्वगमपि प्रत्येकं पदपि लेश्या भवन्तीति ज्ञातव्यम्, इदमत्र हृद्य-लेश्यानाब्द शुभाशुभ परिणामशेष व्याख्यात, तस्य च परिणामविशेषस्य जनकानि सकलाकर्मनित्यन्दभूतानि द्रव्याणि जन्तुषु सदा गन्निहितानि गन्तीत्यपि पूर्वमेव सूचित, तत रुणलेश्यापरिणामस्योत्पादकानि द्रव्याणि वर्णान्तोऽञ्जनपुञ्जादिमकरशङ्खगार्थानि गन्धतो मृतगादियगीमगन्नादप्यनन्तरुणाशुभगन्धानि मृत कट्टातुम्यकनिम्बगंहिगीरगादप्यनन्तरुणादुकरानि स्पर्शत करप-तस्पर्शादप्यनन्तरुणाकर्ह शस्पर्शानि भवन्ति, नीललेश्यापरिणामजनकानि तु वर्णतन्त्रामपिच्छेदूर्यमणिममाननर्णानि गन्धत कुण्डलाज्याद्रव्यादेव नार ताम्नात्किञ्चिन्सौ शुभतंग-मन्तव्यः, रसतरिकट्टाहृस्तिपिण्णलीरगादप्यनन्तरुणतिकारणानि :स्पर्शतो गार्जितान्यार्द्राप्यनन्तरुणाकर्ह शस्पर्शानि भवन्ति, कापाललेश्यापरिणामनिर्वर्तकानि तु वर्ण-तस्तेलकगट्टककोकिलशरीरपागपत्तरीवादितुल्यवर्णानि गन्धतो नीललेश्याद्रव्यादेव केवल तन्मास्य मनाक्विशुद्धतरोऽवन्त्य, रसतरतरणाप्रफलतुःरुपित्थरसादप्यनन्तरुणाशु-भरानि स्पर्शतः सागृजापलस्पर्शादप्यनन्तरुणाकर्ह शस्पर्शानि भवन्ति, तेजसलेश्यापरिणामम्भादकानि तु वर्णता हिद्मूलप्रवालदिनकरशुभसुरादीपशिजासदशवर्णानि गन्ध-तस्तु सुरभिषुसुगन्धमानगन्धद्रव्यतुल्यसुरभिगन्धान्वितानि मृत परिप्राप्तफलसुप्रकृतिपर्यादाप्यनन्तरुणाशुभरानि स्पर्शतस्तु दूरनमनीनिशिरीपुञ्जसुरपशदिव्यनन्तरुणातो-मलस्पर्शानि भवन्ति, पद्मलेश्यानिर्वर्तकानि तु वर्णतन्त्रागिहृदिवास्तसुमगन्धशवर्णानि गन्धतस्तेजसलेश्यादेव नार शुभतंगऽल वस्तव्य रसतः सुगन्धतद्राचासकविभ्योऽप्यन-

तदुक्तानुभूतानि एतानि ते तस्यैवावदृष्टव्या नरर कामनतमोऽप्य दृष्टव्य शुभलश्याहंतुभूतानि तु द्रव्याणि यकत रात्र्गुरुन्दुर्चोरद्वारादिशमानवपणानि गन्धनन्ते जगलया
वदन नारं गुणताऽप्य दृष्टव्य गतनन्तु एतन्नान्नाचीगशक रादच्यत तदुक्तानुभूतानि एतानि ते तस्यैवावदृष्टव्य नरर कामलतमोऽप्य रात्र्य इति । एव च सत्यते
दृष्ट्यादिद्वेषैर्नाम्य य परिणामैरिशया वन्यन्ते मुख्यतया त एव लक्ष्यायाऽनाच्यत गोशृङ्गा पुन पाण्य कायोपचारलक्षणया एतान्यपि रज्जादिद्रयाणि लयाशान्दन
व्यपदिश्यन्त तत्र शृङ्गादिद्रव्याणि द्रव्यक्या लक्ष्या लक्ष्या इति निर्दिश्यत तत्रा भवन्त्यतिव्यन्तगणा या कृष्णालावापती तसलक्षणधनरा लक्ष्या उक्तास्ता
द्रव्यलक्ष्या एव दृष्टव्या ; कर्म्याचिद्वस्तु तमन आरभ्य पयन्त यावत्तृत्या श्याद्रव्यागयारितानि प्राप्यत वस्तुचिन्मोतलश्याद्रव्यागयव कर्म्याचिन्मोपातपरयायय वरयचि
राज्या एव पारगान यानतेजराश्याद्रव्यागयरादयवन्ति लभ्यते, नतु पक्षेदेश्याशुभलश्याद्रव्याणामरिधितादय कर्म्यापि तत्रस्तीत्यथ एव शपदवाना नारकाणा ७ म्भ्य
या गत्य पूव लक्ष्या प्राप्ता सा तस्य द्रव्यलक्ष्या दृष्टव्या, तत्तद्देश्याद्रव्याणि तस्य वरस्य नारभ्य वा सत्यैवावस्थितादयानि दृष्टव्यानाति तात्पर्य, भावमात्रिय पुन
सार्वा दक्षतागवाणा पडपि लक्ष्या भवन्तीति, आह नतु भावोऽपि द्रव्यलक्ष्या नन्यत्वमेव निर्दिष्टा यदि च द्रव्याणि तपा पृष्टप्रसाराणि न सभरन्ति तदि भावोऽपि पृष्टप्रसार
तय रयाः १ पाण्यन्तरण कायस्य भवता न्हितुरत्वप्रसङ्गान् १, सत्य कि त्वमिथित्वादयत्वमात्रिय यानि यस्याक्तानि द्रव्याणि तावव तस्य भवति, सारानिस्त्वव
वृद्धन भङ्गित्त्या यान्यपि तानि तपसुदय प्राप्यन्त एव तथाहि-समनकष्टविक्षा सत्यदा कृष्णश्याद्रव्यागयराविरिधितादयानि प्राप्यन्त, यद्यचितु सम्यक्शुभाभादिसल
ते चत्वारिदश्याद्रव्यागयपुदसमागच्छति ततन्त सम्यक्सादिभाव प्रतिपद्यते, सत्रय चेतद्दृष्टीकर्त्तव्यमन्यरा सम्यक्त्वलाभारतपा सम्ये य प्राक् स नापपयेत, अयु
भलश्यापिणाम तदसम्भत्तिति आह—यथे य तर्पवस्थिताग तुच्छेश्याद्रव्य परिणामद्वयमेवकाल राद्वाव प्रमज्यत, न च सुगप परस्पर्विरुद्धपिणामगता समयऽभ्यु
पगम्यते शुचपा वा सद्गच्छत, सत्य, यायाग तुलेश्याद्रव्याणि कदाचिदुदयमागच्छन्ति तैरास्थितले श्याद्रव्याणि प्रतिहतसामथ्यानि तथा पिभीयत यथा स्वान्य परिगा
न चनयितुन शक्यति तत्राग तुलेश्याद्रव्यादयनाले तत्रय एवैक परिणाम सम्भवति, तत्सुत परिणामद्वयमद्वाव १ इति आह—यथे व तदि नारदयाना याऽरि ता

१. ... २. ... ३. ... ४. ... ५. ... ६. ... ७. ... ८. ... ९. ... १०. ... ११. ... १२. ... १३. ... १४. ... १५. ... १६. ... १७. ... १८. ... १९. ... २०. ... २१. ... २२. ... २३. ... २४. ... २५. ... २६. ... २७. ... २८. ... २९. ... ३०. ... ३१. ... ३२. ... ३३. ... ३४. ... ३५. ... ३६. ... ३७. ... ३८. ... ३९. ... ४०. ... ४१. ... ४२. ... ४३. ... ४४. ... ४५. ... ४६. ... ४७. ... ४८. ... ४९. ... ५०. ... ५१. ... ५२. ... ५३. ... ५४. ... ५५. ... ५६. ... ५७. ... ५८. ... ५९. ... ६०. ... ६१. ... ६२. ... ६३. ... ६४. ... ६५. ... ६६. ... ६७. ... ६८. ... ६९. ... ७०. ... ७१. ... ७२. ... ७३. ... ७४. ... ७५. ... ७६. ... ७७. ... ७८. ... ७९. ... ८०. ... ८१. ... ८२. ... ८३. ... ८४. ... ८५. ... ८६. ... ८७. ... ८८. ... ८९. ... ९०. ... ९१. ... ९२. ... ९३. ... ९४. ... ९५. ... ९६. ... ९७. ... ९८. ... ९९. ... १००. ...

सुखराग' मित्यानि ननु कृष्णलक्षण्या महालापक तत्र गता नोक्तोऽश्याऽवगम्यतीति वक्तव्यं, आगतुरन्त्याशयोदयेऽनस्थितमौल्यप्रयाया अगम्यणस्यैव घटनात्, एत यथा
 नौवराश्याऽऽन्यथापरितनान्श्याभि मह गारिता तथा वापातीप्रवृत्तयोऽपि गारणीया, सखल नाथस्तनराश्याया सहालापकऽवतर्पतीति नव्यम्, उपगित्तकोऽयथा उल्लापतीति
 याचकऽकृतोऽश्या प्रान्यागपनीत्यत्र वाच्यं, तदुपगिऽश्याया एगभागादित्यल प्रसङ्गे च, तस्मादागतुवलाश्यादय व्यस्तित्वात्प्रयादया न विरुध्यते, एताना तत्प्रतिघातत्याश
 न्यायन निगारित्व्यादिति स्थित तत्र चकारदवाना द्रव्यता या यस्याका रोश्या मैव तस्य भाति, भावलोऽश्यास्तु रईवा लना एव सम्भवन्तीति त्मार्थि
 त्तमगधीनाकारदीना गन्तृकृपाभादिरातो तेऽनयोऽश्यादिसभय गममरेवादीनां श्रोम महावीरापसगङ्गणारिसमय कृष्णादिराश्यापदुभाश्च निविवादो घटन एवति गाथा च
 ॥ ७६ ॥ अत्रिति यत्रान् राश्याद्वागमय भयद्वागमुच्यतेऽत्र मुक्तिपयसिण भविष्यन्ताति भय्या, य इदानीमथापि निगण न प्राप्तु नन्ति आगामिनि तु रातो निश्रयन तत्प्रा
 प्यन्ति त मद्या इत्यथ तद्विपरीतास्त्वभन्या अत एव भव्या भवसिद्धिरा अयुच्यन्ते, भना—भाविनी सिद्धिर्यथा त भवसिद्धिरा इतिष्ठत्या, तद्विपरीतास्त्वभनसिद्धिरा
 इद च भय्याना भयत्वमनादिकालमिह सा नभय न पुन गामयू तरण पत्राद्रवलापगच्छति च, अभन्यत्वमभयानामित्यमय द्रष्टव्यं, एताभ्या च भयत्वामयत्वाम्भ्या
 रासारिना जीसगानि चोऽपि गृह्येता दृष्टय तत्र गामन्या स्वल्पा भव्यास्तु तदनन्तगुणा वाद्व्या, सिद्धानामनन्तभागवतित्वगमसभयानां पञ्चित्वात्, भयाना
 तु सिद्धेभ्याऽनन्तगुणत्वन तत्रेवातीतत्वादिति आह ननु यदि भयत्वमभन्यत्व गानादिकालमिहमभ्युपगम्यते तदा वक्तव्यं किमतप्रचयगम्यमुमानगम्य वा', उच्यते,
 कवलिना प्रयच्छगम्य व्यनारिणा त्वनुमानाद्यमेव, तन्वुमान लिङ्गात्प्रवर्तते, सिं च तच्छिग येन व्यवहारिणा भव्यत्तमगच्छयुः इत्यत्राभिदृश्यह—य नसारविपक्षभूत
 मा च मन्यते तदवाच्यमिलाप च गस्युद वदति, सिद्ध भयोऽभव्या याग्यदि भव्यस्तदा शोभन्मयामन्यस्तदा धिगामियादि चिन्ता च धरादिपि कराति च इत्यादिप्रका
 षा निदनेन ज्ञायत भय इति यस्य तु रदागिदपि नथ चिन्ता समुत्पन्ना समुत्पद्यते समुत्पत्त्यत वा स ज्ञायतेऽभय इति दृढा यारत्तत यत उक्तमाचारटीका
 याम्—“अमयस्य हि भयामभ्यागच्छाया अभावा' दित्यादि । तदेव निरूपिता स्वल्पत सन्नेपेण भव्या अभन्याया अयुक्तारा स्वयमेव गुणस्थानलक्षणान् जो

वसमासास्तपु निरूपयितुमाह—

मिच्छद्द्विती अमञ्वा भवसिद्धीया य सञ्चरणे ऽसु । सिद्धा नेव अमञ्वा नवि मञ्वा ह्युति नाश्रव्या ॥ ७१ ॥

अमञ्वा सर्वदेव मिथ्यादृष्टय एव भवन्ति, सास्वार्त्तरीनि तु गुणान्तराणि तु गुणान्तराणि तपु न्नाश्रव्याणि तपु न्नाश्रव्याणि न प्राप्यन्ते, अञ्जन तः प्राप्तेरिति भावः, भावसिद्धिमा—अञ्वा पुन सर्वेष्वपि मिथ्यादृष्टयादियुगस्थानं कथं भवन्ति, मिथ्यादृष्टिमात्रे कृत्वाऽपि मिथ्यादृष्ट्यानि चतुर्दशानि अञ्जयु लभ्यन्ते इति तात्पर्यं, तीर्थोत्तरादोगामन्यनादिकांते प्रथम मिथ्यादृष्ट्यादिरूपत्वादिति, 'मिद्धा' चीरुणि शेषकर्त्तव्या जीवित्येव। पुनर्नामञ्वा गुरुपर्यायाशुभनाच नापि त भवा इति ज्ञानया गुरुपर्यायेन चरमान्तान् तद्विविक्त्याऽनुपपत्तेरिति गार्थार्थ ॥ ७१ ॥ अणित अञ्वाभव्यद्वार, सम्यक्स्वद्वारमशिवित्पु प्रगद्वार शिवापहागय नमस्तन्नामविपातस्मर्त्तव तात्रित्वयितुमाह—

मदसुयतनाणावरणं दंसणमोहं च तदुच्यार्द्रणि । तपफट्टगाडं दुनित्तरं सञ्चदेसोवघार्द्रणि ॥ ७२ ॥

तच्छब्देनाह प्रस्तापयातद्वैतयि विपरित्तमान सम्यक्त्वं पराश्रयति, जीवाश्रयार्थंभूताने नमस्यञ्जयि परततं जीवा येन शुभात्मपरिणामविशेषेण तत्सास्यत्वं, यथाऽव्यभिचयान्तस्तुत्रान्तोचन शुभा जीवपरिणामविशेषेण इति भावः, तन्नामस्तुत्याशुप्राप्तुं नील येषा तानि तदुपपत्तानि त्सांनि मन्नाञ्जयि नानि पुनन्तानि ? इत्याह—मतित्र श्रुतं च मतिश्रुते ते च ते ज्ञाने च तयोपरिणामं मतिश्रुतज्ञानारण, तथा श्रुतेऽस्यत्वं परिश्रित्तान् तन्नाञ्जयि नानि अञ्जयन्तस्तुत्यते तन्मोहव त्ति-आच्छादयतीनि दर्शनमाहं सम्यक्त्वमिथ्यात्वात्पुनर्यथात्तना तन्तानि मतिज्ञानारणशुभनामस्यद्वारं नानागामि र्मर्त्तानि नमस्तत्तपानान्तानि दृष्टवानि, आह-न्तु मतिश्रुतज्ञानारणद्वारं मतिश्रुतज्ञानारणोपचातक कथमिति नम्यन्नापानसन्तोचने ? अर्जुनात्तनीयन्ती तदुपपत्तान्ता, तन्नि, शिन्व यश जीव, तन्नास्य- मनाप्रोति तदा तत्सममानं मतिश्रुतज्ञाने अञ्जयन्नापानसन्तोचने ? अर्जुनात्तनीयन्ती तदुपपत्तान्ता, तन्नि, शिन्व यश जीव, तन्नास्य- तदा ना सहचरत्वादेव मन्यन्ते-अमीया मञ्जे अञ्जयन्नापानसन्तोचने तदस्य न कथं दृष्टुञ्जयि, अञ्जयन्नापानसन्तोचने

मासान् तत्र तुल्यत्वात्, परमाथिचिन्ताया तु सम्यक्त्वस्याप्यतएव दशनमोहनीयमेवत्यल विस्तरण तेषां च मतिशानारणश्रुतशानानावरणदशाभानानां कर्मपरमाणुत्वस्य
 रणार्ण स्पष्टकानि-रुप्रचयविशेषवद्भवानि द्विविधानि द्विप्रकाराणि भवन्ति कथमिदं—सवदशोपपातानि सब स्वाग्रयणादिक गुणपुत्रन्तु शाल येषा तानि
 नशोपपातीनि, तस्यैव स्वावायगुणस्य देशसुपह-तु शी-येषा तानि दशापपातीनि, आह-न्तु स्पष्टकमिति तावत्विमुच्यते १ प-वेद गच्छाः १ उच्यते इह तावत्प्रत्यय
 मन्-ते परमाणुभिर्गन्तान्त तन्वन्धान् कम्मताया प्राणा प्रतिस्मयसुपादसे, तत्र चैधैकस्वन्धे य सर्वजपन्त्यस परमाणुत्वंताऽपि न्य कन्निप्रणया छिद्यमान मिन स
 व-विवन्धाऽन-त्तुणान् भागान् प्रयच्छति अपरस्तु परमाणुस्तान्येकभागाधिमान् अथ पुनस्तानपि द्वयधिमान् अपरस्तु तानपि त्रयधिमानि यायेषात्तद्दशा तावन्नय
 यावदन्य परमाणुमो-तरानेनन्तुयानपि रसभागाऽप्रयच्छति एव स्थित विवचितवम्मत्वन्धे य कन्त जपन्त्यस परमाणुस्तथा समुदाय समानचतीत्यत्यादरा वगण्यति
 प्रतिपादते ग्रन्थेषा त्वक्तन रसभागनाधिरानामणूना म्मुदाया द्वितीया वर्गणा, अपरेषां तु रसभागद्वयवृद्धाना समुदायताया वगणा, अथ यथा रसभागवयाभ्यसिनां
 सद्घात चतुर्थीवर्गणा एवमनया दिसा एतेपरसभागाधिमाना परमाणूना समुदायरुपा वर्गणा सिद्धानामन-तभगेऽभ्यव्याभ्याऽन-त्तुणा मप्राच्यन्ते एतासा-पैता
 कतीना वर्गणाया समुदाय स्पष्टकमित्युच्यते श-शथस्त्यय स्पष्टक इवात्तात्तितेतरसदृश्या परमाणुवर्गणा इति स्पष्टकमिति, इत ऊर्ध्वनशासया निगन्तरद्वया प्ररदमान
 ररतुका परमाणुना न लभ्यते किं तर्हि?, प्र-प्रममद्वयचमवर्गणापरमाणुतरसभागभ्य सर्वजीवानन्तुणतरसभागभ्य समीयता परमाथर प्राच्यन्त इत्येतौ द्वितीय
 स्पष्टकमारभ्यते अत्रापि न जपन्त्यरताया परमाणुनामेषा वर्गणा, तत एवम रसभागेन वृद्धाना रसभागद्वयाधिवाना तुतायत्थं ताव-नय यावत्पर्योक्तं स्यापता
 वर्गणा इति द्वितीय स्पष्टकम्, अथ पुनरपि रसत्यैकोत्तरा वृद्धिर्न-राम्यत-न्तिन्तु सर्वजीवानन्तुणतरसभागाधिक एव स प्राच्यते, इतस्तनैव-ममण तृतीयं स्पष्टकमारभ्यते,
 पुनरनैव-यायन चतुर्थमिथादि यावदनन्तानि रसमद्वयान्युत्तिष्ठन्ति एतषु च स्पष्टकेषु रसो द्विधा भवति शुभाऽशुभश्च, तत्र शुभप्रतीना सम्बन्धी शुभ, अशुभप्रतीना तु
 रसम्बन्धी अशुभ, तत्र शुभा रस क्षेत्रीभीक्ष्ण्य्यादिरमापमा भक्त्यतस्तद्दुष्टान्तादमो भावनीय, तथाहि-यथा महिषीक्ष्ण्य्यादिरस सहजोऽवविक्रितो मशुर एवम्यानिष्यपद

स्मिन् एवैवोर्द्ध्वदितोपु सत्यु दरापयतिनामपि कियतां द्वित्यानिरादिरास्यदधानां प्रतिवमयमत ते भागे प्रदोमच्यमाना देवोपवातित्पदंकरसत्यायेरस्मिन्नन्ततामे
 भागेऽप्यतिमाने इत्यर्थं जीव सम्यक्त्वस्य लाभकारणं तत्र सम्यक्त्वस्य विधा भवति, तय
 या—चक्षोपगमेन निरृत ज्ञायोपरात्मिक उपशानेन निरृत तमौपरात्मिक ज्ञेयेषु निष्पन्नं ज्ञायिकमिति, तत ज्ञयोपशमादीनामेव स्वल्पनिष्पन्नायमाह—

दोषणमुद्गुणं सेसयमुवसुता भण्णए एउओयसमो । उदयविघाय उवसमो एउओ य दसणतिगाघाओ ॥ ७८ ॥

मिथ्यात्वं बहुदीर्घम्—उदयमागतमासीत् तत्सर्वं यदा 'क्षीणम्' प्रपगत भवति, उदीर्घास्तु 'शेषकम्' उद्धरितं यद्विबचित्कालेऽप्याप्युदयं नागच्छति केवलं
 तत्तायामेव स्तीते तद् उपशान्तं 'विष्कम्भितोदयं यदा भवति तदाऽऽदमीदृशां मिथ्यात्वमोहनीयस्योदीर्घस्य क्षीणत्वाद्बहुदीर्घस्य वृषशान्तत्वात्क्षयोपशमा भवयते, तं
 क्षयोपशमेन निरृत ज्ञायोपरात्मिक सम्यक्त्व, मिथ्यात्वमाहनीय कम्मणि ज्ञयोपशमायस्य यच्चन्तपि सम्यक्त्व लभन्त तत्चायापरात्मिसम्यक्त्वमुच्यत इत्यर्थं,
 एतन्न्य क्लृप्तेऽपि प्रश्नायातत्वात्स्वयमेवावगन्तं यम्, एवमुत्तरात्तापि, उदयविघाय उवसमो' सि उपशान्तमुपशाम, स कः इत्याह—मिथ्यात्वमाहनीयस्य य
 उदयस्तस्य न विषयता भवेत् स उपशाम उदयविघातथापलक्षणं, उदीर्घस्य मिथ्यात्वस्य क्षय इत्यपि द्रष्टव्यं, उदीर्घे मिथ्यात्वस्योपशामयोगाद्, प्रत एव
 कल्पान्तिवत्पुस्तिकाया समो य दराणतिगाघाओ' इत्यस्य स्थाने 'जा समुद्राणस्य य विद्युदी इति पाठो दृश्यते प्रतायमर्थं—प्रुदित्तस्योदयविघात समुदीर्घस्य
 चोदयप्रसप्तस्य या विद्युदि—क्षय स उपशाम, प्रत पाठ क्षयलक्षणं सुगमत्वात्स्वयमभ्युत्थमिति, ततथेदमुक्त भवति—उदयप्राप्तस्य मिथ्यात्वस्य क्षय शेषस्य त्पु
 दीर्घस्य सत्तामातवर्त्तित्तो य उदयविघात उदयायायत्वापादनलक्षणं स उपशाम आह—यथैव ज्ञयोपशामस्याप्यवस्वस्यैव पूर्व व्याख्यातत्वात्तात्स्योपशानेन राह
 भेदो न प्राप्नोति सत्य, किन्तु ज्ञयोपशामावस्ये कर्मणि विषयक एवाद्यो नास्ति प्रदेशतत्त्वस्यैव, उपशान्तावस्ये तु प्रदेशतोऽपि नास्त्युदय इत्येतावताऽन्योविशेष इत्यलं
 प्राहणेन, हेतोपशानेन निरृत तमौपरात्मिक, सम्यक्त्वमिति स्वयमेव द्रष्टव्यं, इदं च यथा लक्ष्यते यथा च मिथ्यात्वमोहनीयस्य कर्मणोऽस्तत्कारणे नतमानस्य णैवस्येतद्भवति

तथाऽत्रैव अन्ये सास्वादनपुरुषस्योपविचारे पूर्वं दर्शितमेव, चायोपशामिकस्यापि सम्यक्त्वस्य शुद्धसम्यक्त्वपुञ्जपुत्रलवेदनस्य स्वस्म तस्यैव निर्वृतिस्त्वन्तव्यमिति, 'खमो य दंसणतिगघाओ' ति दर्शनसम्बन्धेन दर्शनमोहनीय कर्माल विवक्षित, तस्य क्षिक पूर्वाक्षस्वरूपं सम्यक्त्वमिप्रामिध्यात्युब्जत्वमलक्षणा तस्य यो घातो—विशुद्धा-
 ध्यवसायत सर्वथा दलिकनिलोपताकरणलक्षण स जय इहोच्यते, तेन ज्ञेयेण निष्पन्नं जायिकं, सम्यक्त्वमभिधीयत इति स्वयमेवावसेयम्, आह—नन्वन्त्यल दर्शनसप्तक-
 ज्ञेयेण जायिकं सम्यक्त्वमुक्त अत्र तु दर्शनत्रिकक्षयात्तुच्यत इति क० न विरोध ? , सत्य, किन्तु मुख्यत इदमेव दर्शनक्षिकं सम्यक्त्वस्यावारमत् एव तत्तत्तयादेव
 जायिकं सम्यक्त्वं वक्षुमुचित, यथान्यत्र दर्शनसप्तकक्षयात्तुच्यते तदनन्तानुबन्धितुष्टेऽचापिते दर्शनक्षिक कदाचिदपि न क्षिप्यते, तदक्षणे तु न जायिक सम्यक्त्व-
 मत्. पारम्पर्ये शान्तानुबन्धितुष्टयज्ञयाविनाभित्वात्तायिकसम्यक्त्वस्य तेऽप्यनन्तानुबन्धित्वत्वारः क्रोधाद्यो दर्शनमोहत्वेन विवक्षिता, दर्शनसप्तकक्षयाच्च जायि
 सम्यक्त्वमित्यन्यद्वोक्तमित्यदोष, परगार्थतस्तु यथोक्त दर्शनक्षिकमेव दर्शनमोह उच्यते, तत्तत्तयान्तरमेव जायिकसम्यक्त्वोपलब्धेरित्यालमतिवर्चितेन, कोपि 'खइयं
 दंसणतिगघाओ' ति पाठस्तत्र दर्शनक्षिकघात ज्ञय इति शेषस्तेन ज्ञेयेण निष्पन्नं जायिकं सम्यक्त्व भ्रमतीत्युपस्कार, एवमन्यान्यपि पाठान्तरस्थुफानुसारत प्रस्तुता-
 विरोधतो व्याख्येयानीति गार्थार्थः ॥ ७८ ॥ तदेवमुक्तं स्वरूपत सम्यक्त्वमथात्र गुणस्थानस्वज्ञान् जीवस्मासाधित्यन्तप्राह—

उवसमवेयग खइया अविश्यसमाह सम्मदिहीसु । उवसंतमप्यमत्ता तह सिद्धता जहान्कमसो ॥ ७९ ॥

'उवसमे' लादि, 'उवसम'ति - औपशामिकं सम्यक्त्व 'वेयग' ति वेधते—प्रभुभूयते शुद्धसम्यक्त्वपुञ्जपुत्रला अस्मिदिति वेदव—जायोपशामिकः सम्यक्त्वमुच्यते,
 औपशामिकजायिकसम्यक्त्वयोः पुत्रलवेदनस्य सर्वथैवाभावादिदमेव जायोपशामिकं सम्यक्त्व वेदकमभिधीयत इति भाव, अत एव जाय्यमाशसम्यक्त्वपुञ्जपुत्रलचरभ्रास-
 लक्षणं यदत्यत्र वेदक सम्यक्त्वमुक्त तदिह अन्ये पृथग् नोक्तं, पुत्रलवेदनस्य समान्त्वेन जायोपशामिकसम्यक्त्व एवान्तर्भावमिति, 'खइय' ति जायिक सम्यक्त्व, तदे-
 तानि त्रीस्थपि सम्यक्त्वानि 'अविश्यसमाह सम्मदिहीसु' ति अकितसम्यक्त्वपृथयादिषु सम्मप्रदृष्टिषु वर्तते, न तु मिथ्यादृष्टिसास्वादनमिप्रयुक्तस्थानकेष्वित्यर्थः . अ-

न्यदृशोनां नृशोनां नरकपृथ्वीं शालदुत्यसिराम्नां न्यत तत्किमिति गच्छ राभावालकाप्रभानारहाणापार प्रायिकसम्यक्त्वं निश्चित्यैः सत्य किन्तु न्यायिकसम्यक्दृष्टय प्राया
 रत्नप्रभासं यवद्वन्द्वन्ति परलक्ष्णु स्वल्पा एव किञ्चिद्भ्रमन्ताति स्वल्पत्वात् ३० प्रथमं न विवक्षिता प्रन्यतो वा इतिभित्कारणदिति केवलिनो यदुश्रुता वा विदन्तीति एक
 दिति शुभिन्याताऽन्वन्त्रियाणा तु तद्वैव परमव वावदय प्रस्तुतसम्यक्त्वस्यै एकमपि न गभक्तीति गाथाय ॥ ८० ॥ उक्तं च सप्रगङ्गु सस्यस्त्वद्धार साम्प्रत
 गन्धशुभमभिधीयते नत्र गम्भान गन्धा विप्रसिन्धियथा गा च तिभा—हेतुवादसा द्वापकालिकसन्धा दृष्टिवादसन्धा यति तत्र हेतु युक्तिनि साध्यापमका वचन
 विशेषा वदन शदा कतागदा हेतुवादस्तन गन्धा हेतुवादसन्धा सा च द्विलिचतुनिन्द्रियासिद्धिपन्थिन्त्रियाणा मन्तव्या त हि हेतुवादेनेव वक्त शक्यते गच्छिन एते प्रातपादि
 भ्यत्र ग्रंथाग्रथयणादाक्षरादिनिमित्तस्ययुक्तत्वाय मनुष्यादिवदिति हेतुवादेनेते सन्नि, एतदपनया तु निराला पृथिव्यदन्तवायुवनगत्तयाऽऽसिञ्चन प्रा३—ननु पृथिव्यादी
 नामस्योऽरादिसा दगकिया सन्धा गमय प्राक्षेत्र तत्कथमतऽव्यमन्त । सत्य किन्न्वीवाव्यक्तत्वेन तुञ्जवादाहारादानामिष्टादिशिविषयापरिज्ञाननागभक्त्याञ्च विप्र
 माना अपि तथा नहागौ विभनिनाऽता न पृथिव्याय रुन्द्रियाणा गच्छिन्य न हि रूपकवितुञ्ज्या धनोत्युच्यते नाप्यशास्त्ररूपा रूपानिति व्यपदिश्यते इयंवेमेकन्दिया
 अपि स्तावत्याऽऽभनया च सैश्वर्या नेट सैश्वर्येन प्राका इति भाव, दीप — प्रतातानागततमानक्या य काला दिनपजनमासादित्तर भवा दार्थकालिका सा चासौ
 गन्धा च दीपकालिकगन्धा—रुमिद क्रमानाद रगिष्यामाः गाभनमतरागोद्धते भवियति कलादिमुदागकालतयगाचरविशिष्टमनोव्यापारवर्ता न तु हेतुवादिसन्धेवप्राय
 तावपदीक्षित्वातक्यति भाव हेतुवादन चयं र गच्छत, प्रतिलप्यत्वेन बालानामपि सुश्रुतान्त्वारिति हेतुवादसन्धया गद्गम्य गाङ्कय न भावनाय इय न मनोलब्धिमप
 प्राणा नारकभजनियमनुयंदवानामच बादव्या, एते हि कालतयगाचयुक्तयुक्तविचारपुरुत्वात्प्रस्तुतसन्धया सस्किन उच्यते एतदेतया तु मनोलब्धियून्या मरऽव्य
 सैश्च दृष्टि सम्यग्दृष्टिदृ ग्णते तास्या वदन वादा दृष्टिवादस्तन गन्धा दृष्टिवादसन्धा—गम्यक्चविमलीकृतज्ञानक्या न तु मिथ्यादृष्टिगारकादीनामिद मिथ्यात्वकल्पितबाध
 लप्येति तदयम्, एयाऽपि नामरुभजनियमनुयंदवानामव दन्ध्या काल गम्यग्दृशा न तु मिथ्यादृशा न तु मिथ्यादृशा प्रतस्ते गम्यक्त्वमद्धानविशुद्धज्ञानत्प्रकृतसन्धया सन्निनाभिगा

धारिव्यमनस्कपञ्चिद्रयान्तेषु जीवेषु श्रुते, ननु मिश्राधितसम्पत्पृष्टादयस्तेषामकेन्द्रियाथमत्स्रच्चन्द्रियान्तपु फडाचिदव्यष्टते, तदिदमस हृदयम्—एकद्वितित्तुत्रिययामन
 स्क्रपञ्चिद्रयलक्षणेपु जीवेषु ये वर्तन्ते मिव्यावृष्टिसास्वादलक्षणा जीमास्त एवास्तंशु प्राच्यन्ते न मिश्राधितादयोऽस्तञ्जना तथाविशुद्धेऽभावात्, सास्वादनोऽपि
 पूर्वभावादायोऽप्यशावस्यायामेवासंशु प्राच्यते, परतो मिव्यात्वगमादिति भावनीय, सन्नी उ' तु' पुनरथ लुप्तसामोबहुवचनत्वान्मनालपिपुष्क सन्शुपञ्चिद्रयलक्षणेपु
 संशु पुनरतते, के ? इत्याह— समणउउमार्थ' ति छादयति प्राच्यति क्वलक्षानादीति छत्र ज्ञानावर्णादिवम् तत्र तिष्ठन्तीति एवस्था क्षीणमाहप
 यन्तपुणस्थानगिनो जीमास्ते वैकद्वितित्तुत्रियान्शुत्रिया ममनस्का अपि भवन्त्यतस्तद्व्यव्यवदाथमाह ममनस्का, ततरवेदपुष्क भवति समनस्का एन्ता ये केचन
 एवस्थाल्ने सर्वपि संशु कर्तन्त, ते च मिव्यादृष्ट्यादिक्षीणमोदपर्यन्ता द्वादशपुणस्थानवर्तिना जीवा मन्तव्या, मिव्यादृष्टिसास्वादना ममनस्वा इमनस्वाश्च भवन्त्य
 तस्तेषा श्रुतिप्रियासम्भव सविश्वसंशु च इष्टव्या मिश्राधिततादयस्तु समनस्का एव भवन्त्यस्ताऽमीया सञ्चिद्वन्वव श्रुतिरितीह तात्पर्य गयाययोगित्तेऽलिनस्ताहि का यार्ताः
 इत्याह—'ना,सखणी' त्यादि, तमयस्योऽपि केवली न संशु वर्तते नाप्यसंशु, यतोऽसौ सञ्चिदी तावन्न भवति, तथाहि—मनाव्यापारपृष्टकतीताथस्मरणानागतार्थचि
 न्ताप्यालिन्गिनीषकालिक्रमतिश्रुतिमशालियथा सञ्चेद प्रकृता, सा च भवत केवलता न सम्भवति नि शेषपरकृष्टयात्पन्नवेवलमानसात्प्रतिसमयावभासितसमस्तवस्तु
 स्तामत्वेन मनाविहल्पस्मरणधित्तमतिश्रुतव्यापारतो त्वाद् मत सञ्जातीतत्वान्न सञ्चिद्व्यपदेशमाज केवलिन, तदुक्त— सन्ना मरुमयागयचिन्ता य न सा जियेसु
 समर । मयावावरविमुहा सन्नाइया इम तम्हा ॥ १ ॥' इति, मसञ्चिद्व्यपदेश यथा नाहन्ति तथा प्रतीतभव, तद्व्यपदेशस्य मनालश्रुदेपु सम्मूछज।द्व्यन्दिद्रेय्येप
 निवेदानत्, केवलिनो नु तल्लब्धिसम्पन्नत्वाद्, मत सयोययोगिकेवली न सञ्चिदी नाप्यसञ्चिदीति विज्ञेय, किन्तु गस्यन्तरमेवेति स्थितमिति गार्थ ॥ ८१ ॥ उक्त सञ्चि
 द्वारसमाधारकानाहारकद्वारमभिधानीयं, तत्र के आहास्का के चानाहारका ? इत्येतदेव तावन्निरूपयन्नाह—

चिगगहगमायन्ना केवलिये समुहया अजोगी य । सिद्धा य अणाहारा मेवा आहारगा जीया ॥ ८२ ॥

Handwritten text at the top of the page, partially cut off.

Main body of handwritten text, consisting of several lines of cursive script.

Handwritten text at the bottom of the page, including a signature and date.

नुसारं सुधियाऽन्यथाऽपि भावनया, उपलक्षणमालम्बादस्य, एव पूर्वमुत्तराणि च, इहापि पूर्वोक्तयुक्तिभासादायामथद्वयेऽनाहारकस्त्वतीयसम्भ्रं त वाटारक इति निरस्य
 नकादिनो मन्वन्ते व्यवहारव्यवदिगस्तु प्रागुक्तयुक्तेष्वेवैरिम्बनेव मध्यमे विप्रहसमयेऽनाहारको न तु प्रथमपरमसम्भ्रयोरिति प्रतिपद्यन्ते तदेव सर्वजीवानां भ्रान्तरप्रतिपत्तौ
 चतुर्गतिर्भोक्तव्यस्या द्विममया सितमया च विप्रहगतिरित्येतेषु गतित्रयेण सभवेति, मध्ये केन्द्रियाणामेव विप्रहगतिर्यासगतिरिति तद्भावात् प्रतिपाद्यते—इह
 तत्तानाद्या बहिर्विदिग्व्यवस्थितस्य सता यस्य निगोदावेरयोलाकार्ल्लोकं उत्पादो नाद्या बहिरेष दिशि भवति सोऽवसरमेकेन समयेन विदिशो दिशामगच्छति द्वित्रीयेन नाडी
 विगति वृत्तीयनोदलाकं प्रवति चतुर्थेन लोकनाडीता निगल्योत्पत्तिस्थान उत्पद्यते, तदेव त्रिविप्रहा चतु समया विप्रहगतिरिदम् प्रस्तापि पूर्ववदकीयमतेनाद्यपु शिष्टे समये
 व्यानाहारकभ्रुयं त्वाहारक, प्रत्यदीयमतन तु मध्यमे वक्तव्यमथद्वय एवानाहारको न त्वान्यन्तरसमययो, तदिदथमगमे जन्तूनां भ्रान्तरालगतिरियमेव चतुर्गत्या प्राप्ता—
 कृत्वापरिक्रमिप्रहाद्विविप्रहा चेति, अन्य त्वाहुः तुवकापेता कञ्चलामादिकी प्रत्यऽप्यत्र गति राभति, यदा तन्नाडीबहिर्विदिशास्त्वद्बहिर्विदिशयवोत्पद्यते इति, प्रत
 च समयात् पूर्ववदेव चतुर्थसमये तु नातीतो निगरोत्पत्तिस्थास्य समभ्रं वि प्रतिपद्यते, पञ्चम तु नाडीबहिर्विदिग्लक्षणमुत्पत्तिस्थानमवामिति, प्रताप्येकयामायसमयचतुष्टये
 नाहारक पञ्चम त्वाहारक, प्रत्ययां तु मध्यमे वक्तव्यमथद्वय एवानाहारको न तु प्रथमपरमसमययो, उक्तञ्च—‘एक द्वौ वाऽनाहारक’ (तत्त्वार्थे म० २-पृ० ३१) या
 शब्दात्प्रदाचिन्ती वेति श्रुत्यम्, भाव्यकराभिप्रायेण वाराब्दस्य एवस्य द्वयोः विवल्पायतयोधयनं, अधिकस्य स्पष्ट तस्य निषेधात्, इयं कञ्चलामादिकी गति कादाचित्का
 लदागमे नाद्या प्रायेण केन्द्रियाणामपीत्यमनुत्पत्तिरिति । तदेव दर्शिता विप्रहाश्यापत्ता भ्रानाहारका, इह च विप्रहगत्यापत्ता एवानाहारका इति नानपारणीय सिद्ध एदोनामव्य
 नाहारकत्वाद् विप्रहाश्यापत्ता एवोत्पत्तिरिति, तस्यामपि वेपुत्तत्तमेवेवनाहारकस्त्वस्यापुक्तत्वात्, तर्हि सर्वाणि वाक्यानि सावधारणानि भवन्तीति कथं नतञ्चमिति,
 चन्वते किन्तुऽवधारणं कवलं सम्भ्रदशनपरमयोग्यवच्छेदेन विप्रहगतावनाहारका समन्त्येवति, यथा नमसि पत्नी जाले मत्स्य इत्यादिञ्चित्यलं विस्तरेण, तथा सयोगिन
 केवलिनोऽप्यित्तरहता—गमुदाते वत्तं भागान्नुत्तीयचतुथपञ्चमसमयेषु कवलकाम्मककाययोगावस्थाभ्रानाहारका, एतच्चहापि प्राक् विञ्चित्यविस्तरं प्रोक्तमवति, मयोमिनेवलिन

मन्यनाहारकश्च, समुद्रपातकृतौयश्चुपुपुच्छस्मस्मस्मजस्योश्चिकित्तिनाड्यताश्च सम्भक्ति किञ्चिच्छेरेस्यामावादिति, य चेत् सम्भक्तिमयादृष्टिदशमित्यादिस्मुद्रात्तस्मत्सम्भवजरास्या
 मिद्रेयतिपर्यन्ता जीवा विगदन्तान्यत्र मिथ्यादृष्टिमात्वाद्वागविरता ते चोद्युक्तिस्वाद्वाहाकारकम्या ध्यातस्तस्ते प्राशारकषु गतन्त इति सामर्थ्याप्याक भवति, तदस्फुटाया
 हारप्रद्वार तद्भ्रुवने च विन्तिता कस्यादिपाहादरुपयन्तेषु द्वागु चतुरशरुपस्यान्तरक्षणा जीवमासा, तस्मिन्तन चार्थमित सतपगम्भस्यया दल्पप्रभाषा चेत्यादिगाथाया
 न्यस्त प्रथम सत्प्रप्रसूसाद्वारम् येष द्वितीयं इत्यप्रभासद्वार प्रस्तुतमपि तावन्नाच्यते यतोऽप्यातो प्राह यन्त्रि—स्तु चित्ता भवन्निगत्यादिद्वारेषु गुरुस्थानलक्षणा
 जीवपरमसा पर यत् वनचित्तवसापारणतस्येनजीवेभ्यः याराता जीवा भव्यन्ते तदेव तावदकापीद न किञ्चिदमिदिति तस्मत्तदपरिज्ञाने जीवा ण्याजीवकिलक्षणा कथं
 शतव्याः इत्याशब्दस्य साजीवाना साधारणमुपयोगस्य लक्ष्यमाह—

नाणे पंचविहपिय क्षणजापतिग च सख्य सागार । चउद सणमण्णार सख्ये तल्लक्षणा जीवा ॥ ८३ ॥

इहापयाजनुपयोग अर्थोपलम्भ, मयवापुगुयते मयमदक्षपरिष्कारेण परिष्कमति जीवाऽनेनास्मादस्मिन् चेतुस्योग, अस्मिोक्तिः सामन्वित नाथ इत्यर्थ, य च विरायजिज्ञासाया द्विधा भवति साकाराऽनाकाररच, तत्र सदृशप्रार्थयत्सम्भिस्याऽष्कारश्च वर्तते इति साकार न भिद्यते प्राथार्थसम्बन्धी प्राकारा क्वातो मना
 द्वार, तस साकारोपयोगो ऽष्टधा कथमित्याह— नाण पञ्चापिह'क्रियादि, प्रायते विशेषकारण पस्तु परिच्छयते-नेनेति ज्ञानम् प्राग्भिन्विश्विभ्रुतागमिः पर्याय
 केवलज्ञानरक्षकम्, एतत्पञ्चप्रकारमपि तथा मत्पञ्चानुताज्ञानविभक्तुग्लक्षणाज्ञानसिद्धि च सख्य सागार'ति सम्बन्धितसाकार साकारोपयोगस्तु
 चतुर्धा, कथमित्याह चउद सण मिति चक्षुणा दर्शनं-अस्तुन मामान्याकारेण पर्यालाचनं चचक्षुणा चतुर्बुधैः प्रियचतुष्टयन मनसा च दर्शनं मयस्य
 सामान्याकारण मदक्ष्मचक्षुदर्शनम्, अक्षिणा अर्वाधेयव वा दर्शनम्अधिदर्शनं, कर्षणं अस्हाय चचतुर्दर्शनंअस्वरचित दर्शनं फजलदर्शनम्, एतद्दर्शनं चतुष्टयम् अक्षगोर ति
 न कियते आचारी यत् तदनकारम्, अनाकारोपयोगे इति तात्पर्यम्, प्राह-स्तु यानुष यानुषमिषादि सामान्याकारणं गुरुमाश्च यस्तुनि दर्शनमित्यल, तस्मिन्नेव स्तो

रामयपुरगन्धत्यादिति । मां—तनु यदि जीवसमाना यथाफलस्य भासन्ति तथ जात्रा कथम्भूता त्रिरनन्नाथ भवन्ति इति कथ्यतां विपक्षस्वरूपे हि कथित तद्रूयाष्टत प्रत्युत्तोऽर्थं गुणव्यवहारी भवन्त्यासाद्य जीवसमासेषु प्रत्युत्तव्यपि तद्विपक्षतयाऽऽसमभूताननीवानपि प्रस्तावपथमाह—एवमिदं व्यादि, यथा दूर्वाश्वत्थस्य जीवद्रव्याणि, तानि तुराश्वत्थापिराश्वत्थाश्वत्थमजीवद्रव्याण्यपि इह मस्मिँल्लोकं विशेषेणानि सम्बन्धे तैरपि नातेरन्वैव प्रत्युत्तपुरस्तादयत्र च प्रयो ज्ञानदिशदशादिति भवन्त्यानि पुनरनीवद्रव्याणि विशयानि इत्याह—भावरहित्येति भावा—अनन्तरास्तद्वादेशपयोगवक्षणा चारणयायास्त्रैभवे गतिनायजीव द्रव्याणि प्रतिपत्तव्यानीति गाथाय ॥ ८४ ॥ कानि पुनस्तानि इति विनियवधनमाह क्य मूर्तामूर्तभेदभिन्नायनीवद्रयाण्यत्राभिधित्यपुराह—

ते उण धम्ममाथमा आगास अरुखिणो तहर कालो । एथा देस पपसा अणुत्तिऽधिय पोगगय नवी ॥ ८५ ॥

ते उण ति रायन्तरागाथायामजीवद्रव्याणि विशयत्कनापदिष्टानि तानि पुना ख्यरूपिभेदता द्विधा नर तीति गप, तत्राल्लोयि—ममूर्ताणि, कानि पुन स्तानि इत्याह—धम्ममाथमा आगास ति धर्मास्तिरायाथर्मास्तिरायासास्तिराया इत्यर्थ, तथा कालो इत्यतानि चत्वार्यजीवद्रव्याण्यमूर्तानि ज्ञातव्यानि, तत्र जीव पुराणां स्व एव क्रियापरिणतानां तत्त्वभावापटम्भद्वारण धरणाद्धर्म अस्तय—प्रदेशास्तेषां काय—सदृशताऽस्तिराय धर्मरासावन्तिरायत्रति रामस गजल्लोकाव्याषो भयद्रव्यप्रदेशात्मने व्यधिगय इत्यथ चारुदुल्लानामत्र तथैव गतिपरिणतानां तत्त्वभावापरणाद्धर्म नीवपुराणां स्थित्युपपत्तकारक इत्यथ, शेव धर्मास्तिरायवत्येवमिति गत्रद्वन्काकाशजदवत्तमिमुशत भवति—आ—मर्यादाया वत्सयोगेऽपि स्वकीयस्वकीयस्वरूपऽवस्थानत मन्यथा तत्त्वैरुपत्याप्राप्तिलक्षणया काशा त स्वभावात्प्राभवाव्यनिरक्षण तस्यैव पदार्थगार्था यत्र तदाकाशमिति, अथवा आ—अभिविधित्वा सन्वर्तमना तत्यायागानुभवनलक्षण फागत—तथैव दीव्यते पदार्था यत्र तदाकाश तथ तदस्तिशक्यत्वात् तानिराय, लोकाकाव्यापी अनन्तप्रदेशात्मना द्रव्यविशेष इत्यर्थ, यत्र—समस्तवस्तुतामस्य सदृश्यानिमिति कास भयथा गद्य यत्र—समश्रोऽस्तनेन स्वस्या यन्त्रस्यावलिगमुहुर्मादि कृत्यान्प्रकरणे गवमपि तत्कनायतन यस्त्यपगच्छति क्वल्यादयोऽनेनेति षाल—समयावलिगदिक्त्यो इत्यवशिेष,

अथवा एता एव समयवल्किादिना कलाः—कालांशरूपाताभिर्निर्गत्स्वासा वा समूह इति काल—समयावल्किादिह एव, अथ य ग धर्मास्ति गान शत्रुवर तथा काला-
 स्तिकाय इति कस्मान्नोच्यते? इति चेत्, नैव, प्रदेशबहुत्वे एव तदुपपत्तेः, अत च तन्वास्ति, अतीतानागतसमयानां विनष्टानुत्पन्नत्वेन. प्रक्षापक्रपरुणाकाले वर्तमानसमयावल्किा-
 स्तोक्त्येव प्रदेशस्य सद्भावादिति, ययवमावल्किासुहृत्तदिवसादिप्ररुणाया अप्यभावप्रसङ्ग प्राप्नोति, भावल्किादीनामप्यसद्व्येगसमयात्पत्त्वेन प्रदेशबहुत्वे एवोपपत्ते ३,
 सत्यमेतत्, केवल स्थिरस्थूरकालवयवत्विस्त्वभ्युपगमपरव्यवहारनयमतमाश्लिष्यावल्किादिकालः प्ररुष्यते, निश्चयनयस्तु मन्यते-न धर्मास्ति काथारौ प्रदेशराशिनिावल्किादा-
 ववस्थित समयराशिरस्ति, अतीतानागताना विनष्टानुत्पन्नत्वेन वर्तमानसमयागतस्यैव सत्यादिति न वास्तया प्रावल्किादयो, नापि कालोऽस्ति कायतेति, मन एव कालोऽन्यत
 वर्तमानसमयागततयैव निर्गाव्यं प्रोक्तो न सामान्येन, यदाह—“कश्च ग भंते ! दवा पन्ता १ गोयमा ! छ दवा पन्ता, तजदा—धम्मत्थिरुए अगम्मत्थिरुए आगा-
 सत्थिरुए जीवत्थिरुए गोगलत्थिरुए अद्दासमए” इत्यलं विस्तरेण, तदेतमेतानि धर्मास्ति कायारीनि चत्वार्यंगजीवद्रव्याणि ‘अरुणीणि’ अमूर्तानि शातव्यानि, पुद्गलाथ
 तेऽस्ति कायायचति पुद्गलास्ति काय इति योऽन्यदोक्त स स्कन्धदेशप्रदेशपरमाणुभेदात् चतुर्धा भानि रूपारचंत्यत आह—‘रभा देस’ त्यादि, तत्र स्कन्धा. ---अनन्ता-
 न्तपरमाणुप्रचयरुपा मासचक्षुर्माद्दृशाः स्तम्भाम्भारयस्तद्राणा अचित्तमहास्कन्धादयोऽपि, यथास्तु तेषामंबांशगोमन्धभागत्रतय स्थूलरुणरुपा भायथा, प्रदेशास्तु
 देशानामेव सूक्ष्मरुणरुपा अवयवा एव, ‘अच्छित्तिऽपि य’ ति अणुरित्यपि च, निर्देशैकरमाणुरपि चेत्यं, जातिनिर्देशश्चायं व्यक्तियत्ने त्यक्तोऽपि चेति प्रष्टव्य,
 विसकलितैकाकिपरमाणूनामपि पुद्गलास्तिकायेऽनन्तानतत्यानुपपत्तेः, तदेते स्कन्धदेशप्रदेशपरमाणुरूपग्रथतुर्लिका अपि पुद्गला. पुद्गलास्तिकाया अजीवद्रव्यावल्किा एपिणो मूर्ता
 एव ज्ञातव्या, पूरणलगतनधर्मकत्वाञ्चते पुद्गला उच्यन्ते, एते दि कुत्तिंरु द्रव्याद्वलन्ति विद्युन्ते किञ्चित् द्रव्य न्यययोगतः पूर्यन्ति—पुण कुर्वन्ति, तदेवमनानि धर्मा-
 स्ति कायादीनि पञ्चापि मूर्तामूर्तान्तरुणणयजीवद्रव्याणि शातव्यानीति गार्थः ॥ ८६ ॥ आह—ननु जीवद्रव्यापयोगं लक्षणमुक्त्वास्तद्देशगत्सत्य गता पतिपथामंद,
 धर्मास्ति कायादीना त्वजीवद्रव्याणा कि लक्षण यत्प्रादीदय तत्सतां प्रतीम १ इत्यासद् इत्यार—

गूढाणवगाहणलक्षणणि कमसो य घत्तणुणो य । रुवरस्तगाधरासाद् कारण कम्मपेधस्स ॥ ८६ ॥

तस्यस्त—चिद्व्यन्ते सरवनावगम्यन्ते कसूनि येस्तानि लक्षणानि, गतिस्थित्यवगाहना एव लक्षणानि धर्माधर्माशास्तिनाथाना ममश ममण तल जीवुद्धलानां दशाद् दशान्तरासिस्वरूप गमन गति सा लक्षण धर्मास्तिनाथस्य चननिवृत्तिव्यक्त्या स्थिति स्थान, तल्लक्षणमधर्मास्तिनाथस्य, अणगाहनमत्र गाहता तेगामत्र गतिस्थितिपरिणाना जीवुद्धलानामसाराशदावृता आश्रयत्वभवन्नपरिणति आश्रयताप्रतिपत्तिरिति नात्पय, सा लक्षणमाशयास्तिनाथस्य इदमुक्त भवति जीवुद्धलस्य चिद्व्यन्ते स्थित्यव्यययाऽनुपरसदमधर्मास्तिनाथया सरत्र प्रतीयत इति तयोगतस्थिती तावल्लक्षण भवत नच वस्तव्य-नद्विनिस्थिती च प्रसृते धर्माधर्मास्ति कायो च न भवियत इति काऽल प्रतिवच १ इति तावन्तराणि तद्वद्वेऽलाकऽपि तत्प्रवङ्गदिति, यदि तलाकऽपि तद्वतिस्थिता स्यात् तदाऽलाकस्यानन्तलात्ला कान्निगल जीवुद्धलानां तलापि प्रवेशादेवद्विवादिचीवुद्धचयुस्त सर्वथा तच्छून्यो वा वद्वानिल्लाक स्यात् न चैत दृग्मिष वा, तस्माल्लात् एव जीवुद्धलाना गतिस्थितौ अभ्युपगतय ते चालाकऽभसन्त्यौ लोक एव च भवन्त्यौ स्थितिवधमभूतो धर्माधर्मास्तिनाथौ लाक मत्वनारस्थापयत इति तल्लक्षण त भवत एवति स्थितम् आना समपि जीवुद्धलानामाधारप्रतिपत्तिस्वरूपा-रगादनया लक्ष्यते—अस्तिचेन गम्यत इति सा तस्य लक्षण भवति यदि हि जीवुद्धलानामाधारभूतामात्रण न स्यात्तदा धर्माधर्मास्तिनाथापष्टम्भिता गतिस्थितिपरिणता अर्च्यमो क वर्तन् १ इति भाव, न हि गतिस्थितिपरिणता अपि रमरत्तादय वृथियाश्रयभक्तनेत्र पत्तिनु गम्, वन्ति न च रस्ताय गतिस्थिती अपि तेर्वा तदि आनावापष्टम्भेवैर प्रसृतिव्यत मिम-तदुक्त-रगा-या धर्माधर्मास्तिनाथा-यामिति १, आकाशस्थालाकऽपि र-रात तगापि तद्वतिस्थितिप्रवृत्ता तत्प्रमदगे च दूषणस्योक्तत्वादिति, तदि धर्माधर्मास्तिनाथावेव जीवाधारत्वनाप्यभ्युपगम्यता भिमप्रमाणसाया-क-पनयति ॥ न-दयुक्त आकाश स्यैव तच्छक्तिगमनत्वात्, धर्माधर्माधर्मानु गतिस्थित्युपष्टम्भस्यत्वात् एव सामर्थ्यात् नचा-यशा-या क्रियामन्य करानि अतिप्रवृत्ताद् इत्यनाद्यत्वात् दाष्टयात्वात्-न-दावरपि भावात्, विदित्यस्यैवभूता शक्तिरस्ति न पुनस्त्यत्वमिति, अय च पर्यनुयागाऽऽश्रयमत्र सूषयति गलनक्रनादावपि मर्नेनेत्र प्रसन्न्य प्र-गात् न च युक्त्याऽऽगमलाक

सत्परिग्रहणद्वारेण सामामिनि । अथ नतरयस्वरूपेणया रन्प्रमाणं च एतदिगाथापन्वस्त क्रमप्राप्त द्वितीय द्रव्यप्रमाणद्वारमभिहित्नु पूमाणस्य तारस्वरूप्य निरूपयितुमाह—
दृश्ये रेत्ये काले भाये य चउच्चिहं पमाण तु । दंन पपसविभाग, पपसमेगाइयमणतं ॥ ८७ ॥

प्रमाणं धान्यादि परिच्छिन्नतःनेनेनि प्रमाणम् अगतिप्रमृत्यादि अथवर यदं १ स्वल्पमस्य भवतीत्यरप्रतिनियतस्वरूपतया प्रत्यत्र प्रमायतपरिच्छिद्यत य एप्रमाणं यथासमानं कश्चिदाथः यादश्य प्रमिति — परिच्छिन्न स्वल्पानगम प्रमाणम्, मत्र पन्ऽगतिप्रत्ययाश्स्तदनुत्पत्प्रमाणात्, तत्र प्रमाणं द यादिप्रमयवशाच्चतु रिणं मानोत्तरात्—'चउच्चिहं पमाणं तु' सि 'तु' पुनरर्थ प्रमाण पुनरनुक्तं, तदथा 'दृश्ये' इत्यादि सूत्रमालत्वान्न सूत्रस्य द्रव्यविषय प्रमाणं द्रव्यप्रमाणं दोत विषयं प्रमाणं नलप्रमाणं एर सात्मानं भावप्रमाणं यति तत्र दंन सि द्रव्यप्रमाणं द्विधा भवति तदेव द्वैत्रिभ्यमाह— पपसविभाग ति प्रदेशनिर्णयं वि भागनिर्णयं तत्र तत्र एत नि प्रष्टय निर्दिष्टाणा निरसा देशा प्रदेशा परमाणव इत्यथस्ते प्रदशेनिपतमनसिध भवति तत्राह— एगाइयमणत ति एक परमाणमात्रे क्तया मनन्मित्यत तत्रदशनिगमस्वरूपयन्त सरमपि प्रत्यनिग्न द्रव्यप्रमाणमुच्यत इत्यथ, तत्र परमाणुप्रदेशस्वरूपं द्रव्यप्रमाणं द्रव्यमुपस्त स्वल्प प्रदेशद्वैसन्वित्यन द्रव्यप्रमाणं अणुवस्तु स्वल्प प्रवशलयनिपन्न द्रव्यप्रमाणं यालदनन्ताणुव स्वल्पऽनन्तप्रदेशनिपन द्रव्यप्रमाणमभिधीयत, आह— नैवद परमाणवदिक्रमनताणुवस्तु स्वल्प द्रव्यमेव तस्य च प्रमयत्वात्कः प्रमायता युज्यत इति, नैतदेव, प्रमयस्यापि द्रव्याद प्रमायताया स्तत्त्वात्, तथाहि— प्रमा— फादिप्रमाणेन मित्वा पुनर्जहू धात्यादि द्रव्यमालाक्य लाक वकारा भवन्ति प्रस्थमादिरयं पुञ्जीकृन्मित्ततीति, तत ईकृत्विचतुरादिप्रदेशनिपन्नत्वलक्षण स्वस्थये योव प्रमीयमाणं चातरमाणवादिस्वन्यापि वर्म्मसाधनप्रमाणशब्दवच्यताऽदुष्टेव, करणसाधनपत्र त्वकद्विभ्यादिप्रदेशनिगन्नत्वलक्षण स्वस्थमेव मुख्यतया प्रमाणमुच्यत, न्त्यं तु तान्यस्वयणागदुपचारा इनि भावसाधनतायां प्रमिति प्रमाण, प्रमाणस्य प्रमायतीत्यात्प्रमाणान्नास्तापि पने परमाणवादिद्रव्य स्वापारत्प्रमाणं निरुद्धेवति गाशय ॥ ८७ ॥ इदं यत्कस्वरूपं द्रव्यं यथासमायायस्यत्यापते स्वगतेरा प्रत्येनिगमन्तवात्प्रदेशनिग्नं ऽ माणमुक्त, द्वितीये

सु स्वगतपदशान् विहायापरो निकिया विशिष्टो वा भागः—शङ्को विकल्प प्रकार इति यावत् तत्र निरूपनं विभागनिरूपन, तत्र चाभिप्रेक्ष्याह—

माणुस्माणापमाणां पंडिमाणं गणियमेव य विभागं । परथकु उवाच धत्ते नउभागविवह्यियं च रसे ॥ ८८ ॥

विभागनिरूपनं पमाणां पञ्चधा भवति, तथा—मानशुन्मानमवानं पतिमानं गणियं चेति, तत्र गान्ताक्षणं प्रमाणं पुनरपि द्विधा-धान्यमानपमाणां रसमान-पमाणां च, तत्र मीयतेऽनेनेति मानं तन्न च तत्रप्रमाणं चेति मानप्रमाणं धान्यविसयं मानप्रमाणं धान्यमानपमाणा, तत्र च मगधदेशपरि रं सिद्धान्ते 'दो अगईउ परडे' त्या दिना-सहायिकं पतिपादितं, तथाहि-अशुते-तत्पश्चानेन समस्तधान्यमानानि व्याप्तोतीत्यसति' अवाट्टमुगहृत लरूपा तपरिच्छिन्नं धान्यमपि तथोच्यते, तद्वह्येन च निरूपना नावाकारताव्यार गणितवाञ्जलफरतरूपा पसति, इ च पसती सेतिका, सा च नेह प्रशिक्षा दृश्यते, मागप्रमानरथैव प्रतिपिपादयिगितत्वाद्, अत इय मगधाचनपदपसिद्धा काचिद्वगन्तव्या, चतस्र. सेतिकां कुञ्जः, तं चत्वार. प्रथ अमी चत्वार आटकरते चत्वारं द्वाण पट्टगा आटकाना जपन्य कुम्भ' अग्नीत्याऽऽटकाना मध्यम कुम्भः शतेनाटकानाशुद्धष्ट पुम्भ' अष्टभिराऽऽटकशतैर्वारि, अनेन धान्यमानप्रमाणेन मगधादेशे क्षीयाधिधान्यानि मीयन्त, अत च सुबे 'परथकु उवाच धन्ने' इति वृत्तता पर ाहुञ्जलक्षणं धान्यमान साचादुपाप, शेष त्वशतिपसराटकादिकमादिसब्दाद् दृष्टीत, रमानपमाणाह्यपमाणाः— 'चउभागविवह्यियं च रसे' ति रसो पतते-लादिस्ताद्विसयं मानं धान्यमानात् सेतिकादे सकाशाच्चतुर्भागेविवर्द्धितं-चतुर्शेनाभ्यधिकं भवति, धान्ययादररूपकच्छिन्ना संभवति रसस्य तु द्वाऽऽटकार्वाप्त तत्तत्प्रमथ, अतो धान्यमानादभ्यधिकचतुर्शेनालक्षणयाऽन्त शिगया युक्तं भिलौतद्विधीयते, धान्यमानं त्रियतरापेक्षया हीनं-चतुर्भागेलक्षणया वहि शिरत्या रसन्वितं भवति. अतो रसमानम-न्त-शिरं धान्यमान्यं तु वहि शिरगिर्यं च रामभ्याद् द्वितयमपि तुल्यं भवति, तत्र रसमानमागे— 'चउपलमाणा नउवाट्टिये' त्यादिना चतुर्पट्टशादिकमुक्तं, तथाहि-पट्टपञ्चा-शदधिकपलाशतद्वयमानं माणिकमासकं रसमानमित् रत्वापरि वक्ष्यते, तस्य चतुर्पष्टिसभागानिष्पन्नतात्सान्चर्वा चतुर्पष्टिकानामप्र मं रसमानम्, इयं च सामन्त्र्याय चतुष्प-लमाना ऋष्टव्या, तथा तस्या एव माणिकमाया द्वानि शतसभागवर्ति त्वापष्टपलप्रमाणा द्वातिसिका, तथा माणिकमाया एव पाञ्चभागवर्ति त्वापष्टपलप्रमाणा षोडशिका, अत्या

एव चाष्टमभागवति त्वाद् द्वास्त्रिंशत्पलपरिसाराऽऽभासिका, तस्या एव चतुर्थोऽवर्तित्वाच्चतुष्टिपलप्रमाणा चतुर्भागिका तस्या एवा^१भागवति ती अष्टाविंशत्यधिवपलात्मसा
 णाऽऽभासिका, पञ्चम्यागदधिकपलानाद्वयप्रमाणा तु साक्षिणा, अनेन सर्वेषां वि रसमानेन मगधादेश एव दृष्टान्तेष्वानि भास्यते एतच्च मगमान सूत्रेणा नाममात्रं न प्रतिपा
 दितं, एतच्चिसूत्रेण सप्तम्यागदपलानात्स्य सूत्रस्यैति गार्थार्थ ॥ ८८ ॥ तदेव धान्यमानगमानलक्षणभेदद्वययुक्तमपि प्रतिपादितं मानहप^२ अन्वयप्रमाणमथोमानादिद्रव्यप्र

माणस्वरूपनिर्णयप्रमाणम्—

व साहाय्यमुम्माण अवमाणं चैव होइ वडाई । पडिमाणं धरिमेसु य भणिय एजाइय गणिस ॥ ८९ ॥

उद् ऋथमुत्तिष्ठप्य मीयते-नालनद्वाराण परिच्छिद्यते वात्यादिवमनन्त्युमान-वापिकृतादिक कसु पुनरयेषु विषय व्याप्रिगमाणानि च द्रव्यप्रमाणमन्वय
 पक्यते १ इयाद्—कसाहाय्य मिति सुबुद्ध्यथात्वात्साक्षिण्यत्थ, तत्र कस्य प्रतीत आदिशब्दात्तामूलाह्वयसिपु^३यणद परिग्रह एवामनेनामीयमानत्वात्ता-
 द्वियमिदमित्यथ, इदं चागम 'मद्वक्त्रिणा करिसा' इत्यादिनाऽर्द्धक्यादिक भारपर्यन्तमुक्तं तत्र पलास्याष्टमा भागा^४द्वयपलस्तथैव पतुर्थोना कपलतर्द्धं त्यदपल द्वे मर्द्धपल
 पत्र पन्चोत्तपत्रात्मना तुला दशाभिरुलाभिरुभारा विशतितुलाभिर्भार इत्येतैर्मगधादेशे वात्यायु^५मीयत इति मन्वमिदमुमान्मुच्यते तु ययवमगमे द्वैक्यादि-
 कमुमान्मुच्यते तर्हि कथमिह वापिस्तुलादिकमित्युक्तं १ सत्य, वि-द्वर्द्धक्यादियदिशानापायत्वात्पुत्रात्तन्त्रपि तत्राच्यत इत्युदाप । उक्तमुमान^६पथादमानन्वरूपमाह
 मसमीयते प्रमाणविशिष्ट भूम्यादिवस्त्ववगमयतेऽनेनयमान तत्पुनर्दण्डादिकमय भवति, आदिशान^७न^८स्तथुर्गुणान्वादिपरिग्रह, एतां च^९ इत्यु^{१०}अन्वयुर्गुणादीनां विरापन
 स्वस्वयुत्तरगाथायां वदयाम । अथ प्रतिमानमाह—पडिमाण' मित्यादि, मीयते—परिच्छिद्यतेऽनेननि मान मयदय—सुदृक्तादि प्रतिरूप द्वितीयपत्र प्रतिपादित्वेन प्रति
 तुल्यं प्रतिपदुरा मान प्रतिमान—गुञ्जाकाकयादि, एतदपि सिद्धाते "गुञ्जा कागणी निष्पावा" इत्यादिना बहुभुवमभिहितं, तत्र गुञ्जा-विशोद्विय इति त्रतीयेव १ त
 पादगुञ्जा तु काकणी २ सक्षिभागकाकया विभागेनगुञ्जाद्वयन विनिर्मुक्तो निष्पावा-या ३ सथा निष्पावा कर्ममापठ ४ इदंसा यम्मनापरा एकी भूयलक ५

षोडश कर्ममार्गा एक. गुणां ६, एतत्सर्वं प्रतिमानमुच्यते, केषु द्रव्येषु पुन. परिच्छेदकत्वेन प्रवर्तमानमतद् व्युत्पन्नाभेदाना मध्येऽवीयते ३ इत्याह-प्रियन्ते -- प्रमाणपरि-
ज्ञानाय नाराचे व्यवस्थाप्यते यानि तानि धर्मिणाणि-भुवर्गाजतमुक्ताफलादीनि तेषु विषये परिच्छेदकत्वेन प्रवर्तमानत्वात्प्रतिमानरूप द्रव्यप्रमाणमुच्यते, गणयते --सङ्ख्या-
यते वस्तुत्वेनेति गणयते गणयते १, तत्पुनरुद्धिन्वयादिशीर्षप्रहंलिकापर्यन्तामिहेन वक्ष्यमाणस्यैवमानस्य स्वरूपं किञ्चिद् विरो-

पितारमाह--

दडथणजुगनालिय अवखो मुसल च होइ चउहथं । दसनलियं च रज्जुं वियाण अवमाणसपणाए ॥ ६० ॥

इहावमानं रामयरागरे 'हल्यग वा द उग वा' इत्यादिचनेन हस्तदण्डभुरादिकमुक्तं, अत्र च हस्त कुचशित्कारणात्सूत्रकृता यद्यपि नोक्तस्तथाप्युपलक्षणाव्या-
ख्यानाद् द्रव्यं, स चोदेव वक्ष्यमाणान्वयस्यास्मैभाड्गुलेन चतुर्विंशत्यङ्गुलमानो बोद्धव्य, तेन च हस्तेन प्रत्येक चतुर्हस्तप्रमाणा एते दण्डभुर्युगनालिकाचसुरालनामान पद्-
मानविशेषा भवन्ति, एताञ्च पञ्चवमानराज्याया विजानीतीति सम्बन्ध, एषु च मध्ये नालिकाचष्टिविशेषरूपा मञ्जा --भू शोवा प्रतीतार्ता, तथा दशनालिकाप्रमाणा चल्या-
रिशब्दस्तभानाभिधेयं रज्जु च मानविशेषरूपमवमानराज्याया विजानीति, आह ननु यदि दण्डादय सर्वेऽपि प्रत्येक चतुर्हस्तप्रमाणा एव न न्यूनधिकमानास्तराद्य केनैव दण्डाद्य-
न्यतरोपादानेन सिद्ध्यति, किं शेषापात्रानंन ३, गत्यं, किन्तु नास्तुभूम्यादिकं मेयमस्तुनि तारुडिशदतेषा गमानप्रमाणानामपि भेदेन व्यापियमाणत्वात्सर्वेषामुपादान,
लोके हि वास्तुभूम्यादिकं हस्तेनेव मीयते, त्रयिकर्मादिनियमयत चैव तु चतुर्हस्तवशलाक्षणेन दण्डेनेव, मार्गस्तु गव्युतियोजनादिपरिज्ञानाय धनुषेव, गातं तु क्वादि नालि-
काय चतुर्हस्तप्रमाणयष्टिविशेषरूपया मीयते, एवं युगादेरपि देशादिहृदिन प्रतिनियतवस्तुव्यापारा म्प्रव्य. उक्तञ्च-- 'भूमिस्मि हन्तमंज्जं वेत्ते दडो धणुं च पंथमि ।
राय च नालियाए विभाण भोमाणपग्मिणे ॥ १ ॥ इति गार्थः ॥ ६० ॥ उक्तं च पञ्चप्रकारमपि द्रव्यप्रमाणमत्र चैवप्रमाणसभित्तुराह--

खेत्तपमाणं दुविहं विभाग ओगाहणाए निष्फुनं । पणपएसोगाडाइ होइ ओगाहणमणेणं ॥ ६१ ॥

१०१ ॥ तल मासग तद्विषय प्रमाण २, तत्र द्विविध—विभागनिपन्मसगाहनानिपन् च तल स्वल्पमकञ्च्यतावियत्वाद्वाहनानिपन् तावदाह—'एग्यए सो
 गाडाई' तादि 'योगाहणमनेर्ग' ति भवगाहनामित्यसदेशन एमुदायस्य सूचितत्वाद्वाहनानिपन् चेतप्रमाणमित्यथ, तथानरविः भवति, कथमित्याह—एरस्मिन्नावकाश
 प्रदण्डयगाहते च परमाणुद्रगुणस्थानुसायनन्ताणुक्स्वधमन्त पुद्गलणमू स एवादिर्नवावगाड तदसप्रदशावगाडादि, आदिशा दारु द्विप्रदशावगाडलि
 प्रदशावगाड र्वयरे नावगाडान्द्रयमूदरिप्रह ताभयमय—एकप्रदेशावगाडद्विप्रदेशावगाडस्तुअदेशावगाडयगड र्वयप्रदेशावगालान्द्रयमूहभेदमि
 प्रत्वन्गड र्वयप्रदेशावगाहनानिपन् चेतप्रमाणनेरविभ भवति इर चायल प्रये प्रदेशनिपन्मित्युक्त एरप्रदेशावगाडदि त्वस्यैवादिमि क्लप्रदशोमि पत्र
 त्वादि, एरदिक्लप्रदेशावगाहना निपन्मसगाहना निपन्मित्युक्तापि तरत एक एवाय इति न क्विद्विगथ इति प्रमायता नैकप्रदेशावगालादीनामरप्रशावगादित्यादिना
 स्वल्पणैव प्रमोयमान्त्वादिति गाथाय ॥ ६१॥ मथ विविधो विनिष्टो वा भागा भूगा मित्यल प्रसरो विभागस्तुन निपन्मि तादि पूरुक्कतुल्यस्यधविशिष्ट विभागाणिपन्
 चेतप्रमाणमभित्तिराह—

अगुठ चिह्नित्यि रयणी कुच्छो धणु गाउय च सेढी य । पयर लोमलोमो रेतयमाणस्स पविभागा ॥ ६२ ॥

मद्रगुणं कितस्ति रत्न कुञ्चि धनु गब्यूत ध्रणि प्रतर ताक प्रलोक विभागनिपन्मस्य क्लप्रमाणन्येत 'प्रविभागा प्रविक्लया भेदा मान्तीति गाथासड्
 क्षेपाय ॥ ६२ ॥ मथ कित्वाय' प्रतिपिपादयिषु सूत्राय स्वयममाग्नुगस्वरूपनिरूपणार्थमाह—

त्रिविह च अगुल पुण रस्सेहगुल पमाण आय च । एकेकं पुण त्रिविह सूई पयरगुल घषा च ॥ ६३ ॥

'ममि स्त्री' लादि गत्यर्थ, गन्थाध क्षानार्था मपि भवन्त्यत अभ्यन्त—प्रमाणतो ज्ञायते पदार्था मनेनेत्यत्रगुल प्रतीतमय तन्पुन त्रिविध' त्रिप्रकार
 तयथा—उन्मेषाहगुल प्रमाणागुल मात्माड गुण १, तत्रात्मेष—अर्धनाग मुद्रुमममाणुपामगलाण ममुद्रयममिर्गमागमणां से भ्लो वाग्नि एरमाण् इत्यादिक्रमणो

च्छूयो-द्विजनमागमोक्तमेवानन्तर वक्ष्यमाणस्वरूप वा तस्मादुक्तस्वरूपत्सेधाब्जात्मइगुलमुत्सेधाट्गुल, अथोत्सेधो—नारकादिशरीरगामुच्च्वेस्त्व तत्प्रमाणनिर्णय-
 कर्तृत्वेन तद्विषयमट्गुलमुत्सेधाट्गुल, अथैव वक्ष्यमाणान्यायेन चतुशतगुणितात्सहस्रगुणिताद्वा उत्सेधाट्गुलप्रमाणज्जात प्रमाणाट्गुल, अथवा प्रमाणप्रसमट्गुल
 प्रमाणाट्गुल, नातः पर बृहत्तरमट्गुलमस्त्यत इदमेव प्रमाणप्राप्तमिति भाव, यदिया समस्तलोकव्यवहारराज्यादिस्थितिप्रथमप्रणेतृत्वेन प्रमाणाभूतोऽम्बिन्त्वसम्पिणी-
 काले तावद्युगादिदेवो भूतचक्रवर्ती वा तस्य प्रमाणभूतपुरयस्याट्गुल प्रमाणाट्गुल, आत्माट्गुले तु ये यस्मिन् काले भगवत्सगरादयो मनुष्या शारोकरप्रमाणयुक्ता भवन्ति
 तेषां सम्बन्धात्मा गृह्यते तस्यात्मनोऽट्गुलमात्माट्गुल, इदं च त्रिविधमप्यट्गुल पुन प्रत्येक विधा भवति, तथा—सूच्यट्गुल प्रतराट्गुल घनाट्गुल चेति,
 तत्र दैर्घ्याणाट्गुलायता वाहल्यतत्त्वेकप्रदेशिकी नभ प्रदेशश्रेणि सूच्यट्गुलमुच्यते, एतच्च सद्भावतोऽसड्ख्येयप्रदेशसूच्यत्वात्मकमसत्कल्पनया सूच्यकारेण प्रदेशवय
 व्यवस्थाप्य भावनीय, तथा—सूची सूच्येव गुणिता प्रतराट्गुलं भवति, इदमपि परमार्थतोऽसड्ख्येयप्रदेशात्मकम्, असद्भावतस्त्वेतामेवानन्तरदर्शितां क्षिप्रदेशात्मिको
 सूचीं तथैव गुणयित्वा प्रत्येक प्रदेशवयनिष्पन्न सूचीतयात्मक नवप्रदेशसड्ख्य विनियय परिभावनीयम्, अतापि स्थापना . . . प्रत्यथ सूच्य गुणिता दैर्घ्ये-
 विक्रममवाहल्येषु समसड्ख्य घनाट्गुल भवति, प्रतराट्गुलं च दैर्घ्यविक्रमभान्यामेव प्रदेशे समसड्ख्य न पिण्डत तस्य ततोकरप्रदेशमाहत्त्वादिति प्रतराट्गुलतो घना-
 ट्गुलस्य भेदो भावनीय, इदमपि सद्भावतो दैर्घ्यविक्रममवाहल्येषु प्रत्येकमसड्ख्येयप्रदेशात्मकम्, असत्प्रहणया तु किल महविशतिप्रदेशमान, पूर्वेनिर्दिष्टप्रदेशात्मक-
 सूच्योऽनन्तरदर्शितनवप्रदेशात्मके प्रतरे गुणिते एतावतामेव प्रदेशाना भावात्, एषा च स्थापनाऽनन्तरनिर्दिष्टनवप्रदेशात्मकरूपतस्याव उरारि च न नव परेशान दत्ता
 भावनीया, तथा च सत्यायामविक्रममवाहल्येऽस्तुल्यमिदमापद्यत इति गार्थः ॥ ६३ ॥ नन्वमीयामुत्सेधाट्गुलप्रमाणाट्गुलात्माट्गुलाना मध्ये उत्सेधाट्गुलं तावत्यि-
 प्रमाण भवति ? इत्याशङ्क्य तत्प्रमाणनिष्पत्तिकमनिरूपणार्थमाह—

सत्येण सुतिक्खेणवि छेतुं भेतुं चा जं किर न सक्का । तं परमाणुं सिद्धा वयंति आई पमाणणं ॥ ६३ ॥

इह य परमाणु सुताइलनापि शरीरेण गङ्गादिना कुन्तादिना च यथागद्स्य क्लिष्ट इतु भेत्तु वा १ शक्यत अनिष्टमत्वात् तमवत्यम्भूत परमाणु, वदयमानामुत्सेधाद् गूलनिपतिभरणभूतानामुच्छूलकण्ठद्विषादिप्रमाणानाम् 'आदि प्रथममागम्भूद' वदन्ति सिद्ध्या शानशिक्षा कबलिया, १ तु मुक्तिप्राप्ता, तथा 'रीराद्यभावेन क्वचनन्यासम्भवादिभि, विस्तराद्येन च लक्षणमवाप्त्येदमथायते न पुनस्तं वाऽपि इतु भेत्तु वा समारभते, अतिरुद्धणत्वेन धृदनेभेदनापिययत्यात् प्रगोचना भावाच्चति सूचयति, अथ गद् व्यवहारनयमतेनैव परमाणुत्वनाच्यते, यावताऽनन्ताणुवस्त्वथ एवामो, क्वचल सूक्ष्मगणिशामापत्तवन चक्षुष्य एणच्छेदाभेदनापिययत्या' सुमपि व्यवहारनय परमाणु मन्यत इताद् परमाणुत्वनाग्न्यस्त इति गाथार्थ ॥ ६४ ॥ आह—'नु कि परमाणुगपि निधयव्यवहारनयकृता भेद समन्ति यनामुमपि व्यराटा रत्य परमाणु मन्यते इत्युच्यते इति, सत्य, अस्त्य कलाह—

परमाणू सोऽुचितो सुदुमो तह वाचहारिभो चैव । सुदुमो य अप्यपसो वचहारनपणर्णतत्रा एधो ॥ ६५ ॥

गोतिकय न तु गाथा ॥ ग परमाणु सामायन द्विविधो भवति—सूक्ष्म नैधरिक्स्तथा व्यावहारिकथ, तस निरुदत्वागिप्रैत सूक्ष्म परमाणुरप्रदरा एव शातव्या निरदातवन स्यव्यतिरिक्तान्यप्रदेशानामभावात्, एवभूत एव हि परमायत परमाणुश्च्यते, परम—प्रकृष्ट प्रथमप्राप्तोऽणु—सूक्ष्म परमाणुरिति व्युत्पत्ते उच्यते—'कारणमव तदन्त्य सूक्ष्मा नित्यं भवति परमाणु । एकरत्नवर्णगाथा द्विस्त्य, कायलिङ्गथ ॥ १ ॥' इति, कारणमव तदन्त्य मिति एधं तभत उत्तरभा द्वयणुनादित्स्वथानां कारणमेवालौ परमाणुर्न पुनर यस्य कस्यापि रत्नकं कायमनौ, तताऽपि परतोऽन्त्यस्य कस्यापि तदारम्भकत्वाभावात्, द्वयणुवादयस्तु पूर्वतरापत्तया काय नाएण च भवन्तीति भाव, शय सुगर्म, व्यवहारणण मयतमो राध ति व्यवहारनयमतन पुनरन्ताणु निपनोऽपि स्वथा योऽप्यपि सूक्ष्मगणिशामापन्तवन धेत्तु, भेत्तु था न शक्यते सोऽपि परमाणुरुच्यते, सूक्ष्मत्वन धृदनेभेदनादपिययत्यस्याहापि तुल्यत्वादिति भावार्थ । आह—'नु भवत्वन तथाऽपि सूक्ष्मपरमाणुवैव प्रमाणानामादित्वेन कस्मान्नाधिक्रियते, न चासौ प्रमाणानां कारणत्वन न व्याप्रियते, व्यावहारिकपरमाणुरपि तैरेवानन्तैर्निपनत्वात्, १, एत्वमुक्त, किं तु प्रमाणव्यवदनाऽस्य प्रपुत, क्यवदा

रे च लोपस्य गर्वतानन्ताणुक्ककथा एव मुख्यत उपायुज्यते न सूत्रपरमाणु इति शपनार्थं सूत्रपरमाणु प्रमाणानामादितेन हि न निश्चित, गर्भीरोगिगयात्र सूत्र-
प्रकृतय इत्यन्वदपि सुधिया कारणमभ्यूषमिति गीतिकाये ॥ ६४ ॥ अथोत्तरस्मनेन व्यावहारिकपरमाणुना सूत्रमाणं यथा नियरते तत्तपोपन्नेयन्नाट—

परमाणू यथांता सहिया उस्सण्हसण्टिया एवका । साऽणंतगुणा संती ससण्हिया सोऽणु ववहारी ॥ ६६ ॥

‘परमाणू’ इत्यादि, ते च व्यावहारिकपरमाणोऽन्वना. ‘महिताः’ मन्त एत उच्छ्वररगण्डहिरता भाति, प्रहानं ग्लहता इल्लहण्डरहता नेव
श्लक्ष्णश्लक्षिणता उताप्रमाणपेजया उक्—प्राप्त्येन ग्लहणश्लक्षिणता उच्छ्वल गण्डहिरता, मा चोन्नत्युणा गती ‘ससण्हिय ति ग्लहणन्तक्षिणता भवतीरियं
प्रागमे चेयं पूर्वस्याः गतागारनेमथानेयणुगौ र निर्णीता, मनेन तन्त्यगुण इतोऽपि तिगितेति ग्लिण एा वेताग न गयं अन्निर्दिन्नागिति, ‘सोऽणु ववहारी’ ति
‘सो’ ति श्लिग्ब्यलयाच्चकारस्य च गम्भमानत्वाा मा च श्लक्ष्णश्लिगता व्यावहारिकपरमाणो मनेन निष्पन्नत्वदुपचारतो व्यावहारिकः परमाणुप्युक्तव इत्यं, तन्ने-
तावती वगिमाथमाता मुख्यत ग्लहणश्लक्षिणता उपयारत्वन्य ग्यारक्षिकः परमाणुप्ययापि बोच्यया इति मिहमिति गातयं ॥ ६६ ॥ अतान्तेऽनुहान्मननिपि-
नेय प्राट—रनु व्यावहारिकः परमाणुगन्तैरगुभिर्निगन्नाऽपि देरनेरगापिय उक्त, तलिकं गत्रोऽप्यनन्ताणु रन्त्य इत्यंभूत एा प्राशेदित्तश्चिच्छेदनादि-
निययोऽपि भवति २ इत्यागट्स्वार—

खंडोऽणंतपपसो अथेगइओ जयस्मि छिजेज्जा । भिजेज्ज व एवथो नो छिजे नो य भिजेज्जा ॥ ६७ ॥

‘यथा’ इत्यादि, मन्ते परमाणुलक्षणे. प्रदनेभियन्त मन्तो ‘जानि’ अस्मिन् मन्तो न लक्षित्वकर तमापि गारग्यगिगनाय इत्यं: न छिजि-
व्हाह—‘छिजेज्जा भिजेज्ज व’ ति ‘छिं’ त’ राग्याग्निा द्विा द्वियेन ‘भिं’ त’ पुन्ताग्निा गच्छिशा मन्ते, एतन्नु न रक्षित्ति सूत्रगिगानपन्न इयां, य-
किमिस्थह—च छिये त न च भियत, सापोल्लनेच्छायां गारग्यगिगमापन्ना मानवजगुम्स्ता मन्ता भातिा देरन्तगिगिया, सूत्रमगिगान्तान्तनिगणत्तगन्ता

न भवन्त्येव तद्विषया इति भावः, “ खयोऽणंतपएसो अथेगइओ उ जो य छिज्जेज्जा । भिज्जेज्ज व ” ति क्वचित् पाठः, अत्राप्यर्थो न भिद्यत एवेति गार्थार्थः ॥ ९७ ॥ तत्र यच्छेदनाद्यविषयं स्वस्मपरिणामापन्नो व्यावहारिकः परमाणुः स पूर्वमेव दक्षित, इदानीं वादरपरिणामतया छेदनादिगोचरस्वरूपान् श्लक्ष्णश्लक्षिणकाया उपारिवर्तिनः शेषानुत्तेषागुलनिव्यक्तिकारणभूतान् परिमाणविशेषानुपदर्शयन्नाह—

परमाणू तसरेणू रहरेणू अगगय च बालस्स । लिक्खा जूया य जवो अट्टगुणाविवाट्ठिया कमसो ॥ ९८ ॥

इह परमाणोरनन्तरमुपलक्षणव्याख्यानादूर्ध्वरेणो पाठो द्रष्टव्यः, आगमेऽनेकस्थानेषु तथैव दृष्टत्वाद् युक्तिसङ्गतत्वाच्च, ततश्चैते परमाणूर्ध्वरेणुकत्रसरेणुरथरेण्वादयो यवपर्यन्ताः परिमाणविशेषा यथोत्तरमष्टगुणा क्रमेण कर्तव्याः, तद्यथा परमाणुरष्टगुणः ऊर्ध्वरेणुः भवतीत्यर्थः, परमाणुत्रेह य पूर्वगाथायामुपचारतः श्लक्ष्णश्लक्षिणकालक्षणं प्रोक्तः स द्रष्टव्यो न तु छेदनाद्यविषयः प्रमाणादिभूतो व्यावहारिक इति, तेनानन्तगुणेनान्तराल एव श्लक्ष्णश्लक्षिणकाद्यभिधानाद् अतिस्वल्पमेव च तेनाष्टगुणेन वादरपरिणामस्योर्ध्वरेणोरष्टगुणत्वात्, तथाहि-चातायनादिषु रविरश्म्यादिव्यङ्ग्यं स्वतः परतो वा ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्चलनधर्मा रेणुरूर्ध्वरेणुरुच्यते, स कथं तेनाष्टगुणेन निष्पद्येत? तस्मात् सिद्धान्ताव्यभिचारि स्थितमिदं-चतुतोपचारतः पूर्वव्यवहारपरमाणुतया प्रोक्ताभिरष्टभिः श्लक्ष्णश्लक्षिणकाभिरिकः ऊर्ध्वरेणुर्भवतीति, त्र्यस्यति-चौरस्त्यादिवायुप्रेरितो गच्छति यो रेणुः स तसरेणुः, ऊर्ध्वरेणुः स्वतोऽपि चलति अयं तु पौरस्त्यादिवातप्रेरित एवेत्यस्मात् सोऽल्पप्रमाण इत्यतोऽष्टमिरूर्ध्वरेणुभिरिकः तसरेणुः सम्पद्यते, एव च सति ऊर्ध्वरेणोरध्याहारो युक्तिसङ्गत एवावग-

न्तव्यः, अमद्रथचक्रोत्खातो रेणु रथरेणुः, पूर्वैः पोरस्त्यादिवातेषु चलति अयं तु तत्सद्भावेऽपि रथचक्राद्युत्खननमन्तरेण न चलती-
त्यस्मात् पूर्वोऽल्पप्रमाण इत्यतोऽष्टाभिस्त्रसरेणुभिरेको स्थरेणुरापद्यते, इह च “ परमाणू रथरेणू तसरेणू ” इत्यादिरेव पाठो बहु-
षु सूत्रादर्शेषु दृश्यते स चासंगत एव लक्ष्यते, रथरेणुमाश्रित्य त्रसरेणोरष्टगुणत्वानुपपत्तेः उक्तन्यायेन विपर्ययस्यैव घटनादिति,
यदपि संग्रहणिसूत्रकृता “ परमाणू रथरेणू तसरेणू ” रित्यादिरेव पाठो निर्दिष्ट इत्युच्यते तत्रापि समानः पन्थाः, तस्यापि
घटमानकत्वस्य चिन्त्यत्वादागमेन सह विरोधाद् युक्त्यसंगतत्वाच्चेति, अष्टमी रथरेणुभिर्देवकुररुक्कुरमुष्याणां सम्बन्ध्येकं चालाग्रं
जायते, तैरप्यष्टभिर्हरिर्वर्यरम्यकमानुषवालाग्रं भवति, एतैरष्टभिर्हमवतैरण्यवतमनुष्यवालाग्रं सम्पद्यते, एतैस्त्वष्टाभिः पूर्वविदेहापर-
विदेहमनुजवालाग्रं भावनीयं, एतैः पुनरष्टाभिर्भरतैरवतनराणां चालाग्रं द्रष्टव्यम्, इह चैवं चालाग्राणां भेदे सत्यपि चालाग्रजातिसामान्य-
विवक्षया चालाग्राभिति सामान्येनैकमेव निर्दिष्टमिति, अष्टभिर्भरतैरवतमनुष्यवालाग्रैरेका प्रतीतस्वरूपैव लिखा जायते, ताभिरप्यष्टभि-
रेका यूका सम्पद्यते, एताभिरप्यष्टभिर्वयशब्दस्त्रचितं यवमध्यमेकं निष्पद्यत इति गाथार्थः ॥ ९८ ॥ ततः किमित्याह—

अष्टेव य जवमज्झाणि अंगुलं छच्च अंगुला पाओ । पाया य दो विहत्थी दो य विहत्थी भवे हत्थो ॥९९॥

अष्टौ च यवमध्यान्यंगुलं भवति, अनन्तरगाथोक्तस्वरूपेण यवमध्येनाष्टगुणेन प्रस्तुतमुत्सेधांगुलमीभजायत इत्यर्थः, एतानि
च पंडंगुलानि-अङ्गुलपट्टकविस्तीर्णः पादस्य मध्यतलप्रदेशः पादैकदेशत्वात् पादो भवति, द्वौ च युग्मीकृतावेतौ पादौ द्वादसांगुल-
प्रमाणा वितस्तिर्भवति, द्वे च वितस्वी “अंगुल विहत्थी रयणी” त्यादि मूलगाथायां पर्यायशब्दत्वाद्द्रतिशब्देनोक्तो हस्तो भवेत्, द्वौ

हस्ती कुक्षिर्मानविशेषो भवति, अय चास्यां गाथायामनुक्तोऽप्यध्याहृत्य द्रष्टव्य, मूलगाथायामत्रापि पूर्वश्रुपन्यस्तत्यादागमे चोक्तत्वादिति गाथार्थं ॥ ९९ ॥ अत पर किमित्याह-

चउररुथ पुण धणुय दुन्नि सरस्साइ गाउय तेसिं । चत्तारि गाउया पुण जोयणमेग मुणेयन्व ॥ १०० ॥

चतुहस्त पुनर्धनुर्भवति, कुक्षिद्वयमान वा एतद्भवतीत्यपि समानार्थत्वाद् द्रष्टव्यम्, तेषा धनुषां द्वे सहस्रे गव्युत भवति, चत्वारि पुन. गव्युतानि, योजनमेक मुणितव्य, एतच्च मूलगाथायामनुपन्यस्तमपि गव्युतभणनेनोपलक्षितत्वादागमेऽप्युक्तत्वादुपयो- गित्वाचेहोक्तामिति गाथार्थं ॥ १०० ॥ अत पर मूलगाथाया यद्यपि श्रेणीप्रतरादयोऽपि क्षेत्रप्रमाणप्रविभागा निर्दिष्टा सन्ति, तथाऽप्येतस्मिन्नुत्सेधागुलनिष्पन्नप्रमाणविचारे न व्याख्यायन्ते, अप्रस्तुतत्वात्, नारकाद्यवगाहनामानयिपयत्येनैव हेतदुत्सेधागुल- प्रमाणमिदं वक्ष्यते, तस्मिंश्च नरकाद्यवगाहनामोने योजनपर्यन्तमेव क्षेत्रप्रमाण व्याप्रियते, अत प्रस्तुतत्वादिह व्याख्यात, श्रेण्यादिक तु तत्राव्याप्रियमाणत्वेनेहाप्रस्तुतत्वान्न व्याख्यायते, उपरिष्टानु तदपि व्याख्यास्यत इति । तदेव निरूपितमुत्सेधागुल तन्निष्पन्नं च वितस्त्यादिक क्षेत्रप्रमाण, अथ क्रमप्राप्त प्रमाणागुल तन्निष्पन्नं च वितस्त्यादिक क्षेत्रप्रमाणमभितिस्मुराह-

उरसेहगुलमेग हवइ पमाणगुल दुपचसय । ओसत्पिणीण पढमस्स अगुल चक्कवट्टिस्स ॥ १०१ ॥

अनन्तरोक्तस्वरूपमेकमुत्सेधागुल द्विपञ्चशत एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वाद् द्विपञ्चशतगुणमित्यर्थ, किं भवतीत्याह प्रमाणागुल भवति, एकमुत्सेधागुल सहस्रगुण सत् प्रमाणागुल सम्पद्यत इति भाव, इद चोत्सेधागुलात् सहस्रगुणित प्रमाणागुलमस्याभवसत्पिण्यां

प्रथमस्य चक्रवर्तिनः सम्बन्धेकमेवांगुलं मन्तव्यं । आह-नन्वेवं सति भरतचक्रिणः सम्बन्ध्यंगुलं प्रमाणांगुलमित्युक्तं भवति, एवं च सत्यु-
 त्सेधांगुलात् प्रमाणांगुलं चतुःशतगुणमेव स्यान्न सहस्रगुणं, तथाहि-भरतश्चक्रवर्ती आत्मीयांगुलेन किल विंशं शतमंगुलानामनुयोगद्वार-
 चूर्ण्यादियु निर्णीतः, उत्सेधांगुलेन तु पञ्चधनुःशतमानत्वात् प्रतिधनुश्च पणवत्यंगुलस्वभावत्वादष्टचत्वारिंशत्सहस्राण्यंगुलानामसौ
 सम्पद्यते, एवं च सत्येकस्मिन् प्रमाणांगुले उत्सेधांगुलानां चत्वार्येव शतानि भवन्ति, विंशत्यधिकशतेन प्रमाणांगुलानामष्टचत्वारिंशत्-
 सहस्रसङ्ख्यस्योत्सेधांगुलरशेर्भागापहारं एतावत् एव भावात्, ततश्चैवं भरतसम्बन्ध्यंगुलक्षणं प्रमाणांगुलमुत्सेधांगुलाच्चतुःशतगुणमेव
 स्यान्न सहस्रगुणमिति, सत्यमुक्तं, किन्तु प्रमाणांगुलस्यार्द्धतृतीयोत्सेधांगुलरूपं पृथुत्वमस्ति, ततो यदा स्वकीयपृथुत्वेन वियुक्तं यथाऽ-
 वस्थितमेवेदं चिन्त्यते तदोत्सेधांगुलात् प्रमाणांगुलं चतुःशतगुणमेव भवति, यदा त्वर्द्धतृतीयोत्सेधांगुललक्षणेन विष्कम्भेन शत-
 चतुष्टयलक्षणं प्रमाणांगुलदैर्घ्यं गुण्यते तदोत्सेधांगुलेनांगुलविष्कम्भा शतचतुष्टयदीर्घा च एका द्वितीयापि चत्वारिन्मानैव तृतीया तु दैर्घ्येण
 चतुःशतमानैव विष्कम्भतस्त्वर्द्धांगुलप्रमाणा, ततश्चैतस्या दैर्घ्याच्छतद्वयसमनीय विष्कम्भे योज्यते, तथा च सत्यंगुलशतद्वयदीर्घा
 अंगुलविष्कम्भा चेयमपि सम्पद्यते, ततस्तिसृणामप्येतासामुपरिव्यवस्थापने उत्सेधांगुलेनांगुलसहस्रदीर्घा अंगुलविष्कम्भा प्रमाणां-
 गुलस्य सूचिः सिद्धा भवति, तत इमां सूचिमधिकृत्योत्सेधांगुलात् प्रमाणांगुलं सहस्रगुणमुक्तं, वस्तुतस्तु चतुःशतगुणमेव, अत एव
 पृथ्वीपर्वतद्वीपपथोराराशिवमानादिमानान्यनैव चतुःशतगुणेनार्द्धतृतीयांगुललक्षणस्वविष्कम्भान्वितेनानुमीयन्ते, न तु सहस्र-
 गुणया अंगुलविष्कम्भया सूच्या इति तावदस्माभिः शास्त्रान्तरदर्शनात् दृढसम्प्रदायाच्चावगतं, तत्त्वं तु केवलिनो विदन्तीति गाथार्थः
 ॥ १०१ ॥ एतानि च षट् प्रमाणांगुलानि भरतचक्रवर्तिनः पादो मध्यतलदेशरूपः, तौ च युग्मीकृतौ द्वौ पादौ वितस्तिः, ते च द्वे

वितस्ती हस्तः, तैश्चतुर्भिर्हस्तेर्धनु, तेषा च धनुषां द्वे सहस्रे गब्यूत, चत्वारि गब्यूतानि योजनमित्येतत् पूर्वोक्त सर्वमिहापि द्रष्टव्य, नन्वेवमपि सति योजनपर्यन्तमेव क्षेत्रप्रमाण व्याख्यात भवति, ये त्वन्येऽपि श्रेणिप्रतरादयो मूलगाथायां तद्भेदा प्रोक्तास्तेऽद्यापि न व्याख्याता इत्याशङ्क्य तद्व्याख्यानार्थमाह—

तेषुगुलेण ज जोयण तु एत्तो असखगुणयारो । सेढी पयर लोगो लोगा णता अलोगो य ॥ १०२ ॥

तेन पूर्वोक्तप्रमाणागुलेन यदनन्तरोक्तक्रमेण योजन निष्पद्यते ' एत्तो'ति इत आरभ्य यथोत्तरमसहस्रेयराशिस्वरूपो गुणकारो दीयते, तत् अनुयोगद्वारोक्तक्रमेण सवर्त्य घनीकृतसमचतुरस्रलोकस्यैका नभ प्रदेशश्रेणिर्भवति, तथाऽप्यसख्यातगुणया यथोक्तरूपस्यैव लोकस्यैकप्रदेशमात्रपिण्डोऽसख्येययोजनायामविष्कम्भो नभ प्रदेशप्रतरो भवति, तेनाप्यसख्यातगुणेन यथोक्तस्वरूपो लोक सम्पद्यते, " लोगाऽणता अलोगो य " ति, अलोक पुनर्लोकैरनन्तरेव भवति, नासख्यातैर्निखसानत्वान्वाचस्येत्यर्थे इति गाथार्थे ॥ १०२ ॥ तदेव निरूपित प्रमाणांगुल, तत्प्रसगतश्च पूर्वमव्याख्याता' श्रेण्यादयोऽपि व्याख्याता', अथात्मागुल प्रागुद्दिष्टक्रमप्राप्त व्याख्यातुमाह—

जे जम्मि जुगे पुरिसा अट्टसयगुलसम्मूसिया हुति । तेसि सयमगुल ज तय तु आयगुल होइ ॥ १०३ ॥

ये पुरुषाश्चक्रवत्तिसुदेवादयो यस्मिन् युगे सुपमदुष्यमादिकाले निजागुलैर्वाऽष्टोत्तरशतमगुलानामुच्छ्रिताऽच्चा भवन्ति, 'तेसि सयमगुल ज'ति तेषां स्वकीयागुलेनाष्टोत्तरागुलशतोच्चानां पुरुषाणां स्वकमात्मीयागुल तत् पुनरात्मांगुल पूर्वोद्दिष्टस्वरूप भवति,

अयमत्र भावार्थः- इहाष्टोत्तरांगुलशतोच्चत्वं लक्षणशास्त्रोक्तप्रमाणदिलक्षणयुक्तत्वस्योपलक्षणं, प्रमाणादिलक्षणसम्पन्ना हि पुरुषाः प्रायेणाष्टोत्तरांगुलशतोच्चा एवेति तदिहोपन्यस्तं, परमार्थतस्त्वष्टोत्तरांगुलशतमानाद्भिनाः समधिका वा ये यत्र युगे शास्त्रोक्तं प्रमाणादिलक्षणेन युक्ताः पुरुषास्तेषां यदात्मीयं २ अंगुलं तदाऽऽत्मांगुलमिति विज्ञेयमिति गाथार्थः॥१३०॥आह-ननु निरूपितमेतद् उत्सेधांगुलादिभेदात् त्रिविधमंगुलं, किन्तु क्षेत्रप्रमाणभेदानां मध्येऽधीतत्वादिदं क्षेत्रप्रमाणत्वेन भवतामभिप्रेतं, तत्र किं तत् क्षेत्रमनेन प्रमीयते येन क्षेत्रप्रमाणताऽस्य भवेदित्याशङ्क्य त्रिविधस्याप्यंगुलस्य प्रत्येकं प्रमेयं क्षेत्रमुपदर्शयन्नाह—

देहस ऊसएण उ गिहसयणाई य आयमाणेणं । दीबुदहिभवणवासा खेत्तपमाणं पमाणेणं ॥ १०४ ॥

नारकादीनां 'देहस्य' शरीरस्य 'ऊसएण' उत्सेधांगुलेन प्रमाणं विज्ञायते, नारकर्तिर्येद्भ्रमराणां सर्वेषामपि सम्बन्धिनः शरीरस्य 'सत्त धणु तिन्नि रयणी छच्चेव य अंगुलाइं रयणाए । मुणसु पमाणं भवधारणीयदेहसस निर्याणं ॥ १ ॥ इत्यादिकं शास्त्रान्तरे यत् प्रमाणमुक्तं तदुत्सेधांगुलनिष्पन्नैव वितस्तिहस्तादिना प्रमाणेन द्रष्टव्यं, नान्येनेत्यर्थः, गृहशयनादीनां तु प्रमाणमात्मांगुलेन विज्ञेयं, ये यस्मिन् काले प्रमाणपुरुषाश्चर्त्तित्वासुदेवादयः पृथ्वीमण्डलस्य भोक्तारो भवंति तेषां सम्बन्धीनि यानि शयनासनगृहनगरादीनि वास्तूनि तानि सर्वाण्यात्मांगुलनिष्पन्नैव वितस्तिहस्तादिना प्रमाणेन मीयंते, नान्येनेति भावः, "दीबुदहिभवणवासा खेत्तपमाणं" ति, 'वासा' इत्यत्र सकारस्य दीर्घत्वमलाक्षणिकं, ततश्च द्वीपोदधिभवनवर्षलक्षणस्य क्षेत्रस्य यत् प्रमाणं-मानं तत् प्रमाणेन-प्रमाणांगुलनिष्पन्नैव योजनपर्यन्तेन प्रमाणेन मीयते नापरोणेत्यर्थः, तत्र द्वीपोदधयः प्रतीता एव

भवनानि असुरकुमाराद्यावासा ' वर्षाणि ' भरतैहमवतहरिवर्षमहाविदेहादीनि, एतच्च हिमवदादिवर्षधरधिमाननरकावाससृष्टिव्याघन्तरालपालकशहदनद्यादीनामुपलक्षण, एतन्मानस्य प्रमाणगुलनिष्प्रमाणेनैव प्रमीयमानत्वादिति । अत्राह-ननूत्सेधांगुलादीनां नारकशरीरादीनि प्रमेयत्वेनोक्तानि, तानि च द्रव्याण्येव, ततश्च द्रव्यप्रमाणमेवैतानि प्राप्नुवन्ति, तत् किमिति क्षेत्रप्रमाणमध्येऽधीतानि?, नैवमभिप्रायापरिज्ञानात्, नारकशरीरादिद्रव्यद्वारेण तदवगाढ क्षेत्रमेवात्र प्रमेयत्वेनोक्त द्रष्टव्यमिति नैषां क्षेत्रप्रमाणता विरुध्यते, यत्तु क्षेत्रमेव साक्षादिह तत्प्रमेयत्वेन नोक्त तत्तस्यामूर्त्तयेन मुख्यतः प्रमातुमशक्यत्वादिति भावनीयमिति गाथार्थः ॥१०४॥ तदेव व्याख्यात सविषय त्रिविधमप्यगुल, तद्व्याख्यानप्रसङ्गेन च व्याख्याता. सर्वेऽपि ' अगुल विहत्थी रयणी कुञ्छी ' त्यादि-मूलगाथोपन्यस्ता अलोकपर्यन्ता क्षेत्रप्रमाणप्रविभागाः, तद्व्याख्यानै च विद्युता सर्वाऽपि मूलगाथा, तद्विवरणे च समर्थित सर्वमपि प्रमाणद्वारस्य द्वितीयभेदरूप क्षेत्रप्रमाणमथ तृतीयभेदस्वरूप कालप्रमाण निरूपयितुमाह—

कालेति य एगविहो कालविभागो य एोइ णेगविहो । समयवलिर्थाईओ अणतकालोत्ति णायव्वो ॥१०५॥ इह जिनवरेन्द्रशासने सर्वमपि वस्तु सामान्यविशेषात्मक, तत्र सामान्यरूपतया विवक्षित सर्वमप्येकरूपमेव, यथा वन, विशेषरूपतया तु विवक्षित सर्वमप्यनेकरूप, यथा तदेव वन धवलदिरपलाशसालतालतमालादिस्वगतभेदविवक्षायामनेकविधमिति । एव च सति न्यग्भूतसमयावलिकादिस्वगतानेकभेदजाल कालोऽपि पूर्वोक्तशब्दार्थ काल इति सामान्यविवक्षायामेकविध, एकप्रकार एवेत्यर्थ, यदा तु तस्यापि कालस्य विभागो भेदो विवक्ष्यते तदा स भवत्यनेकरविध, कथ अनेकाविधो भवतीत्याह-समयाथाव-

लिका च समयावलिके ते आदौ यस्य प्राणुस्तोकलवादेरसौ समयावलिकादिरनन्तरवक्ष्यमाणलक्षणः, नन्वयं कालः सामान्येन किं सान्तोऽनन्तो वा इत्याशङ्क्याह- 'अणंतकालोत्ति नायञ्चोत्ति ' अयं च कालः सामान्यरूपतया विवक्षितोऽनन्तः-अपर्यवसित उपलक्षणत्वादनादिश्च भवति, न ह्ययं कदाचिदपि पूर्वं नासत् नापि न भवति न चापि न भविष्यतीति गार्थार्थः ॥ १०५ ॥
अथानेकविधत्वमेव कालस्य विवरीतुमाह—

कालो परमनिरुद्धो अविभागी तं तु जाण समओत्ति । तेऽसंखा आवलिया ता संखेज्जा ग ऊसासो ॥१०६॥
सम्यक् तांस्तान् सर्वानप्यावलिकादीन् कालविशेषान् स्वप्नभवत्वेन एति-गच्छति व्याप्नोतीति समयः, अथवा सम्यग् गीयन्ते परिच्छिद्यन्ते स्थितिविशिष्टत्वेन पदार्थो अनेनेति समयः, स च समय इत्येवं जानीहि-अवगच्छ, त्वमिति शिष्यसम्बोधनं, यः किमित्याह-कालः-कालविशेषः, कथंभूतः? परमनिरुद्धः ' परमसंक्षिप्तः सर्वाल्य इत्यर्थः, यस्मात्परतो नान्याऽल्पीयसी कालमात्राऽस्ति, किन्तु स एव सर्वाल्य इति भावः, अत एवाविभागी, परमनिरुद्धत्वादेव न विद्यते केवलप्रज्ञाप्रच्छेदनेनापि छिद्यमानस्य विभागो विभेदः अंशो यस्यासौ अविभागी, यदि पुनस्तस्यापि विभागः स्यात्तदा परमनिरुद्धत्वमेव न स्यादिति इदं, तस्मात् सर्वस्यैव निरंशः कालविशेषः समय इति स्थितं, एते च समया एकस्मिन्नप्यतीव कोमले उत्पलपत्रे तीक्ष्णसूच्या भिद्यमानेऽसंख्याताः सम-तिक्रामन्तीति मन्तव्यम्, पट्टसाटिकापाटनदृष्टान्तादिकं चेह बहु वक्तव्यं तच्चानुयोगद्वारेभ्योऽवसेयमिति, ते चासंख्याताः समया आवलिका भवति, असंख्यातं चासंख्यैरेव भेदैरिहैवाभिधास्यते, तत्र यावत्परिमणेनासंख्यातेनावलिकायामसंख्याताः

समया भवन्ति तदिहाप्युपरिष्टाद् वक्ष्याम, ताश्चावलिका सह्याता एक उच्छ्वास ऊर्ध्व श्वास उच्छ्वास, उपलक्षणत्वाच्चेह नीचर-
न्तर्मुख श्वसन निश्वास, सोऽपि सह्याता आवलिका इति द्रष्टव्य, उच्छ्वासोपलक्षितो नि श्वास उच्छ्वासनि श्वास इत्येतदुभय-
मपि सह्याता आवलिका इत्यपि मन्तव्यमिति गार्थार्थ ॥ १०६ ॥ अय चोच्छ्वासनि श्वासोऽविशेषण यस्य कस्यापि सम्बन्धी
न गृह्यते अपितु विशिष्ट एव, प्राणुरिति चाय व्यपदिश्यत इति दर्शयन्नाह—

इष्टङ्गल्लुस्सासो ऽसो पाणुत्ति सन्निओ ऽम्नो । पाणू य सत्त थोवो थोवा सत्तेव लवमाह् ॥ १०७ ॥

‘हृष्टस्य’ प्रमुदितस्य ‘अनवकल्पस्य’ जरसाऽपीडितस्य निरुपक्लिष्टस्य व्याधिना प्राक् साम्प्रत चानभिभूतस्येत्यप्युपलक्षणत्वाद्
द्रष्टव्य, एवभूतस्य प्राणिन सन्धी य एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वादुच्छ्वासनि श्वास एव एक प्राणुरिति सञ्चित प्राणुसज्ञया
सर्वज्ञैर्व्यवहृत इत्यर्थ, उकारस्यालाक्षणीकत्वात् प्राण इत्यपरे, रोगजरादिभिरस्नस्यस्य जन्तोरुच्छ्वासनि श्वासस्त्वरितादिस्वरूपतयाऽ-
स्वभावम्यो भवत्यतो हृष्टादिविशेषणोपादानमत्रेति भावनीय, एते च प्राणव प्राणा वा सप्त समुदिता स्तोक इत्युच्यते, स्तोकाश्च
सप्त मिलिता लवमाहुस्तीर्थकरणधरा इति गार्थार्थ ॥ १०७ ॥ अपरच—

अट्तीस तु लवा अद्धलवो चैव नालिया मुहुत्तो तीस मुहुत्ता अहोरत्ता ॥ १०८ ॥

अष्टत्रिंशद्धवास्तथाऽद्धलवश्च नालिका भवति, सार्द्धष्टत्रिंशद्धवैरेका घटिका भवतीत्यर्थ, द्वे तु नालिके मुहुर्ते, त्रिंशन्मुहुर्त्तो-
स्त्वहोरानमिति गार्थार्थ ॥ १०८ ॥ अर्थकस्मिन् मुहुर्त्ते य उच्छ्वासनि श्वासा भवन्ति तानुपदेशयन्नाह—

तिन्नि सहस्सा सत्त य सयाणि तेसत्तरी य उस्सासा । एक्केक्कस्सेवइया हुति मुहुत्तस्स उस्सासा ॥ १०९ ॥

अनन्तरोक्तेन स्तोकलवादिक्रमेण त्रीणि सहस्राणि त्रिसप्तत्यधिकानि च सप्त शतानीत्येतावन्त उच्छ्वासा उपलक्षणत्वादुच्छ्वासानिःश्वासा एकैकस्य घटिकाद्वयलक्षणस्य मुहूर्तस्य भवन्ति, तथाहि-सप्तभिरुच्छ्वासानिःश्वासैरेकः स्तोको निर्दिष्टः, एवंभूताश्च स्तोका एकसिंहवे सप्त प्रोक्ताः, ततः सप्तभिः सप्त गुणिता इत्येकसिंहवे एकोनपञ्चाशदुच्छ्वासानिःश्वासाः सिद्धा भवन्ति, एकसिंश्च मुहूर्ते लवाः सप्तसप्ततिरुक्ता अत एकोनपञ्चाशत् सप्तसप्तत्या गुण्यते, ततो जायते यथोक्तं मानं, तद्यथा ३७७३ इति गाथार्थः ॥ १०९ ॥ अथाहोरात्रस्य परतोऽपि ये कालविशेषास्तानुपदर्शयन्नाह —

पन्नरस अहोरत्ता पक्खो पक्खा य दो भवे मासो । दो मासा उउसन्ना तिनि य रियवो अयणमेगं ॥ ११० ॥
दो अयणाइं वरिसं तं दसगुणवद्धियं भवे कमसो । दस य सयं च सहस्सं दस य सहस्सा सयसहस्सं ॥१११॥
चाससयसहस्सं पुण चुलसीइगुणं हवेज्ज पुब्बंगं । पुब्बंगसयसहस्सं चुलसीइगुणं भवे पुब्बं ॥ ११२ ॥

पञ्चदशाहोरात्राणि पक्षः, द्वौ पक्षौ मासो भवेत्, द्वौ च मासौ ऋतुसंज्ञा, त्रयश्च ऋतवः षण्मासप्रमाणमेकमयनमिति गाथार्थः ॥ ११० ॥ द्वे अयने वर्षे, तच्च वर्षे दशलक्षेण गुणकारेण यथोत्तरं क्रमेण वर्द्धितं भवेत् किमित्याह—दश १०, एतेऽपि दश-भिर्गुणिता शतं भवेत् १००, तदपि दशभिर्गुणितं सहस्रं भवेत् १०००, इदमपि दशभिर्गुणितं दश सहस्राणि भवेयुः १००००, एतान्यपि दशभिर्गुणितानि शतसहस्रं-लक्षं भवेदित्यर्थः १०००००, इति गाथार्थः ॥ १११ ॥ एतदपि वर्षाणां लक्षं पुनश्चतुरशी-त्या गुणितं चतुरशीतिवर्षलक्षात्मकं पूर्वोद्दिष्टं भवेदिति, अस्यांकन्यासः ८४०००००, एवमपि पूर्वाङ्गानां शतसहस्रं-लक्षं व्यवस्थाप्य चतुरशीत्या गुणितं पूर्वं भवेद्, इदमुक्तं भवति-पूर्वाङ्गं लक्षेण गुण्यते तद्गुणे च यो राशिर्भवति सोऽपि चतुरशीत्या गुण्यते ततः पूर्वं

सपद्यते, अथातरे तु पूयांग पूयांगेन गुणित पूर्वमित्युक्त तत्राप्ययमेव वस्त्वर्थ इति न विरोधः, इह च योऽङ्कः सोऽनन्तरगाथाया दधिप्यत इति २ इति गाथार्थः ॥ ११२ ॥ कियन्ति पुत्रः पूर्वोक्तैर्ऽर्थेऽनुष्ठिते सत्येकस्मिन् पूर्वे ययाणि भवन्तीत्याह—

पुन्वस्स उ परिमाण सयरि खलु होति कोडिलम्बाओ । छप्पन च सहस्सा घोड्ढव्या वासकोडीण ॥ ११३ ॥

पाठसिद्धव, अङ्कस्त्रयम्—७०५६००००००००, इदं च पूर्वं चतुरशीत्या लक्षैर्गुणित न्युताङ्ग भवति ३, एतदपि चतुरशीत्या लक्षैस्ताडित न्युत ४, तदपि चतुरशीतिलक्षैरेव समाहत नलिनाङ्ग सम्पद्यते ५, एतदप्यननैव गुणकारेण गुणित नलिन ६, एव सर्वत्र पूर्वं पूर्वो राशिशचतुरशीतिलक्षस्वरूपेण गुणकारेण गुणित उत्तरोत्तरराशिरूपता प्रतिपद्यत इति प्रतिपत्तव्य, तेषा चोत्तरोत्तरवर्द्धमानराशीना यथाक्रममेतानि नामानि प्रतिपत्तव्यानि, तद्यथा महानलिनाङ्ग ७, पत्राङ्ग ९, पत्र १०, कमलाङ्ग ११, कमल १२, कुमुदाङ्ग १३, कुमुद १४, तुटित १५, तुटित १६, अट्टाङ्ग १७, अट्ट १८, अववाङ्ग १९, अवव २०, हुडुकाङ्ग २१, हुडुक २२, अयुताङ्ग २३, अयुत २४, प्रयुताङ्ग २५, प्रयुत २६, शीर्षप्रहेलिकाङ्ग २७, एवमेतै राशयश्चतुरशीतिलक्षस्वरूपेण गुणकारेण यथोत्तरं प्रवर्द्धमाना द्रष्टव्या तावद्यावदिदमेव शीर्षप्रहेलिकाङ्ग चतुरशीत्या लक्षैर्गुणित शीर्षप्रहेलिका भवति २८, अस्याश्च शीर्षप्रहेलिकाया स्वरूपमङ्कतोऽपि दृश्यते, अङ्कोथेह चतुर्नवत्यधिकं शत भवति, तद्यथा ७५८२६३२५३०७ ३०१०२४११५७९७३५६९९७९६९६०६२१८९६६८४८०८०१८३२९६, अत्रे चत्वारिंशद्दशान्यशत, ययोक्तान्येव शीर्षप्रहेलिकापर्यन्तराशिनामानि सूत्रकारोऽप्याह—

पुब्वंगं पुब्वंपि य नउयंगं चैव होइ नउयं च । नलिंगं नलिंगं महानलिंगं ॥ ११४ ॥
पउमं कमलं कुसुयं तुडियमडडमवव हूहुयं चैव । अउयंग अउय पउयं तह सीसपहेलिया चैव ॥ ११५ ॥

इह प्रथमगाथायां पूर्वागादीन्यष्टौ नामानि साक्षादुक्तानि, द्वितीयगाथायां तु साक्षादेकादशाभिहितानि, पद्भागकमलांगकुमुदा-
गश्रुटितांगाटांगाववांगहूहूकांगप्रयुतांगशीर्षिप्रहोलीकांगलक्षणानि तु नच नामान्युपलक्षणव्याख्यानात् स्वयमेव द्रष्टव्यानीति
सवर्ण्यप्यष्टाविंशतिः, एतेषां चाष्टाविंशतिनाम्नां व्याख्याप्रज्ञप्त्याद्युक्तापेक्षया क्वचित् क्रमभेदःक्वचित्तु सर्वथैव नामान्यत्वं
दृश्यते, न चैतावता सम्मोहः कार्यः, संकेतानुसार्यभिधानभेदेऽप्यभिधेयतत्त्वस्योभेदाद् अत एव प्रस्तुतग्रंथसूत्रपुस्तिकास्वपि क्वचिद्
वाचनाभेदं समीक्ष्य वाच्यार्थस्याभेदेऽनास्था न कर्त्तव्येति, तदेवं गणितविषयान् यावान् कालः समुपयाति तावानसौ शीर्षिप्रहोलीका-
पर्यंतो दर्शितः, अतः परमेकं दश शतं सहस्रमित्यादिगणितसंख्याव्यवहारातीतत्वात्संख्येयोऽसावित्यनतिशयिना पल्याद्युपमयैव
ज्ञातव्य इति दर्शयन्नाह—

एवं एसो कालो वासच्छेएण संखमुवयाइ । तेण परमसंखेज्जो कालो उचमाए नायच्चो ॥ ११६ ॥

एवमन्तरोक्तक्रमेण वर्षाणामेकं दश शतं सहस्रमित्यादिगणितेन यच्छेद इयत्ता परिच्छेदलक्षणस्तेन वर्षच्छेदेन एव एव-शीर्षिप्रहो-
लीकार्थन्तः कालः संख्यामुपयाति, अतः परं पुनः पूर्वमुनिभिर्गणितसंख्याज्ज्यनहृतत्वात्संख्यातः काल इत्युपमयैव ज्ञातव्य
इति गार्थार्थः ॥११६॥ यत्र पल्याद्युपमागम्यः कालः स द्विविधः-पल्योपमरूपः सागरोपमरूपश्च, तत्र पल्योपमनिर्णयार्थं तावदाह-

पलिओवम च तिविह उद्धारऽद्ध च खेत्तपलिय च । एकैक पुण दुविहं धायरसुहुम च नायव्व ॥ ११७ ॥

धान्यपल्यवत्पल्योऽनन्तरमेवाभिधित्सितस्वरूपस्तेनोपमा यत्र तत्पल्योपम, तच्च त्रिधा, तद्यथा-उद्धारपल्योपममद्वापल्यो-
पमं क्षेत्रपल्योपम च, तत्र वक्ष्यमाणस्वरूपवालाग्राणा तत्खण्डानां वा तद्द्वारेण द्वीपसमुद्राणा वा उद्धरणम् अपहरणमुद्धारस्तद्विषय तत्-
प्रधान वा पल्योपममुद्धारपल्योपम, तथा 'अद्धे' ति काल स चेह व्याख्यानाद्वक्ष्यमाणवालाग्राणां तत्खण्डाना वा प्रत्येक-
वर्षशतलक्षण उद्धारकालो गृह्यते अथवा प्रस्तुताद्वापल्योपमपरिच्छेदो नारकाद्यायुक्कलक्षण कालोऽद्धा तत्प्रधान तद्विषय वा
पल्योपममद्वापल्योपम, तथा 'क्षेत्र' आकाश तदुद्धारविषय पल्योपम क्षेत्रपल्योपम, एषा च मध्ये पुनरैकैक द्विविध वक्ष्यमाणस्व-
रूप वादर सूक्ष्म चेति गार्थार्थ ॥ ११७ ॥ क पुनरसौ पल्यो येन पल्योपमे उपमा विधीयत इत्याह—

ज जोयणाविच्छिण्ण त तिउण परिरग्ण सविसेस । त चेव य उव्विद्ध पल्ल पलिओवम नाम ॥ ११८ ॥

'नाम' इति शिष्यस्य कोमलामन्त्रेण 'पलिओवममि' त्यत्र विभक्तिव्यत्ययात् सप्तमी 'पल्य' भित्यादावपि लिङ्गव्यत्ययात्
पुस्त्व, ततश्च पल्योपमे पल्योपमविषये धान्यपल्यवत्पल्य. प्रागुद्दिष्ट' स चिज्ञेयो, यः किमित्याह यो विस्तीर्ण, कियदित्याह-योजन,
वृत्ताकारत्वाद्दध्यैणापि योजनमिति द्रष्टव्य, तच्च योजन त्रिगुण सविशेष 'पारिरयेण' परिक्षेपेण 'सर्वं वृत्त स्वविक्रम्मादायामतो वा
त्रिगुण साधिक भवती'ति वचनात् त्रीणि योजनानि साधिकानि भ्रमित्या यो भवतीत्यर्थः; 'उव्विद्ध' उचोऽपि तदेव योजनमि
त्यर्थः; देर्ग्यविस्ताराभ्यां प्रत्येक योजनप्रमाण उचत्वेनापि योजनमानो भ्रमित्या तु किञ्चिच्चन्त्यूनपङ्मागाधिकयोजनत्रयमानो

यः पल्यः स इह पल्योपमाविषये 'निर्दिष्टो' विज्ञेय इति तात्पर्यमिति गाथार्थः ॥ ११८ ॥ अथैष एव पल्यो यत्स्वरूपैर्वालाप्रैः पूर्यते तदेतन्निरूपयितुमाह—

एगाहिय बेहिय तेहियाण उक्कोस सत्तरत्ताणं । सम्मट्ठं संनिच्चियं भरियं वालगगकोडीणं ॥ ११९ ॥

एकेन अह्ना निर्धृत्ता एकाहिक्यो द्वाभ्यां त्रिभिश्चाहोभिर्निष्पन्ना द्वयाहिक्यस्याहिक्यश्च, तासामेकाहिकीद्वयाहिकीज्याहिकीनामेवं चतुराहिकीनां यावदुत्कृष्टतः सप्तरात्रप्ररूढानां बालानां बाला एवातिस्लक्ष्मत्वादत्रकोटय इवात्रकोटयो बालात्रकोटयस्तासां भृतोऽसौ पल्योऽत्राधिक्रियते, तत्र मुण्डिते शिरस्येकेनाह्वा या बालात्रकोटय उचिष्टन्ति ता एकाहिक्य उच्यन्ते द्वाभ्यां तु या उचिष्टन्ति ता ज्याहिक्यः त्रिभिस्तु ज्याहिक्यः एवं यावत् सप्तरात्रप्ररूढाः सप्तरात्रिक्य इति, कथं पुनस्तासां बालात्रकोटीनां भृत इत्याह—सम्मृष्टः-आकर्णं पूरितः सन्निचितः-प्रचयविशेषान्निविडीकृत इति गाथार्थः ॥ ११९ ॥ ततः किमित्याह—

तत्तो समए एकैके अवहियम्मि जो कालो । संखेज्जा खलु समय बायरउद्धारपल्लंमि ॥ १२० ॥

ततो यथोक्तबालात्रभृतपल्यात् प्रतिसमयमेकैकस्मिन् बालात्रेऽपहियमाणे यावत्कालो लगति तद्बादरमुद्धारपल्योपममित्यावृत्त्या प्रथमान्ततयाऽप्यत्र सम्बध्यते, कियान् पुनरसौ काल इति कथ्यतमित्याह—'खल्व' वधारणे सङ्ख्येया एव समया अस्मिन् बादरे उद्धारपल्योपमे भवन्ति, नासङ्ख्येयाः, बालात्राणामप्यत्र संख्यातत्वात्तेषां च प्रतिसमयमपहारे संख्येयस्यैव समयराशेर्भावादिति, बादरता चेह स्लक्ष्मखण्डाकरणेन बालात्राणां बादरत्वाद्भावनीयेति गाथार्थः ॥ १२० ॥ अथ क्रमप्राप्तमेव स्लक्ष्ममुद्धारपल्योपममभिधित्सुराह—

एकैकमजो लोम कद्दुमसग्नेज्ज्वउमा हिसि । समच्छेयाणतपणसियाण पद्ध भरेज्जाहि ॥ १२१ ॥

अत महत्वालाग्रभृतपल्यादिकैक लोम अमल्येयानि सण्डानि यत्र तदसल्येयसण्डमदृश्य, तावदसत्कल्पनया सण्ड्य-
ते गावददृश्यस्वरूपमसग्येयसण्डरूपतामैकैक वालाग्र भजत इति भाष्य, एव च क्रते एकैक खण्ड बादरपर्याप्तश्रुयिवीशरीरशुल्यं
भवतीति दृष्ट्वा, एव कृत्वा तत किं विधेयमित्यनोन्यते, ततोऽमीषां सर्वेषामपि समच्छेदानां-परस्परशुल्यसण्डीकृतानां प्रत्येक
नायाप्यनन्तप्रादेशिकानामनन्तपरमाण्वात्मकाना तमेव पल्य विभूया बुद्ध्या परिपूर्णं कुर्यात्स्वमिति गाथार्थे ॥ १२१ ॥ एव च
तस्मिन् भूते यत् कर्तव्यं तदाह—

तत्तो समण समण एधेके अवहियम्मि जो कालो । सखेज्जवासकोडी सुछुमे उद्धारपद्धम्मि ॥ १२२ ॥

तत ब्रह्मसण्डीकृतवालाग्रभृतपल्यात् प्रतिसमयमैकैकस्मिन् ब्रह्मवालाग्रखण्डेऽपहियमाणे यावान् कालो लगति तत्प्रमाण
ब्रह्ममुद्धारपल्यापम भवतीति पूर्ववदनापि सम्वन्ध, कियान् पुनरसौ कालो भवतीति निघतामित्याह सङ्ख्येया वर्षकोटय, ब्रह्मे
उद्धारपल्यापमे भवन्तीति ज्ञातव्य, वालाग्राणामिह प्रत्येकमसङ्ख्येयखण्डात्मकत्वादिकैकस्यापि वालाग्रस्य सम्बन्धना खडानामपहोर-
सङ्ख्येयसमयराशिप्राप्तेः सर्ववालाग्रसण्डापहारे भवन्त्येव सङ्ख्याता वर्षकोटय, ब्रह्मत्वमप्यस्य वालाग्राणा ब्रह्मसण्डकरणान्
भावनीयमिति गाथार्थे ॥ १२२ ॥ तदेवमुक्त बादर ब्रह्म चोद्धारपल्योपमम्, अथ तत्प्रभवेमेव सागरोपम निरूपयितुमाह—

एणसिं पद्धाण कोडाकोडी ह्वेज्ज व्रसगुणिया । त सागरोवमस्स उ एक्कस्स भवे परीमाण ॥१२३ ॥

एतयोः पूर्वोक्तयोर्वादीरस्रक्ष्मभेदाभिन्नयोरुद्धारपल्योपमयोर्था प्रत्येकं कोटिकोटिर्दशभिर्गुणिता दश कोटीकोटय इत्यर्थस्तदेतत् प्रत्येकमेकस्य बादरोद्धारसागरोपमस्य स्रक्ष्मोद्धारसागरोपमस्य च परिमाणं भवेदिति, दशभिर्वादीरोद्धारपल्योपमकोटीकोटीभेरेकं बादरोद्धारसागरोपमं भवति, दशभिश्च स्रक्ष्मोद्धारपल्योपमकोटीभेरेकं स्रक्ष्मोद्धारसागरोपमं भवतीत्यर्थः, तत्रातिमहत्त्व-साम्यात् सागरेण-समुद्रेणोपमीयत इति सागरोपममिति गार्थार्थः ॥ १२३ ॥ इह वादरे प्ररूपिते स्रक्ष्मग्ररूपणा क्रमनिष्पन्नत्वात् सुखकर्तव्या सुखावसेया च भवतीत्येतावन्मात्रेणैव बादरोद्धारपल्योपमसागरोपमयोः प्ररूपणा कृता, न पुनराभ्यां सिद्धांते किञ्चित् प्रयोजनमस्ति, स्रक्ष्माभ्यां त्वेताभ्यामागमे समस्त्येव प्रयोजनं तद्योपदर्शयन्नाह—

जावहओ उद्धारो अड्डाइज्जाण सागराण भवे । तावइया खलु लोए हवंति दीवा समुद्धा य ॥ १२४ ॥

अर्द्धतृतीयप्रमाणानां व्याख्यानात् स्रक्ष्मोद्धारसागरोपमाणां यावानुद्धारो वालाग्रोद्धारसमथराशिरित्यर्थः, ' भवेत् ' जायेत तावन्त एव लोके द्वीपाः समुद्राश्च भवन्ति, इदमुक्तं भवति-साद्धे स्रक्ष्मोद्धारसागरोपमद्वये स्रक्ष्मोद्धारपल्योपमानां पंचविंशतिकोटी-कोटिरित्यर्थः, यावन्तो वालाग्रोद्धारविषयाः समया भवन्ति तावत्संख्यास्तिर्यग्लोके द्वीपसमुद्रा अपि सर्वे भवन्तीत्यर्थः, इति स्रक्ष्मोद्धारपल्योपमसागरोपमयोर्द्वीपसमुद्रसंख्यानयनं प्रयोजनत्वेनोक्तं भवतीति गार्थार्थः ॥ १२४ ॥ अथ क्रमप्राप्तमद्वापल्योपमं निरूपयितुमाह—

वाससए वाससए एकैके बायरे अवहियम्मि । बायरअद्धापद्धे संलेज्जा वासकोडीओ ॥ १२५ ॥

तत्रैव पूर्वोक्तस्वरूपे पत्ये सहजवादबालाग्रप्रतिरे यदा प्रतिवर्षशतमेवैक बालाग्रमपहियते तदा सर्वस्मिन्नपि तदपहारे यावान् कालो भवति तदेव नादरमद्वापत्योपम विज्ञेयम्, तत्र च वादरेऽद्वापत्योपमे सलेयया वर्षकोट्यो भवतीति सुबोधमेवेति गाथार्थं ॥ १२५ ॥ द्रक्ष्ममद्वापत्योपममाह—

चाससप्त चाससप्त षड्भेके अवहियम्भि सुद्रुमम्भि । सुद्रुमे अद्वापल्ले हवति वासा अस्रपञ्ज्जा ॥ १२६ ॥

तस्मादेवाप्तल्लेयखण्डीकृतद्रक्ष्मबालाग्रपरिपूर्णपत्यात् प्रतिवर्षशतमेकस्मिन् द्रक्ष्मे बालाग्रखण्डेऽपहियमाणे यावान्काल सम्पद्यते तत् द्रक्ष्ममद्वापत्योपम बोद्धव्यम्, तत्र च द्रक्ष्मेऽद्वापत्योपमेऽसहस्रेष्वयानि वर्षाणि भवन्ति, अससुरेयया वर्षकोटयो भवन्तीत्यर्थं ॥ १२६ ॥ उक्त नादर द्रक्ष्म चाद्वापत्योपममिदानीमेतन्मानप्रभवमेव नादर द्रक्ष्म चाद्वासागरोपम विवक्षुराह—

णसि पल्ल्याण गोडाकोडी रवेज्ज दसगुणिया । त सागरोवमस्स उ परिमाण ह्वह णक्कस्स ॥ १२७ ॥

पतपो पूर्वाक्तनादरद्रक्ष्मभेदभिन्नयोरद्वापत्योपमयोर्यो या प्रत्येक कोटाकोटिर्दिशभिर्युणिता दशकोटीकोटय इत्यर्थं तदेतत् प्रत्येकमेकस्य नादराद्वासागरोपमस्य द्रक्ष्माद्वासागरोपमस्य च प्रमाण भवेत्, भावार्थस्तद्वासागरोपमवदिति गाथार्थं ॥ १२७ ॥ जनाह ननु समयवालिकादिकालभेदा इह प्रतिपादयितुं प्रस्तुताः, ते च भवद्भिः सागरोपमपर्यन्ता एवाद्यापि निर्दिष्टाः, सिद्धान्ते तु “सायर उत्सत्पिणि परिगहा” इत्यादिवचनादेव उत्सत्पिण्यादयोऽपि तद्भेदाः श्रूयन्त एव, तेऽत्र किमिति नाभिधीयन्त इत्याशङ्क्य तानप्युक्तशेषानवसर्पिण्यादीनि कालविशेषान् द्रक्ष्माद्वासागरोपममाननिष्पाद्यत्वान् एतद्विचारप्रस्ताव एव प्रतिपादयन्नाह-

दस सागरोत्तमानं पुत्राओ हुंति कोडिकोडीओ । ओसत्पिणीपमाणं तं चेदुस्सत्पिणीएवि ॥ १२८ ॥
उस्सत्पिणी अणंता पोगलपरियट्ठओ सुणेयव्वो । तेऽणंता तीयऽद्धा अणागयद्धा अणंतगुणा ॥१२९॥
सुद्धमाद्धासागरोपमाणां सम्पूर्णा दश कोटीकोट्यो भवन्ति, किमित्याह-प्रमाणं, कस्याः-अरकपट्कोपेतकालविशेषरूपाया अवस-
अरकपट्कोपेताया उत्सर्पिण्या अय्येतेदेव प्रमाणमिति । “ उत्सर्पिणी ” त्वादि, अवसर्पिण्या मन्तव्य इत्यर्थः, तथा
यथोक्तप्रमाणा अवसर्पिण्युत्सर्पिण्योऽनन्ताः समुदिताः पुद्गलपरावर्तो मुणितव्यः, ते च पुद्गलपरावर्ता अनंता अतीताद्वा
अनन्तपुद्गलपरावर्तात्मकोऽस्तीतः काल इत्यर्थः, अतीताद्वापेक्षया चानन्तगुणाऽनागताद्वा, भविष्यत्काल इत्यर्थः, वर्तमानैकसमयरूपा
वर्तमानाद्वाऽप्यस्ति, सा च ‘ कालो परमनिरुद्धो अविभागी तं तु जाण समउ ’ चि समयग्ररूपायां प्रोक्तैव द्रष्टव्या,
सामान्येन सर्वकालरूपा सर्वाद्वाऽपि पूर्वं “ कालोत्ति य एगविहो ” इति सामान्यकालभणनेन भणितैवावगन्तव्येति
गाथार्थः ॥ १२९ ॥ तदेवं प्रोक्ताः सर्वेऽपि कालविशेषाः, प्रकृतमुच्यते-तत्र वादराद्वापत्योपमसागरोपमे निष्प्रयोजने अपि पूर्वोक्त-
कारणात् उपन्यस्ते, सुद्धमाद्धापत्योपमसागरोपमयोस्तु प्रयोजनमस्ति तदुपदर्शनार्थमाह—

सुहुमेण य अद्धासागरस्स माणेण सव्वजीवाणं । कम्मठिई कायठिई भावठिई यावि नायव्वा ॥१३०॥
सुद्धमाद्धासागरोपमस्य उपलक्षणत्वादद्वापत्योपमस्य च मानेन, सुद्धमाद्धापत्योपमसागरोपमयोः प्रमाणेनेति तात्पर्यार्थः,

उत्सर्पि-
ण्यादिः
कालः

किं पुनरनयो' प्रमाणेन कर्तव्यमित्याह ज्ञातव्या, का इत्याह सर्वेषा नारकतिर्यगादिजीवाना कर्मस्थितिकायास्थितिभवस्थितय', तत्र कर्मस्थितौ ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयातरायलक्षणकर्मचतुष्टयस्य त्रिशत् सागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थिति, मोहनीयस्य तु सप्ततिः सागरोपमकोटीकोट्य आयुषस्त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि नामगोत्रयोर्विंशति सागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थिति' काय पृथिव्यादिकार्योऽत्राभिप्रेतः, विवक्षितैकस्मिन् काये पुन' पुनस्तत्रैवोत्पत्त्या स्थिति कायस्थिति, तत्र पृथिवीकाये विवक्षितैकजीव पुन पुनर्भूत्वा तत्रैवोत्पद्यमानोऽसन्धेयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीगवतिष्ठते, एवमन्कायेतजस्कायवायुकायेऽपि प्रत्येकमसल्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कायस्थितिर्वाच्या, वनस्पतिकोये त्वनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य, त्रसकाये तु सातिरैके द्वे सागरोपमसहस्रे उत्कृष्टा कायस्थिति । भवो- नारकाद्येकजीवस्य विवक्षितमेकमेव जन्म तत्र भवे स्थितिर्भवस्थिति', तत्र नारकेऽप्येकस्यैव जीवस्यैकस्मिन्नेव भवे त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणुत्कृष्टा भवस्थिति, एव देवेष्वपि, तिर्यङ्मनुष्येषु तु प्रत्येक त्रीणि पल्योपमानि, एवमेता' कर्मकायभव- स्थितय ब्रह्माद्वापल्योपमसागरोपमप्रमाणेनैव ज्ञातव्या । एतन्मन्यदप्यनयो प्रयोजन समयानुसारेण वाच्यमिति गाथार्थ. १३० ॥
अथ क्षेत्रप्रत्योपम निरूपयन्नाह

धायरसुहुमागासे न्वेत्तपगसाण समयमवहारे । धायरसुहुमं खेत्त उस्सत्पिणीओ असन्धेज्जा ॥ १३१ ॥

चादराणि च ब्रह्माणि च चादरब्रह्माणि पूर्वोक्तपल्यगतानि सहजान्यसल्येयसुण्डीकृतानि च यानि यानि वालाग्राणी-
त्यर्थ. तेषामवगाढत्वसन्धेन सम्बन्धि यदाकाश तत्र धे क्षेत्रप्रदेशा निरशनभेविभागस्वरूपास्तेषा प्रतिसमयमेकैकापहारे

क्रियमाणे यावान् कालो लगति तदात्मकं यथाक्रममेव वादरं स्रक्ष्मं च क्षेत्रपल्योपमं भवति, तच्चैकैकं प्रत्येकमसंख्येयोत्रापिण्या-
त्मकं मन्तव्यं, इदमत्र इदं-वादरवालाग्रपूरिते पल्ये एकैकवालाग्रेण यद्वगढमाकाशं तत्र प्रत्येकमसंख्येयाः क्षेत्रप्रदेशाः संति,
एतेषां सर्वेषामपि सर्ववालाग्रावगाढक्षेत्रप्रदेशानां त्वत्स्रक्ष्मत्वादकैकस्य वालाग्रस्य प्रत्येकमसंख्येयैव क्षेत्रप्रदेशेष्ववगाहस्य घटनादिति भावः,
एतच्च असंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीमानं, यत एकैकवालाग्रावगाढक्षेत्रप्रदेशानामपि प्रति समयमेकैकापहारे यः कालो भवति तदात्मकं वादरक्षेत्रपल्योपमं द्रष्टव्यं,
असंख्येयखण्डीकृतस्रक्ष्मवालाग्रपूरिते तु पल्ये एकैकस्रक्ष्मवालाग्रखण्डेन यदुवगाढमाकाशं तत्रापि प्रत्येकमसंख्येयाः प्रदेशा
विद्यन्ते एव, स्रक्ष्मस्यापि वालाग्रखण्डस्य नभःप्रदेशापेक्षया स्थूलत्वाद् असंख्येयास्तत्प्रदेशान्तरेणावगाहस्यासम्भवादिति, एतेषां च
सर्वेषां सर्ववालाग्रखण्डावगाढक्षेत्रप्रदेशानां प्रति समयमेकैकापहारे यः कालस्तदात्मकं स्रक्ष्मक्षेत्रपल्योपममिति ज्ञातव्यम्, इदमप्यसं-
ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीमानमेव, केवलं पूर्वसादसंख्येयगुणं, वालाग्राणामसंख्यातगुणत्वादिति, अथवा ये तत्र पल्येऽसंख्येयखण्डी-
कृतवालाग्रेः स्पृष्टा असृष्टाश्चाकाशप्रदेशास्ते सर्वेऽपीह गृह्यन्ते, तेषां च प्रति समयमेकैकापहारे यः कालस्तदात्मकं स्रक्ष्मक्षेत्रपल्यो-
पममवगन्तव्यं, आह-ननु स्रक्ष्मखण्डीकृतवालाग्रेः निरन्तरं पूरिते पल्ये किमापि केचिचैरस्पृष्टा नभःप्रदेशाः सन्ति त्रैनेवं
द्वितीयमपि व्याख्यानं विधीयते, अत्रोच्यते, स्रक्ष्मवालाग्रखण्डस्पृष्टनभःप्रदेशेभ्यो विद्यन्ते ते तत्रास्पृष्टा असंख्येयातगुणाः, शिला-
स्तम्भकपाटपर्वतादयो ह्यर्थाः स्वाक्रान्तमाकाशं व्याप्य स्थिताश्छन्नस्थैर्लक्ष्यन्ते अथ च स्वाक्रान्तक्षेत्रस्य ये प्रदेशास्तेः स्पृष्टास्तेभ्यो-

ऽसख्यातगुणास्तत्रैवास्पृष्टा अपि विद्यन्ते, पश्चादुपर्यास्फालिताय कौलकनिभिद्यान्त प्रविष्टदृष्टमूलाद्यवकाशान्यथाऽनुपपत्तेः, एतन्नापि दृक्ष्मवालाग्ररण्डनिचितेऽपि पत्ये तत्स्पृष्टेभ्यस्तदस्पृष्टा नम प्रदेशा सन्त्येवासहस्रैथ्यगुणा, अत एवानन्तरोक्तप्रकारेणाभिहितदृक्ष्मक्षेत्रपल्योपमादिदमतद्ध्यातगुण, इदमेव चाद्यकालीनसिद्धान्तेऽधिक्रियते, आह-यद्येव पत्यस्य दृक्ष्मवालाग्रखण्डपूरेण किं प्रयोजनं? यदा हि तत्स्पृष्टास्तदस्पृष्टाश्च नम प्रदेशा गृह्यन्ते तदित्थमेवाभिधातुमुचित-तत्र पत्ये ये क्षेत्रप्रदेशास्तेषा प्रतिसमय-मेकैकापहारे य कालस्त्वदात्मक दृक्ष्मक्षेत्रपल्योपममिति, किं वालाग्ररण्डपूरेण?, नतदेव, तत्पूरण विना प्रथमप्रकारोक्तदृक्ष्मक्षेत्रप-ल्योपमस्य ग्रहूपियतुमशक्यत्वादिति, तेनापि किं प्रयोजनं? द्वितीयप्रकारस्येवहाधिकृतत्वादितिचेत् सत्य, किन्तु प्रस्तुतपल्योपमेन दृष्टिवादे द्रव्याणि मीयन्ते, तानि च कानिचित् दृक्ष्मवालाग्ररण्डस्पृष्टेरेव नम प्रदेशैर्मीयन्ते, कानिचित्तु तत्स्पृष्टास्पृष्टैरित्येव प्रथमप्रकारस्यापि दृष्टिनादोक्तद्रव्यमानोपयोगित्वाद्वालाग्ररण्डपूरणमपि नासगतमिति गार्थार्थ ॥ १३१ ॥ उक्त नादर दृक्ष्म च क्षेत्रपल्योपममिदानीं तत्प्रमाणक्रमनिष्पन्न क्षेत्रसागरोपममाह-

एषसिं पद्भ्याण कोडाकोडी एवज्ज दमगुणिया । त सागरोवमस्स उ एक्कस्स भवे परीमाण ॥ १३२ ॥

चादरक्षेत्रपल्योपमाना दशभि कोटीकोटिभिर्नादर क्षेत्रसागरोपम दृक्ष्मक्षेत्रपल्योपमाना तु दशभि कोटीकोटिभि दृक्ष्म क्षेत्रसागरोपममिति तात्पर्यार्थोऽक्षरार्थस्तु पूर्ववेदेचेति गार्थार्थ ॥ १३२ ॥ अत्रापि नादरे क्षेत्रपल्योपमसागरोपमे निष्प्रयोजने अपि पूर्वोक्तकारणादुपन्यस्ते, दृक्ष्माभ्यां त्वाम्यामस्ति प्रयोजन, तदुपदर्शयन्नाह—

एएण खेत्तसागरउवमाणेणं ह्वेज्ज नायव्वं । पुढादिदग्गअगणिमारुयहरियत्तसाणं च परिमाणं ॥ १३३ ॥

एतेन सूक्ष्मक्षेत्रसागरोपमस्योपलक्षणत्वात् सूक्ष्मक्षेत्रपत्योपमस्य चोपमानेन प्रमाणेन ज्ञातव्यं, किमित्याह--'परिमाणं' सङ्ख्यानं केषां?-पृथिव्युदकाश्रिवायुवनस्पतित्रसजीवानाम्, एतच्च किञ्चिद्विहैव वक्ष्यते, किञ्चिद्विहैव वक्ष्यते, किञ्चिद्विहैव वक्ष्यते ॥१३३॥ तदेवं व्याख्यातं " पलिओवमं च तिविहं उद्धारउद्धं चे " त्यादि, तद्व्याख्याने चोद्धारपत्योपमनिरूपणप्रस्तावे प्रोक्ताः सर्वेऽपि सर्वाद्धारपर्यन्ताः कालविभागास्तद्गुणे च व्याख्यातं सभावार्यं ' कालविभागो य होइऽणेगविहो ' इत्यादि, तद्व्याख्याने च व्याख्यातं प्रमाणद्वारस्य तृतीयभेदस्वरूपं कालप्रमाणमथ तच्चतुर्थभेदस्वरूपं भावप्रमाणं निरूपयितुमाह-

गुणनोगुणनिष्फन्नं गुणनिष्फन्नं तु वन्नमाईयं । नोगुणनिष्फन्नं पुण संखाणं नो य संखाणं ॥ १३४ ॥

भवनं भावो-चस्तुनः परिणामो ज्ञानादिर्धर्णादिश्च, प्रमितिः प्रमीयतेऽनेन प्रमीयते वा स इति प्रमाणं, भाव एव प्रमाणं भावप्रमाणं, तच्च द्विविधं-गुणनिष्पन्नं नोगुणनिष्पन्नं च, गुणस्वरूपं नोगुणस्वरूपं चेत्यर्थः, तत्र गुणा रूपरसगन्धस्पर्शसंस्थानरूपास्तत्-स्वरूपमेकं भावप्रमाणं, ते हि वस्तुपरिणामत्वाद् भावास्तैश्च कृत्वा वस्तु प्रमीयते-परिच्छिद्यते एतेऽपि वा स्वस्वरूपेण प्रमीयन्ते-परिच्छिद्यन्ते इत्यमीषां प्रमाणता, एवमन्यत्रापि भावप्रमाणता सर्वत्राभ्यूहा, नोगुणस्तु-गुणनिषेधरूपस्तत्स्वरूपं तु भावप्रमाणं द्वितीयं, इदं पुनरपि द्विधा-संख्यानं-संख्यास्वरूपं नोसंख्यानं च-तन्निषेधस्वरूपमिति गार्थार्थः ॥ १३४ ॥ संख्यानं पुनर्द्विधीति दर्शयन्नाह-

सख्याण पुण दुविं सुयसंगण च गणणसन्वार्ण । अक्खरपयमाईय कालियमुक्का (३०००) लिय च सुय ॥१३५॥

मख्यान पुनरपि द्विधा, श्रुतगरयान गणनसरयान च, तत्र श्रुतसख्यानमक्षरपदादिक, आदिशब्दात्पर्योयसङ्घातपाद-
गाथादिपरिग्रह, तदृक्त-“ सुयपरिमाणसंज्ञा अणंगविहा पणत्ता, ततहा-पज्जवमखा अक्खरसखा सघायसखा पयसखा पायसंखा
गाहार्मगा मिलागमरा वेढयमरा निज्जुत्तिसरा अणुओगदारसरा उद्देशसरा अज्जयणसरा मुयउघसखा अगसखात्ति ” तत्र
पर्याया पर्याया धर्मा इत्यनर्थान्तर तद्रूपा च सख्या श्रुतस्थानन्ता द्रष्टव्या, एकैकस्याप्यकाराघक्षरस्य तदभिधेयस्य च जीवादि-
यन्तुन प्रत्येकमन्तपर्यायत्वाद्, एयमन्यतापि सरयायोजना भावनीया, नवर मख्येयानि श्रुते अकारककारादीन्यक्षराणि ह्याघक्षर-
सयोगरूपा सख्या. महता सुपतिष्ठन्तानि समयप्रसिद्धानि वा सख्येयानि पदानि गाथादिचतुर्थांशरूपा सख्येया पादा
सख्येया गाथा संख्येयाग श्लोका. प्रतीता एव, छन्दोविशेषरूपा सख्येया वेष्टका निक्षेपनिर्मुक्त्युपोद्घातनियुक्तिद्वयप्रसिद्धिकनियुक्ति-
रूपा त्रिविधा च नियुक्ति व्याख्यानापायभूतानि सत्पदप्ररूपणादीन्युपक्रमादीनि वा सख्येयान्यनुयोगद्वाराणि, सख्येया उद्देशा
मख्येयान्यध्ययनानि सख्येया' श्रुतस्कन्धा सख्येयान्याचारादीन्यङ्गानि । किं पुनस्तच्छ्रुत यत्रेयमक्षरपदादिका सख्येत्याह-कालिकम्-
आ गरोचराध्ययनादिकमुत्कालिक च-दशैककालिकावश्यकजीवाभिगमप्रज्ञापनादृष्टिवादादिक तच्छ्रुत यत्रेयमक्षरपदादिका प्रत्येक
सख्येयि, नवरमुत्कालिके अङ्ग एकमेव दृष्टिवादलक्षण नान्यदिति गाथार्थ. ॥ १३५ ॥ उक्त श्रुतसख्यानमथ गणन-
सख्यानमुपदशयन्नाह-

संखेज्जमसंखेज्जं अणंतयं चैव गणणसंखाणं । संखेज्जं पुण त्तिविहं जहणणयं मज्झिमुक्कोसं ॥ १३६ ॥
 वक्ष्यमाणस्वरूपं सङ्ख्येयकमसङ्ख्येयकमनन्तकं चेत्येवं गणनसङ्ख्यानं, सङ्ख्येयकं पुनरपि त्रिविधं जघन्यमध्यमोत्कृष्ट-
 भेदादिति गाथार्थः ॥ १३६ ॥ असङ्ख्येयकं पुनर्नवविधमिति दर्शयन्नाह—
 त्तिविहमसंखेज्जं पुण परित्तजुत्तं असंखयासंखं । एकेकं पुण त्तिविहं जहणणयं मज्झिमुक्कोसं ॥ १३७ ॥
 असङ्ख्येयकं त्रिधा, तद्यथा-परीतासङ्ख्येयकं युक्तासङ्ख्येयकं असङ्ख्येयासंख्येयकं चेति, पुनः प्रत्येकमेकैकं जघन्यमध्यमोत्कृष्ट-
 भेदात् त्रिधेत्येवं नवविधमसंख्येयकमिति गाथार्थः ॥ १३७ ॥ अनन्तकं त्वष्टविधमित्यादर्शयन्नाह —
 त्तिविहमणंतंपि तहा परित्त जुत्तं अणंतयाणंतं । एकेकंपिय त्तिविहं जहणणयं मज्झिमुक्कोसं ॥ १३८ ॥
 तथाऽनन्तकमपि त्रिविधं, तद्यथा- परितानन्तकं युक्तानन्तकं अनन्तानन्तकं चेति जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदात् पुनरैकैकं
 त्रिविधमित्येवं द्वेऽविशेषोक्तापि व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेराद्यभेदद्वय एव प्रत्येकं त्रिविध्यमवगन्तव्यं, तृतीयभेदस्तु द्विप्रकार
 एव, तद्यथा-जघन्यमनन्तानन्तकं मध्यमं चानन्तानन्तकमिति, उत्कृष्टं त्वनन्तानन्तकं क्वचिदपि वस्तुनि न सम्भवतीति न तत्
 प्ररूप्यते, अतोऽनन्तकमष्टविधमिति गाथार्थः ॥ १३८ ॥ तदेवं सामान्यमात्रेण व्याख्यातं संख्येयकादिस्वरूपमथ विशेषतः
 समावार्थं तद् व्याख्यातुमाह—
 जंबुद्वीवो सरिसवपुणो ससलागपडिमहसलागाहिं । जावइअं पडिपूरे तावइअं होइ संखेज्जं ॥ १३९ ॥

गणन
संख्याने
संख्येयादि
भेदाः

अस्या गाथाया भावार्थं व्याख्याय पश्चादक्षरार्थं व्याख्यास्याम', तत्र चेह सल्येयकादिस्वरूपज्ञापनप्रस्तावे जम्बूद्वीप-
समान आयामविष्कम्भाभ्यां प्रत्येक योजनलक्षप्रमाणो योजनसहस्रमवगाढो, रत्नप्रभापृथिव्या योजनसहस्रमान प्रथम रत्नकाण्ड
मित्त्वा द्वितीये वज्रकाण्डे प्रतिष्ठित इत्यर्थे, वृत्ताकारत्वाच्च भ्रमित्या " परिही तिलक्त्त सोलससहस्र देो य सय सत्तवीसहिया ।
कोस तिय अट्टवीस घणु सय तेरगुलद्धहिय ॥१॥ " इति गाथाप्रतिपादितप्रमाणयुक्तो धान्यपल्यवत्पल्य कल्प्यते, स चैवप्रमाण
पल्यो बुद्धिकल्पनया सर्पपाणा तावद् त्रियते यावज्जम्बूद्वीपवेदिकाया उपर्यपि सम्पूर्णशिरस सम्पद्यते, ते चैतद्गता सर्पया किलास-
त्कल्पनया देवादिना केनचिदुत्क्षिप्त्यैको द्वीपे एक समुद्र इत्येव क्रमेण सर्वेऽपि प्रक्षिप्यन्ते, एव चैते प्रक्षिप्यमाणा यत्र कापि द्वीपे
समुद्रे वा निष्ठा यान्ति एतावत्पर्यवसानो जम्बूद्वीपादिरनवस्थितपल्यनामा पल्य परिकल्प्यते, स च सर्पपाणा वेदिकाया
उपर्यपि सम्रशिरसः पूर्यते, शलाकापल्ये चैकसर्पपरूपा शलाका प्रक्षिप्यते, कोऽय शलाकापल्य इति चेदुच्यते, सहस्रयोजनावगाढो
योजनलक्षविस्तर सातिरेकयोजनलक्षत्रयपरिधिपरिकलितो जम्बूद्वीपवेदिकापर्यन्तोच्चैस्त्वसमन्वित पल्यो यादृश पूर्व
परिकल्पितस्तादृशत्वयोज्येऽपि परिकल्प्यन्ते इति सर्वेऽप्यमी चत्वार पल्या भवन्ति, तत्र प्रथम परिवर्द्धमानमूर्त्तित्वादवस्थित-
रूपाभावादनवस्थित पल्य उच्यते, द्वितीयस्तु शलाकाभिन्धियमाणत्वाच्छलाकापल्यो व्यपदिश्यते, तृतीयस्तु प्रतिशलाकाभिरापू-
र्यमाणत्वात् प्रतिशलाकापल्य इष्यते, चतुर्थस्तु महाशलाकापूर्णीयत्वान्महाशलाकापल्योऽभिधीयत इति, अथ प्रकृतमुच्यते, य पूर्व-
मनवस्थितपल्य सर्पपाणा भूतो युक्तः, तत्सर्पया अपि शुनरत्क्षिप्यन्ते, ततश्चैको द्वीपे एकश्च समुद्र इत्येव प्रक्षिप्यमाणा यदा निष्ठा
यान्ति तदा शलाकापल्ये द्वितीया शलाका प्रक्षिप्यते, सर्पपात्र यत्र द्वीपे समुद्रे वा निष्ठितास्तात्पर्यवसान. पूर्वेण सह बृहत्तरोऽनव-

स्थितपत्यः सर्पपश्रुतः परिकल्प्यते, पुनः पुनः सोऽप्युत्क्षिप्य एकैकसर्पप्रक्षेपक्रमेण द्वीपसमुद्रेषु प्रक्षिप्यते, शलाकापत्ये च तृतीयशलाका प्रक्षिप्यते, ते च सर्पपाः प्रक्षिप्यमाणाः यत्र द्वीपे समुद्रे वा निष्ठिताः तत्पर्यन्तः पूर्वेण सह बृहत्तमोऽनवस्थितपत्यस्त-
थैव सर्पपश्रुतः परिकल्प्यते पुनः सोऽप्युत्क्षिप्य तैर्नैव क्रमेण द्वीपसमुद्रेषु प्रक्षिप्यते शलाकापत्ये च चतुर्थी शलाका क्षिप्यते, एवं यथोचरं बृद्धस्यानवस्थितपत्यस्य भरणरिक्तीकरणक्रमेण तावद्वाच्यं यावदैकैकशलाकाप्रक्षेपेण शलाकापत्यो वेदिकाया उपर्यपि समप्रशिखो त्रियतेऽपरां शलाकां न प्रतीच्छति, ततोऽनवस्थितपत्यः सर्पपश्रुतोऽपि नोत्क्षिप्यते किन्तु शलाकापत्य एवोत्रियते, अयमप्यनवस्थितपत्याक्रान्तक्षेत्रात् परत एकैकसर्पपक्रमेण द्वीपसमुद्रेषु प्रक्षिप्यते, यदा च निष्ठितो भवति तदा प्रतिशलाकापत्यलक्षणे तृतीये पत्ये एकसर्पपरूपा प्रथमा प्रतिशलाका प्रक्षिप्यते, ततोऽनवस्थितं समुद्भृत्य शलाकापत्यनिष्ठास्थानात् परतस्तेनैव क्रमेण प्रक्षिप्यते, निष्ठिते च तस्मिन् शलाकापत्ये शलाका क्षिप्यते, इत्थं पुनरप्यनवस्थितपत्यपूर्णरेचनक्रमेण पूर्ववत् शलाकापत्यः शलाकानां त्रियते, ततोऽनवस्थितशलाकापत्ययोर्भृतयोः शलाकापत्य एवोत्पाद्य अनवस्थितपत्यनिष्ठास्थानात् परतः पूर्वोक्त-
क्रमेणैव प्रक्षिप्यते, ततः प्रतिशलाकापत्ये द्वितीया प्रतिशलाका प्रक्षिप्यते, ततोऽनवस्थितपत्यं समुद्भृत्य शलाकापत्यनिष्ठास्थानात् परतस्तेनैव क्रमेण प्रक्षिप्यते, शलाकापत्ये च शलाका क्षिप्यते, एवमनवस्थितपत्योत्क्षेपप्रक्षेपक्रमेण शलाकापत्यः पुनरपि शलाकाभिः पूर्यते, शलाकापत्यस्य चोत्पादननिक्षेपणाभ्यां पूर्वोक्तन्यायेन प्रतिशलाकापत्ये तावत् प्रतिशलाकाः प्रक्षिप्यन्ते यावत् स ताभिः समप्रशिखः पूर्यते, यदा चैवं प्रतिशलाकापत्यः शलाकापत्योऽनवस्थितपत्यश्चेत्येते त्रयोऽपि समप्रशिखाः पूरिता भवन्ति तदा प्रतिशलाकापत्य एवोत्पाद्य द्वीपसमुद्रेषु तथैकैकसर्पपक्रमेण प्रक्षिप्यते, निष्ठिते च तस्मिन् महाशलाकापत्ये

प्रथमा एकसर्पपरूपा महाशलाका प्रक्षिप्यते, ततः शलाकापल्य उत्पाद्य तथैव द्वीपसमुद्रेषु प्रक्षिप्यते, प्रतिशलाकापल्ये च प्रति-
शलाका प्रक्षिप्यते, ततोऽनवस्थितपल्य उत्क्षिप्य तथैव द्वीपादिषु क्षिप्यते, शलाकापल्ये च शलाका निक्षिप्यते, एवमनवस्थित-
पल्योत्पादनक्षेपणक्रमेण शलाकापल्य शलाकानां भरणीय. शलाकापल्योद्धरणविकरणक्रमेण तु प्रतिशलाकापल्य प्रति-
शलाकाभि पूरणीय. प्रतिशलाकाप योत्पादनप्रक्षेपणाम्या तु महाशलाकापल्यो पूरयितव्य, यदा तु चत्वारोऽ
पीत्य परिपूर्णा भवन्ति तदोत्कृष्ट सल्येयक रूपाधिक भवति, इदमन तात्पर्यं-यथोक्तेषु चतुर्षु पल्येषु श्रुतेषु ये सपपा ये चानव-
स्थितपल्यशलाकापल्यप्रतिशलाकापल्योत्क्षेपणक्रमेण द्वीपसमुद्रा सर्पव्यासास्तावत्सल्यमुत्कृष्ट सल्येकभेकेन सर्पपरूपेण
समधिक भवति, इदं च तावदुत्कृष्ट सल्येयक, जघन्य तु द्वौ, न त्वेकः, सल्याव्यवहारे तस्यानधिकृतत्वादिति, जघन्योत्कृष्टयोस्त्व-
न्वराते यानि त्र्यादीनि सल्यास्थानानि तत् सर्वं मध्यम सल्यात, आगमे च यत्र क्वचिदविशेषित सल्येयकग्रहण करोति तत्र
सर्वत्र मध्यममेव द्रष्टव्यमिति अभिहित जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्न त्रिविध सल्येयक, अथ नवविधमसल्येयक प्रागुद्दिष्ट निरूप्यते-
इहोत्कृष्टसल्येयक येनैकन सर्पपरूपेणाधिकमुक्त तद्यदा तस्मिन्नेवोत्कृष्टसल्यातराशौ प्रक्षिप्यते तदा जघन्य परीतासरयेयक
भवति, तत परमस्यैव परीतासल्येयकस्य मध्यमानि स्थानानि भवन्ति तावद्यावदिदमेवोत्कृष्ट परीतासल्येयक, कियत्प्रमाण
पुनरुत्कृष्ट परीतासल्यातमिति चेद्, उच्यते, अस्मिन्नेव जघन्यपरीतासल्येयके यावन्ति रूपाणि भवन्ति तावत्सल्या प्रत्येक जघन्य-
परीतासल्येयकस्वरूपा राशयो व्यस्थाप्यन्ते, तत परस्पर गुण्यते, तैश्च परस्पर गुणितैर्यो राशिर्भवति स एकेन रूपेण हीन उत्कृष्ट
परीतासल्येयक भवति, अत्र विनयानां सुसप्रतिपत्त्यर्थमुदाहरणमात्र किञ्चिदुच्यते, तत्र जघन्यपरीतासल्येयके सद्भावतोऽसल्येय-

रूपात्मकेऽप्यसत्कल्पनया किल पञ्च रूपाणि सम्प्रधार्यन्ते, ततः पंचैव वाराः पञ्च पंच व्यवस्थाप्यन्ते, तद्यथा--५। ५। ५। ५। ५।
अत्राद्यः पंचग्रमाणो राशिरुचरेण पंचग्रमणेन राशिना गुणितो जाता पंचविंशतिः, सा च पंचभिराहता जातं पंचविंशं शतामित्यादि-
क्रमेणामीषां राशीनां परस्पराम्यासे जातानि पंचविंशत्यधिकान्येकत्रिंशच्छतानि ३१२५, एष कल्पनया एतावन्मानः सद्भावतस्त्व-
गण्यते तदा जघन्ययुक्तासंख्येयकं जायते, अस्मिंश्च जघन्ये युक्तासंख्येयके यावन्ति रूपाणि प्राप्यन्ते पूर्वोक्तायां आवलिकायामपि
तावन्तः समया भवन्तीति प्रतिपत्तव्यं, अतः सूत्रे यत्र क्वचिदावलिका गृह्यते तत्र सर्वत्र जघन्ययुक्तासंख्येयकतुल्यसमयराशिमानाऽ-
सौ द्रष्टव्या, इतश्च जघन्ययुक्तासंख्येयकराशेः परत एकोत्तरया च वृद्ध्या यानि संख्यास्थानानि तत् सर्वं मध्यमं युक्तासंख्येयकमवसेयं
तावधावदुत्कृष्टं युक्तासंख्येयकं न ग्राभोति, कियत् पुनरुत्कृष्टं युक्तासंख्येयकं भवतीत्युच्यते, जघन्यकयुक्तासंख्येयकराशिस्तेनैव
राशिना गुणित एकेन रूपेणोन उत्कृष्टं युक्तासंख्येयकं भवति, यदि पुनस्तदपि रूपं गण्यते तदा जघन्यमसंख्येयासंख्येयकं भवति,
ततः परमेकोत्तरया वृद्ध्या यानि संख्यास्थानानि तत् समस्तं मध्यमसंख्येयासंख्येयकं बोद्धव्यं, यावदुत्कृष्टमसंख्येयासं-
ख्येयकं न ग्राभोति, कियत् पुनस्तदुत्कृष्टमसंख्येयासंख्येयकं स्याद्, उच्यते, जघन्ये असंख्येयासंख्येयके यावन्ति रूपाणि लभ्यन्ते तावत्-
संख्याः प्रत्येकं जघन्या असंख्येयासंख्येयात्मका एव राशयो व्यवस्थाप्यन्ते, एते च राशयः पूर्ववत् परस्परं गुणितायं राशिमुत्पा-
न्यायत्वात्, केवलं तत्राम्यस्तराशिभ्योऽत्र महान्तो राशयः परस्परं गुणनीया इत्येतावन्मात्रकृतो विशेषः, यदा च तदपि रूप-

मस्मिन्ना रागौ धिष्यते तदा अग्रन्य परितानन्तक मम्पद्यते, एतमेकीयाचार्यमत तावद्वर्धितं, अन्ये त्वाचार्यो उत्कृष्टममरयेया
 मन्वेषकमन्यथा प्ररूपयन्ति, तथाहि तद्वचः 'अपन्यामख्येयासख्येयकराद्यैर्गो' क्रियते, तस्यापि वर्गराशे पुनर्वर्गो विधीयते,
 तस्यापि च वर्गवर्गात् पुनरापि वर्गो निष्पाद्यते, एव च वारत्रय वर्गो कृतेऽन्येऽपि प्रत्येकममरयेयस्वरूपा दश राशयस्तत्र प्राक्षि
 प्यन्ते, तपया—“ लोकागामपण्णा घम्माधम्मेगनीतिदेमा य । दन्नाट्टिया निओया पत्तेया चैन बोद्धव्वा ॥ १ ॥ ठिइयधज्जवमाणे
 पण्णागा जोगळेयपलिभागा । दुण्ह य समाण समया अमगपक्खेयया दत्त उ ॥ २ ॥ ” अयमर्थः,—लोकानां दशस्य सर्वस्यापि
 यान्त प्रदेया तथा घर्मोस्त्रिकास्याधर्मोस्त्रिकायस्यरुस्य च जीवस्य यान्त प्रदेयाः “द्व्यट्टिया निओय” चि द्दरमाणा चाद-
 रागौ चानन्तरापि कृतनस्पतिर्गानो शरीराणित्यर्थे, ' पत्तेया चैव ' चि श्रुधिव्यप्तेजोवायुप्रत्येकजनस्पतिर्द्विद्विन्द्रियत्रीन्द्रिय
 पतुगिन्द्रियपञ्चेन्द्रियनक्षणा मर्सेऽपि प्रत्येकराशेरिणो जीवा इत्यर्थः, 'ठिइयधज्जवसाण' चि, ज्ञानावरणादिर्मणां स्थितिनन्धस्य
 कारणभूतान्यपरमायस्थानानि स्थितिवन्धाध्ययमायस्थानानि तान्यपि सर्वाणि, अत्राह नन्वनासख्येयकविचारो प्रस्तुतेऽमख्यातस्वरूपा
 एव राग्य प्रभेदेऽधिक्रियन्ते न सरयातात्मका, तेषामल्पत्वेनेहाकिञ्चित्करत्वात्, नाप्यनन्तानन्तानामख्येयकेऽनुप्रवेशायोगात् तत्
 क्रमेणापि स्थितिवन्धाध्ययमायस्थानान्यसंग्रयेयानि येनेहाधिक्रियन्ते, उच्यते, एवमेतत्, तथाहि-ज्ञानावरणीये जघन्याऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणं
 स्थितिवन्ध, उत्कृष्टस्तु त्रिगुणमागरोपमकोणीकोटिप्रमाणं, मध्यमपदे त्येकद्वित्रिचतुरादिसमयीधकान्तर्मुहूर्तादौ त्वयममख्येयभेद,
 एषा च स्थितिवन्धानां निरचकान्यध्ययवसायस्थानानि प्रत्येक भिन्नान्येव, एव सत्येकस्मिन्नपि ज्ञानावरणऽसख्येयानि स्थितिवन्धा-
 परमायस्थानानि सम्बन्धे, एव दर्शनावरणादिस्तपि वाच्यामिति, अमख्येयकृतममीपा व्यक्तमेव, 'जणुभाग'चि अनुभागा ज्ञानावर-

णादिकर्मणां स्थितिवन्धे जघन्यमध्यमादिभेदाभिन्ना रसविशेषाः असंख्येया एव, एतेषां चानुभागविशेषाणां निर्वर्तकान्यसंख्येयलो-
काकाशप्रदेश प्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि भवन्ति, अतोऽध्यवसायस्थानकारणभूतानामसंख्येयत्वात्तत्कार्यभूता अनुभागविशेषा
अप्येतावन्तौ द्रष्टव्याः, कारणभेदाश्रितत्वात् कार्यभेदानां, “जोगच्छेयपालिभाग” चि, योगो मनोवाक्कायविषयं वीर्यं तस्य केवलि-
प्रज्ञाच्छेदेन छिद्यमानस्य प्रतिविशिष्टा निर्विभागा भागा योगच्छेदप्रतिभागास्ते च निगोदादीनां संज्ञिपचेन्द्रियपर्यन्तानां जीवानामा-
समया असंख्येयस्वरूपाः, एवमेते प्रत्येकमसंख्येयस्वरूपा दश क्षेपाः पूर्वोक्ते वारत्रयवर्गिते राशौ प्रक्षिप्यन्ते, इत्थं च यो राशिः
पिण्डितः सम्पद्यते स पुनरपि पूर्ववद्धारत्रयं वर्ग्यते, एवं च यो राशिर्भवति तत एकस्मिन् रूपे पातिते उत्कृष्टमसंख्येयासंख्येयकं
भवति ॥ उक्तं नवविधमप्यसंख्येयकं, साम्प्रतं प्रागुद्दिष्टमष्टविधमनन्तकमभिधीयते, तत्रोत्कृष्टासंख्येयासंख्येयकभणने यद्द्रुपं पातितं
तद्यदा तस्मिन्नेव राशौ प्रक्षिप्यते तदा जघन्यं परितानन्तकं भवति, ततः परमेकोत्तरया वृद्ध्या यानि संख्यास्थानानि तत् सर्वं मध्यमं
तानन्तकं यावद् उत्कृष्टं परितानन्तकं न प्राप्नोति, कियत् पुनरुत्कृष्टं परितानन्तकं भवतीति, उच्यते, जघन्ये परितानन्तके यावन्ति रूपाणि
भवन्ति तावत्संख्याः प्रत्येकं जघन्यपरितानन्तकप्रमाणा राशयो व्यवस्थाप्यन्ते, पूर्ववच्च ते परस्परं गुणिताः सन्तो यं राशिमुत्पादयन्ति
स एकेन रूपेणो न उत्कृष्टं परितानन्तकं भवत्युदाहरणभावनाऽत्रापि पूर्ववदिति, येन च रूपेणोऽसौ राशिर्यदा तदपि गण्यते
तदा जघन्यं युक्तानन्तकं भवति, एतजघन्ययुक्तानन्तकराशिप्रमाणश्चाभव्यराशिः केवलिभिर्दृष्ट इति प्रतिपत्तव्यं, अतः परमेकोत्तर-
वृद्ध्या यानि संख्यास्थानानि तत् सर्वं मध्यमं युक्तानन्तकमवसेयं यावदुत्कृष्टं युक्तानन्तकं न प्राप्नोति, कियत् पुनरुत्कृष्टं

युक्तानन्तक स्यादिति, तदुच्यते, यदा जघन्ययुक्तानन्तकराशिस्तर्नैव राशिना गुण्यते रूपैकं ततः पात्यते तदोत्कृष्ट युक्तानन्तक भवति, यदा च तदपि पातित रूपं गण्यते तदा जघन्यमनन्तानन्तक सम्पद्यते, ततः परमेकोत्तरवृद्ध्या सख्यास्थानानि मध्यममनन्तानन्तक, उत्कृष्ट त्वान्तानन्तक नास्त्येवेति भावः, अन्ये त्वाचार्या प्रतिपादयति-जघन्यमनन्तानन्तक पूर्ववद्वारात्रयं वर्ग्यते, ततः स्तस्मिन्नेव राशौ एते षडनन्तकप्रक्षेपाः प्रक्षिप्यन्ते, तद्यथा-“ सिद्धा निर्गोयजीवा वणस्तसई काल पोगला चैव । सव्यमलोगागास छप्पेते णतपक्खेना ॥ १ ॥ अयमर्थे -सर्वे सिद्धा सर्वेऽपि ब्रह्मवादेरनिगोदजीवाः प्रत्येकसाधारणभेदभिन्नाः सर्वे च वनस्पतय सर्वाऽपि चातीतानागतवर्तमानकालसमयराशिः सर्वलोककर्त्तृ च सर्वे पुद्गलसमूहः लोकालोकस्वरूपस्य च सर्वस्याप्याकाशस्य प्रदेशाः, एते षडप्यनन्तानन्तकविचारेऽत्र प्रस्तुते स्वयमनन्तस्वरूपाः प्रक्षेपकाः प्रस्तुतराशौ प्रक्षिप्यन्ते, अत्र-अनन्तकविचारस्यात्र प्रस्तुतत्वादनन्तात्मका एव राशयः प्रक्षेप्तव्याः, सङ्ख्यातासङ्ख्यातराशयोः स्वल्पत्वेनाकिञ्चित्करत्वात्, तत्र च वनस्पतिग्रहणे प्रत्येकवनस्पतय एवाधिका प्राप्यन्तः, साधारणानां ‘ निर्गोयजीवा ’ इत्यनेन पूर्वमेव गृहीतत्वात्, प्रत्येकवनस्पतिभिश्च प्राप्तैरपि न कश्चिदुपयोगः, स्वल्पत्वादिति, नैतदेवमभिप्रायापरिज्ञानाद्, एतदेव हि निर्गोदजीवानन्तक प्रत्येकजीवाधिक्यविशेषित राशेर्बृद्ध्यापादानार्थं वनस्पतिग्रहणेन द्वितीयवारं प्रक्षिप्तः, इह हि पौनरुक्त्यचिन्ता नोपयोगिनी राशिबृद्ध्यापादनस्यैव साध्यत्वात्तथैकस्यापि राशेर्वारद्वयप्रक्षेपेण सम्पद्यत एवेत्यलं विस्तरेण, एतैश्च षड्भिरप्यनन्तकप्रक्षेप पूर्वराशौ प्रक्षिप्तैर्यो राशिरापद्यते स पुनरपि पूर्ववद्वारात्रयं वर्ग्यते, तथाऽप्युत्कृष्टमनन्तानन्तकं न भवति, ततश्च केवलज्ञानं केवलदर्शनं च ज्ञेयादिभेदात् प्रत्येकमनन्तभेदभिन्नं प्रक्षिप्यते, ततश्चोत्कृष्टमनन्तानन्तकं मनतीति प्रस्तुतप्रकरणवृत्तुक्तः, सर्वस्यैव वस्तुजातस्य सगृहीतत्वाद्, अतः पर

वस्तुतत्त्वस्यैव संख्याविषयस्याभावादिति भावः, अनुयोगद्वारद्वाराभिप्रायस्तु इत्थमप्युत्कृष्टमन्तानन्तकं न प्राप्यते, अजघन्यो-
त्कृष्टस्थानानामेव तत्र प्रतिपादितत्वादतस्तन्मतेनेहानन्तकस्याष्टविधत्वमुच्यते, तत्त्वं तु केवलिनो विदन्तीति, सूत्रे च यत्र क्वचिदन-
न्तानन्तकं गृह्यते तत्र सर्वत्राजघन्योत्कृष्टं द्रष्टव्यमिति ॥ प्ररूपितं संख्यातमसंख्यातमनन्तं च सप्रभेदं, तत्प्ररूपणे च “ जंबुद्वीवो
सरिसवपुण्णो ” इत्यादिगाथायाः कथितो भावार्थः, इदानीमक्षरार्थ उच्यते—तत्र जम्बूद्वीपग्रहणेन जम्बूद्वीपसमा-
नस्य प्रथमं व्यवस्थापितत्वाच्चतुपलक्षितोऽनवस्थितपल्यो गृह्यते, शलाकाप्रतिशलाकाशब्दाभ्यामपि शलाकाप्रतिशलाकापल्यौ
गृहीतौ, एतौ चोपलक्षणं महाशलाकापल्यस्य, ततश्च जम्बूद्वीपःअनवस्थितपल्यो यो वर्तते सर्पपपूर्णः, कथं ? , सह,
कैः ?—शलाकाप्रतिशलाकामहाशलाकापल्यैः, स किमित्याह— “ जावड्यं पडिपूरि ” त्ति आर्यत्वाद्यावता सर्पपसमूहेन
प्रतिपूर्येत—पूर्वोक्तविस्तरक्रमेण सप्रशिखतया निरन्तरं त्रियेत. तावत् सर्पपनिकुरुम्बं सर्पपाक्रान्तद्वीपसमुद्रसंख्यया सह
रूपोनकमुत्कृष्टं संख्यातं भवति, तद्रूपप्रक्षेपे तु जघन्यं परीतासंख्येयकं सञ्जायत इत्यादि स्वयमेव द्रष्टव्यं, सूत्रकारेण तु नोक्तं,
संख्यातस्वरूपे प्रोक्ते तस्य सुखावसेयत्वादिति गाथार्थः ॥ १३९ ॥ तदेवमुक्तं श्रुतसंख्यानगणनसंख्यानभेदभिन्नं संख्यानमथ
तन्निषेधस्वरूपं नोसंख्यानमभिधत्सुराह—

नोसंखाणं नाणं दंसण चरणं नयप्पमाणं च । पंच चउ पंच पंच य जहाणुपुब्बीए नायब्वा ॥ १४० ॥

‘नोसंख्यानं’ संख्याननिषेधरूपं तल्लक्षणं यत् प्रमाणं भावप्रमाणमित्यर्थः, तदिह ज्ञानदर्शनचारित्रनयभेदात् चतुर्विध-

मवसेयम्, एतेऽपि च नानादयोऽर्थाश्चत्वारोऽपि ' यथाऽऽनुपूर्व्या ' यथासह्य पञ्चचतु पञ्चपञ्चस्वरूपा ज्ञातव्या, तत्राभि-
निर्गोधिकश्रुतावाधिमन पर्यायकेवलज्ञानभेदात् ज्ञानस्य पञ्च भेदा पूर्वं ज्ञानद्वारे, दर्शनस्य तु चक्षुरचक्षुरवाधिकेवलदर्शनभेदाच्चत्वारो
भेदा दर्शनद्वारे चारित्रस्य तु सामाधिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकक्ष्मसम्परायथाख्यातचारित्रभेदात् पञ्च भेदाः
सयमद्वारे विस्तरेण व्याख्याता एव, नयभेदा. पुनर्नैगमसग्रहव्यवहारजुद्धत्रशब्दलक्षणा. पञ्च, तत्र नयन्त्येकशिन वस्त्वववोधगोचर
प्रापयन्तीति नया, नीयते एकाशवस्त्ववोधविषय प्राप्यतऽमीभिरिति वा नया, नीतयो वा वस्त्वेकांशपरिच्छेदस्वरूपा नया,
अनन्तधर्मोत्मके वस्तुन्येकोशाध्यवसायात्मका नया इत्यर्थः, ते च नैगमादयस्तदुक्तम्— " नैगमसग्रहव्यवहार उज्जुयुए चैव होइ नोद्धव्ये ।
सदे य समभिरूढे एवभूए य मूलनया ॥ १ ॥ " तत्र सामान्य चास्ति विशेषाश्च सन्तीत्यादिप्रकारेण परस्परनिरपेक्षसामान्य-
विशेषाद्यभ्युपगमरूपा नैकेऽपि तु बहवो गमा वस्तुपरिच्छेदा यस्यासौ निरुक्तविधिना ककारलोपात्रैगम', सामान्यविशेषात्मकत्वेन
अनुयोगद्वारोक्तनिलयनप्रस्थकग्रामोदाहरणाद्यभिहितप्रकारैर्वा बहुरूपवस्त्वभ्युपगमपरो वा नयो नैगम इत्यर्थः, सर्वमपि
श्रुतनयान्तर्वर्ति वस्तुनिकुरुन्न सगृह्णाति-सामान्यरूपतया एकत्वेनाध्यवस्यतीति सग्रह', केनलसामान्याभ्युपगमपरो नय
सग्रह इत्यर्थः, व्यवहरण व्यवहारो लौकिकप्रवृत्तिरूपस्तदभ्युपगमपरो नयोऽपि व्यवहार, अथवा व्यनहियते लौकिको व्यवहार
सर्वाऽपि प्रवर्त्यतेऽनेनेति व्यवहारः, प्राय केवलविशेषाभ्युपगमपरो नयो व्यवहार इत्यर्थः, जलाहरणत्रणपिण्डीग्रदानादिके हि
लोकव्यवहारे घटनिवाद्यो विशेषा एवोपकुर्वाणा दृश्यन्ते, न पुनस्तदतिरिक्त घटादिसामान्यमिति विशेषानेव सत्त्वेनासौ. मन्यते
न सामान्य, प्रायो लोकव्यवहारानुपकारित्वाद्विशेषव्यतिरेकेणानुपलभ्यमानत्वाच्चेति विशेषवाधयमुच्यत इति, ऋज्वतीतानागत-

परकीयपरिहारेण प्रांजलं वस्तु सूत्रयति-अभ्युपगच्छतीति ऋजुसूत्रः, वर्त्तमानकालभावि स्वकीयमेव च यो वस्त्वभ्युपगच्छति स नय ऋजुसूत्र इत्यर्थः, 'शप् आक्रोशे' शब्दधते-प्रोच्यतेऽर्थोऽनेनेति शब्दः-अर्थवाचको ध्वनिस्तत्प्रधानो नयोऽपि शब्दः, अयं हि शब्दमेव प्रधानमिच्छत्यर्थं तु गौणं, शब्दवशेनैवार्थप्रतिपत्तेः, संज्ञाशब्दविकल्पस्यार्थस्य क्वाप्यप्रतीतेः शब्द एव प्रधानं न त्वर्थ इति भावः, अपरं चायं शब्दनयः पूर्वनयेभ्यो विशुद्धत्वान्नामस्थापनाद्रव्येन्द्रा न सन्त्येवेति मन्यते, इन्द्रकार्यकरणत् खणुष्पवादिति, भावेन्द्रमेव च सन्तमभ्युपगच्छति इन्द्रकार्यकरणादिति, तदस्तटी तटं दाराः कलत्रं भार्येत्यादयो भिन्नलिङ्गाः शब्दाः वृक्षो वृक्षौ वृक्षाः इत्यादयो भिन्नवचनाश्च ध्वनय एकार्था इति च न मन्यते, लिंगवचनभेदात्, स्त्रीपुरुषादिशब्दवदिति । इन्द्रः शक्रः पुरन्दर इत्यादीनां दींस्तु समानलिङ्गवचनान् शब्दानेकार्थान् प्रतिपद्यते वक्ष्यमाणनयाऽपेक्षया अविशुद्धत्वादिति । इन्द्रः शक्रः पुरन्दर इत्यादीनां पर्यायशब्दतया रूढानामपि पृथक् पृथक् भिन्नार्थान् समभिरोहति-समभिरूढः, अयं हि नयः शब्दप्रधानोऽपि पूर्वस्माद्विशुद्धत्वादित्थं मन्यते-इन्द्रशक्रादयः पर्यायशब्दा नैकार्थो भिन्नमित्तत्वाद् घटपटादिशब्दवत्, तथाहि-इन्दनात् इन्द्रः शक्रनाच्छक्रः पूदौरणात् पुरन्दर इत्यादीनां भिन्नान्येव निमित्तानि, तथा 'घट चेष्टाया' मिति विशिष्टचेष्टावानर्थो घट उच्यते 'कुट कौटिल्य' इति कौटिल्ययोगात् कुटः 'उभ उंभ पूरण' इति कुस्थितपूरणाच्च कुम्भ इत्यादिपर्यायाणामिति भिन्नान्येव निमित्तानि, यदि च निमित्तभेदेऽपि ध्वनीनामेकार्थत्वमभ्युपगम्यते तदाऽतिव्यासिर्घटवृक्षादिशब्दानामप्येकार्थत्वग्रसंगादिति, वक्ष्यमाणनयोपेक्षया चासौ नयोऽविशुद्धत्वाद् घटनादिकोऽर्थः स्ववाचकघटादिशब्दाभिधेयं चेष्टादिकमर्थमकुर्वाणोऽपि तद्योग्यतया घटादिशब्दवाच्यो भवति

घटादिशब्दः तद्वाचको भवतीति मन्यत इति, यथा शब्दो व्यवस्थितस्तथैव चार्थो यथा चार्थस्तथैव शब्द इत्येवस्वरूप प्रकार भूतः प्राप्त एवभूतो नयः, इदमुक्त भवति-अयमपि नयः शब्दप्रधानो घटकुटकुम्भादिपर्यायध्वनीनां च मित्रार्थत्वमुपगच्छति, केवल पूर्वस्माद्भिः शुद्धत्वादेव विशेषो द्रष्टव्यः-यो घटादिशब्दवाच्यत्वेनोक्तोऽर्थः स यदा जलाहरणादिक्रियावस्थायु शोपिन्मस्तकाधारूढ स्वाभिधायकध्वनिवाच्य चेष्टादिकमर्थं करोति तदैव घटादिशब्दवाच्यो नान्यदा, प्रमाणयति चानाय प्रस्तुत नय-स्थानस्थितो निश्चेष्टो घटो न भवत्येव घटः, चेष्टालक्षणस्य घटशब्दवाच्यार्थस्याभावात्पर्यवर्तादिवदिति, घटशब्दोऽपि निश्चेष्टाऽवस्थाया घटस्य वाचकत्वेन नैव प्रवर्त्तते, स्वाभिधेयस्याभावात् पटादिशब्दवदित्येव कुटकुम्भेन्द्रशक्रादावपि भावना कार्येत्यत्र बहु वक्तव्यं ननु नोच्यते, ग्रन्थविस्तरभयात्, स्वस्थाने विशेषावश्यकादौ प्रपञ्चेनोक्तत्वाच्च-ति । एते नैगमादयः सप्त मूलभेदरूपा नया उत्तरभेदोपक्षया त्वमी समयेऽनेकविधा प्रोक्ता, 'एकैको य समयविहो सत्त नयसया हवति एमेव' इत्यादिवचनादिति, आह-ननु यद्यमी आगमेऽनेकविधा प्रोक्ता, तत् किमत्र स्वल्पभेदाभिधानं, मूलनया एवेह विवक्षिता इति चेन्ननु तेऽपि सप्तोक्ताः, किमितीह पञ्चाभिधीयन्ते, साधूक्त, किन्तु शब्दसमभिरूढैवभूतलक्षणास्त्रयो नया यथोत्तरविशुद्धत्वेनाभ्युपगमभेदेऽपि शब्दप्रधानत्वसामान्यं न व्यभिचरतीत्येकशब्दनयत्वेन विवक्षिता, ततो नैगमसग्रहव्यवहारजुष्टलक्षणाश्चत्वारो मूलनया, पञ्चमस्तु शब्दनय इत्यदोष इति गार्थार्थः ॥ १४० ॥ ज्ञानप्रमाण मतिश्रुतज्ञानादिभेदात् पचधा प्रोक्तमेतच्च प्रत्यक्षपरोक्षभेदात् सक्षेपतो द्विनिघमपि भवतीति दर्शयन्नाह-

पञ्चकखं च परोक्खलं नाणपमाणं समासओ दुविहं । पञ्चकखलमोहिमणकेवलं च पारोक्ख मइसुत्ते ॥ १४१ ॥

ज्ञानप्रमाणं समासतः-संक्षेपतो-द्विविधमेव, तद्यथा-प्रत्यक्षं परोक्षं च, तत्र 'अशु व्याप्ता'चित्यस्य घातोरश्रुते ज्ञानात्मनाऽर्थान् व्याप्नोतीत्यक्षो-जीवः 'अश भोजने' इत्यस्य वा अश्नाति भुंक्ते पालयति वा सर्वार्थानित्यक्षो-जीव एव, प्रतिगतमाश्रितमक्षं प्रत्यक्षमिति 'अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयये' ति द्वितीयातत्पुरुषः समासः, अन्ये त्वक्षमक्षं प्रति वर्त्तत इत्यव्ययीभावसमासं विदधति, तच्च न युज्यते, अव्ययीभावस्य नपुंसकलिङ्गत्वेन प्रत्यक्षशब्दस्य त्रिलिङ्गतार्थानुपपत्तेः, दृश्यते चैयं, प्रत्यक्षा बुद्धिः प्रत्यक्षो बोधः प्रत्यक्षं ज्ञानमिति दर्शनात् तस्माद्यथादर्शिततत्पुरुष एवायं, इन्द्रियनिरपेक्षस्यैवात्मनः साक्षादर्थं यद्दर्शयति तज्ज्ञानं प्रत्यक्षमित्यर्थः, तच्चावधिमनःपर्यायकेवलस्वरूपमेव, अस्यैवेन्द्रियनिरपेक्षतयाऽर्थपरिच्छेदकत्वसम्भवादिति, इदं चागमे नोइन्द्रियप्रत्यक्षत्वेनाक्तं, नोशब्दस्य सर्वनियेधवचनत्वाद्येन्द्रियं सर्वथैव न व्याप्रियते किन्तु जीव एव साक्षादर्थं पश्यति तन्नोइन्द्रियप्रत्यक्षमनाधिमनःपर्यायकेवलात्म-कमेवेत्येकार्थत्वान्न कश्चिद्विरोधः, अक्षस्य-जीवस्य परं इन्द्रियादिभिर्व्यवहितमिति परोक्षं, तच्च मतिज्ञानश्रुतज्ञानभेदतो द्विविधमे-तज्ज्ञानद्वयस्यैवेन्द्रियसापेक्षस्यार्थपरिच्छेदादिति गाथार्थः ॥ १४१ ॥ मतिश्रुते अपि विशेषतो निरूपयितुमाह—

इंदियपञ्चकखं पि य अणुमाणं उवमयं च मइनाणं । केवलिभासियअत्थाण आगमो होइ सुयजाणं ॥ १४२ ॥

परोक्षतया यदुक्तमन्तरं मतिज्ञानं तद् द्विविधं, इन्द्रियप्रत्यक्षमपिशब्दादिन्द्रियपरोक्षं चेत्यपि द्रष्टव्यं, तत्रेन्द्रियैः स्पर्शनरसन-घ्राणचक्षुःश्रोत्रलक्षणैः सहकारिकारणभूतैरक्षं-जीवं प्रति गतमिन्द्रियप्रत्यक्षं, यत्रेन्द्रियाण्येव साक्षाद्सु पश्यन्ति न तु जीवस्तच्छ्रो-

नादीन्द्रियद्वारेणोत्पन्नत्वादिन्द्रियाणां साक्षाद्भूत जीवस्य तु परोक्ष लोके प्रत्यक्षतया रूढ शब्दरूपरसगन्धस्पर्शविषय मतिज्ञान-
मिन्द्रियप्रत्यक्षमुच्यते इत्यर्थे, यत्र त्विन्द्रियाण्यपि धूमलिङ्गादिद्वारेणान्यादिक वस्तु गृह्णन्ति न साक्षात्तदिन्द्रियाणामपि परोक्षत्वा-
दिन्द्रियपरोक्षमुच्यते, तच्च किं तदिति सूत्रकार एव दर्शयति अनुमानमौपम्य चेति, अनु लिंगग्रहणसम्बन्धस्मरणाभ्यां पञ्चान्मीयते-
परिच्छिद्यते यस्त्वेनेत्यनुमान, तच्च कृतकत्वधूमवत्त्वादिलिंगेभ्यः शब्दयत्वेतादिष्वनित्यत्वामिन्नत्वादिसाध्यवस्तुनिश्चयरूप
द्रष्टव्य, औपम्य सादृश्य, क्वचिदिन्द्रियानिश्चये वस्तुनि तत सादृश्याचन्निश्चयो भवति, यथा गोसदृशो गवयो भवतीति पूर्व-
गृहीतसङ्केतस्य प्रमातु कदाचिदटव्यां गतस्य गोसादृश्यदर्शनाद् गमयनिश्चय, तदेतद् द्विविधमपि ज्ञान कृतकत्वादिभि सादृश्येण
च व्यचयानादिन्द्रियपरोक्षमुच्यते, अभावार्यापत्तिलक्षणमपि प्रमाणद्वयमिन्द्रियपरोक्षमस्ति, केवलमनुमानेऽन्तर्भावादिह पृथक् नोक्त,
शब्दरूप तु श्रुतज्ञान वक्ष्यते, प्रत्यक्ष त्विन्द्रियप्रत्यक्षतया प्रोक्तिमिति प्रमाणपङ्क्तसंग्रह । तदेवमिन्द्रियप्रत्यक्षमिन्द्रियपरोक्ष चेति
भेदद्वयरूपतया निरूपित मतिज्ञानम्, अथ श्रुतज्ञानस्वरूपमाह 'केवलभासिये' त्यादि, केवल-केवलज्ञान तेन भासिता प्रकटिता येऽ-
र्थास्तेषां प्रतिपादकत्वेन सम्बन्धी य आगमो-द्वादशांगीरूपस्तच्छ्रुतज्ञान शब्दप्रमाणरूप भवति, अनापीन्द्रियाणां शब्दस्य च
व्यवधायकत्वात् पूर्वगाथोक्तपरोक्षतास्त्येवेति गाथार्थ ॥१४२॥ उक्त ज्ञानप्रमाणमथ चक्षुर्दर्शनादिभेदात् यत् चतुर्विध दर्शनप्रमाण
सामायिकादिभेदात् पचविध चारित्रप्रमाण नैगमसंग्रहादिभेदत पचविध नयप्रमाणमिति दर्शयन्नाह—

चन्द्रसुप्तसणमाई दसण चरण च सामर्यमाई । नेगमसंगहवहारुज्जुसुण चैव सव नया ॥ १४३ ॥

पूर्वं व्याख्यातार्थैवेयं ॥ इह च ज्ञानदर्शनादीनामपि गुणत्वात् किमिति गुणप्रमाणात् पृथगुक्तानि ज्ञानदर्शनादिप्रमाणानीति न प्रेर्य, शिष्यमतिव्युत्पादनफलत्वाद्भिस्तरस्येति गार्थार्थः ॥१४३॥ तदेवं प्रतिपादितं सर्वमपि भावप्रमाणं, तत्र च प्रतिपादिते प्रोक्तं द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्विधमपि प्रमाणं, अनेन च द्रव्याणि प्रमीयन्ते अत एव द्रव्याणां प्रमाणं द्रव्यप्रमाणमिति व्युत्पत्तेर्द्रव्यप्रमाणद्वारामिदमुच्यते, इह च मिथ्यादृष्टिसास्वादनादिचतुर्दशजीवसमासलक्षणानि जीवद्रव्याणि प्रस्तुतानि वर्तन्ते, अतस्तान्येवानेन चतुर्विधप्रमाणेन प्रमीयमाणानि प्रत्येकं यावन्ति भवन्ति तदेतद्दर्शयितुमाह—

मिच्छादब्बमणंता कालेणोसत्पिणी अणंताओ । ख्वेत्तेण मिज्जसाणा ह्वंति लोगा अणंताओ ॥ १४४ ॥

इह द्रव्यतो मिथ्यादृष्टिजीवद्रव्याण्यनन्तानि भवन्ति, कालेन-कालप्रमाणेन पुनर्मीयमानानि तान्येव मिथ्यादृष्टिजीवद्रव्याण्यनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवन्ति, किमुक्तं भवति?-अनन्ताद्भूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयः प्राप्यन्ते सर्वलोकवर्तन्येकेन्द्रियादि-मिथ्यादृष्टिजीवद्रव्याण्यपि सर्वाणि तावन्ति भवन्तीति, क्षेत्रेण-पुनः क्षेत्रप्रमाणेन मीयमानानि तान्येव मिथ्यादृष्टिजीवद्रव्याण्यनन्ता लोका भवन्ति, अनन्तेषु लोकाकाशेषु यावन्तः प्रदेशास्तावन्ति भवन्तीत्यर्थः, भावप्रमाणेनेह मानं नोक्तं, तस्य द्रव्यक्षेत्रकालप्रमाणान्तर्गतस्यापि प्रमाणत्वेन व्यापारात्, तथाहि-संख्यातासंख्यातानन्तस्वरूपा संख्या भावप्रमाणेऽधीता, संख्यैव चानया मुख्यतो द्रव्याणि मीयन्ते, द्रव्यक्षेत्रकालास्तु सङ्ख्येया एवोपाधित्वेन वर्तमाना गुणभूता एव, तस्मान्मुख्यतः सर्वत्रान्तर्गतेन भावप्रमाणेनैव द्रव्याणि मीयन्ते इति न तदिह पृथगुक्तमित्येवमन्यत्रापि भावनीयमिति गार्थार्थः ॥ १४४ ॥ अथ सास्वादनसम्यग्मिथ्या-दृष्टिविषयं प्रमाणमाह—

एगार्हया भज्जा सासायण तह्य सम्ममिच्छा य । उक्कोसेण वुण्हवि पल्लस्स असत्त्वभागो उ ॥ १४५ ॥

सास्वादना सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्चाधुवत्वाल्लोके कदाचिद् भवन्ति कदाचित्तु न भवन्ति, यदि भवन्ति तदैकादयो भाज्या-
विकल्पनीया', प्रत्येकमेको वा द्वौ वा त्रयो वा भवन्ति यावदुत्कृष्टतो द्वयोरपि राशयोः प्रत्येकममीषां क्षेत्रपल्योपमासह्चयेयभागः
प्राप्यते, मावार्थस्त्वय—क्षेत्रपल्योपमस्यासह्चयेयभागे यावन्तः क्षेत्रप्रदेशास्तावत्प्रमाणा प्रत्येक सास्वादनसम्यग्दृष्टय. सम्य-
ग्मिथ्यादृष्टयश्चोत्कृष्टत. कदाचिद्भवन्तीति भाव इति गाथार्थः ॥ १४५ ॥ अथाविरतसम्यग्दृष्ट्यादीनां प्रमाणमाह—

पत्ताऽसखियभागो अविरयसम्मा य देसविरया य । कोडिसहस्सपुहुत्त पमत्त इयरे उ सखेज्जा ॥ १४६ ॥

इहाविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्तराश्यानां ध्रुवत्वात् रामान्यत' सर्वलोकमाश्रित्य न कदाचित् व्यवच्छेदोऽत एत-
दिह चिंत्यते विवक्षितकाले प्रत्येकमेते कियन्त. प्राप्यन्ते', तत्राविरतसम्यग्दृष्टयो जयन्त' क्षेत्रपल्योपमासह्चयेयभागवर्तिप्रदेश-
राशिप्रमाणा लभ्यन्ते, उत्कृष्टतोऽप्येतावन्त एव, केवलमसख्यातस्यासरयातभेदत्वाज्जघन्यादुत्कृष्टमसख्यातगुण द्रष्टव्यम्, देशविरता
अप्येतावत्प्रमाणा एव, केवल सोऽपि पल्योपमासह्चयेयभागोऽविरतसम्यग्दृष्ट्यानां दृष्टतरोऽमीषा तु लघुतर इति द्रष्टव्यमिति,
'कोडिसहस्सपुहुत्त पमत्त' चि प्रमत्ता-पूर्वोक्तशब्दार्था, प्रमत्तसयता इत्यर्थः, ते सामान्येन पञ्चदशस्वपि कर्मभूमिषु जघन्यत'
कोडिसहस्सपृथक्त्वमुत्कृष्टतोऽपि कोडिसहस्सपृथक्त्व भवन्ति, द्विप्रभृत्या नवम्यः पृथक्त्वमिति सामयिकी सज्ञा, ततश्च जघन्यतोऽपि
कोडिसहस्सद्वयादुपरि उत्कृष्टतोऽपि नव कोडिसहस्साणि यावत् प्रमत्तसयताः प्राप्यत इत्युक्त भवति, इतरे तु पूर्वोभिहित-

शब्दार्थो एवाग्रमत्तसंयताः संख्याता लभ्यन्ते, प्रमत्तसंयतेभ्यः स्तोक्ततरा इत्यभिप्राय इति गार्थार्थः ॥ १४६ ॥ अथा-
पूर्वकरणानिष्टिचिदादरस्रक्षसम्परायलक्षणेपु त्रिपु गुणस्थानकेषु मोहनीयकर्मण उपशमकाः क्षपका एव च प्राप्यन्ते, नान्ये,
उपशान्तमोहगुणस्थाने तूपशान्तमोहनीयकर्मण एव क्षीणमोहगुणस्थाने पुनः क्षीणमोहा एव लभ्यन्ते नापर इति पूर्वं गुणस्थानक-
विचारे निर्णीतं, अत इहापूर्वकरणादिक्षीणमोहगुणस्थानकान्तेषु पञ्चसु गुणस्थानकेषु यानि जीवद्रव्याणि तेषां मोहोपशमको-
पशान्तमोहमोहक्षपक्षीणमोहप्रमाणद्वारेणैव प्रमाणं चिन्तियिर्मोहोपशमकानामुपशान्तमोहानां च तावत् प्रमाणमाह—

एगाइय भयणिज्जा पवेसणेणं तु जाव चउपन्ना । उवसामगोवसंता अद्धं पइ जाव संखेज्जा ॥ १४७ ॥

इह मोहनीयस्य कर्मण उपशमका उपशान्तमोहाश्च कदाचित् न भवन्ति, उपशमश्रेणेरन्तरस्यापि सम्भवात्,
तत्र यदा भवन्त्यमी तदैकादयो भाज्या मोहोपशमका उपशान्तमोहाश्च, ग्रत्येकमेको वा द्वौ वा त्रयो वा यावदुत्कृष्टतथतुःपंचाशतः
प्राप्यन्ते, केनेत्याह-प्रवेशनेन, उपशमश्रेण्याभेकसमये युगपत् प्रवेशमङ्गीकृत्येत्यर्थः, एकादयश्चतुःपंचाशदन्ता एव जीवा एकस्मिन् समये
उपशमश्रेणिं प्रतिपद्यन्ते नाधिका इति सिद्धान्तनियमादिति, एते चापूर्वकरणानिष्टिचिदादरस्रक्षसम्परायगुणस्थानकेषूपशमका
उच्यन्ते, उपशान्तमोहस्थानकं तु प्राप्ता उपशांतमोहा इत्यर्थः; तदेवमेते चतुःपञ्चाशदेकसमये युगपत् प्रवेशमङ्गीकृत्योक्ताः; नाना-
समयप्रविष्टास्त्वधिकृत्याह--' अद्धं पइ जाव संखेज्ज ' चि, अद्राशब्देन प्रारम्भात् परिसमाप्तिं यावदुपशमश्रेणिकालो विव-
क्षितः, स चासहृथेयसमयात्मकोऽन्तर्मुहूर्त्तमानो मन्तव्यः; उपशमश्रेणेरन्तर्मुहूर्त्त परतो निरन्तरमसंभवात्, ततश्चैतामन्तर्मुहूर्त्त-

लक्षणासुपशमश्रेण्यद्धां प्रति चिन्त्यमाना उपशमका उपशान्ताश्च अन्यान्यसमयप्रविष्टास्तावद् भवन्ति यावदुत्कृष्टतः सङ्गयाता, इदमुक्तं भवति-अन्तर्मुहूर्त्तलक्षणे उपशमश्रेणिकाले एकस्मिन् समये युगपदैवैकादयो यावदुत्कृष्टतश्चतु पञ्चाशत्प्रविष्टाः, अन्यस्मिन्नपि समये एतावन्तोऽपरस्मिन्नपि समये एतावन्त प्रविष्टा, एव ना ना समयप्रविष्टान् सर्वानप्यङ्गीकृत्य सर्वस्मिन्नप्यन्तर्मुहूर्त्तमाने उपशमश्रेणिकाले पञ्चदशस्यपि कर्मभूमिषु कदाचिदुत्कृष्टत सरयाता उपशमका सरल्याताश्चोपशान्ता प्राप्यन्ते, तत परमुपशमश्रेणेनिरन्तरसमाद्बु, आह-नन्वन्तर्मुहूर्त्तमानेऽप्युपशमश्रेणिकालेऽसरल्याता, समया, प्राप्यन्ते, तत्र च प्रतिसमय यद्येकैकः प्रविद्यति तथाऽप्यसख्ये भवन्ति, किं पुनश्चतु पञ्चाशत्प्रवेश इति, अत्रोच्यते, स्यादेव यदि प्रतिसमयमसरयातेष्वपि समयेष्वेव तत्प्रवेश स्यादेतच्च नास्ति, केपुर्देव समयेष्वेव तत्प्रवेशसम्भवात्तथातिशयिर्भिदृष्टत्वात् गर्भजमनुष्याणामपि चासरयातानामसम्भवाद् विशेषतस्तु चारित्रिणां, न च गर्भजमनुष्य चारित्रिण विहायान्य उपशमश्रेणि प्रतिपद्यत इत्यल विस्तरेण । तस्मादिदं तत् स्थितम् अपूर्वकरणानिवृत्तिबादर-युद्धसम्परायलक्षणेषु त्रिषु गुणस्थानेषु प्रत्येक युगपदेकसमयप्रविष्टानङ्गीकृत्य जघन्यत एकादय उत्कृष्टतस्तु चतुष्पचाशन्मोहस्यो-पशमका कदाचित् प्राप्यन्ते, नानासमयप्रविष्टास्त्वाश्रित्योत्कृष्टत सरल्याता. त एव कदाचिच्छम्बन्ते, उपशान्तमोहगुणस्थान-केष्वेवमेव द्रष्टव्य, नवरगुपशमस्थाने उपशान्ता वान्या इति गार्थार्थ ॥ १४७ ॥ अथ मोहक्षपकानां क्षीणमोहानां च प्रमाणमाह—

खरगा उ र्गीणमोहा जिणा उ पविसन्ति जाव अट्टसय । अद्वाण सयपुट्त कोडिपुहुत्त सजोगिण ॥१४८॥

अत्रापि मोहस्य क्षपका क्षीणमोहाश्च कदाचिद् भवन्ति कदाचिच्च गवन्ति, क्षपकश्रेणरपि निरन्तरमसम्भवात्, ततो यदा

भवन्ति तदा क्षपका रागादिजेतुत्वेन क्षीणमोहलक्षणा जिनाश्च क्षपकश्रेण्यां युगपदेकसमयप्रवेशमङ्गीकृत्य जघन्यत एकादय उत्कृष्टतस्त्वष्टोत्तरं शतं, प्राप्यन्त इति वाक्यशेषः, एते चापूर्वकरणानिवृत्तिवादादसंख्यसम्परायगुणस्थानकेषु वर्त्तमानाः क्षपका उच्यन्ते, श्रेणिमस्तकप्राप्तास्तु क्षीणमोहगुणस्थाने क्षीणमोहा इत्याख्यायन्ते, कुतः पुनरेकसमयप्रवेशमङ्गीकृत्यैतावन्त एवैते लभ्यन्ते नाधिका इत्याह—' पचिसन्ति जाव अट्टसयं ' ति, यतः कारणाद्युगपद्-एकसमये क्षपकश्रेण्यां जघन्यत एकादय उत्कृष्टतो यावदष्टोत्तर-शतप्रभाणा एव प्राविशन्ति नाधिका इति सिद्धान्तनियम इति भावः, तदेतद्युगपदेकसमयप्रविष्टानङ्गीकृत्य प्रमाणमुक्तं, अथ नाना-समयप्रविष्टानङ्गीकृत्याह—'अद्वाए सय्युहुत्तं' ति, अद्वा-क्षपकश्रेणिकालः, सौऽपि चासंख्येयसमयात्मकोऽन्तर्गुहूर्त्तमानो द्रष्टव्यः, तस्यां चोक्तस्वरूपायामद्वायासुत्कृष्टतः प्रत्येकं शतपृथक्त्वं क्षपकाणां क्षीणमोहानां च लभ्यते, इदमुक्तं भवति-अन्तर्गुहूर्त्तस्वरूपे क्षपक-श्रेणिकाले एकस्मिन् समये युगपदेवैकादयो यावदुत्कृष्टतोऽष्टोत्तरशतप्रभाणा जन्तवो मोहक्षपणाय प्रविष्टाः, एवमपरापरसमयेष्वन्ये-षामपि बहूनां प्रवेशसम्भवान्नानासमयप्रविष्टान् सर्वानप्यङ्गीकृत्य सर्वस्मिन्नप्यन्तर्गुहूर्त्तप्रमाणे क्षपकश्रेणिकाले सामान्येन सर्व-स्मिन्नपि मनुष्यक्षेत्रे कदाचिच्छतपृथक्त्वं क्षपकाणां शतपृथक्त्वं च क्षीणमोहानां प्राप्यते, ततः परं क्षपकश्रेणेरपि निरन्तरमभावा-दिति, असंख्येयाः कथममी न प्राप्यन्त इत्याक्षेपपरिहारौ पूर्ववद्वाच्याविति, तस्मादिदमिह स्थितम्-अपूर्वकरणानिवृत्तिवादादसंख्य-सम्परायलक्षणेषु त्रिषु गुणस्थानकेषु प्रत्येकं युगपदेकसमयप्रविष्टानाश्रित्य जघन्यत एकादय उत्कृष्टतस्त्वष्टोत्तरं शतं क्षपकाणां कदाचिच्छभ्यन्ते, नानासमयप्रविष्टोस्त्वङ्गीकृत्योत्कृष्टतः पूर्वोभिहितशब्दार्थिशतपृथक्त्वाप्रभाणास्त एव कदाचित् प्राप्यन्ते, क्षीणमोहगुणस्थानकेऽप्येतेनैव वक्तव्यं, नवरं क्षपकस्थाने क्षीणमोहा वाच्याः, तदेवं पूर्वगाथोक्ताञ्च मोहोपशमकान् प्रस्तुतगाथोक्ताञ्च

मोहक्षपकौंश्च मीलयित्वाऽपूर्वकरणानिवृत्तिचादरद्वक्ष्यमसम्परायगुणस्थानकवर्त्तिजीवद्रव्याणां सर्वसख्या परिभावनीया, अस्यैव राशिद्वयस्य यथोक्तगुणस्थानत्रये वर्त्तनाद्, उपशान्तमोहगुणस्थाने तूपशान्तमोहजीवद्रव्याण्येव, क्षीणमोहगुणस्थाने तु क्षीणमोह-जीवद्रव्याण्येव वर्त्तन्त इति निर्णतिमेयेति, उक्त क्षीणमोहपर्यन्तगुणस्थानवर्त्तिजीवद्रव्यप्रमाणम्, अथ सयोगिगुणस्थानवर्त्तिसयोगि-केवलजीवद्रव्यमात्माह- 'कोडिपुहुच सजोगीण' ति, सयोगिकेवलानां सम्बन्धो राशिरवस्थित सर्वदेव, नतु व्यवच्छिद्यते, स च सामान्येन पञ्चदशस्वपि कर्मभूमिषु जघन्यत कोटिपृथक्त्वप्रमाण उत्कृष्टतोऽपि कोटिपृथक्त्वमानो भवति, अयोगिकेवलिनस्तु कदाचिद्भवन्ति कदाचित्तु न भवन्ति, यदि भवन्ति तदा जघन्यत एको वा द्वौ वा उत्कृष्टतस्तु सख्याता भवन्तीत्येतत् खनछता गुणमत्वाधिकारणादनुक्तमपि स्वयमेव द्रष्टव्यमिति गाथार्थे ॥ १४८ ॥ तदेव प्रतिपादित सामान्येन प्रस्तुतचतुर्दश-जीवसमासवर्त्तिजीवद्रव्यप्रमाणम्, अथ नरकादिगतिविशेषित तदेवाभिधित्तु नरकगतीं तावदाह-

पढमाए असत्तेज्जा सेढीओ सेसियासु पुढवीसु । सेढीअसत्तभागो त्वति मिच्छा उ नेरइया ॥ १४९ ॥

मिथ्यादृष्टयो नारका प्रथमाया-रत्नप्रभानरकपृथिव्यामसज्जथेया श्रेण्यो भवन्ति, सवर्त्य घनीकृतलोकस्यासख्याता-स्वाकाशश्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणाः प्रथमनरकपृथिव्या मिथ्यादृष्टिनारकाः सर्वेऽपि भवन्तीत्यर्थे, 'सेसियास्वि'-त्यादि, शेषासु-शर्कराप्रमादिषु पद्सु नरकपृथिवीषु प्रत्येक घनीकृतलोकस्यैकस्या अपि नभ श्रेणेरसख्येयतमे भागे यावन्त-प्रदेशास्तावन्तो मिथ्यादृष्टिनारका भवति, अत्र च द्वितीयपृथिव्या ये श्रेण्यसख्येयभागवर्त्तिनो नारकास्तेभ्यस्तृतीयपृथ्वी-

नारकाः श्रेण्यसंख्येयभागवत्तित्वे तुल्येऽप्यसंख्याततमे भागे द्रष्टव्याः, असंख्यातस्यासंख्यातभेदत्वाद्, एवं तृतीयपृथ्वीनारकेभ्योऽपि चतुर्थपृथ्वीनारका असंख्याततमे भागे एव यावत् षष्ठपृथ्वीनारकेभ्यः सप्तमपृथ्वीनारका असंख्याततमे भागे वर्चन्त इति । असंक्षिनो हि मत्स्यादयः प्रथमपृथिव्यामेवोत्पद्यन्ते न परत इति तस्यामेव नारकप्राचुर्यं, संक्षिनोऽपि बहुवहुतरवहुतमादि-संक्षेशुक्ता द्वितीयादिनारकपृथिव्युत्पादयोग्याः क्रमेण हीना इति तासु क्रमशो नारकहीनता भावनीयेत्युक्तं मिथ्यादृष्टिनारक-प्रमाणं, सास्वादनाः सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च सप्तस्वपि पृथ्वीषु कदाचिद् भवन्ति कदाचित्तु न भवन्ति, यदि भवन्ति तदा चतसृष्वपि केचिद् बोद्धव्याः, अविरतसम्यग्दृष्टयस्तु सप्तस्वपि पृथ्वीषु प्रत्येकमुत्कृष्टतः प्रोक्तास्तदनुसारतोऽत्राप्येकस्यां नरकगतौ स्वल्पतरा-पल्योपमासंख्येयभागवार्त्तिनोऽस्मी सामान्येन चतसृष्वपि गतपु पूर्वं निर्णीताः, सर्वदेवाव्यवच्छिन्नाः प्राप्यन्ते, असंख्यातं च क्षेत्र-तादयस्तु नरकगतौ न सम्भवन्त्येवेति प्रागेव निर्णीतमिति गाथार्थः ॥ १४९ ॥ अथ चतुर्दशजीवसमासगतमिथ्यादृष्ट्यादि-जीवद्रव्याणामेव तिर्यग्गतिविशेषितं प्रमाणमाह—

तिरिया हुंति अणंता पयरं पंचिदिया अवहरंति । देवावहारकाला असंखगुणहीण कालेणं ॥ १५० ॥
मिथ्यादृष्टय इति पूर्वगाथासूत्रादधिकृतं वर्त्तते, ततश्च मिथ्यादृष्टयस्तिर्यचः सामान्येनैकेन्द्रियादयोऽनन्ता भवन्ति, विशेष-चिन्तायां तु क्रियमाणयां पर्याप्तापर्याप्तस्वरूपाः सामान्येन पंचेन्द्रियतिर्यञ्चो मिथ्यादृष्टयः संवर्त्तितघनीकृतस्यासंख्येयप्रतरा-

त्मकस्य लोकस्य सम्यन्धिन सप्तरज्जायामीवक्कम्भ एकप्रदेशमात्रपिण्डं सर्वात्मना त्वसख्येयनम प्रदेशप्रमाणं उपर्युपरिव्यव-
स्थापितप्रभूतमण्डकाना मध्यादेकमण्डकमिव प्रतरमपहरन्ति, कियता कालेनेत्याह—देवापहारकालादसख्येयगुणहीनेन कालेन,
इदमत्र हृदय—एते पचेन्द्रियतिर्यच सामान्येन यथोक्तप्रतरासरेयभागोऽसख्येययोजनकोटीकोटियत्तिनीयु नम प्रदेशश्रेणियु
यावन्त. प्रदेशास्तत्प्रमाणा सिद्धान्तेक्षत्रत प्रतिपादिता, कालतस्त्वसख्येयोरत्सीप्यपवसर्पिणीसमयराशितुल्या, उक्त च- 'पचेदिय-
तिरिक्तरज्जाणिया ण भते! केवइया पण्णाचा?, गोयमा! असखेज्जाहिं उस्सप्यिणीओसप्यिणीहिं अवहीरत्ति, अवहीरत्ति,
सेत्तओ असखेज्जाओ सेढीओ पयरस्तासखेज्जइमागो, तासिण सेढीण विक्खमद्धइ असखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ ”
इत्यादि, अत प्रतरासख्येयभागवर्च्यसख्येययोजनकोटीकाटिगतनम.श्रेणिश्रितपदेशराशितुल्या. सामान्येन पचेन्द्रियतिर्यचो
जीवा इत्युक्त भवति, एते च सर्वे प्रतिसमय प्रत्येकमेकैक प्रदेश गृह्णन्तो देवापहारकालादसख्येयगुणहीनेन कालेन सर्वे
प्रतरमपहरन्ति, देवा हि सर्वेऽपि पचेन्द्रियतिर्यग्भ्योऽसख्येयगुणहीना, पचेन्द्रियतिर्यचस्तु तेभ्योऽसख्येयगुणा प्रज्ञापनामहा
दण्डके निर्दिष्टा, ततश्च सर्वेऽपि देवा प्रतिसमय प्रत्येकमेकैक प्रदेश गृह्णन्त पचेन्द्रियतिर्यग्भ्योऽसख्येयगुणहीनत्वेन स्वल्पा इति
पचेन्द्रियतिर्यगपहारकालादसख्येयगुणेन कालेन सर्वे प्रतरमपहरन्ति, पचेन्द्रियतिर्यचस्तु देवेभ्योऽसख्येयगुणत्वेन बहव इति
देवापहारकालात् सामर्थ्यत एवासख्यातगुणहीनतायुक्तेन स्वल्पेनैव कालेन सर्वे प्रतरमित्थमपहरति, अगुलासख्येयभागरूप
तु प्रतरमण्ड यदि प्रत्येक सर्वेऽपि गृह्णन्ति तदा सर्वेऽपि पचेन्द्रियतिर्यच एकहेल्येव समं प्रतरमपहरन्तीति द्रष्टव्यमिति गाथार्थ
॥ १५१ ॥ अथ मिथ्यादृष्टितिरश्चामेव वैकियलब्धिमता प्रमाणमाह—

पढमंगुलमूलस्सासंखतमो स्रहसेडिआयामो । उत्तरविडव्वियाणं पज्जत्तयसन्नित्तिरियाणं ॥ १५२ ॥
 किमित्थाह- ' पढमंगुले ' त्यादि, एते हि तावत् पर्याप्तसंज्ञिनां पर्याप्तगर्भजानां पंचेन्द्रियतिरिक्त्वा वैकियलब्धिमतामेतत् प्रमाणं भवति,
 समयराशिदुल्याः क्षेत्रतस्तु प्रतरासंख्येयभागवत्यसंख्येयश्रेणीनां यः प्रदेशराशिस्तत्समानाः सिद्धान्ते प्रतिपादिताः, यदाह-

“ पंचिदियतिरिक्खलजोणियाणं भंते ! केवतिया वेडव्वियसरीरा पणत्ता ? गोयमा ! असंखेज्जा कालओ असंखिज्जाहिं ओसप्पिणी-
 उस्सप्पिणीहिं अचहीरंति, खेत्तओ पयरस्स असंखेज्जइभागो असंखेज्जाओ सेढीओ ” ति, आह-ननु प्रतरासंख्येयभागे असंख्येयाः
 श्रेणयोऽसंख्यातयोजनकोटीकोटीगता अपि भवन्ति तत् किं तावद्विस्तरा अपि ता इह गृह्यन्ते उतान्यथेत्याशंक्व्यागमेऽपि
 “ असंखेज्जाओ सेढीओ ” इत्यस्यानन्तरमुक्तम्-“ तासिणं सेढीणं विक्खंभद्धई अंगुलपढमवग्गमूलस्स असंखेज्जइभागो
 तासामसंख्यातश्रेणीनां विक्कम्भद्धचित्तिर्यग्विस्तारिणी प्रदेशपंक्तिरिति हृदयं, सा ज्ञेयेति वाक्यशेषः, कियतीत्याह- ' अंगुलपढमे-
 त्यादि, एतत्संवादकं चेह गाथायां सूत्रकारेणोक्तं ' पढमंगुले ' त्यादि, तस्मादयमर्थः- ' अंगुलस्य ' अंगुलप्रमाणस्य प्रतर-
 क्षेत्रस्य यन्मूल-वर्गमूलं तदंगुलमूलं प्रथमं च तदंगुलमूलं च प्रथमांगुलमूलस्यासंख्येयतमो यो भागस्तत्प्रमाणा
 सूचिरिह श्रेणीनामायामो-विस्तरौ बोद्धव्यः, इदमत्र तात्पर्य-अंगुलप्रमाणे प्रतरक्षेत्रे यः श्रेणिराशिस्तत्र किलासंख्येयानि वर्गमूला-
 न्युचिष्ठान्ति, तेषु मध्ये प्रथमे वर्गमूले याः श्रेणयस्तासामसंख्येयतमे भागे यावत्यः श्रेणयस्तत्प्रमाणा सूचिः श्रेणीनां विस्तराऽत्र

गृह्यते, तत्र चागुलप्रमाणेऽपि प्रतरक्षेत्रेऽसख्येया श्रेणयो भवन्ति, प्रथमवर्गमूलमपि च तासामसरयेयश्रेण्यात्मक, तदसख्येयभागेऽपि चासरयेया श्रेणय, तासु च मध्ये एकैकाऽपि श्रेणिरसख्येयप्रदेशात्मकैव, अतः सर्वास्वख्येयासु येऽसख्येयाताः प्रदेशास्तावत्प्रमाणा उत्तरवैक्रियद्युरीरलब्धिसम्पन्नाः पर्याप्तसङ्घिपचेन्द्रियतिर्यचोऽसख्येयेषु द्वीपादिषु गजमतस्यहसादयो भवन्तीति प्रतिपत्तव्यम्, अत्र विनेयजनानुग्रहार्थं कल्पनया कश्चिद्भावाय कथ्यते, तत्रागुलप्रमाणे प्रतरक्षेत्रेऽसख्येयश्रेण्यात्मकेऽपि पचपष्टि सहस्राणि पच शतानि षट्त्रिंशदधिकानि श्रेणीना कल्प्यन्ते, तद्यथा-६५५३६, अस्य राशेः प्रथम वर्गमूलं षट्पचाशदधिके द्वे शतेः२५६ द्वितीय तु षोडश १६ तृतीय चत्वार ४ चतुर्थ द्वौ २ एतानि सद्भाषतोऽसख्येयानि प्रत्येक चासख्येयश्रेण्यात्मकानि ज्ञातव्यानि, तत्र षट्पचाशद-धिकशतद्वयलक्षणस्य प्रथमवर्गमूलस्यासरयेयत्वे भागे द्वान्त्रिंशच्छ्रेणय कल्प्यन्ते, ताश्च प्रत्येक सद्भाषतोऽसख्येयप्रदेशात्मिका अप्यसत्कल्पनया दशप्रदेशात्मिका परिभाषनीया, ततो विशत्यधिकशतत्रयप्रमाणा पर्याप्तसङ्घिपचेन्द्रियतिर्यचो वैक्रियलब्धि-मन्तो विज्ञेया, सद्भाषतस्त्वसख्येया । अपर्याप्तानामसङ्घिना च वैक्रियलब्धिर्न भवत्येवेति पर्याप्तसङ्घिविशेषणमिति गाथार्थे ॥ १५२ ॥ तदेव मिथ्यादृशामेकेन्द्रयादिस्वरूपाणां सामान्येन तिरश्चा प्रथम प्रमाणमुक्त, तत पर्याप्तापर्याप्तस्वरूपाणा सामान्येन पचेन्द्रियतिरथा ततोऽप्युत्तरवैक्रियलब्धिमत्पचेन्द्रियतिरथा, साम्प्रत पुः पूर्वोक्तपर्याप्तापर्याप्तपचेन्द्रियतिर्यग्भ्यो निर्द्धार्य विशेषतः पर्याप्तानामेव स्त्रीपुनपुसकस्वरूपाणा पचेन्द्रियतिरथां प्रमाणमाह—

सखेज्जहीणनालिण होइ पञ्जत्तरियअवहारो । सखेज्जगुणेण तओ कालेण तिरिखअवहारो ॥१५३॥

प्रतिसमयं प्रत्येकमेकैकं श्रदेशमपहरन्तो यावता कालेन देवाः प्रतरमपहरन्ति ततः कालात् संख्येयगुणहीनेन कालेन पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिरश्चां प्रतरापहारो भवति, भावना चेह सामान्येन पूर्वोक्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्देव कार्या, नवरमयं विशेषः- सामान्येन पर्याप्तापर्याप्तस्वरूपाः पञ्चेन्द्रियतिर्यश्चो देवेभ्योऽसंख्यातगुणा इति देवापहारकालात्तदपहारकालोऽसंख्येयगुणहीनः पूर्व-मुक्तः, इह तु पर्याप्ताः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चः किल देवेभ्यः संख्यातगुणा एवेति देवापहारकालात् तदपहारकालः संख्यातगुणेनैव हीनो न पुनरसंख्यातगुणेनेति तावत् प्रस्तुतग्रन्थाभिप्रायः, प्रज्ञापनाऽभिप्रायतस्तु पर्याप्ता अपि पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो देवेभ्योऽसंख्यात-गुणा एवेति देवापहारकालादेतदपहारकालोऽप्यसंख्येयगुणेनैव हीनो न संख्येयगुणेनेति ज्ञायते, तथा हि ब्रुहुषु स्थानेष्वत्रैव प्रकरणेऽन्यत्रापि चातीवोपयोगित्वात् प्रज्ञापनाऽभिहितो महादण्डकपाठ एव लिख्यते, तद्यथा—“अह भंते ! सब्वजीवऽप्पवहु-महादण्डयं कित्तइस्सामि, सब्वत्थोवा गब्भवकंति यमणुस्सा, मणुस्सीओ संखेज्जगुणाओ, वायरेतेउकाइया पज्जत्तया असंखेज्जगुणा, अणुचरोववाइया देवा असंखेज्जगुणा, उवरिमगेवेज्जगा देवा संखेज्जगुणा, मज्झिमगेवेज्जगा देवा संखेज्जगुणा, हिट्ठिमगेवेज्जगा देवा संखेज्जगुणा, अब्बुए कप्पे देवा संखेज्जगुणा, आरणे कप्पे देवा संखेज्जगुणा, पाणए कप्पे देवा संखेज्जगुणा, आणए कप्पे देवा संखेज्जगुणा, अहे सत्तमाए पुढवीए नेरइया असंखेज्जगुणा, छट्ठाए तमाए पुढवीए नेरइया असंखेज्जगुणा, सहस्सारे कप्पे देवा असंखेज्जगुणा, महासुक्के कप्पे देवा असंखेज्जगुणा, पंचमाए धूमप्पभाए पुढवीए नेरइया असंखेज्जगुणा, लंतए कप्पे देवा असंखेज्जगुणा, चउत्थीए पंकप्पभाए पुढवीए नेरइया असंखेज्जगुणा, वंभलोए कप्पे देवा असंखेज्जगुणा, तच्चाए वालुयप्पभाए पुढवीए नेरइया असंखेज्जगुणा, माहिंदे कप्पे देवा असंखेज्जगुणा, सणंकुमारे कप्पे देवा असंखेज्जगुणा, दोच्चाए

वाउकाइया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, सुहुमतेउकाइया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, सुहुमपुढविकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमआउकाइया अपज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमवाउकाइया अपज्जत्तगा संखेज्जगुणा, सुहुमपुढविकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमआउकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमवाउकाइया पज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमनिगोयअपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, सुहुमनिओया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा, अभवसिद्धिया अणंतगुणा, परिवडियसम्महिड्डी अणंतगुणा सिद्धा अणंतगुणा, वायरवणस्सइकाइया पज्जत्तगा अणंतगुणा, वायरपज्जत्तगा विसेसाहिया, वायरवणस्सइकाइया अपज्जत्तया असंखेज्जगुणा, वायरा अपज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमवणप्फइकाइया अपज्जत्तगा असंखेज्जगुणा, सुहुमअपज्जत्तया विसेसाहिया, सुहुमवणस्सइकाइया पज्जत्तगा संखेज्जगुणा, सुहुमपज्जत्तगा विसेसाहिया, सुहुमा विसेसाहिया, [तिरिक्खजोणिया विसेसाहिया,] भवसिद्धिया विसेसाहिया, निगोयजीवा विसेसाहिया, वणप्फइजीवा विसेसाहिया, एगंदिया विसेसाहिया, निगोयजीवा विसेसाहिया, वणप्फइजीवा विसेसाहिया, एगंदिया विसेसाहिया, तिरिक्खजोणिया विसेसाहिया, मिच्छदिट्ठी विसेसाहिया, अवरया विसेसाहिया, सकसाई विसेसाहिया, छउमत्था विसेसाहिया, सजोगी विसेसाहिया, संसारत्था विसेसाहिया सब्बजीवा विसेसाहियत्ति । ” तदेवमत्र प्रज्ञापनामहादण्डके ये नपुंसकखचरपञ्चेन्द्रियतिर्यगादिराशयो ज्योतिष्कर्षन्तदेवभ्योऽसंख्येयगुणादिस्वरूपा उक्ताः तेषामपि राशीनामुपर्येवाग्रतः पर्यासाः पंचेन्द्रिया विशेषाधिकत्वेन पठिता इति कथं पर्यासाः पंचेन्द्रियतिर्यचो देवभ्योऽसंख्येयगुणा न भवेयुः? । अथ महादण्डके पर्यासपञ्चेन्द्रियग्रहणेन चतुर्गितिका अपि सामान्यतः पर्यासपञ्चेन्द्रिया गृहीता इति बहुत्वाद्देवभ्यस्ते युज्यन्त एवासंख्यातगुणाः, नतु प्रस्तुतग्रन्थगाथोक्ताः पर्यासपञ्चेन्द्रिय-

तिर्यञ्च, तेषा तिर्यग्गतिलक्षणकगतिविषयत्वेन स्तोत्रकत्वादिति चेत्तदयुक्त, यतो महादण्डके सामान्यपर्याप्तपञ्चेन्द्रियग्रहेऽपि पर्याप्त-
पञ्चेन्द्रियास्तिर्यञ्च एवावाशिष्यन्ते, नारकमनुष्यपञ्चेन्द्रिया हि स्वल्पत्वेन ज्योतिष्कदेवादित्योऽप्यधस्ताद् दूरैः सख्येयभागवृत्ति-
त्वेनाधीता इति तैर्गृहीतरूप्यत्र न किञ्चिद् वर्द्धते, तस्मात् पर्याप्तचतुरिन्दियेभ्योऽपि विशेषाधिकत्वभणनानादिहापि पर्याप्तपञ्चेन्द्रिया-
स्तिर्यञ्च एव परमार्थतो विवक्षिता इति, अत पर्याप्तानामपि पञ्चेन्द्रियतिरथा प्रज्ञापनाऽभिप्रायतो देवेभ्योऽसख्येयगुणताऽवग-
म्यते, तथा च सति देवप्रतरापहारकालात्तेषामपि तदपहारकाल पूर्ववदसख्येयगुणहीन एव युज्यते, नतु सरयेयगुणेन हीन इति
तावद्वयमवगच्छाम, सुधीभि पुनर्यदि घटते तदाऽन्यथाऽप्यविरोधेन गमनीयमित्यल प्रसङ्गेन, तदेवमभिहित विशेषत पर्याप्ताना-
मपि पञ्चेन्द्रियतिरथा प्रमाणम्, अथोत्तराद्धनैतेषामपि मध्यान्निर्द्विर्चि तिर्यग्योपिता प्रमाणमाह—‘सखेज्जगुणेण तओ’ इत्यादि,
ततो देवसम्बन्धिन प्रतरापहारकालात् सख्यातगुणेन कालेन तिरश्चीना प्रतरस्थापहारो मन्तव्य, सवदति चेद महादण्डकेन, यतस्तत्र
व्यन्तरादिदेवेभ्योऽधस्तात् सख्यातभागवृत्तित्वेन तिरश्चयोऽधीता, व्यन्तरादिदेवास्तु ताम्य सख्यातगुणा पठिता इति, अतो
बहुत्वादमी तिरश्चीप्रतरापहारकालात् सख्यातगुणहीनेनापि कालेन प्रागभिहितनीत्या प्रतरमपहरन्ति, तिरश्चयो देवेभ्य सरया-
तगुणहीनत्वात् स्वल्पा इति तदपहारकालात् सख्यातगुणेन कालेन प्रतरमपहरन्तीति युक्तियुक्तमेवेति, एतच्च सर्वं तिर्यग्गतौ
मिथ्यादृशा प्रमाणमुक्त, सास्वादनमिश्राविरतदेशविरताना तु सामान्येन गतिचतुष्टयमगीकृत्यौधिक यत्प्रमाणमुक्त तदनुसारेण
विभागतोऽत्राप्यभ्यूह किञ्चित् स्वयमेव बोद्धव्यम्, प्रमत्तादयस्तु तिर्यग्गतौ न सम्भवन्तीति प्रागेव निर्णोतमिति गाथार्थ ॥१५३॥

तदेवं तिर्यग्गतौ सामान्येन तिरश्चां प्रमाणमुक्तम्, ततः सामान्यतो विशेषतश्च पंचेन्द्रियतिरश्चां पृथिव्यादीनां तु प्रमाणं विशेषतो भणनीयमप्युल्लेख्य पंचेन्द्रियसामान्यान्मनुष्यगतौ मनुष्याणां तावत् प्रमाणमाह—
संखेज्जा पज्जत्ता मणुयाऽपज्जत्तया सिया नत्थि । उक्कोसेण जह भवे सेहीएँ असंखभागो उ ॥ १५४ ॥

मनुष्यास्तावद् द्विविधाः-स्त्रीगर्भसंभूता गर्भजाः, मनुष्यवातपित्तादिजन्मानो विस्तरेण पूर्वाभिहितस्वरूपाः सम्मूर्च्छजाश्च, तत्र गर्भजाः पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च भवन्ति, स्त्रीगर्भसंभूता गर्भजाः, मनुष्यवातपित्तादिजन्मानो विस्तरेण पूर्वाभिहितस्वरूपाः सम्मूर्च्छजाश्च, तत्र क्तम्, तदिह पर्याप्ताश्च भवन्ति, सम्मूर्च्छजास्वन्तर्मुहूर्त्तयुगोऽपर्याप्ता एव त्रियन्ते, अतस्ते पर्याप्ता न भवन्त्येवेत्यपि प्रागेवो-स्वीकृता बोद्धव्याः, तत्र चैवं सति ये गर्भजाः पर्याप्तास्तावत्ते ध्रुवराशित्वात् सर्वदेव संखेया भवन्ति, ननु संख्यातं संख्यातभेदेमेव भवति, तदिह कतमेन संख्यातेन संख्याता एते मन्तव्याः?, अत्रोच्यते, पृष्ठवर्गे पञ्चमवर्गेण गुणिते यत् संख्यातं भवति तत्प्रमाणा-एवामी समाधिगन्तव्याः, अथ वर्ग इति किमुच्यते? किंस्वरूपश्चासौ पंचमः कथंभूतश्च पृष्ठ इति?, अत्राभिधीयते, यत्र विवक्षितः कश्चिद्राशिस्तेनैव राशिना गुण्यते स तावद् वर्ग इत्युच्यते, तत्रैकस्य वर्ग एक एव भवति, अतो वृद्धिरहितत्वादेव वर्ग एव न गण्यते, इयोस्तु वर्गश्चत्वारो भवन्तीत्येव प्रथमो वर्गः ४, चतुर्णां तु वर्गः षोडशेति द्वितीयो वर्गः १६, षोडशानां तु वर्गो द्वे शते पञ्-पंचाशदधिके इति तृतीयो वर्गः २५६, अस्य तु राशेर्वर्गः पंचपष्टिः सहस्राणि पंच शतानि षड्विंशदधिकानीति चतुर्थो वर्गः ६५५३६, अस्य च राशेर्वर्गः सार्द्धगाथया प्रोच्यते, तद्यथा—“ चत्वारि य कोडिसया अउणत्तीसं च होंति कोडीओ । अउणावमं

लक्ष्मा सचष्टि चैन य महस्सा ॥ १ ॥ दो य सया छण्णउया पचम वग्गो इमो विणिदिट्ठो ” अङ्कतोऽप्येप दवर्यते ४२९४९६-
७२९६, अस्यापि राशेर्गाथात्रयेण वर्ग प्रतिपाद्यते, तद्यथा—“ लक्ष्म कोडाकोडी णय चउरासीई भवे सहस्साइ । चत्तारि य
सचट्ठा हुति मया कोडिकोडीण ॥ १ ॥ चोयाल लक्ष्माइ कोडीण सत्त चैव य सहस्सा । तिन्नि य सया य सयरा कोडीण हुति
नायज्जा ॥ २ ॥ पचाणउइ लक्ष्मा एगावन्न भवे सहस्साइ । छस्सोलसोत्तरसया एसो छट्ठो हवइ वग्गो ॥ ३ ॥ ” अङ्कतोऽपि
दर्यते १८४४६७४४०३७०९५५१६१६, तदय पटुवर्गे पूर्वोक्तेन पञ्चमवर्गेण गुण्यते, तथा च सति या सलया भवति तस्या
जघन्यतोऽपि पर्याप्तगर्भजमनुष्या वर्तन्ते, सा चैव सलया-७९२२८१६२५१४२६४३३५०३३६, अय च राशि
कोटीकोट्यादिप्रकारेण केनाप्यभिधातु न शक्यते, अत पर्यन्तादारम्याङ्कसगहमान गाथाद्वयेनाभिधीयते, तद्यथा—छ तिन्नि २
सुन पचेन य नव य तिन्नि चत्तारि । पचेन’ तिन्नि नव पच सत्त तिण्णेव तिण्णेव ॥ १ ॥ चउ छट्ठो चउ एक्को पण दो छकेकगो
य अट्टेव । दो दो नव सत्तेव य अक्कट्ठाणा इगुणतीस ॥ २ ॥ तदेव यथोक्तेकोनिप्रशदङ्कस्थानलक्षणेन सलयातेन सलयाता
जघन्यतोऽपि पर्याप्ता गर्भजमनुष्या भवन्तीति स्थित, ‘ अपज्जत्तया सिय नत्थिय ’ ति, ये तु मनुष्या गर्भजा अप्यपर्याप्तका-
सम्पूर्च्छजलक्षणाथ येऽपर्याप्तकास्ते उभयेऽपि कदाचिद्भवन्ति स्यात्कदाचित्तु न भवन्त्येव, जघन्यत समयस्योत्कृष्टतस्तु द्वादश-
मुहूर्ताना गर्भजमनुष्योत्पत्तिविरहकालस्यागमे प्रतिपादितत्वात्, सम्पूर्च्छजमनुष्योत्पादविरहकालस्यापि जघन्यत समयस्योत्कृष्टत
श्रुतिशक्तिमुहूर्ताना तत्रवामिहितत्वात्, पूर्वोपपन्नाना चातमुहूर्तानुष्कृतेनैव तत्पर्यन्ते सर्वेषा निर्लेपनादिति, तस्माद् द्वयेऽप्यमी
अश्रुत्वत्वात् कदाचिद्भवति कदाचित्तु न भवन्ति, यदि पुनर्भवेद्यु तदा एतेऽपर्याप्ता पूर्वोक्ताथ पर्याप्ताः सर्वेऽपि समुदिता मनुष्या

उत्कृष्टतः श्रेण्यसङ्ख्येयभागप्रमाणा भवन्ति, संवर्तितघनीकृतलोकस्यैकस्याः श्रेणोः प्रदेशपंक्तेरसंख्येयतमे भागे यावन्तः प्रदेशास्तावत्-
प्रमाणाः सर्वेऽपि मनुष्या उत्कृष्टपदे भवन्तीत्यर्थे इति गार्थार्थः ॥ १५३ ॥ तदेवमेकश्रेण्यसंख्येयतमभागप्रदेशराशिप्रमाणत्वेन
उक्तोसंगं मणुया सेढिं च हरंति रूपपक्वित्ता—

चकारः पक्षान्तरहचकः, स चेत्थं योज्यतेन केवलं श्रेण्यसंख्येयभागप्रदेशराशिप्रमाणाः समस्तमनुष्याः, किन्तु श्रेणिं च-
प्रदेशपंक्तिरूपां सर्वां तेऽपहरन्ति, कथंभूताः सन्त इत्याह—रूपस्य—एकमनुष्यलक्षणस्य उत्कृष्टपदप्राप्तेष्वपि तेष्वविद्यमानस्य
बुद्धिविकल्पनया प्रक्षिप्त-प्रक्षेपो येषु ते रूपप्रक्षिप्ताः, असत्कल्पनया प्रक्षिप्तकमनुष्यरूपाः सन्त इत्यर्थः, किं प्रत्येकमेकप्रदेशापहारेण
ते श्रेणिमपहरन्ति?, नेत्याह—‘अंगुलपढमये’ त्यादि, तस्याः श्रेणेरंगुलप्रमाणे क्षेत्रे प्रथमकं वर्गमूलं गृह्यते, ततोऽपि पूर्वोक्त-
युक्त्या द्वितीयं पुनस्तृतीयमिति, तत्रांगुलप्रमाणश्रेणिक्षेत्रस्य प्रथमकं यद्द्वर्गमूलं तस्य ‘तियवर्गमूल’ चि तृतीयवर्गमूलेन यः
संवर्गो-गुणनं तेन हेतुभूतेन यः प्रतिनियतो भागः-श्रेणिलखण्डरूपस्तस्मात्-तमाश्रित्य ते सर्वा श्रेणिमपहरन्तीत्यर्थः, इदमुक्तं भवति-
अंगुलप्रथमवर्गमूलप्रदेशराशौ तृतीयवर्गमूलप्रदेशराशिना गुणिते यः प्रदेशराशिर्भवति तत्प्रमाणं क्षेत्रखण्डं यद्येकैको मनुष्यः
श्रेणर्मध्यादपहरति तदोत्कृष्टपदवर्तिभिः सर्वैरेव मनुष्यैर्युगपदेव सैका लोकप्रदेशश्रेणिः सर्वाऽप्यपहियते यद्येकं मनुष्यरूपं
मनुष्यराशौ क्षिप्यते, तच्च नास्ति, उत्कृष्टतोऽपि तेनैकरूपेणोपनस्वरूपाणामेव मनुष्याणां परमगुरुभिर्दृष्टत्वाद्, एवं च सति

ययोक्तप्रमाणानि क्षेत्रखण्डान्येकस्या लोकप्रदेशश्रेणीं यावन्ति भवन्ति तावन्तो रूपे प्रक्षिप्ते उरुच्छ्रुतौ मनुष्या सर्वेऽपि भवन्तीति सामर्थ्यादुक्तं भवति, इत्थं च पूर्वगाथोक्तं श्रेण्यसत्येयभागवर्तित्वं न विरुध्यत एव, एकैको हि मनुष्य स्वापहृतयथोक्तक्षेत्रखण्डप्रदेशानामसत्येयभागे वर्तते, अतः समस्तप्रस्तुतक्षेत्रखण्डात्मिकाया सर्वस्या श्रेणे सर्वेऽपि मनुष्या असख्येयभागे वर्तन्त इति प्रतीतमेवेत्यल विस्तरेण, तदेव जयन्त्यत उरुच्छ्रुतथोक्तं मनुष्यपंचेन्द्रियप्रमाणं, इह च मनुष्यगतौ मिथ्यादृष्ट्यादयोऽयोगिपर्यन्ताश्चतुर्दशापि जीवसमाप्ता सम्भवन्ति, तत्र सम्मूर्च्छजमनुष्यास्तावत् सर्वेऽपि मिथ्यादृष्टयो, गर्भजा अपि बहवो मिथ्यादृष्टय एव, शेषेषु तु तेषु सास्वादानादयोऽयोगिपर्यन्ता अधोक्तप्रमाणाद्यनुसारेण स्वयमेव परिभावनीया इति गाथार्थः ॥ १५४ ॥ साम्प्रत पंचेन्द्रियप्रक्रमत एव देवगतौ भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्काणामेकगाथैव प्रमाणमभिधित्सुराह—

सेढीओ असखेज्जा भवणे वणजोइसाण पयरस्स । सखेज्जजोयणगुलदोसयच्छप्पन्नपलिभागो ॥ १५५ ॥

‘ सेढीओ असखेज्जा भवणे ’ ति विभक्तिव्यत्ययादेकदेशेन च समुदायस्य गम्यमानत्वाद्भवन्पतयो देवा प्रतरासख्येयभागवर्तिनीषु श्रेणिषु यावन्त प्रदेशास्तत्प्रमाणा भवन्ति, तासां च श्रेणीना विस्तरमान पुरस्ताद् वक्ष्यते, ‘ वण जोइसाण ’ ति, व्यन्तराणा ज्योतिष्काणा च यथासख्य सख्येययोजनप्रमाणा एकप्रादेशिकी पक्ति पद्मपचाशदधिकगुलशतद्वयप्रमाणा चैकप्रादेशिकी पक्ति प्रतरस्य पूर्वोक्तस्वरूपस्य प्रतिभागो भागहारो द्रष्टव्यः, इदमुक्तं भवति—सख्येययोजनप्रमाणायाभिकप्रादेशिक्या पक्ती यावन्तो नभःप्रदेशा भवन्ति तैः सद्य प्रतरप्रदेशराशेर्भागो हियते, अमुना च भागहारेण यान्तप्रमाण प्रतरक्षे-

त्रखण्डं लभ्यते तत्र ये नमःप्रदेशस्तावत्प्रमाणाः सर्वेऽपि व्यन्तरा देवा भवन्तीति, अथवा यथोक्तभागहारप्रमाणं प्रतरक्षेत्रखण्डं यद्येकैको व्यन्तरदेवोऽपहरति तदा सर्वोऽपि प्रतरस्तैर्व्यन्तरदेवैरेकहेलयैवापहियते इत्येक एवार्थः । तथा पट्टपञ्चाशदधि- काङ्गुलशतद्वयप्रमाणायामेकप्रादेशिक्यां पङ्क्तौ यावन्तो नमःप्रदेशा भवन्ति तैः सर्वैः प्रतरप्रदेशराशेर्भागो हियते, अनेन च भागहारण यावत्प्रमाणं प्रतरक्षेत्रखण्डं लभ्यते तत्र ये नमःप्रदेशस्तावत्प्रमाणाः सर्वेऽपि ज्योतिष्कदेवा भवन्ति, अथवा यथोक्त- एवार्थः, ज्योतिष्कदेवाश्च व्यन्तरेभ्यः सङ्ख्यातगुणा महादण्डके पठिता इति इह व्यन्तरेभ्यः सङ्ख्येयगुणहीनः प्रतरप्रतिभागस्ते- पाशुक्त इति गार्थार्थः ॥ १५५ ॥ अथ देवगतावेव वैमानिकानां प्रमाणमाह-

‘शक्रः’ सौधर्मेन्द्रस्तदुपलक्षितश्चेह सौधर्मदेवलोक एव गृह्यते, ततश्च सौधर्मे कल्पे सर्वेऽपि देवाः पूर्वोक्तस्वरूपस्य घनीकृत-

लोकप्रतरस्यासङ्ख्येयाः श्रेणयो भवन्ति, प्रतरासङ्ख्येयभागवर्तिनीष्वसङ्ख्येयासु श्रेणिषु यावन्तः क्षेत्रप्रदेशास्तत्प्रमाणाः सौधर्म- देवलोकै सर्वेऽपि देवा भवन्तीत्यर्थः, ईशानदेवलोकैऽपि देवानां प्रमाणमित्थमेव प्रतरासङ्ख्येयभागवर्त्यसङ्ख्येयश्रेणिप्रदेशराशितुल्य-

त्वेन वक्तव्यम्, केवलं सौधर्मदेवेभ्य एते सङ्ख्येयगुणहीनाः, एतेभ्यस्तु सौधर्मदेवाः सङ्ख्येयगुणा इति द्रष्टव्यम्, इत्थमेव महादण्डके पठितत्वादिति । ‘उचरिं असंखभागो उ’ त्ति सौधर्मेशानाभ्यामुपरिष्टान् सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तकमहाशुकसहस्रार-

लोकाः सौधर्मेशानाभ्यामुपरिष्टान् सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तकमहाशुकसहस्रार-

उ पङ्क्तु क्त । गु घनसम्यचरुस्त्री कुरल्ले
देवाः सर्वदेव आप्यन्त इत्यर्थः
परितनयेति

लक्षणेणु पन्तु देवलोकेषु धनसमचतुरस्रीकृतलोकस्यैकस्या प्रदेशश्रेणेरसङ्ख्येयतेमे भागे यावन्त प्रदेशास्तत्प्रगाणा. प्रत्येक देवा सर्वदेव प्राप्यन्त इत्यर्थः, परस्परमल्पबहुत्व महादण्डकोक्तमवगन्तव्यम् । आनतप्राणतारणाच्युतेदवलोकषु अधस्तनमध्यमोपरितनयैवेयकेषु अनुत्तरविमानेषु च प्रत्येक धेनपल्योपमासङ्ख्येयभागे यावन्तः प्रदेशास्तावन्तो देवाः सर्वदेव लभ्यन्ते, परस्पराल्पबहुत्व तु महादण्डकोक्तमेवेति गार्थार्थ ॥ १५६ ॥ अत्रान्तरे आह कश्चित्-ननु भवनपतयो रत्नप्रभापृथ्वीनारका सौधर्मेशानदेवाश्च प्रतरासङ्ख्येयभागवर्चस्यश्रेणिप्रदेशरशिप्रमाणत्वात्मकत्वेन सामान्यतः प्रागुक्ता भवद्भिः, पर ताः प्रतरासङ्ख्येयभागवर्चस्योऽसङ्ख्येयता श्रेणयोऽसख्येययोजनकोटिकोटिगता अपि भवन्ति, अत एतद्विस्तरा अपि तास्तत्र प्रहीतव्या उतान्यथेत्याशक्य भवनपत्यादिश्रेणीना प्रतिनियत विस्तरस्त्वचिमान दर्शयितुमाह--

सेढीसूहपमाण भवणे घम्मे तदेव सोहम्मे । अगुलपढम धियतियसमणतरवग्गमूलगुण ॥ १५७ ॥

ऊर्ध्वगामिन्यस्तावत् प्रतरे किल पूर्वोक्ता असख्येयाः श्रेणयो विवक्ष्यन्ते, तिर्यग्विस्तारिणी च तासां स्त्वचिरिहोच्यते, तत्र पूर्वोक्तानां श्रेणीनां सत्तरज्जुदीर्घाणां ऊर्ध्वगामिनीनां प्रदेशपक्तीनां तिर्यग्विस्तररूपा स्त्वचि श्रेणीस्त्वचिस्तस्या प्रमाण श्रेणीस्त्वचिप्रमाणः तद्व्यति कियदित्याह--'अगुले' त्यादि, केषां पुनरिदं श्रेणीस्त्वचिप्रमाणं भवतीत्याह-- 'भवणे' त्यादि, यथासख्य भवनपतीनां 'घर्मा' रत्नप्रभापृथ्वी तन्नाकाणां सौधर्मकल्पदेवानां चेत्यक्षरयोजना, भावार्थस्तूच्यते--समनन्तरवर्गमूलगुणित तावदिह सर्वत्र योज्यते, ततोऽङ्गुलप्रथमवर्गमूललक्षणेन समनन्तरवर्गमूलेन गुणित भवनपतीनां श्रेणिविस्तररूपा स्त्वचिर्भवति, तदपि

प्रथमवर्गमूलं द्वितीयवर्गमूलस्वरूपेण समनन्तरवर्गमूलेन गुणितं रत्नप्रभानारकाणां श्रेणिविस्तरात्मिका स्रचिर्भवति, इदमपि द्वितीय-
वर्गमूलं तृतीयवर्गमूलात्मकेन समनन्तरवर्गमूलेन गुणितं सौधर्मदेवानां श्रेणिविस्तरलक्षणा स्रचिर्भवति, इदमुक्तं भवति-प्रतरस्यांगुल-
प्रमाणं यत् क्षेत्रं तत् सद्भावतस्तावदसंख्याताः श्रेणयो भवन्ति, याश्च विनेयजनस्य सुखावगमार्थं पद्पञ्चाशदधिकशतद्वय-
प्रमाणाः परिकल्प्यन्ते, अस्य च राशेः प्रथमं द्वितीयं तृतीयं च वर्गमूलं गृह्यते, एतान्यपि च प्रत्येकमसंख्येयश्रेण्यात्मकान्येव,
तथापि पूर्वोक्तहेतौरेव प्रथमे वर्गमूले षोडश श्रेणयो द्वितीये चतस्रः तृतीये तु द्वे परिकल्प्यन्ते, एवं च सति सद्भावतोऽसंख्येयश्रेण्यात्मकं
कल्पनया तु पद्पञ्चाशदधिकश्रेणिकश्रेणिकप्रमाणं प्रतरक्षेत्रं सद्भावतोऽसंख्येयश्रेण्यात्मकेन कल्पनया तु षोडशश्रेणि-
स्वरूपेण प्रथमवर्गमूललक्षणेन समनन्तरवर्गमूलेन गुणितं सद्भावतोऽसंख्येयश्रेणिविस्तरात्मिका कल्पनया तु षण्णवत्यधिकश्रेणि-
सहस्रचतुष्टयविस्तारस्वरूपा भवनपतीनां विष्कम्भस्रचिर्भवति, अङ्कतोऽपि दृश्यते यथा ४०९६, एतावतीषु प्रतरश्रेणिषु यावन्त
आकाशप्रदेशास्तावन्तो भवनपतयो भवन्तीति भावार्थः, एवमुत्तरत्रापि भावार्थो वाच्य इति, यत् प्रथमं वर्गमूलं तद् द्वितीयवर्ग-
मूललक्षणेन समनन्तरवर्गमूलेन गुणितं रत्नप्रभानारकाणां विष्कम्भस्रचिर्भवति, इयमपि सद्भावतोऽसंख्येयश्रेण्यात्मिका कल्पनया तु
चतुःषष्टिश्रेण्यात्मिका भवति ६४, यत् पुनर्द्वितीयवर्गमूलं ततृतीयवर्गमूललक्षणेन समनन्तरवर्गमूलेन गुणितं सौधर्मदेवानां विष्कम्भ-
स्रचिर्भवति, इयमपि सद्भावतोऽसंख्येयश्रेण्यात्मिका कल्पनया त्वष्टश्रेण्यात्मिका सिद्धा भवतीत्येष तावत् प्रस्तुतग्रन्थगाथाभिप्रायः ।
अयं च प्रज्ञापनामहादण्डकानुयोगद्वारादिभिः सह विसंवदति, तथाहि—प्रज्ञापनामहादण्डके भवनपतिभ्यो रत्नप्रभानारका
असंख्यातगुणाः पठिताः, प्रस्तुतग्रन्थगाथायां तु रत्नप्रभाविष्कम्भस्रचिः सकाशाद्भवन्पतिभ्यो रत्नप्रभानारकाणां नृहत्त्वाभि-

वानाद्रत्नप्रमानारेक्यो भवनपतय एवासल्यातगुणा प्राप्ता इति व्यक्त वैसदृश्य, अत्रुयोगद्वारेण्वपि रत्नप्रमानारक्तसल्या-
विचारे--" तासि ण सेढीण विक्खमख्खे अगुलपढमवगगूल चीयवगममूलपइल्लम्भं " प्रत्युत्पन्नगुणित्तमित्यर्थः, इति वचनाद् भवत-
पतिसङ्ख्याविचारे च ' तासि णं सेढीणं विक्खमख्खे अगुलपढमवगगूलस्स अन्वसञ्जाभागे ' इति वचनाद्रत्नप्रमानारक्तविक्खम-
ख्खे भवनपतिविक्खमख्खचिरसङ्ख्याततमे भागे व्यक्तमेवाधीतेति प्रतीता प्रस्तुतग्रन्थेन सह विसदृशता, तस्मादिह ' घम्मे भवणे
तादेव सोहम्मे ' इति व्यत्ययपाठे कृते भवति कोऽपि कियानपि सवाद, परस्मैप्रतिषु क्वापि नैव दृश्यत इत्यलं विस्तरेणेति ।
अत्र चेशानदेवानां विक्खमख्खचिर्नामिहिता, किन्तैतम्य सौधर्मदेवा महादण्डके सल्यातगुणा पठिता, तदनुसारेण विक्खमख्खचि-
रपि स्वयमभ्युत्थेति गार्थाय ॥१५७॥ अथ शर्करप्रमादिपृथ्वीनारकाणा सनत्कुमारादिदेवानां च विशेषिततर प्रमाणमभिधित्सुराह-

भारस वस अडुव य मूलाइ छत्ति हुन्नि नरएरु । एकारस नव सत्त य पणग चउक्क च देवेसु ॥ १५८ ॥

एतद्वाथाव्याख्यामर्वाचीनीटीकाकार प्राह, तद्यथा- मूलटीकायां न व्याख्याता, अस्माक त्वयमर्थ प्रतिमासते-धनीकृत-
लोकस्यैकस्या प्रदेशश्रेण्यामसरयेयानि तावद्दर्गमूलान्युत्तिष्ठन्ति, तत्र द्वादशे श्रेणिवर्गमूले यावन्तो नभःप्रदेशस्तावन्त् सप्तम-
पृथिव्या नारका प्राप्यन्ते, षष्ठपृथिव्या तु दशमवर्गमूलप्रदेशप्रमाणा पञ्चमपृथिव्या त्वष्टमवर्गमूलप्रदेशप्रमाणाः चतुर्थे-
पृथिव्या तु षष्ठवर्गमूलप्रदेशप्रमाणा, तृतीयपृथिव्या तु तृतीयवर्गमूलप्रदेशप्रमाणा द्वितीयपृथिव्या तुन श्रेणिद्वितीयवर्गमूल-
प्रदेशराशिपरिमाणा नारका लभ्यन्त इति, प्रथमपृथ्वीनारकाणा तु ' सेढीणइपमाण भवणे घम्मे ' इत्यादौ विशेषिततरमपि

प्रमाणमन्तरमभिहितमिति तदिह नोक्तमिति । अथ वैमानिकदेवानां विशेषिततरं प्रमाणमभिधीयते, तत्र सौधर्मेशानदेवानामनन्तर-
गाथायामपि तदुक्तम्, अतः सनत्कुमारादिदेवानां गाथोत्तरार्द्धपर्यन्तात् पञ्चानुपूर्व्यां तदभिधीयते, तद्यथा- 'चउक्कं च देवेसु' स्ति
श्रेणेअतुर्थं यद्दगमूलं तत्प्रदेशराशिप्रमाणा वैमानिकदेवेषु मध्ये सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्देवाः प्राप्यन्ते, ब्रह्मलोके तु पञ्चमवर्गमूल-
प्रदेशराशिप्रमाणा लान्तके तु सप्तमवर्गमूलप्रदेशराशिप्रमाणाः महाशुक्रे तु नवमवर्गमूलप्रदेशराशिप्रमाणाः सहस्रारे पुनर्देवा एका-
दशश्रेणिवर्गमूले यावन्तः प्रदेशास्तावन्तौ लभ्यन्त इति, आनतप्राणतादियु तु " आणयपणयमाई पल्लस्स असंखभागी उ " इत्यनेन
विशेषिततरमपि प्रमाणमुक्तमिति नेहाभिहितमिति तावत् प्रस्तुतगाथाव्याख्यानमर्वाचीनिटीकाकारकृतं दर्शितम्, अस्माभिस्त्वेवंविधस्य
निर्द्धारितस्यार्थस्य संवाद आगमान्तरे क्वचिदपि नोपलब्धः, प्रज्ञापनामहादण्डकेन च सहेत्यं व्यभिचारोऽ-
प्यापतति, तत्त्वं तु केवलिनो बहुश्रुता वा विदन्तीति गाथार्थः ॥ १५८ ॥ तदेवमुक्तं चतुर्गतिकानामपि पञ्चेन्द्रियाणां प्रमाणम्,
अथ तिर्यग्गतावनुक्तपूर्वाणां वादरपर्याप्तकपृथिव्यप्यक्त्यायिकानां वादरपर्याप्तप्रत्येकवनस्पतीनां च प्रमाणमभिधित्सुराह-

वादरपर्याप्तकपृथिव्यप्यक्त्यायिकाः प्रत्येकवादरपर्याप्तवनस्पतिकायिकाश्चेत्येते त्रयोऽपि राशयः प्रत्येकं प्रतरमपहरेयुः, केन
वादरपर्याप्तकपृथिव्यप्यक्त्यायिकाः प्रत्येकवादरपर्याप्तवनस्पतिकायिकाश्चेत्येते त्रयोऽपि राशयः प्रत्येकं प्रतरमपहरेयुः, केन

प्रकारेणेत्याह- अंगुलासङ्ख्येयभागेनेति, इदमुक्तं भवति- वादरपर्याप्तपृथ्वीकायिकाः सर्वेऽपि समुदिताः किँलकस्मिन् समये
प्रत्येकमेकैकं प्रतरप्रदेशमपहृत्यासद्भावकल्पनयाऽन्यत्र व्यवस्थापयन्ति, पुनर्द्वितीयेऽपि समये प्रत्येकमेकैकं प्रतरप्रदेशमपहृत्याऽन्यत्र

व्यवस्थापयन्त्येव तृतीयेऽपि समये चतुर्थेऽपि यावद्गुलासह्येयभागे रूपे नमःप्रदेशश्रेणिरुण्डे यावन्त प्रदेशास्तावत्सह्येय-
समयैस्ते सर्वमपि प्रतरमपहरन्ति, अथनाऽद्गुलासह्येयभागस्वरूपे नमःप्रदेशश्रेणिरुण्डे यावन्तः प्रदेशास्तेः सर्वस्यापि
प्रतरप्रदेशशोभीगो द्वियते, एतन्भागहारलब्धे च प्रतरप्रदेशखण्डे यावन्तः प्रदेशास्तावन्तः सर्वेऽपि वादरपर्याप्तपृथ्वीकायिका
भवन्ति, यदिया वादरपर्याप्तपृथ्वीकायिकानां सर्वेषामपि प्रत्येक यद्यगुलासह्येयभागरूप प्रतरप्रदेशखण्डे समर्प्यते तदा
युगपदेकैव समयेन ते सर्वमपि प्रतरमपहरन्तीति तिसृणामपि प्ररूपणानामेक एव तात्पर्यार्थः, यथा चैषा वादरपर्याप्त-
पृथ्वीकायिकानां प्रमाणभावना कृता तथा वादरपर्याप्तप्रत्येकनस्पतिकायिकानां च कर्तव्या, समान-
प्रमाणतया गाथार्यां निर्दिष्टत्वाद्, इत्थं च समानप्रमाणनिर्देशेऽप्यगुलासह्येयभागस्यासह्येयात् भेदत्वात् स्वस्थाने परस्परम-
भीपामल्पनद्रुत्व द्रष्टव्यम्, तद्यथा-वादरपर्याप्तप्रत्येकनस्पतिभ्यो वादरपर्याप्तपृथ्वीकायिका असह्येयात् गुणास्तेभ्योऽपि वादरपर्याप्ता-
पकायिका असख्यातगुणा इति गाथार्थः ॥ १५९ ॥ अथ वादरपर्याप्तानां तेज कायिकनायुकायिकानां प्रमाणमभिधित्सुराह—

पञ्जत्तवायराणल असखया हुति आवालयवग्गा । पञ्जत्तवायुकाया भागो लोगस्त सखेज्जो ॥ १६० ॥

वादरपर्याप्तेज कायिका भवन्ति, कियन्त इत्याह-असख्येया आवलिकावर्गोः, आनलिकाया यावन्तः समयास्तेषां वर्गे
क्रियते, तस्यां तेषु चासख्यातेषु वर्गेषु यावन्तः समयास्तत्प्रमाणा वादरपर्याप्तेज कायिका भवन्तीत्यर्थः, वादरपर्याप्तनायव
पुनर्लोकस्य सख्यातभागे भवन्ति, तख्याततमे लोकाकाशस्य भागे यावन्तो नमःप्रदेशास्तत्प्रमाणा सर्वेऽपि वादरपर्याप्ता वायवो

भवन्तीत्यर्थः, इति गाथार्थः ॥ १६० ॥ आह-नन्वसंख्यातैरावलिकावर्गैरावलिकायास्तावद् घनो भवति, हीनोऽधिकश्च वाऽसौ भवति, अतोऽसंख्याता आवलिकावर्गो इत्येतावन्मात्रेण वादरपर्याप्तानलानां निश्चितं प्रमाणं न ज्ञायते, लोकस्यापि संख्यात-
तमे मागे कियन्तोऽपि प्रतरा भवन्तीति न विन्न इत्याशङ्क्य विशेषिततरममीपां प्रमाणमाह—

आवलिवग्गाऽसंख्या घणस्स अंतो उ बायरा तेज । पज्जत्तबायराणिल हवन्ति पयरा असंखेज्जा ॥ १६१ ॥

ये वादरपर्याप्तजःकायिकाः प्रागसंख्येया आवलिकावर्गो उक्तास्ते आवलिकावर्गो घनस्यान्तः-मध्ये द्रष्टव्याः, इदमुक्तं भवति-
असंख्येया आवलिकावर्गस्तावन्त एव ग्राह्या यावद्भिरावलिकायाः संबन्धी घनो न पूर्यते, अस्य चार्थस्य विनियजनानुग्रहार्थम-
सत्कल्पनया प्रतीतिरुत्पाद्यते, तद्यथा- असंख्येयसमयात्मिकायामप्यावलिकायां किल दश समयाः परिकल्प्यन्ते, तद्वर्गे च शतं भवति,
एते चासंख्याता वर्गः कल्पनया किल दशापि भवन्ति, परमेतावन्तो न कल्पन्ते, एतावद्भिरैतैरावलिकासम्बन्धिनी घनस्य सम्पूर्णास्य
सम्भवात्, तथाहि-आवलिकायां दश समयाः परिकल्पिताः, तेषां च घनं सहस्रं भवति, दशभिरपि च तद्वर्गैः सहस्रं सम्पद्यत इति तदग्रहणे
घनस्य सम्पूर्णाता जायते, तस्माद्दशौ नव वा आवलिकावर्गो असंख्येयत्वेन कल्पन्ते, तथा च सति कल्पनया अष्टशतप्रमाणा नव-
शतप्रमाणा वा सद्भावतस्त्वसंख्येया वादरपर्याप्तजःकायिकाः सिद्धा भवन्ति, ततश्चावलिकाघनस्य मध्यवृत्तता भवति, एवं च
सत्येक आवलिकावर्गः किञ्चिन्न्यूनावलिकासमयराशिना गुणिते वादरपर्याप्तजःकायिका भवन्तीत्युक्तं भवति । पर्याप्तवादर-
वायवः पुनरसंख्येयाः प्रतरा भवन्ति, इदमुक्तं भवति-प्रागुक्ते लोकस्य संख्येयभागे असंख्येयाः प्रतरा बोद्धव्याः, ततस्तेषु लोकस्य

सत्येयमागवत्तिव्वसल्येयप्रतरेषु यावन्तः प्रदेशा भवन्ति तावत्सख्या वादरपर्याप्तवायवो भवन्तीति । एतेषा चोक्तप्रमाणानां वादर-
पर्याप्तानां पृथिव्युदकतेजोवायुप्रत्येकवनस्पतीनां परस्परमल्पबहुत्वमित्थं भावनीय-सर्वस्तोकाः वादरपर्याप्ततेज कायिकाः प्रत्येक
वनस्पतिकायिका असत्यातगुणा पृथ्वीकायिका असख्यातगुणा अक्कायिका असख्यातगुणा वायवोऽसख्यातगुणा इति,
यद्येव स्तोकात्वाद् अधिकायिकानामेव कस्मात् प्रथमं प्रमाणमिह नोक्तमिति न प्रेर्यं, विचित्रत्वात् सूत्रकारप्रवृत्तेरिति गार्थार्थे
॥ १६१ ॥ तदेव वादराणां पर्याप्तपृथ्व्युदकतेजोवायुप्रत्येकवनस्पतिलक्षणानां पञ्चानामप्येकद्रियाणां प्रमाणमुक्तम्, अर्थतेषामे-
वापर्याप्तानां सम्बन्धी एको राशिरनभिहितप्रमाणोऽवशिष्यते, द्वितीयस्तु सूक्ष्माणां पर्याप्तानां पृथिव्युदकतेजोवायूनां राशि-
तृतीयस्त्वमीषामेवापर्याप्तानां राशिरवशिष्यते, एते च त्रयोऽपि राशयः प्रत्येकशरीरिणः, साधारणानां तु वनस्पतीनां सूक्ष्माणां वाद-
राणां पर्याप्तानामपर्याप्तानां च सम्बन्धिनश्चत्वारोऽपि राशयोऽनुक्तप्रमाणा अवशिष्यन्त इत्यमीषां सप्तानामपि राशीनां
प्रमाणमभिधित्सुराह-

सेसा तिष्ठिणिवि रासी वीसु लोया भवे असखेज्जा । साहारणा उ चउसुयि वीसु लोया भवेऽणता ॥ १६२ ॥

प्रत्येकशरीरिणामेकेन्द्रियाणां तावच्चत्वारो राशयः सम्भवन्ति, तद्यथा-वादरा पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च, सूक्ष्माः पर्याप्ता अपर्या-
प्ताश्च, तत्र वादरपर्याप्तलक्षणस्यैकस्य राशे प्रमाणमुक्तम्, उक्तशेषास्तु त्रयोऽपि राशयो विष्णु पृथगसल्येया लोका भवन्ति, अस्-
ल्येयेषु लोकाकाशेषु यावन्तः प्रदेशास्तत्प्रमाण एकैको राशिर्भवतीत्यर्थः, इत्थं समाननिर्देशोऽपि त्रयाणामप्यमीषां राशीनां

स्वस्थानेऽल्पबहुत्वमित्थं भावनायाम्, प्रत्येकशरीरवादापर्याप्तिकोन्द्रियेभ्यः प्रत्येकशरीरिणः स्रक्षमापर्याप्तका असंख्येयगुणाः तेभ्योऽपि स्रक्षमपर्याप्तकाः संख्येयगुणा इति, साधारणशरीरास्तु वनस्पत्येकोन्द्रियाः वादरपर्याप्तापर्याप्तस्रक्षमपर्याप्तापर्याप्तलक्षणेपु अत्रापित्थं तुल्यभणनेऽपि चतुर्णामप्यमीपां राशीनां स्वस्थाने परस्परमल्पबहुत्वमित्थं चिन्तनीयम्-साधारणशरीरवादापर्याप्तिकोन्द्रियेभ्यः साधारणशरीरिणो वादराऽपर्याप्तका असंख्यातगुणाः, स्रक्षमा अपर्याप्तका संख्यातगुणाः, स्रक्षमपर्याप्तका असंख्येयगुणाः २, इतोऽपि स्रक्षमपर्याप्तकाः सर्वस्तोकाः प्रत्येकशरीरिणो वादराऽपर्याप्तिकोन्द्रियाः १, तेभ्यः स्रक्षमापर्याप्तका असंख्यातगुणाः ३, एतेभ्योऽपि साधारणशरीरिणो वादरपर्याप्तिकोन्द्रियाः १, तेभ्यः स्रक्षमापर्याप्तका असंख्यातगुणाः ४, अतोऽपि वादरपर्याप्तका असंख्यातगुणाः ५, एतेभ्योऽपि स्रक्षमा अपर्याप्तका असंख्यातगुणाः ६, अमीभ्योऽपि स्रक्षमाः अतस्तत्परिमाणमाह-

बाधरवाउ समग्गा भणिया अणुसमयमुत्तरसरीरा । पल्लासंखियभागेणऽवहरंतित्ति सन्वेवि ॥ १६३ ॥

वादरा इत्युपलक्षणं पर्याप्ता इत्यपि विशेषणं द्रष्टव्यम्, अपर्याप्तानामुत्तरवैक्रियकरणस्यासम्भवात्, ततश्च वादराः पर्याप्ताः समग्रा अपि ये वायवः पूर्वमुक्तास्तेषु मध्ये केचिदुत्तरवैक्रियशरीरवन्तोऽनुसमयम्-अनवरतं प्राप्यन्त इति सोपस्कारं व्याख्येयम्, कियत्-

वैक्रिय
वायुमानं
द्वीन्यादि-
मानं

सख्याः पुनस्ते वादरपर्याप्तकोत्तरवैक्रियशरीराः वायव प्राप्यन्त इत्याह- पत्योपमासख्येयभागेनापहियन्ते सर्वेऽपीति, प्रतिसमय-
मेकैकप्रदेशापहारे क्रियमाणे यावता कालेन क्षेत्रपत्योपमासख्येयभागो निष्ठां याति तावता कालेन वैक्रियशरीरवन्तो वायुजीवा-
अपि प्रतिसमयमेकैकापहारे क्रियमाणे सर्वेऽपि निष्ठां यान्तीत्यर्थः, क्षेत्रपत्योपमासख्येयभागे यावन्त आकाशप्रदेशास्तावन्तो वैक्रिय-
शरीरिणो वादरपर्याप्तवायवः सर्वेऽपि भवन्तीति तात्पर्यम्, अन्ये तु व्याख्यानयन्ति-चादरपर्याप्तवायव सर्वेऽप्यनुसमयस्युत्तर-
वैक्रियशरीरिणो लभ्यन्त इति, तच्चायुक्तम्, वादरपर्याप्तवायूना समग्राणामपि लोकसख्येयभागवर्तित्वेनैव प्राग् निर्णीतत्वाद् अत्र
क्षेत्रपत्योपमासख्येयभागश्रुतित्वानुपपत्तेः, समग्रवादरपर्याप्तवायूनां वैक्रियशरीरस्यागमे निषिद्धत्वाच्चेति गाथार्थः ॥ १६३ ॥ अथ
पर्याप्तापर्याप्तभेदानां द्वित्रिचतु पञ्चेन्द्रियाणा प्रमाणमाह-

घेडादियाइया पुण पयर पज्जत्तया अपज्जत्ता । सखेज्जा सखेज्जेणऽग्गुलभागेणऽवहरेज्जा ॥ १६४ ॥

‘द्वीन्द्रियादयः’ इति आदिशब्दात् त्रिचतु पञ्चेन्द्रियपरिग्रहः, ततश्च पर्याप्तापर्याप्तस्वरूपा द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया-
पुन प्रत्येक प्रतरमपहरन्ति, कियता प्रतिभागेनेत्याह- यथासख्य पर्याप्तका अगुलसख्येयभागेन, अपर्याप्तकास्त्वगुलासख्येय-
भागेनेति, इदमुक्तं भवति अगुलश्रेणीप्रदेशाना सख्येयभागेन घनीकृतलोकप्रतरस्य भागो हियते, तेन च भागहारेण यावत् प्रतर-
क्षेत्रखण्ड लभ्यते तत्र यावन्त प्रदेशास्तावन्त पर्याप्तद्वीन्द्रिया समुदिता भवन्ति, अथवा सर्वेऽपि पर्याप्तद्वीन्द्रिया प्रथमसमये
प्रत्येकमेकैक प्रतरप्रदेशमपहरन्ति, एव द्वितियसमये सर्वेऽपि प्रत्येकमेकैक प्रतरप्रदेशमपहरन्ति एव तृतीयसमयेऽपि चतुर्थ-

समयेऽपीति, एवमङ्गुलश्रेणीप्रदेशानां संख्येयभागे यावन्तः प्रदेशस्तावद्भिः सम्यैः सर्वमपि प्रतरं पर्याप्तकद्दीन्द्रिया अपहरन्ति, यदिवाऽङ्गुलश्रेणिप्रदेशानां संख्येयभागरूपं खण्डं यद्येककस्य समर्प्यते तदा सर्वेऽपि पर्याप्ता द्वीन्द्रिया युगपदेकैव समयेन सर्वमपि प्रतरमपहरन्तीति पूर्ववदत्राप्येकार्थे तिस्रो भावनिकाः, एवमपर्याप्तकद्दीन्द्रियेष्वपि निरवेशं वाच्यम्, केवलमङ्गुलश्रेणी- प्रदेशानां संख्येयभागस्थानेऽसंख्येयभागलक्षणः प्रतिभागो वाच्यः, पर्याप्तभ्योऽपर्याप्तद्वीन्द्रियाणामसंख्यातगुणत्वात् पूर्वोक्तात् इहमेव प्रतिभागेनैतत्प्ररूपणोपपत्तेः, यथा च पर्याप्तापर्याप्तानां द्वीन्द्रियाणां प्रमाणं भावितमेवमुभयस्वरूपाणां त्रिचतुःपञ्चे- न्द्रियाणामपि प्रत्येकं भावनीयम्, इत्थं च तुल्यनिर्देशेऽप्यष्टानामप्यमीषां राशीनां परस्परमल्पत्रुत्वमेवमवगन्तव्यं, तद्यथा-सर्व- स्तोकाः पर्याप्तचतुरिन्द्रियाः १, पर्याप्ताः पञ्चेन्द्रिया विशेषाधिकाः २ पर्याप्ता द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः ३ पर्याप्तास्त्रीन्द्रिया विशेष- षाधिकाः ४ पञ्चेन्द्रिया अपर्याप्तका असंख्यातगुणाः ५ चतुरिन्द्रिया अपर्याप्तका विशेषाधिकाः ६, त्रिन्द्रिया अपर्याप्तका विशेष- पृथक्पृथक् तदभिहितमिति न पौनरुक्त्यमाशङ्कनीयमिति गार्थार्थः ॥१६४॥ तदेवं नारकादिद्रव्याणां प्रायो येऽवस्थितराशयस्तेषां प्रमाणमुक्तम्, साम्प्रतं जीवद्रव्येषु येऽनवस्थितराशयः कदाचिद्धोके सम्भवन्ति कदाचित्तु न सम्भवन्ति तान् सम्पिण्ड्य दर्शयति—

अपर्याप्तका मनुष्याः १ आहारकशरीरिणः २ मिश्रवैक्रियकाययोगिनः ३ छेदोपस्थापनीयचारित्रिणः ४ परिहारविशुद्धिक-

॥१६५॥

धारित्रिणः ५ ग्रहसम्परायिका ६ ' उवसम ' त्ति, उपशमरुग्रहणेन मोहस्योपशमयोग्या' अपूर्वकरणगुणस्थानवृत्तयः ७, मोह-
 स्योपशमका अनिवृत्तिचादरसम्परायलक्षणा ८, उपशान्तमोहार्यते त्रयोऽपि राशयो गृहन्ते ९, सास्वादनसम्यग्रहण्यः १०
 मिभा'सम्यग्मिध्याहण्यः ११, एते एकादशापि राशयो ' भजनीया ' विकल्पनीया, कदाचिद्विभक्त्यर्थे;
 तथाहि-मनुष्यगती गर्भजमनुष्याणां जघन्यत समय उत्कृष्टतस्तु द्वादश शुहूर्तो' सम्मूर्च्छनमनुष्याणां तु जघन्यतः समय
 उत्कृष्टतस्तु चतुर्विंशतिशुहूर्तो उत्पत्तिविरहकाल सिद्धान्ते प्रतिपादित, यदा चैतस्मिन् विरहकालेऽभिनयमनुष्या नोत्पद्यन्ते पूर्वो-
 त्पन्नास्तु गर्भजापर्याप्तकाः केचिन्निम्नयन्ते केचिदु पर्याप्ती समर्थयन्ते, सम्मूर्च्छजास्त्वन्तशुहूर्तोप्युक्तत्वात् पूर्वोत्पन्ना' सर्वेऽपि
 निलेप्यन्ते तदा सिद्धोऽपर्याप्तकमनुष्याणां कादाचित्कोऽभाव इति, आहारकशरीरारम्भस्याप्युत्कृष्टत पणमासान् यावादिरहकालो
 निर्दिष्ट इति आहारकशरीरिणोऽपि कदाचिन्न सम्भवन्त्येव, तदुक्तम्-" आहारगाइ लोए छम्भास जा न हुत्तिवि कयाई । उफोसेण
 नियमा एफं समय जहण्णेण ॥१॥ जइ हुत्ति जहण्णेण एक दो तिअि पच व ह्यन्ति । उफोसेण जुगन पुहुत्तमेच सहस्ताण ॥२॥"-
 ति, मिश्रवैक्रियकाययोगिनोऽपि ये प्रथमयुत्पत्तिकाले कर्मणमिश्रवैक्रियकाययोगिनस्तेऽत्र विवधिताः, ते च नरकगती देवगती
 चाऽऽघोत्पत्तिकाले प्राप्यन्ते, अनयोश्च द्वयोरपि गत्यो प्रत्येक जघन्यतः समय उत्कृष्टतस्तु द्वादश शुहूर्तो विरहकाल उक्तो, यदभ्य-
 धायि- " नरयगई ण भते ! केयइय काल चिरहिया उववाएण पणत्ता १, गोयमा! जहण्णेण एक समयं उफोसेण चारस सुहुत्ता,
 एवं देवगईयि " यदा च चैतावन्त कालं नारकदेवाः कदाचिन्नोत्पद्यन्ते पूर्वोत्पन्नास्तन्तशुहूर्तोत् परतः सम्पूर्णवैक्रियकाययोगिनः
 सर्वेऽपि जायन्ते तदा घटत एव मिश्रवैक्रियकाययोगिनां कदाचिदभाव इति । छेदोपस्थापनीयचारित्रिणामपि जघन्यतस्त्रिषीष्टवर्षे

सहस्राण्युत्कृष्टतस्त्वष्टादश सागरोपमकोटीकोटयः परिहारविशुद्धिकवारित्रिणां जघन्यतश्चतुरशीतिर्वयसहस्राण्युत्कृष्टतस्त्वष्टादश-
सागरोपमकोटिकोटयोऽन्यत्रान्तरमुक्तमिहापि च पुरस्तादभिधास्यते, द्दक्षसम्परायापूर्वकरणानिवृत्तिवादरास्तु द्विविधाः—उपशम-
श्रेणिगताः क्षपकश्रेणिगताश्च, उपशान्तमोहास्तु केवलोपशमश्रेणिशिरःस्थायिनः, तत्रोपशमश्रेणेरुत्कृष्टतो वर्पपृथक्तत्वं क्षपकश्रेणस्तूत्कृ-
ष्टतः पण्मासा अन्तरमन्यत्रोक्तमिहापि च भणियते, सास्वादनमिश्राणामपि जघन्यतः समय-उत्कृष्टतस्तु पल्योपमासंख्येयभागोऽ-
न्तरमिहैव वक्ष्यते इति सर्वेषामप्यमीषां राशीनां कादाचित्कोऽभावः परिभावनीयः, एतच्चेहापि ग्रन्थे पुरस्तात् प्रायः सर्वं व्यक्ती-
भविष्यतीति गाथार्थः ॥१६५॥ तदेवं द्रव्यप्रमाणद्वारेऽत्र प्रस्तुते जीवद्रव्यप्रमाणमभिधायोपसंहरन्नाह—

एवं जे जे भावा जहिं जहिं हुंति पंचसु गर्हसु । ते ते अणुमलित्ता दव्वपमाणं नए धीरा ॥ १६६ ॥

एवमनन्तरोक्त्या नीत्या ये ये भावा—जघन्यस्थितिनारकतिर्यङ्मनुष्यामरप्रथमसमयोत्पन्नसिद्धादयो जीवानामवस्था-
विशेषा नारकतिर्यङ्ग्लरामरसिद्धिलक्षणसु पञ्चसु गतियु मध्ये यत्र यत्र भवन्ति तास्तान् भावान् ' अनुमज्ज्य ' स्वबुद्ध्या पर्या-
लोच्य सिद्धान्तानुसारतोऽत्रोक्तानुसारतश्चानुक्तानामपि तेषां भावानां द्रव्यप्रमाणं ' नयेयुः ' संवेदनपथं प्रापयेयुः, धी-बुद्धि-
स्तथा राजन्त इति धीरा-बुद्धिमन्त इति गाथार्थः ॥ १६६ ॥ तदेवं निगमितं जीवद्रव्यप्रमाणं, अथाजीवद्रव्यप्रमाणमाह—

तिन्नि खलु एकयादं अद्धासमया व पोगगलाऽणंता । दुन्नि असंखेज्जपएसियाणि सेसा भवे ऽणंता ॥ १६७ ॥

इहाजीवद्रव्याणि तावत् पूर्वोक्तस्वरूपाणि पञ्च भवन्ति, तद्यथा—धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकायः आकाशास्तिकायः पुद्गलास्ति-

कायः कालश्चेति, इह चेतया प्रमाण द्रव्यत प्रदेशतश्च चिन्त्यते, तत्र धर्मधर्माकाशास्तिहायलक्षणानि त्रीण्यजीवद्रव्याणि 'एकयाइ' ति द्रव्यतश्चिन्त्यमानानि प्रत्येकमेकद्रव्यसरयानि भवन्तीत्यर्थ, 'अद्धा' कालस्तद्रूपा ये समया परमाणुद्वयशु-कादिस्कन्धरूपाश्च ये पुद्गलास्ते द्रव्यतो निरूप्यमाणाः प्रत्येकमनन्तानि द्रव्याणि भवन्ति, अद्वासमयद्रव्याणा चानन्त्यमतीता-नागतानामपि कथंचित्मत्त्वतो मन्तव्यम्। अथैषा पञ्चानामप्यजीवद्रव्याणां प्रदेशत प्रमाण चिन्त्यते 'दुन्नी' त्यादि, द्वे धर्मो-धर्मास्तिहायलक्षणे अजीवद्रव्ये प्रत्येकमसङ्ख्येयप्रदेशात्मके भवतो, नानन्तप्रदेशात्मके, तयोर्लोकमात्रवृत्तित्वात्, लोकस्य चासख्येय-त्वादिति, शेषाणि त्वाकाशपुद्गलास्तिहायलक्षणानि त्रीण्यपि द्रव्याणि प्रत्येकमनन्तप्रदेशात्मकानि भवन्ति, नन्वलोका-काशस्यानन्तत्वादनन्तप्रदेशात्मकत्व युक्तमेव, पुद्गलास्तिहायस्यापि द्वयशुक्यशुकचतुरशुकाधनन्तानन्ताशुकपर्यन्तानन्तस्क-न्यात्मकत्वात् प्रतिस्कन्ध चानेकप्रदेशसम्भवात् केनलपरमाणूनां च तत्रानन्ताना भावात् सगतमेवानन्तप्रदेशात्मकत्व, अद्वासम-यानां त्वतीतानागतवर्तमानस्वरूपाणा सर्वेषां द्रव्यत्वेनानन्तरप्रयोक्तत्वात् के तत्र प्रदेशा यैरनन्तप्रदेशात्मकत्वमिहोच्यत इति चेद्, युक्तमुक्त, किन्तु यदा काललक्षण सामान्येनैकद्रव्य विवक्ष्यते तदा तदपेक्षया द्रव्यत्वेनोक्ता अप्यतीतादिस्वरूपाः समया प्रदेश-त्वेनापि गृह्यन्ते, न हि भिन्ननिमित्तापेक्षया एकस्य द्रव्यत्वप्रदेशत्वे भवन्ती विरुद्ध्यते, अनन्तधर्मात्मकत्वाद्वस्तुन इति, अथवा ये द्रव्यत्वेनाभिहिता अनन्ताः समयास्ते प्रत्येकमनन्तानन्तशो विभिद्यन्ते, तथाहि-अनन्तानन्तान्येकेन्द्रियादीनि तावज्जीवद्रव्याणि अनन्तानन्तानि च परमाणुद्वयशुकादीनि पुद्गलद्रव्याणि, एतान्यपि क्षेत्रावगाहभेदत एकसमयस्थित्यादिकालभेदतः एकगुणका-लकत्वादिभावभेदतश्चानन्तभेदानि, एतैश्च सप्रभेदैः सहैकैक समयद्रव्य 'सम्बन्धयते, तत्सम्बन्धश्च प्रत्येकमनन्तानन्तान्

भेदान् प्रतिपद्यते, एवं सत्यतीतादयः समयाः सामान्यतो द्रव्याणि जीवादिद्रव्यादिसम्बन्धभेदास्तु प्रदेशा इत्येवमद्वा-
समयानामपि द्रव्यप्रदेशभावमवगच्छामो वयं, आगमे तु पुद्गलस्कन्धानामिवाद्वासमयानां पिण्डरूपताया अभावात् प्रदेशभावो
नाभ्युपगतः, तत्त्वं तु बहुश्रुता एव विदन्तीति गार्थार्थः ॥१६७॥ तदेवं प्रतिपादितं सप्रयञ्चमपि जीवाजीवद्रव्यप्रमाणं, तत्प्रतिपादने
च " संतपयपरूषणया दब्धपमाणं च " त्यादिगार्थोक्तं द्वितीयं प्रमाणद्वारं समाप्तमिति ॥ अथ क्रमप्राप्तं क्षेत्रद्वारमभिधित्सुराह-

खेत्तं खलु आगासं तन्निवरीयं च होइ नोखेत्तं । जीवा य पोग्गलावि य धम्ममाधम्मत्थिया कालो ॥१६८॥
उत्तरपर्यायप्राप्तौ पूर्वपर्यायविलयतः क्षीयन्ते-विलीयन्तेपदार्थो अस्मिन्निति क्षेत्रम्-आकाशं अथवा क्षिप्वन्ति-हिसन्ति प्राणिनः
परस्परं यत्र तत् क्षेत्रं-आकाशमेव, तद्विपरीतं-ततोऽन्यत् पुननोक्षेत्रं भवति, क्षेत्रशब्दवान्यं न भवतीत्यर्थः, किं पुनस्तादित्याह-
जीवाः पुद्गला धर्माधर्मास्तिकार्यौ कालश्च, अतः परं च वस्त्वेव नास्तीति गार्थार्थः ॥१६८॥ उक्तं स्वरूपतः क्षेत्रं, इह च चतुर्दश
जीवसमासाः सत्पदप्ररूपणतादिभिरनुयोगद्वारैर्विचारयितुं प्रकान्ताः, ते च नारकादिरूपेण व्यवस्थिता अतो नारकाणां तावच्छ-
रीरमानं विचारयितुमाह-

सत्त धणु तित्ति रयणी छच्चेव य अंगुलाइं उच्चत्तं । पढमाए पुढवीए यिउणा यिउणं च सेसासु ॥ १६९ ॥
प्रथमपृथिव्यां नारकाणां शरीरोच्चत्वं भवति, कियदित्याह-सप्त धनूपि तिस्रो रत्नयः, त्रयो हस्ता इत्यर्थः, पडेव चांगुलानि,
उत्सेचांगुलप्रमाणेन सपादैकत्रिंशद्दस्ता इति भावः, शेषासु द्वितीयादिपृथ्वीषु पुनरेतदेव मानं द्विगुणं द्विगुणं द्रष्टव्यम्, तद्यथा-

शर्कराप्रभाया सार्द्धहस्तद्वयाधिकानि पञ्चदश घनूपि, वालुकाप्रभायां हस्ताधिकान्येकत्रिंशद्घनूपि, पङ्कप्रभाया सार्द्धानि द्विषष्टि-
धेनूपि, धूमप्रभायां सपाद घनु शत, तमायां सार्धघनुशतद्वय, सप्तमष्टयिव्या महातमाया नारकाणा शरीरस्योच्चत्वयुत्सेधागुलेन
पञ्च घनु शतानि, जघन्यतस्तु शरीरमान सर्वास्वपि पृथिवीप्वगुलासख्येयभागो द्रष्टव्य , इदं च भवधारणीयशरीरमानमुक्त
उत्तरवैक्रियशरीरमान तु सर्वत्र जघन्यतोऽद्गुलसख्येयभाग , उत्कृष्टतस्तु भवधारणीयशरीरमानाद् द्विगुणमवसेय,
तथया-रत्नप्रभायां सार्द्धहस्तद्वयाधिकानि पञ्चदश घनूपि उत्कृष्टमुत्तरवैक्रियशरीरमानमवगन्तव्यमित्थ भवधारणीयशरीरमानाद्
द्विगुण तत्रावन्नेय यावत् सप्तमष्टानारकाणाशुत्तरवैक्रियशरीर जघन्यतोऽद्गुलसख्येयभाग उत्कृष्टतस्तु घनु सहस्र । ननु क्षेत्रद्वारे
प्रक्रान्ते जीवसमासानां शरीरमानविचारणमप्रस्तुतमिति, चेत्, नैतदेवम्, अभिप्रायाऽपरिज्ञानाद्, अन्यत्र हि नारकादिशरीरमानेन
तच्छरीरावगाढक्षेत्रस्यैव वस्तुतो मान प्रतिपादित भवति, अत क्षेत्रद्वारे प्रस्तुते नारकादिजीवसमासाना शरीरक्षेत्रावगाहचिन्तन
न किञ्चिदप्रस्तुतमिति गार्थार्थे ॥ १६९ ॥ अथ द्वीन्द्रियादीनां शरीरमानमभिधित्सुराह-

धारस य जोयणाह तिगाउय जोयण च योद्धव्व । वेइदियाइयाण हरिएसु सहस्समब्भहिय ॥ १७० ॥

द्वादशयोजनादिक द्वीन्द्रियादीनां यथासख्यमुत्कृष्ट शरीरमानमवगन्तव्यम्, तद्यथा—शलप्रमुखद्वीन्द्रियाणा द्वादश योज-
नान्युत्कृष्ट शरीरमान, चक्रयविसैन्याघधस्ताद्य कदाचित् सम्मूर्च्छति स आशालिकाजीवोऽपि द्वादशयोजनमानो द्वीन्द्रिय इत्येके,
सम्मूर्च्छेत्पञ्चेन्द्रिय इत्यपरे, कर्णशृगालीमर्कोटकप्रभृतिर्त्रीन्द्रियाणा तु त्रीणि गन्धूतान्युत्कृष्ट शरीरमान, अमरादिचतुरिन्द्रियाणां

गोजनमेकं शरीरप्रमाणमुत्कृष्टं विज्ञेयं, हरितेषु-समुद्राद्याश्रिताम्लिलताऽम्भोरुहादिवादरवनस्पतियु सातिरेकं गोजनसहस्रं शरीर-
मानमुत्कृष्टमवसेयम्, जघन्यं तु द्वीन्द्रयादीनां सर्वेषामप्यंगुलासंख्येयभागः शरीरप्रमाणमवसातव्यम्, पृथिव्यमेजोवायूनामप्ये-
केन्द्रियाणां जघन्यत उत्कृष्टतथांगुलासंख्येयभागरूपं शरीरप्रमाणं स्वयमेव वक्ष्यतीति गाथार्थः ॥ १७० ॥ पञ्चेन्द्रियातिर्येच-
स्त्रिविधाः, तद्यथा-जलचराः स्थलचराः खचराश्चेति, जलचराः पुनरपि सम्पूर्च्छजा गर्भजाश्च, पुनः प्रत्येकमपर्याप्ताः पर्याप्ताश्चेत्येवं
चतुर्विधाः, स्थलचरास्तु द्विविधाश्चतुःपदाः परिसर्पाश्च, चतुःपदाः पुनरपि सम्पूर्च्छजा गर्भजाश्च, पुनः प्रत्येकमपर्याप्ताः पर्याप्ताश्चेत्येवं
सर्पा अपि, इत्येवं स्थलचराः सर्वेऽपि द्वादशविधाः, खचरास्तु जलचरवच्चतुर्विधाः, तदेवं विशतिभेदेषु तिर्यक्षु सम्पूर्च्छजापर्याप्तक-
जलचरस्थलचरखचराणां पर्याप्तकसम्पूर्च्छजलचराणां च शरीरप्रमाणमभितिसुराह—

सम्पूर्च्छजापर्याप्तकजलचराणां विहृत्थीओ । जलसंसुच्छिमपज्जत्तयाण अहजोयणसहस्सं॥१७१॥
परिसर्पाणां ३ भुजपरिसर्पाणां वितस्तिः शरीरप्रमाणं १ स्थलचराणामपि सम्पूर्च्छजापर्याप्तकानां चतुःपदानामपि २ उरः-
रेवेति ५, एतेषां च सम्पूर्च्छजापर्याप्तानां जलचरादीनां वितस्तिरुत्कृष्टं प्रमाणं द्रष्टव्यम्, जघन्यं तु सर्वत्रांगुलासंख्येयभाग
एवेति भावनीयम्, पर्याप्तानां तु सम्पूर्च्छजलचराणां नदीतडागादिसम्भन्तपेक्षया जघन्यमङ्गुलासंख्येयभागः, उत्कृष्टं तु

स्वयम्भूरमणोत्पन्नमत्स्यापेक्षया योजनसहस्र शरीरप्रमाण ६ इति गाथार्थः ॥ १७१ ॥ तदेव षण्णां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदानां शरीर-
मानमभिधाय शेषमभिधित्सुराह—

उरपरिस्रप्पा जोयण सहस्त्रिया गब्भया उ उक्कोस । समुच्छिम पज्जत्तय तेसिं चिय जोयणपुहुत्त ॥ १७२ ॥

उरसा—हृदयेन परिसर्पन्ति-गच्छन्तीत्युर परिसर्पाः-पन्नगादयस्ते गर्भजाः, तुशब्दस्य विशेषणार्थत्वात् पर्यासाश्च जघन्य-
तोऽङ्गुलासल्येयभागशरीराः, उत्कृष्टतस्तु समयक्षेत्रवह्निर्जातास्त एव योजनसाहस्रिका, योजनसहस्रमानवपुप इत्यर्थे ७,
सम्भूच्छ्रजपर्याप्तानां पुनस्तेषामप्युर परिसर्पाणा जघन्यतोऽङ्गुलासल्येयभाग उत्कृष्ट तु योजनपृथक्च शरीरमान ८, पृथक्च
शब्दार्थस्तु पूर्वोक्त एवेति गाथार्थः ॥ १७२ ॥ अथान्यस्यापि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भेदद्वयस्स शरीरमानमभिधातुमाह—

सुयपरिसप्पा गाउयपुहुत्तिणो गब्भया व उक्कोस । समुच्छिम पज्जत्तय तेसिं चिय धणुपुहुत्त च ॥ १७३ ॥

धुजाम्यां परिसर्पन्ति-गच्छन्तीति भुजपरिसर्पा—गोधानकुलादयो गर्भजा, तुशब्दस्यात्रापि विशेषणार्थत्वात् पर्यासाश्च, जघ-
न्यतोऽङ्गुलासल्येयभागवर्तिशरीरा उत्कृष्टतस्तु मनुष्यक्षेत्रवह्निर्जाता गन्धूतपृथक्चशरीरमाना इत्यर्थः, सम्भू-
च्छ्रजपर्याप्तानां पुनस्तेषामेव भुजपरिसर्पाणां शरीरमान जघन्यतोऽङ्गुलासल्येयभाग, उत्कृष्टतस्तु धनुःपृथक्च १० इति गाथार्थे
॥ १७३ ॥ अथ गर्भजापर्याप्तजलचरादिपञ्चेन्द्रियतिर्यां शरीरमानमाह—

जलथलगब्भऽपजत्ता खहथलसंमुच्छिन्ना य पज्जत्ता । खहगब्भया उ उभाए उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं ॥ १७४ ॥
 ' जलथलगब्भअपजत्त ' ति, पर्यन्तोपात्तो धनुःपृथक्त्वशब्दः सर्वत्र योज्यते, ततश्च गर्भजापर्याप्तजलचराणां धनुःपृथक्त्वं
 शरीरप्रमाणं ११, गर्भजापर्याप्तस्थलचरग्रहणेन त्रिविधा अपि गर्भजापर्याप्तस्थलचरा गृह्यन्ते, ततश्च गर्भजापर्याप्तानां चतुःपदानां
 १२ उरःपरिसर्पाणां १३ भुजपरिसर्पाणां च धनुःपृथक्त्वमेव शरीरमानं १४ ' खहथलसंमुच्छिन्ना य पज्जत्ति ' सम्मूर्च्छज-
 पर्याप्तानां खचराणां धनुःपृथक्त्वं शरीरमानं १५, स्थलचरास्तु सम्मूर्च्छजपर्याप्ताः पारिशेष्याच्चतुःपदा एवेह लभ्यन्ते, सम्मूर्च्छज-
 पर्याप्तोरःपरिसर्पभुजपरिसर्पाणां शरीरमानस्यानन्तरमेव निर्णीतत्वात्तस्माच्चतुःपदलक्षणानां सम्मूर्च्छजपर्याप्तानां धनुःपृथक्त्वं
 शरीरप्रमाणं १६, ' खहगब्भया उ उभाए ' ति, खचरगर्भजानामुभयेषां पर्याप्तानां १७ अपर्याप्तानां चोत्कृष्टतो धनुःपृथक्त्वं
 शरीरप्रमाणं १८, पूर्वेष्वपि प्रस्तुतगाथोक्तेषु गर्भजापर्याप्तजलचरादिस्थानेषु धनुःपृथक्त्वं शरीरमानमुत्कृष्टत एव द्रष्टव्यं, जघन्यं
 तु सर्वत्रांगुलासंख्येयभाग एव द्रष्टव्य इति गाथार्थः ॥ १७४ ॥ अथोक्तशेषपञ्चिन्द्रियतिर्यग्भेदद्वयशरीरप्रमाणमाह—

जलगब्भयपज्जत्ता उक्कोसं हुंति जोयणसहस्सं । थलगब्भयपज्जत्ता छग्गाउक्कोसगुब्भेहा ॥१७५॥
 गर्भजपर्याप्तजलचराणां जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागः शरीरमानं, उत्कृष्टतस्तु स्वयम्भूरमणमत्स्यानां योजनसहस्रं १९, स्थल-
 चरास्तु गर्भजपर्याप्ताः पारिशिष्टन्यायेनहापि चतुःपदा एव लभ्यन्ते, गर्भजपर्याप्तोरःपरिसर्पभुजपरिसर्पाणां देहमानस्यानन्तरमेव
 प्राग्निरूपितत्वात्, ततस्तेषां चतुष्पदलक्षणानां गर्भजपर्याप्तस्थलचराणां गवादीनां जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागः शरीरमानं, उत्कृष्ट

तु देवकुरुतरकुलगजादीनां षड् गव्यूतानि २०। तदेव 'जलथलखट्सम्मुच्छिमे'त्यादिगाथापञ्चकेन विशतेरपि पञ्चेन्द्रिय-
तिर्यग्भेदानां शरीरमानमुक्त, एतच्च ग्रन्थान्तरे किञ्चित् क्वचिद् विसदति, तथाहि-अत्र विशतिभेदेषु मध्ये दश भेदा पर्याप्ताना दश
पुनरपर्याप्ताना, तत्र प्रज्ञापनानुयोगद्वारादिग्रन्थेषु कयापि विवक्षमा दशानामप्यपर्याप्ताना जघन्यत उत्कृष्टतथाविशेषेणा-
द्गुलासख्येयभाग एव शरीरप्रमाणमुक्त, प्रस्तुतग्रन्थे तु 'जलथलखट्सम्मुच्छिमे'त्यादिप्रथमगाथायां पञ्चानां
सम्मुच्छिजापर्याप्ताना प्रत्येकमुत्कृष्टतो वितस्ति शरीरमानमुक्त, पञ्चाना तु गर्भजापर्याप्तानां 'जलथलखट्सम्मुच्छिमे' त्यादि-
चतुर्थगाथायां प्रत्येकमुत्कृष्टतो धनु पृथक्त्व देहप्रमाणमावेदित, तदन तत्र केवलिनो बहुश्रुता वा विदन्ति, पर्याप्तवस्थाया (ये)
योजनसहस्रादिमानवपुपो भवन्ति तेषामभ्यपर्याप्तवस्थायामुत्कृष्टतोऽप्यद्गुलासख्यभाग एव शरीरमान प्रज्ञापनादिप्यभिहित,
एतच्चदुरवगम, यदपीह प्रस्तुतग्रन्थे चतुर्थगाथायां 'स्वहगम्भया उ उभग' इत्यनेन गर्भजखचराणा पर्याप्तानामिवापर्याप्ताना-
मप्युत्कृष्टतो धनु पृथक्त्व मानमुक्त तदपि पृथक्त्वस्य बहुभेदत्वेऽपि नातिपेशलतयाऽवगच्छाम, अपर च सम्मुच्छिजापर्याप्तचतु-
पदलक्षणानां स्थलचराणां प्रज्ञापनानुयोगद्वारादिषु गव्यूतपृथक्त्वमुत्कृष्ट देहमानमभिहित प्रक्रान्तग्रन्थे तु प्रस्तुतविचार-
चतुर्थगाथायां षोडशेऽङ्कस्थाने तेषामेव धनुःपृथक्त्वमुत्कृष्ट शरीरप्रमाणमाख्यातमित्यत्रापि तत्रमतिशयिन एव जानन्तीति
गाथार्थे ॥ १७५ ॥ एकेन्द्रियाणा मध्ये प्राग्वनस्पतीनामेव शरीरमानमुक्तम्, इदानीं पूर्वमुक्ताना पृथिव्यादीना शरीरमानमाह-

अगुलश्रत्सखभागो बायरसुहुमा य सेसया काया । सन्वेसि च जहण मणुयाण तिगाउ उक्कोस ॥ १७६ ॥

उक्तशेषका धे कायाः पृथिव्यप्तेजोवायुलक्षणास्तेषां प्रत्येकं स्रक्षमाणां श्वादराणां च जघन्यत उत्कृष्टतश्चांगुलसंख्येयभागः शरीरमानं, न केवलमेतेषामेवांगुलसंख्येयभागः शरीरमानं किन्तु 'सर्वेसिं च जहृण्णं' ति येषां नारकाणां द्वित्रिचतुरिन्द्रिय-वनस्पतीनां सम्मूर्च्छजर्भाजपर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिरिश्वां प्राग् जघन्यदेहमानं नोक्तं येषां च मनुष्यादीनामग्रेऽपि तन्नाभिधास्यते तेषामपि सर्वेषां जघन्यमंगुलसंख्येयभाग एव शरीरमानमवगन्तव्यम्, मनुष्याणां गन्यूतत्रयमुत्कृष्टं शरीरमानं, जघन्यं तूक्तमेवेति गाथार्थः ॥ १७६ ॥ अथ देवानां शरीरप्रमाणमाह—

भवणवइवाणमंतरजोइसवासी य सत्तरयणीया । सक्काइ सत्तरयणी एक्केक्का हाणि जावेक्का ॥ १७७ ॥

भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्काः सर्वेऽप्युत्कृष्टतः प्रत्येकं सप्तहस्तप्रमाणा भवन्ति, 'सक्काइ सत्तरयणी'ति शक्रः—सौधर्मेन्द्र-स्तदुपलक्षितोऽत्र सौधर्मेदेवलोका एव गृह्यते, आदिशब्दादीशानपरिग्रहः, ततस्तयोरपि सौधर्मेशानयोर्देवाः प्रत्येकमुत्कृष्टतः सप्त-हस्तशरीरा भवन्ति, ततः परमेकैकहस्तहानिर्यावत् पर्यन्ते एको हस्तः, इदमुक्तं भवति—सनकुमारमाहेन्द्रयोर्लृकृष्टस्थितिकेदेवाना-मुत्कृष्टशरीरहानिमतां षड् हस्ताः शरीरप्रमाणं, ब्रह्मलोकलान्तकयोः पञ्च महाशुक्रसहस्रारयोश्चत्वारः आनतप्राणतारणाच्युतेपूत्कृ-ष्टायुषां सुराणामुत्कृष्टशरीरहानिमतां त्रयो हस्ताः शरीरमानं, त्रैवेयकेषु सर्वोपरि द्वौ हस्तौ अनुत्तरविमानेपूत्कृष्टायुषां देवानामेको हस्तः शरीरमानं, जघन्यं च शरीरमानममीषां प्रागेवोक्तं, एतच्च सप्तरत्न्यादिकं षण्णानां भयधारणीयसहजशरीरापेक्षया वेदितव्यम्, उत्तरवैक्रियं त्वच्युतेदेवलोकपर्यन्तानाममराणां जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयभागः उत्कृष्टतस्तु योजनलक्षं स्वयमेवावसेयं,

त्रैयैकानुत्तरसुरास्तु सत्यामपि लब्ध्यासुचरवैक्रियं स्वभावात् न रुदाचित् कुर्वन्तीति मन्तव्यम्, इदं च सर्वमपि प्रागुक्त शरीरमान-
मुत्तोधाङ्गुलैर्नैव द्रष्टव्यम्, “ उस्तेहपमाणजो मिणे देहम् ” इति वचनादिति, दिद्मात्रप्रदर्शन चेद, विस्तरस्तु देवेन्द्रनरकेन्द्र-
कादिभ्योज्यसेय इति गार्थार्थ ॥१७७॥ तदेवमवगाहनाचिन्तनसुरेन नारकादीनां क्षेत्रद्वारप्रक्रमायात क्षेत्र चिन्तित, गुणस्थान-
लक्षणेण च जीवसमासेषु प्रस्तुतेषु यन्नारकादीनामवगाहनामान चिन्तित तत्र कारणमादावेवोक्तम्, साम्प्रत तु तेषामेव
गुणस्थानलक्षणजीवसमासानां सुरयत एगवगाहक्षेत्र लोकभागलक्षणप्रमाणतश्चिन्तयितुमाह-

मिच्छा य सब्वलोग असखभागे य सेसया द्रुति । केवलि असखभागे भागेसु व सब्वलोप वा ॥१७८॥

मिथ्यादृष्टयस्तावत् सर्वस्मिन्नपि चतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके प्राप्यन्ते, सूक्ष्मकेन्द्रिया हि सर्वत्रापि लोके वर्तन्ते, ते च सर्वेऽपि
मिथ्यादृष्टय एवेति युक्त सर्वलोकनित्त्वमभीषां, ‘ असखभागे य सेसया ह्येति ’ चि शेषा सास्नादनसम्यग्मिथ्यादृष्ट्यीवत-
सम्यग्दृष्ट्यादय. सयोगिकेवलिवर्जा सर्वेऽपि प्रत्येक लोकस्यासुरेयभागे वर्तन्ते, सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यादयो हि सर्वे सक्षिपञ्चेन्द्रि-
येष्वेव लभ्यन्ते, सास्नादनास्तु केचित् स्वल्पा. अपर्याप्तद्वित्रचतुरिन्द्रियासक्षिपञ्चेन्द्रियादिष्वपि प्राप्यन्ते, एते च सक्षिपञ्चेन्द्रियादय
स्वल्पत्वाल्लोकासख्येयभाग एव लभ्यन्त इति युक्त सास्नादनादीनां लोकासख्येयभागवर्चित्वाभिति, ‘ केवलि असखभागे ’
इत्यादि, सयोगिकेवली पुनरेक. केवलिसमुद्धातमकुर्वन् सहजावस्थाया समुद्धातेऽपि कृतदण्डकपाटावस्थायां लोकस्यासख्येयभागे
वर्तते, ‘ भागेसु व ’ चि मन्यान कुर्वन् पुनरेषोऽपि लोकस्यासख्येयेषु भागेषु वर्तत इत्यर्थ., ‘ सब्वलोप व ’ चि चतुर्थे

लोकव्यापित्वसमये एषोऽपि सर्वस्मिन्नपि लोके प्राप्यत इति गार्थार्थः ॥ १७८ ॥ नन्वस्यां गाथायां मिथ्यादृष्टयः सर्वलोकवर्तिन इत्युक्तं ते चैकेन्द्रियादिभेदतो बहुभेदास्तत् किं ते सर्वेऽपि सर्वलोकवर्तिन आहोश्चित् केचिदेवेत्याशङ्क्याह—

तिरिङ्गिन्दियसुहुमा सब्वे तह बायरा अपज्जत्ता । सब्वेवि सब्वलोए सेसा उ असंखभागम्मि ॥ १७९ ॥

सर्वस्मिन्नपि लोके प्राप्यन्त इत्यर्थः, 'सुहुमा य सब्वलोए' इति वचनादिति, 'तह बायरा अपज्जत्ता सब्वेवि' इति च बादरापर्यासाः पृथिव्येजोवायुवनस्पत्येकेन्द्रियाः प्रत्येकं सर्वेऽपि समुदिताश्चिन्त्यमानाः, सर्वस्मिन्नपि लोके प्राप्यन्त इतीहापि सम्बध्यते, आह-ननु स्रक्ष्मैकेन्द्रियान् विहाय शेषजीवानां सर्वलोकवर्तित्वमागमे न क्वचिदुक्तं तत् कथं वादरपर्यासैकेन्द्रियाणामत्र प्रत्येकं सर्वलोकवर्तित्वमुच्यते ? सत्यं, स्वस्थानमङ्गीकृत्य स्रक्ष्मैकेन्द्रिया एव सर्वलोकव्यापिनः प्राप्यन्ते, उत्पादसमुद्घातौ त्वाश्रित्य बादरापर्यासा अप्येकेन्द्रियाः प्रत्येकं सर्वस्मिन्नपि लोके प्राप्यन्ते, उक्तञ्च प्रज्ञापनायाम्— "कहि णं भंते ! वायरपुढविकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पणत्ता, उववाएणं सब्वलोए, समुघाएणं सब्वलोए, सट्ठाणं लोयस्स असंखेज्जइभगे" इति, तत्रोत्पादो भवान्तरालगतिलक्षणस्तस्मिन्नेते वादरापर्यासपृथ्वीकायिका विग्रहावस्थाभाजः सर्वमपि लोकं व्याप्नुवन्ति, तथा समुद्घातो-मारणान्तिकसमुद्घातलक्षणो वक्ष्यमाणस्वरूपस्तस्मिन्नपि वर्तमाना एते सर्वलोकव्यापिनः प्राप्यन्ते, स्वस्थानं तु रत्नप्रभा-

पृथिव्यादिकमाश्रित्यामी लोकाऽऽसरयेयभाग एव वर्तन्ते इत्यर्थः, एव चादरपर्याप्ता वायुवनस्पतयोऽप्युत्पादसमुद्घाताभ्या प्रत्येक सर्वलोकव्यापिनो भावनीया, चादरपर्याप्ततेजस्कायिकास्तु समुद्घातेनैव सर्वलोकव्यापिन इत्यल विस्तरेण, तदर्थिना तु प्रज्ञापनैव अन्वेषणीया, तदेव चादरपर्याप्तोकिन्द्रयाणामुत्पादसमुद्घातावेवाश्रित्य सर्वलोकव्यापित्वमत्रोक्तमिति मन्तव्यम्, उक्तशेषास्तु मिथ्यादृष्टयोऽपि चादरपर्याप्तपृथिव्यादयो चादरपर्याप्तवायुवनस्पतिवर्जा सर्वेऽप्युत्पादसमुद्घाताभ्यामपि लोकस्यासख्येयभाग एव वर्तन्ते, नादरपर्याप्तवनस्पतयस्तु चादरपर्याप्तपृथिव्यादिवद् द्रष्टव्या इति गार्थार्थः ॥ १७९ ॥ चादरपर्याप्तवायूना तर्हि का वात्तो इत्याह—

पञ्जत्तथायराणिल सट्टाणे लोगऽसखभागेसु । उचवायससमुग्घाण सन्वलोगम्भि होज्ज णट्टु ॥ १८० ॥

चादरपर्याप्तप्रायुकायिका स्वस्थान धनघाततनुनातादिकमाश्रित्य लोकस्यासख्येयेषु भागेषु वर्तन्ते, एकस्मिन्नेव लोकस्याऽऽसरयातमे भागेऽभी न प्राप्यन्ते, शेषेषु पुनर्लोकसख्येयभागेषु प्राप्यन्त एवेत्यर्थः, लोकस्य हि यावत् किमपि शुषिर तावत् सर्वास्मिन्नपि वायव सञ्चरन्त्येव, यत्पुनरशुषिर धन कनकगिरिशिलामध्यभागादिक तत्रैव ते न प्रसर्पन्ति, तच्च सर्वमपि लोक स्याऽऽसरयेयभाग एवेति अतस्तेनैवक तदसख्येयभाग वर्जयित्वाऽन्येषु शुषिरेषु तदऽऽसरयेयभागेषु चादरपर्याप्तवायूना वृत्तिर्न विरुध्यते, युक्त्यनुयायित्वात् प्रज्ञापनाऽऽगमसिद्धत्वाच्चेति। उपपात अन्तरालगतिलक्षणः 'समुद्घातो' मारणान्तिकसमुद्घातादि-स्वरूप ताभ्यामुपपातसमुद्घाताभ्या सर्वस्मिन्नपि लोके नादरपर्याप्तवायवो भवेयु, भवान्तराले हि विग्रहगत्यापन्ना मारणा-

न्तिकसमुद्घाते चात्रितनोत्पत्तिस्थाने निक्षिप्तस्वप्नदेशदण्डास्ते सर्वमपि लोकं व्याप्नुयुरिति, पूर्वं च वादरपर्याप्तवायुनां यल्लोकस्य संख्येयभागप्रमाणत्वमुक्तं तत् संख्यामेवाश्रित्येति मन्तव्यम्, अत्र तु ते लोकसंख्येयभागप्रदेशराशिप्रमाणतया पूर्वं निर्णीता न्तिव्ययभागप्रमाणत्वमुक्तं तत् संख्यामेवाश्रित्येति चिन्तितमिति न कश्चित् पूर्वापरविरोध इति गार्थार्थः ॥ १८० ॥ तदेवम-
वादरपर्याप्तवायवः स्वावगाहेन कियत् क्षेत्रं रुन्धन्तीति चिन्तितमिति न कश्चित् पूर्वापरविरोध इति गार्थार्थः ॥ १८० ॥ तदेवम-
भिहितं जीवद्रव्याणां क्षेत्रम्, साम्प्रतमजीवद्रव्याणां तदभिधाने प्रक्रान्तेऽपि विचित्रत्वात् सूत्रगतेस्तावद्गृह्यमानक्षेत्रद्वारगतस्य क्षेत्रस्य वक्ष्यमाणस्पर्शनाद्वारगतस्पर्शनायाश्च विशेषं दिदर्शयित्पुराह—

॥ १८१ ॥

सदृगणसमुद्घाएणुववाएणं च जे जहिं भावा । संपह काले खेत्तं तु फासणा होइ समईण ॥ १८१ ॥

ये यत्र जीवाः समुत्पद्यन्ते तत्रेपां स्वस्थानमुच्यते, यथा पृथ्वीकायिकानां रत्नप्रभापृथिव्यादिकं समुद्घातो-मारणान्तिक-
समुद्घातादिलक्षणो वक्ष्यमाणस्वरूपः 'उपपातो' भवान्तरालवर्तनात्मकः, एतैः स्वस्थानसमुद्घातोपपातैर्ये भावाः पृथिव्यादयो यत्र
रत्नप्रभादिके स्थाने सम्भवन्ति तेषां तत् साम्प्रतकालविषये क्षेत्रमवगन्तव्यम्, स्पर्शना त्वतीतकालविषयापि भवति, तथाहि-
विग्रहगत्यवस्थार्यां स्वप्नदेशैः सर्वतः समाक्रान्तमेव समस्तलोकक्षणं क्षेत्रं वादरपर्याप्तैकान्द्रियाणां पूर्वमुक्तं, स्पर्शना त्वतीत-
कालविषयापि वक्ष्यते, यथा देशविरतादेरितः स्थानादच्युतदेवलोकानुत्पन्नस्य पङ्कज्ज्वादिका, सा हि अतः स्थानाद् रज्जुपङ्क-
समुद्घातदेवलोकं गतोऽप्यन्तरातीतकालस्फुटरज्जुपङ्ककोपेक्षया रज्जुपङ्कस्य स्पर्शको नक्ष्यते, एवमन्यत्रापि भावनीयमिति
गार्थार्थः ॥ १८१ ॥ अथ प्रागनभिहितमजीवद्रव्याणां क्षेत्रमभिधित्सुराह—

लोण घम्माऽधम्मा लोयालोण य ढेइ आगास । कालो माणुसलोण उ पोगगला सव्वलोयम्मि ॥१८२॥

धर्माऽधर्मास्तिकायी पूर्वोक्तस्वरूपी प्रत्येक सर्वस्मिन्नपि लोकाकाशक्षेत्रे भवतः, समस्तमपि लोकाकाशक्षेत्रे धर्माधर्मास्तिकायी प्रत्येकमभिव्याप्य तिष्ठत इत्यर्थे, आकाशास्तिकायस्तु लोकमलोक चाभिव्याप्य तिष्ठति, कालस्तु चन्द्रक्षर्यगतिक्रियाऽभिव्यङ्ग्योऽर्द्धवतीयद्वीपसमुद्रलक्षणे मनुष्यक्षेत्रे एव भवति, न परतो, मनुष्यक्षेत्रात् परेण चन्द्रक्षर्याणा गतिक्रियाया एवाभावादिति भावः, द्रव्याणां यत्नेन तेन रूपेण वर्त्तन तद्रूपं कालो मनुष्यक्षेत्राद्वहिरपि सिद्धान्ते समनुज्ञात इति भावनीयम्, परमाणुद्वयशुकादयोऽनन्ताणुस्कन्धपर्यवसानास्तु पुद्गलाः सर्वस्मिन्नपि लोकक्षेत्रे प्राप्यन्त इति गार्थार्थे ॥ १८२ ॥ तदेव दशितमजीवद्रव्याणामपि क्षेत्र, तथा च सति क्षेत्रद्वारसमाप्तमिति ॥ साम्प्रत 'सतपयपरूषणया दव्यपमाणं च' त्यादिगार्थोपक्षिप्तस्य (मेव) स्पर्शनाद्द्वारमभिधानीयम्, स्पर्शना च स्पर्शनीये सत्येव भवति, स्पर्शनीय च लोकोर्ध्वाधिस्तिर्यग्लोकादिभेदादनेकधा सम्भवति, अतस्तदेव तावद्दर्शयितुमुपक्रमते

आगास च अणत तस्स य बहुमज्झदेसभागम्मि । सुपइट्ठियसठाणो लोगो कट्ठिओ जिणवरेहिं ॥ १८३ ॥

लोकालोकगत सामान्येन तावच्चिन्त्यमानमाकाशमनन्त भवति, तस्य चानन्तस्याकाशस्य बहुमध्येदेशभागे—मध्यरूपो देशो मध्यदेशः, स च किञ्चिदूर्वाधकोऽपि उपचारान्मध्येदेश उच्यते अतस्तन्निरासार्थमाह बहु-अतिशयेन निरुपचरितो योऽसौ मध्येदेशस्तद्रूपो भाग सर्वाकाशस्यांशो बहुमध्येदेशभागस्तस्मिन्नित्यर्थः, अत्र च पाठान्तराणि दृश्यन्ते, तान्यपि देशशब्दस्य भिन्न-

स्थानयोजनादिप्रकारेणोक्तानुसारतो व्याख्येयानि, तत्रैवंभूते सर्वाकाशस्य बहुमध्यदेशभागे, किमित्याह-सुप्रतिष्ठितसंस्थानो
लोकः-पंचास्तिकायसमुदयरूपः कथितो जिनवरैः, तत्र सुप्रतिष्ठितः काष्ठत्रयनिष्पन्नो भाजनाधारभूतो लोके प्रतीत आस्वलकः,
आ समन्तादधः पतद्भाजनं स्वलति-निवारयतीत्यास्वलकः, अत एव सुप्रतिष्ठितः सुष्ठु प्रतिष्ठितं भाजनाद्यस्मिन्न्रिकृत्वा, सुप्रतिष्ठित-
स्येव संस्थानम्-आकारो यस्यासौ सुप्रतिष्ठितसंस्थानो लोकः, उपलक्षणं चैप सुप्रतिष्ठितः तदुपर्यवाङ्मुखीकृतशरावादिभाजनस्य,
यत आस्वलकवह्नोकोऽधस्तात् क्रमेण विस्तीर्णो ब्रह्मलोकं यावत्तदुपरि तु पुनरपि संक्षिप्तः
सिद्धिक्षेत्रं यावत्, ततश्चेत्थं ब्रह्मलोकपर्यन्त एव लोकः सुप्रतिष्ठितसंस्थानो भवति, सिद्धिक्षेत्रपर्यन्तस्तु चिन्त्यमान उपर्यवाङ्मुखीकृत-
तिलकादिभाजनसुप्रतिष्ठितोपम एव भवतीति भावनीयमिति गार्थार्थः ॥ १८३ ॥ अस्य च लोकस्याधस्तादधोलोको मध्ये तिर्य-

ग्लोकः उपरिष्ठादूर्ध्वलोक इत्यतोऽभीषां त्रयाणामपि विभागानां पृथक् संस्थाननिरूपणार्थमाह—

हेह्रा मज्जे उवरिं वेत्तासणझछरीसुहंगनिभो । मज्झिमवित्थाराहियचोदसगुणमायओ लोओ ॥ १८४ ॥
अधस्ताद्देवासनसन्निभोज्यं लोकः, यादृशः श्लक्ष्णवेत्रलतानिभितोऽधस्ताद्विस्तीर्ण उपरि किञ्चित् संक्षिप्त आसनविशेषो
भवति, लोकोऽपि रत्नप्रभोपरितलादधस्तात्क्रमेण विस्तरतस्तादृश एव भवति, 'झछरि' उभयतोऽतिविस्तीर्णमुखो जावालपुरादि-
प्रसिद्धो वादित्रविशेषः मध्ये-तिर्यग्लोकप्रदेशे लोकस्तादृशो भवति, यथा हि झछरीवादित्रस्योर्ध्वव्यवस्थापितस्योपरिष्ठादधस्ताच्चा-
तीव विस्तीर्णता वृत्तत्वा च मध्यं तु स्तोकं दृश्यते, एवं तिर्यग्लोकलक्षणे मध्यलोकेऽप्यध उपरि च प्रत्येकं सातिरेकरज्जु-

विस्तीर्णो मध्ये त्यष्टादशयोजनशतोच्छ्रयत्यात् स्तोक इति, मृदङ्गोऽप्यध उपरि च किञ्चित् सक्षितो मध्ये किमपि विस्तीर्णं प्रतीतो यदित्रविशेष एव, ततश्च लोकोऽप्युपरितनभागे ऊर्ध्वलोकलक्षणे तिर्यग्लोकोपरितनभागात् सिद्धिक्षेत्र यावच्चिन्त्यमानस्तत्सदृशो भवति, तदेव सामान्यतो विशेषतश्च निरूपित लोकस्य सस्थानम्, साम्प्रत तु तस्यैवोर्ध्वाधआयतत्वप्रमाण निरूपयितुमाह—'सज्जिदमे' त्यादि, मध्यमथासौ विस्तारश्च मध्यमविस्तार, अधिक च तच्चतुर्दशगुण चाधिकचतुर्दशगुण, मध्यमविस्तारादधिकचतुर्दशगुण मध्यमविस्ताराधिकचतुर्दशगुण अनुस्वारोज्लाक्षणिक मध्यमविस्ताराधिकचतुर्दशगुणेन प्रमाणेनिति गम्यते आयतो-दीर्घो मध्यमविस्ताराधिकचतुर्दशगुणायतो लोक इति समास, भावार्थस्तु ब्युत्पद्यते-तत्रास्यां रत्नप्रभायां बहुसमत्वभागे मेरुमध्ये नभ प्रदेशप्रतरद्वय विद्यते, इदं चायामतो विस्तारतश्च प्रत्येक परिपूर्णरज्जुप्रमाण, सर्वलोकमध्यवर्तित्वाच्चैतत्प्रतरद्वय मध्यममुच्यते, तस्य सधन्धी रज्जुप्रमाणो विस्तारोऽत्र मध्यमविस्तारो निर्दिष्टस्तस्मादधिकचतुर्दशगुण, सर्वोऽपि लोको भवति, सातिरेकचतुर्दशरज्जुप्रमाणैर्दध्यैपित' समस्तोऽपि लोक इति तात्पर्यं, अन्यत्र सम्पूर्णचतुर्दशरज्जुचयायतो लोक श्रूयते, अत्र तु किञ्चित्साधिकात्वमुक्तं, तच्च तु केनलिनो विदन्तीति गार्थार्थ ॥ १८४ ॥ आह-ननु यदि त्रिधा विभक्तोऽयं लोकस्तर्हि कथ्यतां तिर्यग्लोके जीवादे किं स्पर्शनीयमस्तीत्याशङ्क्याह—

मज्जे य मज्जल्लोयस्स जवुदीवो य वट्टसठाणो । जोयणसयसाहत्सेो विच्छिउण्णो मेरुनाभीओ ॥ १८५ ॥

ऊर्ध्वलोकाधोलोकयोर्मध्यवर्तित्वान्मध्यलोक- तिर्यग्लोकस्तस्य मध्यभागे समस्तद्वीपसमुद्राम्बन्तरे जम्बूद्वीपनामा द्वीप. समस्ति,

तत्र द्वाभ्यां प्रकाराभ्यां स्थानदातृत्वाहाराद्युपष्टम्भहेतुत्वलक्षणाभ्यां प्राणिनः पातीति द्वीपः, शाश्वतेन रत्नमयजम्बूद्वेषेणोपलक्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपः, स च सम्पूर्णचन्द्रमण्डलमिव वृत्तसंस्थानो-चतुर्लाकारस्तथा वृत्तत्वादेव पूर्वापरेण दक्षिणोत्तरेण च योजनशतसहस्रविस्तीर्णो-लक्षयोजनविस्तारः, अपरं च मेरुर्नाभौ-मध्यप्रदेशे यस्यासौ मेरुनाभिक इति गाथार्थः ॥ १८५ ॥ तस्यापि पार्श्वतः किमस्तीत्याह-

तं पुण लवणो दुगुणेण वित्थडो सन्वओ परिक्खवइ । तं पुण धायइसंडो तद्दुगुणो तं च कालोओ ॥ १८६ ॥
तं पुनर्थथोक्तस्वरूपं जम्बूद्वीपं ' लवणो ' लवणरसास्वादो लवणसमुद्रस्ततो द्विगुणेन विस्तीर्णो द्विलक्षयोजनविस्तार इत्यर्थः सर्वतः-सर्वेषु पार्श्वेषु परिक्षिपति-चेष्टयति, तमपि लवणसमुद्रं शाश्वतरत्नमयधातकीवृक्षखण्डोपलक्षितो द्वीपो धातकीखण्डस्तद्द्विगुणो-लवणसमुद्रप्रमाणाद् द्विगुणप्रमाणश्चतुर्लक्षयोजनविस्तार इत्यर्थः, सर्वतः परिक्षिपतीत्यत्रापि सम्बध्यते, तमपि धातकीखण्डद्वीपं शुद्धोदकरसास्वादः कालोदनामा समुद्रः सर्वतः परिक्षिपति, तद्द्विगुण इतीहापि सम्बध्यते, धातकीखण्डद्वीपप्रमाणादपि द्विगुणप्रमाणोऽयमष्टयोजनलक्षविस्तीर्ण इत्यर्थ इति गाथार्थः ॥ १८६ ॥ ततोऽपि किमित्याह-

तं पुण पुक्खरदीवो तम्मज्जे माणुसोत्तरो सेलो । एतावं नरलोओ बाहिं तिरिया य देवा य ॥ १८७ ॥
तमपि कालोदसमुद्रं पुष्कराणि-पद्मानि तैः शाश्वतरत्नमयैरुपलक्षितो द्वीपः पुष्करद्वीपः, सर्वतः परिक्षिपति तद्द्विगुण इतीहा-प्यपेक्षणीयम्, कालोदप्रमाणाद् द्विगुणप्रमाण इत्यर्थः, पौडशयोजनलक्षविस्तार इति हृदयम्, तस्य च पुष्करद्वीपस्य मध्ये-

मध्यभागे कालोदसमुद्रादष्टभिर्जलक्षैर्वलयकारो मानुषोत्तरनामा शैल-पर्वतः समस्ति, एताननेव च मानुषोत्तरपर्वतपर्यन्तो नराणां जन्ममृत्युमदाऽऽस्थितिस्थानभूतो लोको नरलोको विज्ञेयः, परतो नराणां जननमरणसदाऽवस्थानाभावात्, तर्हि तच्चहि किमस्वीत्याह- मानुषोत्तरपर्वताद् वह्निस्तिर्यञ्चो देवास्तन्नगर्यथावस्थिताः सर्वदेव प्राप्यन्ते, न मनुष्या इति गार्थार्थं ॥ १८७ ॥
आह-ननु पुष्करद्वीपात् परतो द्वीपसमुद्रा सन्ति न वेत्याह-

एव द्वीवसमुद्रा वुगुणद्वुगुणवित्थरा असंखेज्जा । एव तु तिरियलोगो सयसुरमणोदरि जाच ॥ १८८ ॥

एव यथा पूर्वमुक्तास्तथाऽन्येऽपि द्वीपसमुद्रा वक्तव्याः, कियन्त ? इत्याह- असख्येया द्वीपसमुद्राः, असख्येयकस्य च प्रमाण प्रागेव निर्णीतम्, कथम्भूतास्ते वक्तव्या ? इत्याह- यथोत्तर द्विगुणद्विगुणविस्तारा, तथाहि पुष्करद्वीपात् परतस्ततो द्विगुणप्रमाण शुद्धोदकरसास्वाद एव पुष्करोद समुद्रो वाच्यः, ततोऽपि वरुणवरो द्वीप चारुणीरसास्वादो वरुणोदः समुद्र ४, ततः क्षीरवरो द्वीप क्षीररसास्वाद क्षीरोद समुद्र ५, ततोऽपि घृतवरो द्वीप, घृतरसास्वादो घृतोद समुद्र ६, ततोऽपीक्षुवरो द्वीप, इक्षु-रसास्वाद एवेक्षुरसः समुद्र ७, इत ऊर्ध्वं सर्वे समुद्रा द्वीपसदृशानामानोऽगन्तव्या, अपर च सयम्भूरमणवर्जाः सर्वेऽपि ते इक्षु-रसास्वादा विज्ञेयाः, तत्र द्वीपनामान्यमृनि, तथाया इक्षुरससमुद्रादनन्तर नन्दीश्वरो द्वीपः ८, अरुणवर ९ अरुणावास १० कुण्डलवर ११ शसवर १२ रुचकवर १३ इत्यनुयोगद्वारचूर्ण्यभिप्रायेण त्रयोदशो रुचकवर, अनुयोगद्वारसूत्रे त्वरुणा-वासशखवरद्वीपौ लिखितौ न दृश्येते तस्तदभिप्रायेणैकादशो रुचकवर, परमार्थं तु योगिनो विदन्तीति, नन्दीश्वरादिद्वीपानामन्तरे

समुद्राः स्वद्वीपसदृशनामानः स्वयमेव बोद्धव्या इत्युक्तमेव, एते च जम्बूद्वीपादयो रूचकवरपर्यन्ता द्वीपसमुद्रा नैरन्तरेणावास्थिताः नामतः प्रतिपादिताः, इत ऊर्ध्वं नैरन्तरेणावस्थितानां द्वीपानामसंख्येयत्वात् प्रत्येकं नामानि कथयितुं न शक्यंते, अतोऽसंख्यात- तमद्वीपानां कियतामपि नामानि कथ्यन्ते, तद्यथा- रूचकवरद्वीपादसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् गत्वा भुजगवरो नाम द्वीपः समवसेयः, ततोऽप्यसंख्येयांस्तानतिक्रम्य कुशवरो नाम द्वीपो ज्ञातव्यः, ततोऽप्यसंख्येयांस्तानुल्लङ्घ्य क्रौञ्चवरो नाम द्वीपः, एवमसंख्येयान- संख्येयान् द्वीपसमुद्रानतिवर्त्य- “ आभरणवत्थ गंधे उष्णल तिलए य पुढाविनिहिरयेण । चासहरदहनईओ विजया वक्खार कप्पिदा ॥ १ ॥ कुरु मंदर आवासा कूडा नक्खत्त चंद हुरा य । देवे नागे जक्खे भूए य सयंभुरमणे य ॥२॥ ” अस्मिन् सिद्धान्तो- क्तगाथाद्वयप्रतिपादिताभरणवह्नगन्धोत्पलतिलकादिवस्तुपर्यायसदृशनामक एकैको द्वीपस्तावद्वक्तव्यो यावदन्ते स्वयम्भुरमणो द्वीपः, तत्परतस्तु शुद्धोदकरसास्वादः स्वयम्भुरमणः समुद्रः, आह- यधेवं तर्ह्यसंख्येयानसंख्येयान् द्वीपानतिक्रम्य ये वर्त्तन्ते तेषा- मेव द्वीपानामेतानि नामान्यभिहितानि, ये तु तदन्तरालेषु द्वीपास्ते किनामका इति वक्तव्यम्, सत्यं, लोके पदार्थानां शंखध्वज- कलशस्वास्तिकश्रीवत्सादीनि यावन्ति शुभनामानि तैः सर्वैरप्युपलक्षितास्ते द्वीपाः प्राप्यन्त इति स्वयमेव द्रष्टव्यम्, उक्तं च समय- सागरे- “ दीवसमुद्रा णं भंते! केवइया नामधेज्जेहिं पणत्ता? गोयमा ! जावइया लोए सुभा नामा सुभा रूवा सुभा गन्धा सुभा रसा सुभा फासा एवइया णं दीवसमुद्रा नामधेज्जेहिं पणत्त ” ति, यावन्ति शंखध्वजादीनि शुभनामानि यावन्तश्च शुभरूपगन्धादिवाचका ध्वनयस्तद्वाच्या असंख्येया द्वीपा ज्ञातव्या इति भावः, समुद्रास्तु द्वीपसदृशनामान इत्युक्तमेव, तदेवमेते यथोत्तरं द्विगुणाद्विगु- णविस्तारा असंख्येया द्वीपसमुद्राः परिभावनीयाः, एवं चासंख्येयद्वीपसमुद्रान्वितः स्वयम्भुरमणसमुद्रं यावत् तिर्यग्लोको मन्तव्यः;

ऊर्ध्वलोकोऽधोलोकयो समयपरिभाषया तिर्यङ् मध्ये व्यवस्थितो लोकस्तिर्यग्लोक', अथवा तिर्यक्शब्दोऽत्र मध्यमत्ववाचकः, तत्र तिर्यङ्-मध्यपरिणामवन्ति द्रव्याणि लोक्यन्ते दृश्यन्ते केवलना अस्मिन्निति तिर्यग्लोक', अत्र हि क्षेत्रानुभावादेव सर्वोप्यपि प्रायो मध्यमपरिणामवन्ति द्रव्याणि भवन्ति, न तूर्ध्वलोकमदुत्कृष्टपरिणामवन्ति नाप्यधोलोकवन्निकृष्टपरिणामवन्तीति भाव इति गार्थार्थ ॥ १८८ ॥ ननु-उक्त तिर्यग्लोके जीवादेः स्पर्शनीय वस्तु, अधोलोके किं जीवादेः स्पष्टव्यमस्तीति निवेद्यताम्, उच्यते— रत्नप्रभादिका सप्त प्रथिव्य, तर्हि तासां किं तिर्यक् प्रमाणमिति कथ्यतां, सान्तरा निरन्तरा वा एता इति चावेद्यतामधोऽधोवर्ति- न्यधोपर्युपरित्तिप्रथिमीभ्यः सकाशात् किं अधिकविस्तरा समानविस्तरा वा इत्येतच्च प्रतिपाद्यताम्, इत्याशक्याह—

तिरिय लोगायाम पमाण हेष्टा उ सञ्चपुढवीण । आगासतरियाउ विच्छिन्नयरा उ हेष्टेष्टा ॥ १८० ॥

तिर्यग्लोके स्पर्शनीय वस्तुक्तम्, ' हेष्टा उ ' ति अधस्तात् पुन सप्त नरऋथिव्यो द्रष्टव्या इत्युपस्कार, 'सञ्चपुढवीण'- ति तासा च सर्वप्रथिमीना ' तिरिय ' तिर्यक् पूर्वापरेण दक्षिणोत्तरेण वा प्रमाण विज्ञेयमिति सण्ट्क, कियदित्याह—
लुप्तविमक्तिक्त्वाभिर्देशस्य लोकायाम, इदमुक्त भवति—यावत्प्रमाण तिर्यग्लोकाकाश तावत्प्रमाणास्तिर्यगेता अपि सप्त पृथिव्यो भवन्ति, अत्राह—तिर्यग्लोकायामो लोक यावदस्ति, न चैता सप्त पृथिव्योज्ज्वले स्पृष्टा, पृथिव्यलो- कयोरन्तरे " छञ्चैव अद्भ्यचमजोयणमद्भ च हुति रयणाए " इत्यादिना ग्रन्थेन धनोदधिधनवाततनुवातवलयाना केवलस्य स्तोकाकाशस्य चागमे प्रतिपादितत्वात् तत् कथमुच्यते लोकायामस्तासा तिर्यक्प्रमाणमिति, सत्य, किन्तु बहुतरे

लोकाकाशे तिर्यक् पृथिव्यस्तावत् सर्वा अपि वर्तन्ते, यत्र तु पर्यन्तवर्तिनि कियत्यपि स्वल्पे न वर्तन्ते, तदिहाल्पत्वादेव न विवक्षितमित्यदोषः, अत्र च "तिरियं लोयपमाणं, तिरियं लोगायामं पमाण" मित्यादि पाठान्तराणि दृश्यन्ते, तान्यप्युक्ताणुसारेण व्याख्येयानि । ' आगासंतरिया उ ' चि आकाशेन-असत्तथेययोजनसहस्रविस्तीर्णनभःखण्डेन सप्तापि पृथिव्यः परस्परमन्तरिता आकाशान्तरिताः, इदमुक्तं भवति-रत्नप्रभायाः परतोऽधस्तादसहस्रथेययोजनसहस्रविस्तीर्णाकाशखण्डेनान्तरिताव्यवहिता शर्कराप्रभा व्यवस्थिता, न पुनर्निरन्तरा, तदधस्ताद्बालुकाप्रभाऽपीत्यमेव स्थिता, एवं यावत् पृष्ठपृथिव्याः परेणाधस्तादसंख्यातयोजनसहस्रविस्तरेणाकाशेन व्यवहिता सप्तमपृथ्वी व्यनस्थिता, न तु निरन्तरा, उक्तञ्च—'इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीएय सक्करप्पभाए पुढवीएय केवइयं अवाहाए अंतरे पणत्ते? गोयमा! असंखेज्जाइं जोयणसहस्साइं अवाहाए अंतरे पणत्ते, एवं लोकोऽधस्तात् क्रमेण विस्तीर्णः, तिर्यग्वादायतप्रमाणाश्चैताः समनन्तरमेव निरूपिता इति सामार्थ्योल्लोकविस्ताराणुसारतः पृथिवीनामधोऽधो विस्तरः सिद्ध एवेति गार्थार्थः ॥ १८९ ॥ तदेवं निरूपितमधोलोकेऽपि स्पर्शनीयं वस्तु, साम्प्रतमूर्ध्वलोकस्य तावत् स्वरूपनिर्णयमाह—

उडं पएसवुड्डी निदिद्धा जाव बंभलोगोत्ति । अबुड्ढा खलु रज्जू तेण परं होइ परिहाणी ॥ १९० ॥

पूर्वोक्तलोकमध्यगतरत्नप्रभाप्रतरद्वयमध्ये उपरितनपतरादूर्ध्वमगुलासख्येयभागारोहेऽगुलासख्येयभागवृद्ध्या प्रदेशवृद्धिर्न-
न्यादौ 'निर्दिष्टा' कथिता, कियद्दूर यावदित्याह-'ब्रह्मलोक' पञ्चम कल्प यावदिति, ननु रज्जुप्रमाणेन कियत्प्रमाणेय
प्रदेशवृद्धिरवगन्तव्येत्याह-'अद्भुष्टा खलु रज्जु' 'त्ति अर्द्धचतुर्थेरज्जुप्रमाणासौ लोकस्योच्चं प्रदेशवृद्धिरित्यर्थ', 'तेषां पर होइ
परित्वाणी' 'त्ति, ततोऽर्द्धचतुर्थेरज्जुम्य परेणागुलासख्येयभागारोहागुलासख्येयभागहान्या प्रदेशहानिलोकान्त यावद्भवति, साप्यर्द्ध-
चतुर्थेरज्जुप्रमाणेत्यवसेयम्, अर्द्धचतुर्थेशब्दस्योभयत्रापि सम्वन्धाद्, अत्राह ननु यदि ऊर्ध्वलोकं अर्धचतुर्थेरज्जुप्रमाणा प्रदेशवृद्धि-
स्तात्प्रमाणेय च परत प्रदेशहानि', तर्हि सम्पूर्णसप्तैरज्जुप्रमाण एतौर्ध्वलोक प्रोक्तो भवति, किञ्चिन्न्यूनसप्तैरज्जुप्रमाणेन सिद्धान्ते
श्रूयते, सत्य, किञ्चिन्न्यूनत्वस्याल्पत्वेनहाविवक्षितत्वाददोष, तदेव ब्रह्मलोक यावदर्द्धचतुर्थेरज्जुप्रमाण लोकपर्यन्तेन तु सप्त-
रज्जुप्रमाण क्षेत्र जीवाजीवानां स्पर्शनीयत्वेनात्रोक्तमित्यप्यवगन्तव्यमिति गार्थार्थ ॥ १९० ॥ ननु यथैव तर्हि प्रत्येकमीशाना-
दीनिपि देवलोकान् यावत् कियद्रज्जुप्रमाण जीवादिस्पर्शनीय क्षेत्रमस्तीत्युच्यतामित्याशङ्क्याह-

ईसाणम्मि दिचद्वा अद्वाइज्जा य रज्जु माहिदे । पचेव सट्त्सारे छ अच्चुण सत्त लोगते ॥ १९१ ॥

पूर्वोक्ताल्लोकमध्यात् सौधर्मेशानदेवलोकौ यावत् सार्द्धैरज्जु सार्द्धैरज्जुप्रमाण स्पर्शनीय क्षेत्रमित्यर्थ, एव सनत्कुमारमा-
हेन्द्रौ यावत् सार्द्धैरज्जुद्वयमान सहस्रार यावत् पञ्चैरज्जुप्रमाण आरणाच्युतौ यावत् षड्रज्जुप्रमाण लोकान्त यावत् सप्त-
रज्जुप्रमाण, अनन्तरगाथायामूर्ध्वप्रदेशवृद्धिहानिप्रसंगेन लोकान्ते सप्त रज्जव' प्रोक्ता', इह तु मुख्यत इति नपीनरस्यभाशकनी-

यामिति गाथार्थः ॥ १९१ ॥ आह-ननूक्तं सर्वमपि लोकगतं स्पर्शनीयं वस्तु, केवलमेतद्वक्तव्यम्-किमेते वक्ष्यमाणाः स्पर्शका मिथ्यादृष्ट्यादयो जीवाः स्वरूपस्था एवैतत् स्पृशन्त्याहोश्चित् केनचिदवस्थाविशेषेणेति, अत्रोच्यते, उभयथापि स्पृशन्ति, यधेवं तर्हि स्वरूपस्थता तावद् बुध्यत एव, अवस्थाविशेषस्तु क इति निवेद्यतां, अत्राभिधीयते, समुद्घातसप्तकलक्षणोज्वस्थाविशेषः, के तर्हि ते सप्त समुद्घाता इत्यत्राह—

वेयण कसाय मरणे वेडन्विय तेयए य आहारे । केवलियसमुद्घाए सत्त य मणुएसु नायञ्चा ॥ १९२ ॥
सम्-एकीभावेन उत्-प्रावत्येन हननं-वेदनीयादिकर्मप्रदेशानां निर्जरणं घातः, समेकीभावमापन्नस्य जन्तोरुत्प्रावत्येन घातः समुद्घातः, तत्र केन सहैकीभावगमनं जीवस्येति चेदुच्यते, यदा आत्मा वेदनादिसमुद्घातगतस्तदा वेदनाद्यनुभवज्ञानपरिणतो भवति नान्यज्ञानपरिणत इति वेदनाद्यनुभवज्ञानेन सहैकत्वापत्तिर्जीवस्यावगन्तव्या, प्रावत्येन घातः कथं तर्हि ? अत्रोच्यते,

यस्माद्धेदनादिसमुद्घातपरिणतो जन्तुर्वहून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरानुभवयोग्यानुदीरणाकरणेनाकृष्योदये प्रक्षिप्या-
नुभूय च निर्जरयतीति तस्याभवस्थायां प्रावत्येन घात उच्यते इति समुद्घात इति स्थितं, स च वेदनादिभेदेन सप्तधा भिद्यते, तद्यथा—वेदनासमुद्घातः कपायसमुद्घातो मारणान्तिकसमुद्घातो वैक्रियसमुद्घातस्तैजससमुद्घात आहारकसमुद्घातः केवलिसमुद्घात इति । तत्र वेदनाया-असद्धेदनीयोदयजनितया पीडया हेतुभूतया समुद्घातो वेदनासमुद्घातः, वेदनाऽऽकुलितो ह्याकुलीभूतो जीवः स्वप्रदेशानन्तानन्तकर्मस्कन्धवेष्टितान् शरीराद् गहिरपि प्राक्षिपति, तत्र प्रदेशैर्जठरमुखवाह्यादिगुपरीणि कर्ण-

स्वन्धाद्यन्तरालानि चापूर्व्यायामतो विस्तरतश्च शरीरमात्र क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मुहूर्ते यावत्तिष्ठति, तस्मिन्शान्तर्मुहूर्ते प्रभृतासात-
वेदनीयकर्मपुद्गलशात करोति, तत समुद्घातान्निष्ठृत्य स्वरूपस्थो भवति १, रूपायै क्रोधादिभिर्हेतुभूतै समुद्घात कपायसमुद्घात,
तीनरूपायोदयाकुलितो हि प्राणी स्वप्नदशानन्तानन्तकमस्कन्धवेष्टितान् नहि प्रक्षिपति, तत्र प्रदेशरुद्रास्यकण्ठादिशुशुपराणि
कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि च पूरयित्वा आयामविस्तराभ्या देहमान क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मुहूर्तं यावत्तिष्ठति, तत्र चान्तर्मुहूर्ते प्रभृत-
कपायमोहनीयकर्मपुद्गलशात विदधाति, समुद्घातान्निष्ठृत्य स्वरूपस्थो जायत इति २, मरणमेव प्राणिनामन्तकारित्वादन्तो मरणात्
तत्र भवो मारणान्तिरु म चात्सो समुद्घातश्च मारणान्तिरुसमुद्घात, मरणसमयेऽन्तर्मुहूर्तशेषे स्नायुपि केचिदसुमन्तोऽसु कुर्वन्तीति मार-
णान्तिक उच्यते, अयं चेत्य द्रष्टव्यस्तद्यथा-कश्चिज्जीवोऽन्तर्मुहूर्तशेषे स्वायुपि स्वशरीरविष्कम्भनाहल्यान्वितमायामतस्तु जघन्यतोऽङ्गु-
लासङ्गयेयभागमान उत्कृष्टतस्त्वसरयेयानि योजनानि शरीराद् वहि. स्वप्नप्रदेशदण्ड निःसृजति, निःसृज्य च यत्र स्थानेऽग्रेतनभने समुत्पत्स्यते
तत्र स्थाने त स्वप्नप्रदेशदण्ड प्रक्षिपति, तत्र चोत्पत्तिस्थान ऋगुगत्या एकैर्नव समयेन प्रदेशदण्ड प्राप्नोति, विग्रहगत्या तूत्कृष्टत पूर्ववच्चतुर्थे
समये प्राप्नोति, अयमपि च मारणान्तिकसमुद्घातोऽन्तर्मुहूर्तक एव, तस्मिन्शान्तर्मुहूर्ते प्रभृतासु कर्मपुद्गलशात करोति ३, वैक्रियशरीराना
मकर्मविषय समुद्घातो वैक्रियसमुद्घात, अथवा वैक्रियशरीरकरणकालविषय. समुद्घातो वैक्रियसमुद्घात, अयमपि चेत्य प्रतिपत्तव्यो,
यथा वैक्रियशरीरलब्धिमान् जीवो वैक्रियकरणकाले विष्कम्भवहत्याभ्या शरीरप्रमाण आयामतस्तु जघन्यतोऽङ्गुलसव्येयभाग-
मान उत्कृष्टत पुन सव्येयानि योजनानि शरीराद् वहि स्वप्नप्रदेशदण्ड निःसृजति, निःसृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरानामकर्म-
पुद्गलान् प्रागनध्वान् शातयति, यत उक्तम् 'वेडणियसमुग्धाएण समोहणइ समोहणित्ता ससेज्जाइ जोयणाऽ दड निसिरइ २ अहावायेरे

पुग्गले परिसाडे' ति, अयमपि च समुद्घातोऽन्तर्मोहंति क एव, ततः परं वैक्रियसमाप्त्या स्वरूपस्थत्वादिति ४, तेजःशब्देन तेजस-
शरीरमभिधीयते, तत्प्रकारणभूतं चोपचारात्तेजसशरीरनामकर्मप्युच्यते, ततश्च तेजोविषयः समुद्घातस्तेजःसमुद्घातः, अयमपीत्यं
भावनीयः- यथा तेजोनिर्गलविधमान् क्रुद्धः साध्यादिः यथाष्टा पदान्यवष्वक्कथं विष्कम्भवाहल्याभ्यां शरीरमानं आयामतस्तु
जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयभागमुत्कृतः पुनः संख्येयानि योजनान्यनन्तजगशरीरस्कन्धवेष्टितानां जीवप्रदेशानां दण्डं शरीराद् बहिः
प्रक्षिपति, ततः क्रोधविषयीकृतं मज्ज्यादि निर्दहति, एषोऽपि समुद्घातोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाण एव, तत्र चान्तर्मुहूर्त्ते प्रभृतोऽस्तेजःशरीर-
नामकर्मपुद्गलान् शातयति, ततोऽन्तर्मुहूर्त्तान् समुद्घाताच्चिदृश्य स्वरूपस्यो भवति ५, आहारकशरीरनामकर्मविषयः समुद्घातः
आहारकसमुद्घातः, यद्विद्या आहारकशरीरकरणकालविषयः समुद्घात आहारकसमुद्घातः, अयमपि वैक्रियसमुद्घातवेदव भावनीयः,
तथाहि-आहारकशरीरलब्धिमान् चतुर्दशपूर्वविद् आहारकशरीरकरणकाले विष्कम्भवाहल्याभ्यां शरीरमानं आयामतस्तु जघन्यतो-
ङ्गुलसंख्येयभागमुत्कृतस्तु संख्येयानि योजनानि शरीराद् बहिः स्वप्रदेशदण्डं निमृजति, निमृज्य च यथास्थूलान्
नामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् शातयति, अयमप्यन्तर्मुहूर्त्तमानः, अन्तर्मुहूर्त्तान् समुद्घाताच्चिदृश्येन ६, केवलिनः समुद्घातः केवलिसमु-
द्घातः, तत्प्रकरणसमये च भगवान् केवली अन्तर्मुहूर्त्तमुदीरणावलिकार्यां कर्मप्रक्षेपव्यापाररूपमागर्ज्जकरणं करोति, ततः समुद्घातं गच्छति
तस्य चायं क्रमः, तद्यथा-प्रथमसमये तावत् स्वदेहविष्कम्भवाहल्योपेत आयामतस्तुर्ध्वोऽधोलोकान्तर्गामिनं जीनप्रदेशगंधातरूपं दण्डं
केवलज्ञानाभोगतः करोति, द्वितीयसमये तु तमेव दण्डं पूर्वापरदिग्द्वयप्रसारणाच्चिर्यग्लोकान्तर्गामिनं क्पाटमिव क्पाटं विदधाति,
तृतीयसमये तमेव क्पाटं दक्षिणोत्तरदिग्द्वयप्रसारणाच्चिर्यग्लोकान्तर्गामिनेन मन्यानिमेन मन्यानि करोति, एवं च लोकस्य प्रायो

बद्ध पूरित भवति, मध्यन्तराणि चापूरितानि प्राप्यन्ते, जीवप्रदेशानामनुश्रेणिगमनादिति, चतुर्थसमये तान्यपि सह लोकनिष्-
कुटे पूरयति, तथा च समस्तोऽपि लोक पूरितो भवति, ननु लोकमध्ये स्थितो यदा केवली समुद्रघात करोति तदा तृतीयेऽपि समये
लोक. पूर्यत एव, किं चतुर्थसमयेऽन्तरपूरणेनेति, नैतदेव, लोकस्य मध्य हि मेरुमध्य एव सम्भवति, तत्र च प्रायः समुद्रघातकर्तुः
केवलिनोऽम्भव एव, अन्यत्र च समुद्रघात कुर्वतस्तस्य तृतीयसमयेऽन्तराण्युद्धरन्त्येवेति परिभावनयिष्, तदनन्तरं च पचमसमये
ययोक्तृमात् प्रविलोम मध्यन्तराणि सहरति, प्रसृतान् जीवप्रदेशान् सङ्कोचयतीत्यर्थ, षष्ठे समये मन्थानमुपसह- रति,
सप्तमे तु समये कपाट सङ्कोचयति, अष्टमे तु समये दण्डमपि सहत्य शरीरस्थ एव भवति, तदेवमष्टसामीयिक केवलिसमु-
द्रघात, पूर्वोक्तास्तु पडपि समुद्रघाता अन्तमाहूर्चिका एव, एतेषु चाष्टस्वपि समयेषु केवली प्रभृतान् वेदनीयादिकर्मपुद्गलान् शतय-
तीति ७। आह-नन्ववगता' स्वरूपत सप्ताप्येते समुद्रघाता, केवलममी सर्वेऽपि केषा जन्तूना प्राप्यन्ते इत्याद्यङ्क्याह-' सत्
मणुएसु नायव्व' चि सप्ताप्येते पूर्वोक्ता समुद्रघाता, मनुष्येषु-मनुष्यजातौ नानाजीवानाश्रित्य प्राप्यन्त इत्यर्थे इति गार्थार्थ-
॥ १९३ ॥ शेषजीवानां मध्ये तर्हि कस्य कियन्त समुद्रघाता' प्राप्यन्त इत्याद्यङ्क्याह-

पज्जत्तवायरानिल नेरइण्णसु य ह्वति चत्तारि । पचसु तिरियपचिदिण्णसु सेसेसु तिगमेव ॥ १९३ ॥

वैक्रियकरणलब्धिमतां पर्याप्तवादरवायूना नारकाणां चाद्याश्रित्वार समुद्रघाता भवति, तेज समुद्रघातस्त्वमीपां न भवति,
तल्लब्धेरेतेऽप्यभावाद्, आहाररुसमुद्रघातोऽपि न भवति, चतुर्दशपूर्वविदामेव तत्सम्भवात्, केवलिसमुद्रघातोऽप्येव न भवति, क्षायिक-

ज्ञानदर्शनचारित्रवतामेव तत्सम्भवादिति, सुरेषु संज्ञिपंचेन्द्रियतिर्यक्षु चाद्याः पंच समुद्घाता भवन्ति, तेजःसमुद्घातलब्धेरपि तेषु सम्भवाद्, आहारककेवलिसमुद्घाताभावे तु हेतुः पूर्वोक्त एव, उक्तशेषेषु पृथिव्यमेजोवादरपर्याप्तवर्जवायुवनस्पतिषु द्वित्रिचतुरिन्द्रिया-
तदेवं निरूपिताः समुद्घातानां स्वामिनोऽथ तेषामेव कालविशेषनिरूपणार्थमाह—
दंड कवाडे रुयए लोए चउरो य पडिनियत्तंते । केवलिय अट्टसमए भिन्नसुहुत्तं भवे सेसा ॥ १९४ ॥

पूर्वोक्तन्यायेन प्रथमे समये दण्डो, द्वितीये कपाटः, तृतीये रुचको मन्था इत्यर्थः, चतुर्थे तु लोकः सर्वोऽप्यापूर्यत इत्येवं चत्वारः समयाः, प्रतिनिवर्त्तमानेऽपि समुद्घाते पूर्वोक्तयुक्त्येव चत्वार एव समया भवन्तीत्येवं केवलिसमुद्घातोऽष्टसामयिकः, शेषास्तु समुद्घाताः सर्वेऽप्यन्तर्मौहूर्तिका इत्येतत् सर्वं प्रागेव भावितार्थमिति गाथार्थः ॥ १९४ ॥ तदेवं प्राग् निरूपितं लोकादिकं स्पर्शनीयं क्षेत्रं, ततः स्पर्शकानामवस्थाविशेषश्च समुद्घातरूपो निदर्शितः, स्पर्शकास्तु मिथ्यादृष्टिसास्वादानादयश्चतुर्दश जीवस-
मासाः प्रस्तुता एव, अतस्तेषां मध्ये कः कियत् क्षेत्रं सृशतीत्याह—
मिच्छेहिं सच्चलोओ सासणमिस्सेहिं अजयदेसेहिं । पुट्टा चउदसभागा मारस अट्टुट्ट छच्चेव ॥ १९५ ॥

मिथ्यादृष्टिभिः ब्रह्मैकेन्द्रियादिभिः यथास्वं स्वरूपस्थैः समुद्घातगतैश्च प्रत्येकं प्रागुक्तयुक्त्या सर्वोऽपि लोकः सर्वदैव सृष्टः

प्राप्यते, सास्वादनादीनां द्वादशादिभिः सह यथासंख्येन सम्यन्ध, स चेत्थ द्रष्टव्य - 'पुट्टा चउदस भागा बारसे' ति चतुर्दशाना
 पूरणश्चतुर्दश भागः सर्वस्यापि लोकस्याश, ततश्च सर्वस्यापि लोकस्य चतुर्दशरज्यात्मकत्वात् तच्चतुर्दशभाग एका रज्जुरुच्यते, ता
 द्वादश पुनश्चतुर्दशभागा द्वादश रज्जनोऽभिधीयन्ते, अतः सामान्येन सास्वादनसम्यग्दृष्टिद्विदश रज्जू स्पृशतीत्यर्थे, लोकस्य
 द्वादशरज्जुप्रमाण क्षेत्र स्पृशतीति यावदिति, तथाहि षष्ठ्युपस्थितौ नारक सास्नादनसम्यक्त्वसमन्वितो यदाऽत्र तिर्यग्लोके
 समुत्पद्यते तदा पञ्चरज्जुप्रमाण क्षेत्र स्पृष्ट भवति, यदा पुनरिहत्य एव तिर्यग्मनुष्ययोरन्यतरः सास्वादनसम्यक्तान्वित
 उपरि लोकान्ते कार्मभ्रन्धिकमतेन ईपत्प्राग्भारपृथिव्यादित्वेनोत्पद्यते तदा तस्य सप्तरज्जुप्रमाणक्षेत्रस्पर्शो लभ्यत इति,
 इत्थमेक सास्वादनगुणस्थानमाश्रित्य द्वादशाना लोकचतुर्दशानां स्पर्शना प्राप्यते, न त्वेक सास्नादनजीवमाधिकृत्य, एवम-
 न्यत्रापि यथासम्भवेकगुणस्थानोपेक्ष्यैव स्पर्शना द्रष्टव्या, अस्तुतद्वन्नाभिप्रायाच्चाधेलोकपृथ्वीकायिकादिषु अतः स्थानात्
 सास्वादनो न गच्छत्येव, अन्यथा तिर्यग्लोकात्तस्योर्ध्वमथोत्पद्यमानस्य त्रयोदशरज्जुस्पर्शोऽपि लभ्येत, नप्तमपृथ्वीनारकश्च सा-
 स्वादनमाव परित्यज्यवानोत्पद्यत इति षष्ठनरकपृथिवीनारक एतेह निर्दिष्टः, मिश्रः - सम्यग्मिथ्यादृष्टिशुणस्थानकजीवरष्टौ लोकस्य
 चतुर्दशाशा स्पृष्टा प्राप्यन्ते, लोकस्यैतेऽष्ट रज्जू स्पृशन्तीत्यर्थे, कथमित्यत्रोच्यते, यदा सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्भवनवास्यादिदेव-
 पूर्वसांगतिकेनाच्युतदेवलोकदेवेन स्नेहात्तत्र नीयते तदा पञ्चरज्जुसस्पर्श 'छअच्छुए' इति वचनात्, तथा सम्यग्मिथ्यादृष्टयः
 सहस्रारान्ता देवा पूर्वसांगतिकस्य नारकस्य वेदनोपशमनार्थं पूर्ववैरिकस्य वा वेदनोदीरणार्थं यदा तृतीयनरकपृथिव्या गच्छन्ति
 तदा भवनवासिदेवम्याऽधस्ताद्रज्जुद्वयेन तृतीयनरकपृथिव्या सद्भावात् पूर्वोक्तपञ्चरज्जुभ्य उपर्यधिक रज्जुद्वय लभ्यत इति

सामान्यतः सम्यग्भिथ्यादृष्टिजीवा अष्टरज्ज्वात्मकं क्षेत्रं स्पृशन्ति, अथवा सम्यग्भिथ्यादृष्टिः सहस्रारदेवलोकाभ्यः पूर्वोक्त-
कारणात्तृतीयनरकपृथ्वीं गच्छन् सप्त रज्जूः स्पृशतीति, स एव च सहस्रारदेवोऽच्युतदेवेन स्नेहात्तत्र नीयमानो रज्जुमेकामन्यामपि
स्पृशतीति सर्वा अप्यष्ट रज्जव इति, आनतादिदेवास्त्वल्पस्नेहादिभावात् सांगतिकादिप्रयोजेनापि नरकं न गच्छन्तीत्यत्र
सहस्रारान्तग्रहणं, सम्यग्भिथ्यादृष्टयश्च तद्भावे वर्तमानाः कालं न कुर्वन्तीत्यत्र भगस्थानामेव तेषां स्पर्शना चिन्तितेति भाव-
नीयम्, अविरतसम्यग्दृष्टयोऽप्यष्ट रज्जूः स्पृशन्ति, भावना त्विह सम्यग्भिथ्यादृष्टिवदेत्येति प्रस्तुतगाथाऽभिप्रायेण लक्ष्यते,
चिरन्तनटीकाकृताऽपीत्थमतिदेश एव दत्तो, भावनिका तु तथाविधा न काचित् कृता, प्रज्ञप्त्याद्यभिप्रायेण पुनरस्य
द्वादशानामपि रज्जूनां स्पर्शना लभ्यंते, तथाहि-अनुत्तरसुरस्य तत्रोत्पद्यमानस्य तत आगच्छतो वा सप्तरज्जुस्पर्शना
तावदुक्तैव, अपरं च नरतिरश्चामन्यतरोऽविरतसम्यग्दृष्टिः पूर्ववद्भ्रातुः क्षायोपशमिकसम्यक्तत्वेन गृहीतेनापि प्रज्ञप्त्याद्यभिप्रायेण
पृथनरकपृथिव्यां नारकत्वेनोत्पद्यते, ततोऽपि वा नारकः क्षायोपशमिकसम्यक्तत्वानन्वागत्य मनुष्येपुत्पद्यत इत्येवमविरतसम्यग्दृष्टिः
पृथनरकपृथिव्या गच्छन्नागच्छन् वा पञ्च रज्जूः स्पृशतीति सर्वा अपि द्वादश रज्जव इति, सप्तमपृथिव्यां पुनः सम्यक्तवसहितस्य
गमनमागमनं वा प्रज्ञप्त्यामपि निषिद्धमिति पृथनरकपृथ्वीग्रहणमित्यलं विस्तरणेति । देशविरतस्तु मनुष्य इतः स्थानान्मृ-
त्वाऽच्युतदेवलोक उत्पद्यमानः पञ्च रज्जूः स्पृशति, न च वक्तव्यं-कथं तत्रोत्पद्यमानो देवत्वादेविरतसम्यग्दृष्टिरेवायं न देशविरत इति
सत्यम्, यो हि ऋजुगत्या एकेन समयेन तत्रोत्पद्यते तस्य पूर्वभवायुः क्षीयमाणं न क्षीणं पूर्वभवशरीरमपि च मुच्यमानममृक्तमिति
प्राग्भवायुःशरीरसम्पन्नत्वाद्दुगत्यां देशविरत एवायमित्यदोषः, तदेवं च 'पुढा चउदसभागा भारसे' त्यादिको ग्रन्थो

यथामख्येन सास्वादानादीनां योजित इति गार्थार्थ ॥ १९५ ॥ अथोक्तेशपाणा प्रमत्तार्दिनां स्पर्शनामाह-

सेसेऽसख भागो फुसिओ लोगो सजोगिकेवल्लिहिं । एगाईओ भागो बीयाइसु णरग पुढवीसु ॥१९६॥

उक्तशैपे प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणादिगुणस्थानकर्तवैलोकस्यासख्येयतमो भाग स्पृष्ट, एते हि भवान्तराले वर्तमानाः प्रमत्त-
सयतादिभाव परित्यज्यासयतत्व प्रतिपद्यन्ते, अत स्वस्थानस्था एव गृह्यन्ते, यच्चामीपां भरतैरवतादिक स्वस्थान तल्लोकस्या-
सख्येयभाग एवेति तवस्पर्शिन एवामी निर्दिष्टा, अत्राह-नन्मीपामप्युपशान्तमोहपर्यन्तानामृजुगत्याऽनुत्तरसुरेष्टुत्पद्यमानानां
सप्तारज्ज्वात्मिका स्पर्शना लभ्यत एव तव किमिति लोकासख्येयभाग एवोच्यते?, यथा हि ऋजुगत्यां समयमेक देशविरतत्वमवा-
प्यते तथाऽमीपां प्रमत्तादिभावोऽपि प्राप्यत एव, उक्ता चैषां सप्तारज्जुस्पर्शना पञ्चसप्तमरे- “ सग सेसा उ फुमती रज्जू खीणो
असखस” मिति वचनात्, सत्यम्, किन्तु अत्रगतिसैचित्र्यादेव प्रकारोऽत्र न विवक्षित इत्यदोष, सयोगिकेनलिमिस्तु केनलि-
समुद्घातस्य चतुर्थसमये सर्वाऽपि लोकः स्पृष्ट प्राप्यते ॥ तदेव चतुर्दशानामपि जीवसमासानां निर्दिष्टा स्पर्शना, ते च जीवसमासा
नरकगत्याधाश्रिता इत्यतो नरकगतौ तावत् स्पर्शनां निरूपयितुमाह-‘ एकादिक ’ आदिशब्दाद् द्वित्र्यदिपीरग्रह भागो लोकस्य
रज्जुस्वरूपश्चतुर्दशोअश, द्वितीयादिकासु नरकश्रुथिवीषु स्पर्शना द्रष्टव्या, तथाहि द्वितीयनरकश्रुथिव्या य इहागच्छति यो वाज्ज
स्थानात्तस्यां गच्छति स लोकस्य चतुर्दशांशरूपमेकां रज्जु स्पृशति, तृतीयनरकश्रुथिव्या तु गच्छन्नागच्छन् वा रज्जुद्वय स्पृशति,
चतुर्थश्रुथिव्यां तु रज्जुत्रय, एव यान्त् सप्तमश्रुथिव्या गच्छन्नागच्छन् वा जन्तु पइ रज्जू स्पृशतीति गाथाथः ॥ १९६ ॥ अध

किञ्चित् समानवक्तव्यत्वारिष्येऽमनुष्यगतस्पर्शना युगपदेव पश्चाद्धक्ष्यत इति चेतसि निधाय देवगतिमाधिकृत्य तावदाह-
 ईसाणंता मिच्छा सासण नव मिस्स अविरया अट्ठ। अट्ठ सहस्सारांतिय छलच्चुयाऽसंखभागुत्पिं ॥१९७॥
 भवनपत्यादय ईशानान्ता देवा मिथ्यादृष्टयः सास्वादनाश्च नव रज्जूः स्पृशन्ति, तथाहि-भवनपतिव्यन्तरा ज्योतिष्कास्तावत्
 पूर्वोक्त्कारणादथस्तृतीयनरकपृथ्वीं यावद्गच्छन्तो रज्जुद्वयं स्पृशन्ति, उपरि चेपत्प्राग्भारादिपृथिवीकायिकेपूत्पद्यमानाः सप्त रज्जूः
 स्पृशन्ति, उपरि चेपत्प्राग्भारादिपृथ्वीकायिकेण
 ' मिस्स अविरया अट्ठत्ति ' एत एव भवनपत्यादय ईशानान्ता देवाः सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽविरताश्चाष्ट
 रज्जूः स्पृशन्ति, इयं चाष्टरज्जुस्पर्शनाऽमीपामधस्तात् तृतीयनरकपृथ्वीं यावद्गच्छतामुपरि च पूर्वसांगतिकेदेवेनाच्युत-
 देवलोकं यावन्नियमानानां भावनीया, तृतीयपृथिव्यच्युतेदेवलोकयोन्तरेऽष्टरज्जुसद्भावादिति, ' अट्ठ सहस्सारांतिय ' -
 ति सामान्येन मिथ्यादृष्ट्यादिस्वरूपाः सनत्कुमारादिसहस्रारान्तिका अपि देवा अष्ट रज्जूः स्पृशन्ति, इयमप्यष्ट-
 रज्जुस्पर्शना एतेपामधस्तात् तृतीयपृथ्वीं यावद्गच्छतामुपरि चाच्युतेदेवलोकै पूर्वसाङ्गतिकेदेवेन नीयमानानां तथैव परिभावनीया,
 अत्राह-ननु ' अट्ठ य पाणयंतिय ' ति कस्मान्नोक्तं ? प्राणतान्तानामपि देवानामनया युक्त्याऽष्टरज्जुस्पर्शनासम्भवादिति,
 सत्यम्, किन्त्वेवं मन्यते अल्पमोहत्वादानतादयो देवा नरकेषु वेदनोदीरणादिनिमित्तं न गच्छन्त्येव, पूर्वसाङ्गतिकेदेवेनापि च नीय-

गानासामुपर्यन्तुतागमोच्छ्रायि न भवति, अतो ' अष्ट सदस्सारात्रिय ' सि इत्यमेव पठित, ' छलञ्चुय ' सि अच्युतोदेवलोकात्
 निवशाः भीमञ्जिनपन्दनापर्याभिदागच्छन्त पर रञ्जु सृशन्ति, तृतीयपृथिव्यां वेदनोदीरणादिनिमित्तं त्वस्य मतेनैतेऽपि न
 गच्छन्त्येपापमोहताद्, येन ए गतेन समिन्प्रधुर्थपृथिव्यां लक्ष्मणवेदोपशमनार्थं गतः श्रूयते तन्मते तस्मिन् रञ्जुपद्कात् परतोऽपि
 स्पर्शा भासते, न्याक्याप्रशप्स्यभिप्रागतस्तु सप्तमपृथिव्या अप्यास्ताप्रेदंश यापद्रमाकदेवानां गमनमस्ति, यदाह-
 " अथिय न गते ! इगिते रगण्ययाए पुड नीए अहे उरता पलाहया भेया " इत्यर्थ, " संसेयति सगुच्छति ? , हता ! अत्यि, तं भते !
 कि भयुरो पक्रेइ तागो पक्रेइ वे गो पक्रेइ ? , गोगया ! अयुरोपि पग्रेइ, तागोपि देवोपि " द्रवोऽय पेमानिकोऽभिप्रेत, " एवं
 रोक्त्वाएऽनि पुडरीए अहे एर तक्याएऽनि एर अयुरोपि पक्रेइ, देवोपि पक्रेइ, गो तागो पक्रेइ, नागकुमारस्य तृतीयपृथिव्या
 अभोगमायागप जिति, ' वेड्विन्तायु एउयु पुड नीयु अहे एगो देवो पक्रेइ ' अयुरनागोरलय गमताभावादिति, तदेवमिह
 सप्तमपृथिव्यभोरेभ्यपि तादेवानि करेताता गनयुक्तम् , परतुतामन्त्रे ए तृतीयपृथिवीमेव यापप्रगतागोपिकत, तस्य ए केवलिनो
 निरतीति, ' असेस्रभामुस्य ' सि अच्युतपेनोकोपरितानां प्रवेगफाजुपरनिमाताशिवेपानामन्यत गतागमनाभायात्
 एरथा गते ए स्पर्शना, एा ए लोकासंस्त्रेभभागरूपवेगर्भे, विगमाणस्पर्शनाविपथा रिता ७ कृत्येति भागार्थः ॥ १९७ ॥
 अथ तिर्यगमभुभगतिरपश्याथाह

परलिरिपति न लोको सत्ताराणेति षडजगदिगीतीति । गिरसेतदंरंलभगो निगलिंशीति ए गन्वजर्ग ॥ १९८ ॥

नरैस्तिर्यग्भिश्च सर्वोऽपि लोको व्याप्तः ग्राह्यते, तत्र नराणां केवलिसमुद्घातचतुर्थसमये सर्वलोकव्यापिताऽवगन्तव्या, अन्ये तु व्याचक्षते-मिथ्यादृष्टयो मनुष्याः सर्वत्रोर्ध्वमधस्तिर्यक् चोत्पद्यमानास्तत्र आगच्छन्तश्च वेदनामाराणान्तिकसमुद्घाताभ्यां सर्वलोकं व्याप्नुवतीति, एतच्च व्याख्यानं वयं तावन्नागच्छामः, यतोऽद्धततीयद्वीपसमुद्रमध्यमात्रवर्तिन्वेन स्तोका एव मनुष्याः अतो यदि ते शेषजीविषुत्पद्यमाना विवक्ष्यन्ते, शेषजीवाश्च तेषुत्पद्यमानास्तद्रूपत्वेन गृह्यन्ते, वेदनामाराणान्तिकसमुद्घातावस्था च विवक्ष्यते, तथापि सर्वलोकव्यापित्वसमीपां नावगम्यते, अपरं च पंचेन्द्रिया " उचवाएणं समुग्वाएणं सङ्घोणेणं लोयस्स असंसेज्ज-इभागे " इति वचनात् प्रज्ञापनायां सर्वेषामपि पंचेन्द्रियाणां सर्वलोकव्यापिता निपिद्धा, किं पुनः केवलमनुष्याणां ? तस्मात् केवल्यपेक्षयैव नराणां सर्वलोकव्यापित्वमवगम्यत इति, तिर्यचस्तु मिथ्यादृष्टयः दृक्षमैकेन्द्रियाद्यपेक्षया सर्वलोकव्यापिनो बुध्यन्त एवेति । ' सत्तासाणेहि ' चि सास्वादनेस्तिर्यग्मनुष्यैरोपतप्रभारापृथिव्यादिपूत्पद्यमानैः सप्त रज्जवः स्पृष्टा, इतश्च मृतः सास्वादनः किञ्चित् शुभत्वादूर्ध्वमेव गच्छति, नाधस्ताद्, अत एव द्रवोपन्यासाद्, यदि पुनरधस्तादपि गच्छेत्तदा त्रयोदशरज्जुसंस्पर्शो युक्तः स्यादिति, यस्तु सास्वादननारकः पृष्ठनरकपृथिव्यादिभ्यः समागत्येह तिर्यग्मनुष्यत्वेनोपजायते सोऽप्यान्तराले वर्तमानो-अतनायुष्कोदयेऽप्येतन्नरीरात्राप्तेर्नारकत्वेनैव विवक्षितः, अन्यथा सास्वादनतिर्यग्मनुष्याणां द्वादश रज्ज्वात्मिकापि स्पर्शना स्यादिति, ' छज्जयगिहीहि ' ति अयताः-अविरतसम्यग्दृष्टयो गृहिणस्तु देशविरतश्रावका इह गृह्यन्ते, तैर्यतेर्गृहिभिश्च प्रत्येकमृतः स्थानादच्युतदेवलोकै समुत्पद्यमानैः पञ्च रज्जवः स्पृश्यन्ते, एते चेहायता गृहिणश्च सामर्थ्यान्मनुष्या एव बोद्धव्याः नतु तिर्यग्भिः, तेषां सहस्रारमेव यावदुत्पत्तेः पञ्चरज्जुसंस्पर्शाभावादिति, ' भिरसेहऽसंबभागे ' चि मिश्रः-सम्यग्मिथ्यादृष्टि-

नरतिर्य-
विकलैरि
स्पर्शना

भिस्तिर्यक्प्रमुष्यस्तदवस्थायां मरणासम्भवेनान्यत्रोत्पत्त्यभावात् स नन्मस्थानरूपो लोकासख्येयभाग एव स्पृष्टः ॥ तदेव तिरश्चां
सामान्येन स्पर्शेना प्रोक्ता, साम्प्रत तेषामेव वादरैकेन्द्रियादिभेदभिन्नानां विशेषतस्तामभधित्सुरिदिमाह- 'विगलिदीहि' ति
'सन्वजग' ति द्वित्रिचतुरिन्द्रियलक्षणैर्विकलेन्द्रियैरुत्पादसमुद्घातावस्थयो सर्वे जगत्-सर्वेऽपि लोको व्याप्त प्राप्यते इत्यर्थः,
एष तावत् प्रस्तुतग्रन्थामिमाय , प्रज्ञापनायां तूत्पादसमुद्घातस्वस्थानैर्लोकासख्येयभागवर्तिन एव विकलेन्द्रिया. सर्वेऽप्युक्तास्तदेव
च युक्तिसङ्गत उच्यते, स्वल्पत्वादमीषा, तच्च तु बहुश्रुता एव विदन्तीति गाथार्थ ॥ १९८ ॥ उक्तमेवार्थं साविशेषमाभिधित्सुराह-
वापरपञ्जतावि य सयला वियला य समुहउचवाग । सन्व फोसति जग अह एव फोसणाणुगमो ॥ १९९ ॥

पृथिव्यादिवादरपर्योक्तेकेन्द्रिया' सम्पूर्णपंचेन्द्रियतियग्लक्षणा सकला द्वित्रिचतुरिन्द्रियस्वरूपा विकलाश्च 'समुह'-
ति समुद्घातानस्थायां 'उचवाग' चि विग्रहगतिलक्षणेत्पादावस्थायां च 'सर्वे जगत्' सर्वं लोक स्पृशन्तीत्येयोऽपि प्रस्तुत-
ग्रन्थामिमाय एव, प्रज्ञापनाऽभिप्रायतस्तु तिर्यचो वादरपर्योक्तपृथिव्येतज कायिका. पंचेन्द्रिया विकलेन्द्रियाश्च सर्वेऽपि
स्वल्पत्वादुत्पादसमुद्घातस्वस्थाने प्रत्येक लोकासख्येयभाग एव प्राप्यन्त इति, अस्या च गाथायां ब्रह्मैकेन्द्रिया नोक्ता,
सर्वलोकव्यापित्वेन तेषां प्रागेवोक्तत्वाद्, अपर्याप्तनादरैकेन्द्रियास्त्वस्य ग्रन्थस्याभिप्रायेण स्वस्थानेनापि सर्वलोकैक व्यापिन एवेति
तेऽपीह नोपान्ता , प्रज्ञापनाऽभिप्रायतस्तु वादरापर्योक्तेकेन्द्रिया अप्युत्पादसमुद्घाताभ्यामेव लोक व्याप्नुवन्ति, न स्वस्थानेन, पर्या-
प्तैकेन्द्रियनिरर्थैव तेषामुत्पत्तेः, विकलेन्द्रियाणां सर्वलोकव्यापित्वमन्तरगाथापर्यन्ते सामान्येनाभिहित, अत्रोत्पादसमुद्घातावस्था-

विशेषितं तदपि प्रोक्तमिति न पुनरुक्तता शंकनीयति, तदेवं जीवगतां स्पर्शनामभिधायोपसंहरन्नाह—‘ अह एवं फोसणाणु-
गमो ’ चि अथानन्तरप्ररोऽप्येवमुक्तानुसारेण जीवसमासस्पर्शनाया अनुगमो-विचारो बुद्धिमताऽप्यूह कर्त्तव्य इति गाथार्थः
॥ १९९ ॥ तदेवमभिहिता जीवस्पर्शना, साम्प्रतं तत्प्रतिपक्षभूतत्वप्रत्यासत्त्याऽजीवस्पर्शनामभिधित्सुराह—

इह तावत् पञ्चाजीवद्रव्याणि-धर्माधर्माकाशास्तिकायाः पुद्गलाः कालश्च, तत्रादौ द्विक्रमादिद्विकं-धर्माधर्मास्तिकायलक्षणं
लोकस्पष्टं, सर्वमपि लोकं स्पृष्ट्वा स्थितमित्यर्थः, गगनम्-आकाश पुनरनवगाढं, इदमुक्तं भवति-सर्वेऽपि जीवा अजीवाश्चाकाश
एवावगाढाः, आकाशं पुनरन्यत्र क्वचिदपि नावगाढं, अतस्तदेवाकाशं जर्वैरजर्विश्च स्पृष्टत्वेन प्ररूप्यते, आकाशेन पुनरन्यत् किमपि
स्पृष्टं नोच्यत इति भावः, तर्हि तद्गगनं कियत्प्रमाणमित्याह—‘ तं तु सञ्चगयं ’ ति तत् पुनर्गगनं सर्वत्र-लोकऽलोके च
गतं-स्थितं लोकालोकव्यापीत्यर्थः, ‘कालः’ चन्द्रसूर्यगतिक्रियाऽभिव्यङ्ग्योऽर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रलक्षणं नरलोकमेव स्पृशति, परतः
पुनश्चन्द्रसूर्याणां गतिक्रियाया एवाभावात् समयावलिकादिरूपकालस्यासम्भव एवेतिभावः, पुद्गलास्तु सर्वमेव लोकं स्पृशन्ति,
सर्वलोकाकाशवर्तित्वात्तेषामिति गाथार्थः ॥ २०० ॥ तदेवमजीवानामप्यभिहिता स्पर्शना, तदभिधाने च स्पर्शनाद्वारं समाप्त-
मिति । ‘ अथ संतपयपरूषणया दञ्चवपमाणं च ’ त्यादिगाथाऽभिहितं क्रमप्राप्तं कालद्वारमभिधित्सुराह—

कालो भवाउकायिद्धिई य तह गुणविभागकालं च । वोच्छामि एकजीवं नाणाजीवि पडुच्चा य ॥ २०१ ॥

‘ कालो ’ चि काल’ पूर्वोक्तशब्दार्थं समयावलिकारूपस्तावदिह प्ररूपणीय इति शेषः, स च प्राक् प्ररूपित एवेति नेह प्ररूप्यते, सामान्येन कालप्ररूपणानन्तरं च भवायु काल कायस्थितिकाल गुणविभागकाल च वक्ष्यामीति, द्वितीयान्तः कालशब्द सर्वत्र सम्यच्यते, तत्र नारकादिभवानामन्यतरो विवक्षित एको भव एक जन्मस्थान तत्र भवे आयुर्भवायुस्ताद्विषय’ कालो दशवर्ष-सहस्रादिकस्तमेकजीव नानाजीवांश्चाश्रित्य वक्ष्यामीति सम्बन्ध, तथा ‘ काय ’ पृथिव्यप्कायादिस्तत्रैकस्मिन् काये मृत्वा पुन-पुनरुत्पद्यमानस्य तद्भावमपरित्यजतो जीवस्य स्थिति कायस्थितिकालोऽसत्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिण्यादिकस्त च वक्ष्यामीति सण्टक, तथा गुणा मिथ्यादृष्टिसास्वादानादिगुणस्थानलक्षणाश्चतुर्दश तेषा विभागेन पार्थक्येन तद्भावापरित्या-गविषय. कालो गुणविभागकाल त च एकजीव नानाजीवाश्चाश्रित्य वक्ष्यामीति योग, तदेव भवायुष्कादिविषयभेदाद् त्रिविध-कालोऽन वक्तव्य इति गार्थार्थ ॥ २०१ ॥ तत्र क्रमेण सप्तसु नरकपृथ्वीष्वैकैकनारकस्यैकभवार्थुलक्षण काल तावद्ब्रह्ममाह—

एग च तिष्ठिण सत्त य दस सत्तरसेव हुति चावीसा । तेत्तीस उयहिनामा पुढवीसु ठिई कमुक्कोसा ॥२०२॥

महत्तसाम्यादुदाधिनामशब्देन सागरोपममिहाभिप्रेत, ततश्चैकैकनारकस्यैकस्मिन् भवे रत्नप्रभादिषु सप्तसु पृथ्वीषु क्रमे-णोत्कृष्टा स्थितिरिय प्रतिपत्तव्या, तद्यथा रत्नप्रभायोमेकस्य नारकस्यैकस्मिन् भवे एक सागरोपममुत्कृष्टा स्थिति, शर्करप्रभायां नीणि बालुकाप्रभायां सप्त पद्मप्रभाया दश धूमप्रभाया सप्तदश तम प्रभाया द्वाविंशति सागरोपमाणि एकस्य नारकस्यैकत्र भवे उत्कृष्टा स्थिति, सप्तमनरकपृथिव्योमेकस्य नारकस्यैकत्र भवे त्रयविंशत् सागरोपमान्युत्कृष्टा स्थितिरिति गार्थार्थ. ॥२०२॥

अर्थतास्वेव सप्तसु नरकपृथिवीषु नारकायुषो जघन्यां स्थितिमाह—
पढमादि जसुक्कोसं बीयादिसु सा जहण्णिगया होइ । घम्माए भवणवंतर वाससहस्सा दस जहण्णा ॥२०३॥

प्रथमादिपृथिवीषु यदुत्कृष्टमायुः प्रतिपादितं द्वितीयादिषु पृथिवीषु सैव जघन्या स्थितिर्भवतीति मन्तव्यम्, तथाहि-
रोपमत्रयलक्षणा उत्कृष्टा स्थितिरभिहिता तृतीयपृथिव्यां सैव जघन्या स्थितिः, द्वितीयपृथिव्यां तु या साग-
सागरोपमलक्षणा उत्कृष्टा स्थितिरावेदिता सैव सप्तमपृथिव्यां जघन्या स्थितिवेदितव्या, नन्वेवं सति घर्माभिधानायां द्वाविंशति-
व्यामघापि जघन्या स्थितिर्न निवेदिता भवति, अतः सा निवेद्यतामित्याशङ्क्य प्रथमपृथिवीनारकाणां तत्प्रसंगतो जघन्य-
स्थित्या समानत्वाद् भुवनपतिव्यन्तराणां च जघन्यां स्थितिमभित्सुराह— घम्माए, इत्यादि, घर्माभिधानप्रथमपृथ्वी-
नारकाणां भवनपतिव्यन्तराणां च दश वर्षसहस्राणि जघन्या स्थितिर्विज्ञेयेति गाथार्थः ॥२०३॥ ननु यदि भवनपतिव्यन्तराणां दश
वर्षसहस्राणि जघन्या स्थितिस्तदा उत्कृष्टा तेषां कियत्प्रमाणाऽसौ भवतीत्याशङ्क्यासुरकुमारादिभवनपतीनां व्यन्तराणां चोत्कृ-
ष्टां स्थितिमाह—

असुरेसु सारमाहियं सडुं पल्लं दुवे य देसुणा । नागाईणुक्कोसा पल्लो पुण वंतरसुराणं ॥ २०४ ॥

इह मवनपतयोऽसुरकुमारादिभेदाद्दशधा श्रुतसागरे पठ्यन्ते, तद्यथा " असुरा नाग सुवण्णा विज्जू अर्गी य दीव उदही या ।
दिसि वाउ तथा यणिषा दसभेया हुति मवणवई ॥१॥" त्ति, एते चासुरकुमारादयो दशापि पुनार्द्धिभेदा मेरुगिरेर्दक्षिणदिग्वत्तिन-
उत्तरीदिग्वत्तिनश्च, तत्र ' असुरेसु सार ' ति मेरुदक्षिणदिग्वत्तिवसुरकुमारेपूत्कृष्टा स्थितिरैक सागरोपममित्यर्थः, ' अष्टिय ' ति
' उत्तरीदिग्वत्तिंषु त्वसुरकुमारेषु तदेव सागरोपम किञ्चिदधिकमुत्कृष्टा स्थितिज्ञातव्येति, नागकुमारादीनामादिशब्दात् सुवर्णकुमार
विद्युत्कुमारादीनां दक्षिणदिग्वत्तिनां साद्धपल्योपममुत्कृष्टा स्थिति, उत्तरीदिग्वत्तिनां तु तेषामेव नागकुमारादीनां देशोनपल्योपमद्वय-
मुत्कृष्टा स्थितिर्भवति, उत्तरीदिग्वत्तिनो ह्येते स्वभावादेव शुभाधिरायुषश्च भवन्ति, दक्षिणदिग्वत्तिनस्तु तद्विपरीता इति, व्यन्तर-
सुराणां तु पिशाचभूतयक्षादिभेदतोऽष्टविधानामपि पल्योपममेवोत्कृष्टा स्थितिर्भवति, दक्षिणदिग्वत्त्यसुरकुमारश्रुचमरेन्द्रदेवीनां तु
साद्धं पल्योपमत्रयमुत्कृष्टमायुः, उत्तरीदिगसुरकुमाराधिपवलीन्द्रदेवाना तूत्कृष्टमायुः सार्द्धानि चत्वारि पल्योपमानि, नागकुमारादि-
नवनिकायदेवीना तूत्तरीदिग्वत्तिनीनां देशोन पल्योपममुत्कृष्टमायुः, दक्षिणदिग्वत्तिनीना तु तासामेव देवीना व्यन्तरीणां चाद्धपल्यो-
पममुत्कृष्टमायुरित्येवत् स्वयमेव द्रष्टव्यम्, जघन्य तु सर्वत्र प्रागभिहित दशवर्षसहस्ररूपमेवेति गार्थार्थः ॥२०४॥ अथ ज्योतिष्क-
देवानामायु प्रमाणमाह-

पष्टष्टभाग पन्न च सहिय जोइसे जहृणिणयरं । हेष्टिल्लुओसठिई सकार्इण जहृण्णा सा ॥ २०५ ॥

सामान्येन ज्योतिषा पल्योपमस्याष्टमो भागो जघन्यमायुः, इतरत्पुन -उत्कृष्ट तपामेव सधिक पल्योपममायुः, वर्षलक्षाधिक पल्यो-

पममित्यर्थः, विशेषतः कस्य ज्योतिषः किमायुरिति चेद् ? उच्यते,- ज्योतिष्कदेवास्तावच्चन्द्रादित्यग्रहनक्षत्रतारकेभदात् पञ्च-
विधास्तद्देव्योऽपि पञ्चविधा इति सर्वेऽपि दशविधाः, तत्र चन्द्राणां पल्योपमचतुर्थांशो जघन्यमायुरुत्कृष्टं तु वर्षलक्षाधिकं पल्यो-
पममिति ?, तद्देवीनां पल्योपमचतुर्थांशो जघन्यमायुरुत्कृष्टं तु पञ्चाशद्वर्षसहस्राधिकं पल्योपमार्द्धमिति २, आदित्यानामपि जघन्य-
मायुश्चन्द्रदेव, उत्कृष्टं तु वर्षसहस्राधिकं पल्योपममिति ३, तद्देवीनामपि जघन्यं चन्द्रदेवीदेव, उत्कृष्टं तु पञ्चवर्षशताधिकं
पल्योपमार्द्धमिति ४, भौमबुद्धादीनां तु शेषग्रहाणां जघन्यं सूर्यदेव, उत्कृष्टं तु पल्योपमं ५, तद्देवीनामपि जघन्यं सूर्यदेवीसदृशमेव
उत्कृष्टं तु पल्योपमार्द्धमिति ६, अश्विन्यादिनक्षत्राणां तु जघन्यं ग्रहतुल्यमेव, उत्कृष्टं तु पल्योपमार्द्धमिति ७, तद्देवीनां तु जघन्यं
ग्रहदेवीसमानमेव, उत्कृष्टं तु साधिकः पल्योपमचतुर्थांश इति ८, तारकदेवानां जघन्यं पल्योपमस्याष्टमांशः, उत्कृष्टं तु पल्योपम-
चतुर्थांशः ९, तद्देवीनां तु जघन्यं पल्योपमस्याष्टभागः, उत्कृष्टं तु साधिकः पल्योपमाष्टभाग एव १०, तदेतद्दशस्वपि स्थानेषु
विशेषतो ज्योतिष्काणां जघन्येतरभेदभिन्नमायुः द्रष्टव्यम्, तदुक्तम्-“चंदाइच्चगहाणं नक्खचाणं च देविसहियाणं । अट्टण्हंपि जहणं
आऊ पलियस्स चउभागो ॥ १ ॥ पलिओवमट्टुभाओ तारयदेवाण तह य देवीणं । होइ जहणं आउं एत्तो उकोसगं वोच्छं ॥२॥
पलियं च वरिसलक्खं चंदाणं सरियाण पलियं तु । वरिससहस्सेणइहियं गहाण पलिओवमं पुण्णं ॥ ३ ॥ नक्खत्ते पलियद्धं
तारयदेवाण पलियचउभागो । ससिदेवीणं आउं उकोसं होइ पलियद्धं ॥ ४ ॥ पण्णाससहस्सेहिं वासाणइहियं तहेव पलियद्धं ।
पण्णाससयइब्बहियं रविदेवीणं परं आउं ॥ ५ ॥ पलिओवमस्स अद्धं गहेदेवीणं तहेव सविसेसो । पलिओवमचउभागो आउं
नक्खत्तेदेवीणं ॥ ६ ॥ तारयदेवीणंपिहु उकोसं आउयं विणिहिद्धं । पलिओवमट्टुभाओ अहिओ किंची विसेसेण ॥ ७ ॥”

इत्यल प्रसंगेन । अथ वैमानिकेदेवाना जघन्यस्थितिनिरूपणार्थमाह- ' हेद्विल्लुक्षोसे ' त्यादि, शक्रशब्देन पूर्ववत् सौधर्मे-
देवलोकोग्रभिधीयते, ततश्च सौधर्मादिदेवलोकानां त्रैवेयकानुत्तरविमानसहितानां मध्ये उपर्युपरितनानां ' हेद्विल्लुक्षोसे ' शब्दोपादा-
नादय सामर्थ्यलब्धेऽध्याहार, सा जघन्या स्थितिर्यो किमित्याह- ' हेद्विल्लुक्षोसाद्विह ' चि, अधोऽधोवर्तिना या उत्कृष्टा
स्थिति उपर्युपरिवर्तना सेव जघन्या स्थितिरित्यर्थ, तथाहि-यैव सौधर्मेदेवलोकै सागरोपमद्वयलक्षणा उत्कृष्टा स्थितिर्वक्ष्यते
सेव तदुपरिचिन्ति समत्कुमारे जघन्या, यैव चेशाने सातिरेकसागरोपमद्वयस्वरूपा उत्कृष्टा स्थितिरभिधास्यते सेव तदुपरिचिन्ति
माहेन्द्रे जघन्या, सनत्कुमारोत्कृष्टस्थितिस्तु सागरोपमसप्तकलक्षणा ब्रह्मलोकै जघन्या, तदुत्कृष्टस्थितिस्तु दशसागरोपमात्मिका
लान्तके जघन्या, तदुत्कृष्टस्थितिरपि चतुर्दशसागरोपमरूपा महाशुकै जघन्या, तदुत्कृष्टस्थितिस्तु सप्तदशसागरोपमस्वरूपा
सहस्रारे जघन्या, तदुत्कृष्टस्थिति पुनरष्टादशसागरोपमलक्षणा आनत जघन्या, तदुत्कृष्टस्थितिकोर्नविंशतिसागरोपमस्वरूपा
प्राणते जघन्या, तदुत्कृष्टस्थितिरपि विंशतिसागरोपमात्मिका आरणे जघन्या, तदुत्कृष्टस्थितिस्त्वेकविंशतिसागरोपमस्वरूपा
अच्युतेदेवलोकै जघन्या, तदुत्कृष्टस्थिति पुनर्द्वाविंशतिसागरोपमरूपा नवाना त्रैवेयकविमानप्रस्तटाना मध्येऽधस्तनप्रस्टटे
जघन्या, एनमेतेषु नवसु त्रैवेयकविमानप्रस्टटेऽर्धैकैक सागरोपम बद्धयन्निस्तवन्नैय यावन्नमप्रस्टटे त्रिंशत्सागरोपमनि जघन्या
स्थिति, तदुत्कृष्टस्थितिस्त्वेकविंशत्सागरोपमलक्षणा विजयादिषु चतुर्धनुत्तरविमानेषु जघन्या स्थिति, सर्वार्थसिद्धविमान तु
जघन्या स्थितिरैव नास्ति, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणाया अजघन्योत्कृष्टाया एव स्थितेस्तत्रभिधास्यमानत्वयिदिति, नन्वेव सति
' हेद्विल्लुक्षोसाद्विह ' सक्काईण जट्टणणा सा ' इत्यनेन मनत्कुमारदीनानेन जघन्या स्थितिर्निरूपिता भवति, न सौधर्मेशान-

योः, सत्यं, तेयारैसा स्वयमेव द्रष्टव्या, तथा-सौधर्मं जघन्या स्थितिरैकं पल्योपमं, ईशाने तु सातिरैकं पल्योपममित्यलं
विस्तरणेति गार्थार्थः ॥ २०५ ॥ अथामीपमेव वैमानिकानामुत्कृष्टां स्थितिमाह-

दो साहि सत्त साहिय दस चउदस सत्तरेव अडारा । एक्काहिया य एत्तो सक्काइसु सागरुवमाणा ॥ २०६ ॥

सागरेण महत्त्वसामान्यात् समुद्रेणोपमानम्-उपमा येषां ते सागरोपमानाः-कालप्रमाणविशेषाः, पूर्वोक्तस्वरूपान्यद्द्रसागरोपमा-
णीत्यर्थः, तानि च द्वयादीनि शक्रादिषु पूर्ववत् सौधर्मादिदेवलोके यथाक्रममुत्कृष्टा स्थितिरिति सामर्थ्याच्छिभ्यते, तथाहि-
सौधर्मदेवलोके द्वे सागरोपमे उत्कृष्टा स्थितिः, ईशाने तु ' साहि ' त्ति, ते एव द्वे सागरोपमे साधिके, सनत्कुमारं तु सप्त सागरो-
पमाणि, माहेन्द्रे ' साहि ' त्ति तान्येव सप्त साधिकानि, ब्रह्मलोके दश लंतेके चतुर्दश महाशुके सप्तदश सहस्रारे अष्टादश
' एक्काहिया एत्तो ' त्ति इत ऊर्ध्वं प्रतिस्थानमेकैकं सागरोपममधिकं वाच्यम्, तथाथा-आनेते एकोनविंशतिः प्राणते विंशतिः
आरणे एकविंशतिः अन्युते द्वाविंशतिरित्येवं त्रैवेयकविमानप्रस्तटेऽव्याप्यैकैकं सागरोपमं वर्धयितव्यं यावन्नवमत्रैवेयकप्रस्तटे एकत्रिं-
शत्सागरोपमान्मुत्कृष्टा स्थितिरिति, इह च ' एक्काहिया य एत्तो ' इति सामान्योक्तावपि व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेर्न-
वमप्रवेयकपर्यन्तमेवैकधिकत्वं द्रष्टव्यम्, अनुत्तरविमानेषु तु सागरोपमद्वयैनैवाधिक्यं वाच्यम्, तेषु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणाया
उत्कृष्टस्थितेरागमेज्जेकस्थानेषु प्रतिपादितत्वात् तत्रापि सर्वोर्थसिद्धे विमाने जघन्यस्थितेरभावात् त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमान्यजघन्यो-
त्कृष्टा स्थितिरिति विशेष इति गार्थार्थः ॥ २०६ ॥ अथ तिर्यगतौ भवायुःकालमभिधित्सुरेकेन्द्रियाणां तावदाह-

बाबीस सप्त तिन्नि य वाससहस्राणि दस य उक्कोसा । पुढविद्वगानिलपत्तयतरुसु तेऊ तिराय च ॥ २०७ ॥

द्वाविंशत्यादिभिः सह पृथिव्यादीना यथासख्येन सम्बन्धः, पृथिव्याधेकेन्द्रियाश्च सूक्ष्मवादादाधनेकेभेदभिन्ना सिद्धान्ते पठ्यन्ते, तेनैह वादरेकेन्द्रियाणामेवोत्कृष्टमेव चायुर्वेकव्यम्, वादराणा तु जयन्य सूक्ष्मादीनां जयन्येतरभेदभिन्न चायुरुपरिष्टाद् वक्ष्यते, तत्र वादराणां पृथिवीकायिकाना 'बाबीस' ति द्वाविंशति वर्षसहस्राण्युत्कृष्टा भवस्थितिः, 'सप्त' ति वादराप्कायिकानां सप्त वर्षसहस्राणि वादरानिलानां त्रीणि वर्षसहस्राणि वादरप्रत्येकतरूणां दश वर्षसहस्राणि वादरतेज कायिकानां पुनस्त्रिात्र-त्रीण्यहोरात्राण्युत्कृष्टा भवस्थितिरित्यर्थे इति गार्थार्थ ॥ २०७ ॥ अथ द्वीन्द्रियादीनामुत्कृष्ट भवायु.कालमाह—

भारस अउणप्पन्न छप्पिय चासाणि दिवसमासा य । वेइदियाइयाण नरतिरियाण तिपल्ल च ॥ २०८ ॥

द्वादश वर्षाणि द्वीन्द्रियाणामुत्कृष्टा भवस्थितिरित्यादि यथासख्येन सम्बन्ध, एकेनयञ्चाशुद्धिसास्त्रीन्द्रियाणा, षण्मासाश्चतुरिन्द्रियाणां, गर्भजानां नराणां पञ्चेन्द्रियतिरथा च त्रीणि पल्योपमान्युत्कृष्टा भवस्थितिः, इह च तिर्यग्गतिभवायुःकालद्रूपेण प्रस्तुतेऽपि यन्मनुष्याणामुत्कृष्टायु प्रतिपादन तत् पल्योपमत्रयोत्कृष्टायु साम्याल्लाघनार्थमिति नासम्बद्धभाषित्वमाशङ्कनीयमिति गार्थार्थ ॥ २०८ ॥ इह पञ्चेन्द्रियतिरथा सामान्येनैवोत्कृष्टमायुः प्रतिपादित, विशेषचिन्तायां त्वमी सम्मूर्च्छेनजलचरादिभेदतो बहुधा भिद्यन्त इति सम्मूर्च्छेजलस्थलचराणा भवायु.कालमाह—

जलथलखहसंमुच्छिमपज्जसुक्कोस पुन्वकोडीओ । वरिसाणं चुलसीई विसत्तरि चैव य सहस्सा ॥ २०९ ॥
इहापि जलचरादीनां पूर्वकोट्यादिभिः सह यथासंख्येन संबन्धः, तत्र पर्याप्तसंमूर्च्छजलचराणां पूर्वकोटी वर्षाणामुत्कृष्टा भवस्थितिः, पर्याप्तसंमूर्च्छजस्थलचराणां चतुरशीतिर्विपसहस्राण्युत्कृष्टमायुः, पर्याप्तसंमूर्च्छजलचराणां द्विसप्ततिर्विपसहस्राण्युत्कृष्टा भवायुःकाल इति गार्थार्थः ॥ २०९ ॥ अथैषामेव जलचरादीनां पर्याप्तगर्भजानामुत्कृष्टं भवायुःकालमाह—
तेसिं तु गन्भयाणं उक्कोसं होह पुन्वकोडीओ । तिणिण य पल्ला भणिया पल्लस्स असंखभागो उ ॥२१०॥

तेषामेवानन्तरगार्थोक्तानां जलचरादीनां गर्भजानां पूर्वकोट्याद्युत्कृष्टमायुरितिहापि यथासंख्येन सम्बन्धः, तत्र पर्याप्तगर्भज-
जलचराणां पूर्वकोटिर्वर्षाणामुत्कृष्टमायुः पर्याप्तगर्भजस्थलचराणां त्रीणि पल्योपमान्युत्कृष्टमायुः पर्याप्तगर्भजखचराणां पल्योपमस्या-
संख्येयभाग उत्कृष्टमायुर्भणितमिति गार्थार्थः ॥ २१० ॥ अथ पूर्वोक्तानामेव वादरशृथिव्याधेकान्द्रियाणां तथा पर्याप्तसंमूर्च्छज-
जलचरस्थलचरखचराणां पूर्वमनुक्तानां साधारणवनस्पत्यादीनां च जघन्याद्यायुःस्वरूपं भवायुःकालमाह—

एएसिं च जहण्णं उभयं साहार सव्वसुहुमाणं । अंतोसुहुत्तमाज सव्वापज्जत्तयाणं च ॥ २११ ॥
एतेषां पूर्वनिर्दिष्टानां वादरशृथिव्येजोवायुप्रत्येकवनस्पतीनां पर्याप्तसंमूर्च्छजगर्भजलचरस्थलचरखचराणां च ' जहण्णं '-
ति उत्कृष्टस्य प्रागेव प्रतिपादितत्वात् जघन्यमन्तुर्हूर्त्तमायुरित्युत्तरेण सम्बन्धः, तदेतत् पूर्वमुत्कृष्टायुःप्रतिपादनक्रमेणोक्ताना-

तिर्यक् पंचे-
द्रिय भव-
स्थितिः

मेव जन्तूना जघन्यमायुः प्रतिपादितम्, अथ पूर्वमनुक्तानामुभयस्वरूपमप्यायुः प्रतिपादयन्नाह- 'साहारे' चि साधारणा-अनन्त-
कायिकवनस्पतयस्तेषां सूक्ष्मशारेभेदभिन्नानां तथा 'सञ्चसुद्रुमाण' ति उक्तशेषाणां सर्वेषां पृथिव्यतजोवायुलक्षणानां
सूक्ष्माणां वनस्पतीनां तु सूक्ष्माणां साधारणवनस्पतिद्वारेणोक्तत्वादिति 'उभय' ति जघन्योत्कृष्टस्वरूपमुभयमप्यायुरन्तर्मुह-
र्षेभेवेत्यत्रापि सम्बध्यते, जघन्यपक्षे तदेवान्तर्मुहर्षे लघुस्वरूप उत्कृष्टपक्षे तु तदपि बृहत्तरमित्ययमेव जघन्योत्कृष्टयोर्भेदो नान्य
इति भावः, एवमुत्तरत्रापि 'सञ्चापञ्जत्तयाण च' ति ये पृथिव्यादयोऽपर्याप्ता एव त्रियन्ते न तु पर्याप्तौ' सर्वा समर्थयन्ते
तेषामपर्याप्तानामप्युभय-जघन्यात्कृष्टस्वरूपमायुरन्तर्मुहर्षेभेवेति गार्थार्थे ॥ २११ ॥ तदेवमेकैक जीवमधिकृत्य भवायु'कालोऽभि-
हितः, साम्प्रतं तदुपसंहारपूर्वक नानाजीवानाश्रित्य तमाह—

एकगजीवाउठिई एसा बहुजीविया उ सञ्चद्ध । मणुयअपञ्जत्ताण असंखभागो उ पद्धस्स ॥ २१२ ॥

एषा पूर्वोक्ता 'एकगजीवाउठिई' चि एकैकस्य रत्नप्रभानारकादिजीवस्यायु स्थितिरुक्ता, 'बहुजीवियाउ
सञ्चद्ध' ति बहवो जीवा विषयो यस्या सा बहुजीविका स्थितिः, बहुजीवसम्बन्धिनीत्यर्थः, 'सर्वाद्धि' सर्वकाल द्रष्टव्या,
न स कालोऽस्ति यत्र नारका सर्वेऽपि मृत्वा अन्यत्रोत्पद्यन्ते, नररुगतिस्तु तैः शून्या भविष्यतीति, एव तिर्यग्गत्यादिद्वयपि
चाच्यम्, तस्मान्नानाजीवानां सर्वकाल स्थितिः, आह-ननु जीवेषु मूलोत्तरभेदभिन्नानु सर्वेऽप्यय, न्यायोऽथ केषुचिदेवेत्या-
श्रवणाह- 'मणुये' त्यादि, अपर्याप्ता मनुष्याः कदाचिदेक कदाचिद्ब्रूद्वा कदाचित्तु बहवः प्राप्यन्ते तावधावदुत्कृष्टतः पत्योपमा-

संख्येयभागाः, ततः परमवश्यमेवोत्कृष्टतो द्वादश सुहूर्त्तान् यावत् पर्याप्ता एव सर्वेऽपि मनुष्याः प्राप्यन्ते, नैकोऽप्यपर्याप्तो, द्वादश-
मौहूर्त्तिकस्य मनुष्यगत्युत्पत्तिविरहकालस्यागमे प्रतिपादितत्वादित्यभिप्रायः, ततश्च नानाजीवानप्याश्रित्यायुःस्थितौ चिन्त्यमा-
नायामपर्याप्तमनुष्याणां सर्वकालं सा न लभ्यते, किन्तु पल्योपमासंख्येयभाग एवेति भावः, नरकगतिदेवगत्योद्गीन्द्रियादि-
तिरश्चां च कस्यापि कियानपि विरहकालः समये श्रोक्त एव, परं केनाप्यभिप्रायेण नारकादयोऽपर्याप्ताः कियन्तमपि कालमव्यव-
च्छिन्नाः प्राप्यन्त इतीह न निर्दिष्टं स्थानान्तराच्चावसेयमिति गार्थार्थः ॥ २१२ ॥ तदेवमेकजीवं नानाजीवांश्चाश्रित्योक्तो
भवायुःकालः, अथ कायस्थितिकालमधिकृत्याह--

एकैकभवं सुरनारयाओ तिरिया अणंतभवकालं । पंचिदियतिरियनरा सत्तद्वभवा भवग्गहणे ॥ २१३ ॥

इह कायशब्देन पृथिव्यादिकायोऽभिप्रेतः, तत्र काये स्थितिः-अवस्थानं कायस्थितिः, मृत्वाऽपुनस्तत्रैवोत्पत्तेः, तमेव च विवक्षितं
कायमपरित्यजतो जीवस्य या स्थितिरवस्थानं सा कायस्थितिस्तद्विषयः कालोऽत्राभिधातुमिष्ट इति भावः, तत्र सुरा नारकाश्च स्वकीय-
स्वकीयनिकाये एकैकमेव भवं यावत्किरन्तरं भवन्ति, ततः परं मृत्वा तिर्यङ्मनुष्ययोरेवोत्पद्यन्ते न पुनस्तत्रैवत्यर्थः, अतो मृत्वा
मृत्वा पुनस्तत्रैवोत्पत्तिलक्षणा कायस्थितिरमीपां न सम्भवति, किन्तु भवस्थितिरैवैतेषु सम्भविनीत्युक्तं भवति, 'तिरिया अणंत-
कालं' ति सामान्येन तिर्यचो मृत्वा पुनस्तिर्यक्ष्वेवोत्पद्यमाना अनन्तभवकालं यावत्तिष्ठन्ति, अनन्तानन्तान् भवान्तावद्-
भवसम्बन्धिनमनन्तानन्तोत्सापिण्यवसर्पिणीलक्षणं कालं यावद्वतिष्ठन्त इत्यर्थः, क्षेत्रतस्त्वसंख्येयान् पुद्गलपरावर्तान् यावद्वतिष्ठन्ते,

उक्तच प्रज्ञापनायाम्-“तिरिक्खजोणिणए ण भंतो! तिरिक्खजोणिणएच्च कालओ केच्चिर होई?, गोयमा! जहण्णण अतोमुहुत्त उकोसेण अणत काल, अनताओ उस्सप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ चि, खेत्तओ अणता लोगा असखेज्जा पोग्गलपरियट्ठा, ते ण योग्गलपरियट्ठा आवलियाए असखेज्जइभागो’ चि, अथ पंचेन्द्रियतिर्यच’ पंचेन्द्रियतिर्यचैव मनुष्यास्तु मनुष्येणैव पुन’ पुनरुत्पद्यमानाः कियतो भवान् कियन्त च काल यावदवतिष्ठन्त इत्याशयक्याह- ‘पंचिन्द्रिये’ त्यादि, भवाना ग्रहण पुन पुनरुत्पादन भवग्रहण तस्मिन्-भव-ग्रहणे विचार्यमाणे, भवग्रहणान्याश्रित्य कायस्थितौ चिन्त्यमानायामिति भाव, सप्त वा अष्टौ वा भवान् यावत्तं तत्रैवोत्पद्यमाना उत्कृष्टतस्तिष्ठन्ति, कालतस्तु सप्त पूर्वकोटीस्तदधिकानि च त्रीणि पत्योपमानान्युत्कृष्टतस्तिष्ठन्ति, इदमत्र हृदयम्- यदि सख्यात-वर्षायुष पूर्वकोटीस्थितिका पंचेन्द्रियतिर्यचो नराश्च सख्यातवर्षायुषेऽनुत्कृष्टत पूर्वकोटीस्थितिकेणैव च यथाक्रम पंचेन्द्रियतिर्यक्षु नरेषु च पुन पुनरुत्पद्यन्ते तदा सप्तैव भवग्रहणान्युत्कृष्टत प्रत्येकममीषा प्राप्यन्ते, कालतस्तूत्कर्षत’ सप्तैव पूर्वकोटयो लभ्यन्ते, यदि पुन सख्यातवर्षायु सन्धन्धिसप्तमभवग्रहणादनन्तरमेते उत्कृष्टस्थितिव्यसख्यातवर्षायुषेऽपु पंचेन्द्रियतिर्यक्षु नरेषु च यथाक्रममेवाष्टमभवे समुत्पद्यन्ते तदाऽनया गत्या सख्यातवर्षायुषामसख्यातवर्षायुषा च भवमीलने प्रत्येक पंचेन्द्रियतिर्यक्षा नरानां चाष्टौ भवग्रहणानि लभ्यन्ते, नवम तु भवग्रहण न प्राप्यते, असख्यातवर्षायुषकभवादनन्तरमवश्य देवेषूत्पादादिति, कालतस्तु त्रीणि पत्योपमानि सप्तभि पूर्वकोटीभिरधिकानि प्राप्यन्ते इति, तस्मात् सख्यातवर्षायुषोऽसख्यातवर्षायुषोश्चोपैक्ष्य ‘सप्तद्वभवग्रहणा’ इत्यक्तमिति गाथार्थ’ ॥ २१३ ॥ अथेकेन्द्रियतिर्यक्षां कायस्थितिमाह-

एगिदियहरियंति य पोगगलपरियद्वया असंखज्जा । अद्वाइज्ज निओया असंखलोया पुढविमाई ॥ २१४ ॥
 'हरियंति य' चि हरितानि-वनस्पतयोऽन्ते-पर्यन्ते अवधौ येषां ते हरितान्ताः-पृथिव्याद्येकीन्द्रयाः; पृथिव्यमेजोवायुवनस्प-
 तिलक्षणाः सर्वेऽप्येकीन्द्रया इत्यर्थः; किमित्याह- 'पोगगले' त्यादि, पुनः पुनरेतेष्वेकीन्द्रयेपृत्पधमानास्तद्रूपतामपरित्यजन्तोऽ-
 जहण्णेण अंतोमुहुत्तं उकोसिणं अणंतं कालं, अणंताओ उस्सप्पिणओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अणंता लोगा असंखज्जा पोगग-
 लपरियद्वा, ते ण पोगगलपरियद्वा आवलियाए असंखज्जइभागो "त्ति, ननु यदैकेन्द्रियेभ्यः पृथक्कृत्य निगोदवनस्पतीनामेव
 केवलानां कायस्थितिश्चिन्त्यते तदा कियती सा भवतीत्याह- 'अद्वाइज्जे' त्यादि, निगोदवनस्पतयः पुनः पुनस्तत्रैवोत्पद्यमाना-
 स्तद्भावममुंचन्तोऽर्द्धतृतीयान् पुद्गलपरावर्तान् यावदासते, ततः परमन्यत्रोत्पद्यन्ते, उक्तंच- " निओए णं भंते ! निओएत्ति कालओ
 केच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उकोसिणं अणंतं कालं अणंताओ ओसप्पिणीउस्सप्पिणीओ खेत्तओ अद्वाइज्जा प
 लपोरयद्दत्ति, 'असंखलोगा पुढविमाई' चि वनस्पतेः पृथक्कृत्यत्वात् पृथिव्यादयः-पृथिव्यमेजोवायव इत्यर्थः; प्रत्येकं निजनिजकायेपु
 पुनःपुनरुत्पद्यमाना असंख्येयांल्लोकान् यावदवतिष्ठन्ते, इदमुक्तं भवति-पृथिवीकायिकाःपृथिवीकायिकेष्वेव पुनःपुनरुत्पद्यमानाः कालतो
 ऽसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिणीर्यावदवतिष्ठन्ते, क्षेत्रतस्त्वसंख्येयांल्लोकानिति, असंख्येयेषु लोकेषु प्रतिसमयं प्रदेशापहोरणापहिय-
 माणेषु यावत्य उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवन्ति तावतीर्यावदवतिष्ठन्त इतीह तात्पर्यम्, उक्तंच- " पुढविकाइए णं भंते ! पुढवि-

काइएति कालओ केचिच होइ ?, गोयमा ! जहण्णेण अतोसुहुत्त उकोसेण असखेज्ज काल असखेज्ज उस्सप्यिणिओसप्यिणीओ कालओ, खेत्तओ असखेज्जा लोग ” ति, एवमसंजोवायूनामपि प्रत्येक स्वकीयस्वकीयकाये उत्पद्यमानानामेतावती स्थितिर्वाच्यति, पूर्वमेकेन्द्रियेषु मध्ये स्त्रकाये परकाये चोत्पद्यमानानां पृथिव्याद्येकेन्द्रियाणां सामान्येनेकेन्द्रियकाल प्ररूपित, इदानीं तु निजनिजकाय एवोत्पद्यमानाना तेषां पृथक् पृथिव्यादिकालभेदेन चिन्तित इति पूर्वस्माद् भेद इति गाथार्थ. ॥ २१४ ॥ अयं विशेषतः पृथिव्यादीनामेव बादरादिभेदतः कायस्थितिमाह-

कम्मट्ठिइवायराण सुहुमा अस्सखया भवे लोगो । अगुलअसखभागो वायरण्णिदिदियतरूण ॥ २१५ ॥

‘ कम्मट्ठिइवायराण ’ ति कर्मशब्देनेह मोहनीय कर्म विवक्षित अपर च, यद्यपि बादराणामिति सामान्येनोक्तं तथाऽप्ययं विशेषो द्रष्टव्यः-अविवक्षितपर्याप्तापर्याप्तभेदानां बादरपृथिव्यसंजोवायूनां प्रत्येक निजनिजकाये पुनः पुनरुत्पद्यमानानां मोहनीयस्य कर्मणो या उत्कृष्टा सति सागरोपमकोटीकेटिलक्षणा स्थितिर्गियते साऽमीषामुत्कृष्टा कायस्थिति’, इदमुक्तं भवति-बादरपृथ्वीकायिको बादरेष्वेव पृथिवीकायिकेषु पुनः पुनर्बादरपृथ्वीकायरूपतया जायमान उत्कृष्टतः सत्तिसागरोपमकोटीकोटिप्रमाणे कालमवतिष्ठते, एवमसंजोवायूनामपि स्वकीये स्वकीये काये बादरत्वमपरित्यजतां प्रत्येकमिदमेव कालमानं वाच्यमिति, आह च-“ वायरपुढविकाइए ण भते ! वायरपुढविकाइएत्ति कालओ केचिच होइ ?, गोयमा ! जहण्णेण अतोसुहुत्त उकोसेण सत्तरि सागरोपमकोडाकोडीउ, एव आउकाइयतेउकाइयवाउकाइएवि ” ति ‘ सुहुमा असखया भवे लोग ’ ति सूक्ष्माः द्रक्ष्यमाना-

कर्मोदयिनो जीवाः स्रक्ष्मेष्वेव पुनः पुनरुत्पत्त्या स्रक्ष्मत्वमपरिहरन्तोऽसहृथेयानेव लोकान् यावदवतिष्ठन्ते, इदमुक्तं भवति-स्रक्ष्म-
नामकर्मोदयवर्ती जीवः पुनः पुनः स्रक्ष्मत्वेनोत्पद्यमानस्तद्भावमपरित्यजन्नसहृथेयेषु लोकाकाशेषु प्रतिसमयं प्रदेशापहारेणापहिय-
माणेषु यावन्त्योऽसहृथेया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवन्ति तावतीर्यावदवतिष्ठते, अभ्यधाधि च-“सुह्रुमे णं भंते ! सुह्रुमेत्ति कालओ
केच्चिरं होइ ? , गोयमा ! जहण्णेणं अंतोसुहुत्तं अंसखेज्जं कालं अंसखेज्जाओ उत्सर्पिणीओसर्पिणीओ कालओ
खेत्तओ अंसखेज्जा लोग' त्ति, एवं सुह्रुमपुढविआउतेउवाउवणस्सईणं सुह्रुमनिओयाण य भाणियव्वं” ति, आह-ननु पूर्वं पृथि-
व्येमेजोवायुलक्षणानामेव बादरैकेन्द्रियाणां ग्रत्येकं सप्ततिसागरोपमकोटीकोटिलक्षणा कायस्थितिव्योख्याता वनस्पतिस्वरूपाणां
तु बादरैकेन्द्रियाणां कियती साऽवगन्तव्येत्यत्राह- 'अंगुलअंसखभागो बायरएगिंदियतरूणं' ति चादरैकेन्द्रियाश्च ते
तरवश्च बादरैकेन्द्रियतरवस्तेषां बादरैकेन्द्रियतरूणां बादरैकेन्द्रियतरुष्वेवोत्पद्यमानानामंगुलासंख्येयभागक्षेत्रखण्डप्रदेशराशिप्रमाणा
कायस्थितिर्वक्तव्या, इदमुक्तं भवति-बादरवनस्पतिकार्यिको जीवः बादरवनस्पतिकार्यिकेष्वेव पुनः पुनर्भवबंगुलासंख्येयभागरूपे
क्षेत्रे प्रतिसमयं प्रदेशापहारेणापहियमाणे यावत्योऽसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवन्ति तावन्तं कालमवतिष्ठते, यदिवाऽत्रैकेन्द्रियश्च
तरुष्वैकेन्द्रियतरु बादरौ च तौ एकेन्द्रियतरु च बादरैकेन्द्रियतरु तयोरित्येवं समासः कार्यः, ततश्चायमर्थः-अविचक्षितपृथिव्यादिभदस्य
सामान्यचिन्तया पूर्वमनुक्तस्य बादरैकेन्द्रियस्य विशेषचिन्तयाऽपि प्रागभिहितस्य बादरवनस्पतिजीवस्य चयं कायस्थितिरवगन्तव्या,
उक्तञ्च 'बादरेणं भंते ! बादरेत्ति कालओ केच्चिरं होइ ? , गोयमा ! जहण्णेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं अंसखेज्जं कालं अंसखेज्जाओ
उत्सर्पिणीओसर्पिणीओ कालओ खेत्तओ अंगुलस्स अंसखेज्जइभागो' त्ति, "बादरवणस्सइकाइए णं बादरवणस्सइकाइएत्ति कालओ

केचिर होइ?, एव चैव वक्तव्य " ति, इति गार्थः ॥ २१५ ॥ अथ विशेषचिन्ताप्रक्रमादेव वादरादीनां पर्याप्तानां कायस्थितिमाह-
वायरपज्जन्ताण वियलसपज्जत्त इदियाण च । उक्कोसा कायठिई चाससरस्सा उ संखेज्जा ॥ २१६ ॥

' वायरपज्जन्ताण ' ति वादरपर्याप्तानामुत्कृष्टा कायस्थिति सख्येयानि वर्षसहस्राणीति, इह चैव मुकुलितभणनेऽपि सिद्धान्तसिन्धुसमीक्षितविशेषतो व्याख्याऽवगन्तव्या, सा चैयम्-यदा सामान्येन वादरपर्याप्तजन्तोर्वादरपर्याप्तैवेव पुनः पुन-रुपधमानस्य तस्य तद्भावमपरित्यजत कायस्थितिर्विध्वंस्यते तदोत्कर्षतः सातिरेकसागरोपमशतपृथक्प्रमसौ वेदितव्या, यत उक्तम् " वादरपज्जत्तए ण भते ! वादरपज्जत्तएत्ति कालओ केच्चिर होइ ?, गोयमा! जहण्णेण अतोमुहुत्त उक्कोसेण सागरोवमसयपुहुत्त साइरेग " ति, अथ विशेषेण वादरपर्याप्तानां कायस्थितिश्चिन्त्यते तदा वादरपर्याप्तपृथ्वीकायिकस्य तद्भ्रान्तमपरित्यजतः सख्ये-यानि वर्षसहस्राण्यसौ मन्तव्या, एवमप्यधिकवायुकायिकप्रत्येकशरीरवनस्पतिकायिकानामपि वादरपर्याप्तानां प्रत्येक सख्ये-यानि वर्षसहस्राणि कायस्थितिर्वक्तव्या, तामेव च विशेषचिन्ताशुद्धीकृत्य ह्यत्रे सख्येयवर्षसहस्रस्थितिप्रक्रमे वादरपर्याप्तभिधान-मिति मन्तव्यम्, वादरपर्याप्ततेज कायिकस्य तु विशेषतः कायस्थितौ चिन्त्यमानाया सख्येयान्येवाहोरानाणि सा वक्तव्या, यत उक्तम् " वायरतेउकाइयपज्जत्तए ण भते ! वायरतेउकाइयपज्जत्तएत्ति कालओ केच्चिर होइ ?, गोयमा ! जहण्णेण अतोमुहुत्त उक्कोसेण संखेज्जाइ राइदियाइ " वादरपर्याप्तनिगोदस्तु तद्भावमपरिहरन् जघन्यत उत्कृष्टतथान्तर्मुहूर्त्तमेव तिष्ठति, ' वियल ' ति विकलानि-असम्पूर्णानि इन्द्रियाणि येषां ते विकलेन्द्रिया-द्वित्रिचतुरिन्द्रियलक्षणास्तेषां प्रत्येकमागमानुसारेण कायस्थितिरभ्यूह्य

स्वयमेव वक्तव्येति शेषः, संख्यातवर्षसहस्रलक्षणा त्विह न योज्यते, सिद्धांतसंवादाभावादिति, सिद्धान्तोक्तापि तर्क-
मीषां कायस्थितिः कियतीति कथ्यतामिति चेदुच्यते, यदि पर्याप्तापर्याप्तविशेषमकृत्वा सामान्येन द्वीन्द्रियादिविकलेन्द्रियाणां
प्रत्येकं कायस्थितिर्वक्तुमिष्यते तदोक्तृष्टा संख्येयकालस्वरूपाऽसौ मन्तव्या, यत उक्तम् “वेदंदि ए णं भंते ! ‘वेदंदि एत्ति
कालओ केचिरं होइ ?, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जकालं, एवं तेदंदि यचउरिदियाणवि’ अथ प्रस्तुतगाथायामादा
निदिष्टं पर्याप्तविशेषणमिहापि योजयित्वा चिन्त्यते तदा पर्याप्तद्वीन्द्रियाणां संख्यातानि वर्षाणि पर्याप्तद्वीन्द्रियाणां संख्यातान्यहो-
रात्राणि पर्याप्तचतुरिन्द्रियाणां संख्येया मासाः कायस्थितिः, तदुक्तम्- ‘वेदंदि यपज्जत्त ए णं भंते ! वेदंदि यपज्जत्त ए-
त्ति कालओ केचिरं होइ ?, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाइं वासाइं, एवं तेदंदि यपज्जत्त ए-
वि, नवरं उक्कोसेणं संखेज्जाइं राइदियांइं, एवं चउरिदियपज्जत्त एवि, नवरं उक्कोसेणं संखेज्जवासत्ति, ‘सपज्जत्तइंदियाणं’ ति,
सह पर्याप्तैः-परिपूर्णैः पञ्चभिर्पीन्द्रियैर्वर्तन्त इति सपर्याप्तेन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिया इत्यर्थः, तेषां पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहितानां सामा-
न्येन पञ्चेन्द्रियाणां सातिरेकं सागरोपमसहस्रमुक्तृष्टा कायस्थितिर्वक्तव्या, यदाह- ‘पंचिदि ए णं भंते ! पंचिदि एत्ति कालओ के-
चिरं होइ ?, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसहस्रं साइरेगं’ अथात्रापि पर्याप्तविशेषणमनुव्रत्येते तदा पर्याप्ता-
नाममीषां सागरोपमशतपृथक्त्वमुक्तृष्टा कायस्थितिः, तथा चोक्तम्- ‘पंचिदि यपज्जत्त ए णं भंते ! पंचिदि यपज्जत्त एत्ति काल-
ओ केचिरं होइ ?, गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं’ ति, तस्मादिहाप्यसंख्येयवर्षसहस्रलक्षणासंख्येय काय-
स्थितिर्न योज्यते, किन्त्वपाकृत्य यथोक्तं सा वाच्या, अन्ये तु विकलेन्द्रियेषु पञ्चेन्द्रियेषु च पर्याप्तविशेषणमनुव्रत्य सर्वत्र संख्येयवर्ष-

सहस्रलक्षणेभ्यः कायस्थितिं वर्णयन्ति, तदभिप्रायं तु यदि परं त एव जानन्तीति गार्थार्थः ॥ २१६ ॥ एवमनन्तरं सामान्येन पञ्चेन्द्रियाणां सामान्येन पञ्चेन्द्रियेषु पुनः पुनरुत्पद्यमानानां कायस्थितिरुक्ता, साम्प्रतं तु सख्यातवर्षायुषां पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्नराणां सख्यातासख्यातवर्षायुष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्नरपूत्पद्यमानानां कायस्थितिमाह—

तिष्ठिणं यं पृष्ठा भणिया कोष्ठिपुहुत्तं च हेइ पुञ्वाण । पंचिद्वियतिरियनराणमेव उक्त्तोसकायतिइ ॥ २१७ ॥

इह तावत् पूर्वकोटिर्षायुष्कपचेन्द्रियतिर्यक् पूर्वकोट्यायुष्केषु पचेन्द्रियतिर्यक्षु पुनः पुनरुत्पद्यमान उत्कृष्टतः सप्तवारा समुत्पद्यते, एव च पूर्वकोटिपृथक्त्वनानाच्यतेनेहोभेप्रता' सप्त पूर्वकोटयो जाता', अष्टम्यां तु वारायां तिर्यक्षूत्पद्यते तदा नियमादस-
रयंयर्षायुष्केभ्येति प्रोक्तम्, तत्र चोत्कृष्टतत्त्वोणि पल्योपमान्यायुर्भनन्ति, एव च पचेन्द्रियतिरश्चामष्टभिर्भस्त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाधिकानि कायस्थितिं सपद्यते, एव सन्ध्येयर्षायुषो मनुष्यस्याप्युत्कृष्टस्थितियुः सख्येयासंख्येयर्षायुष्केषु जायमानस्य निरवशेषा भावना कार्येति गार्थार्थः ॥ २१७ ॥ अथ पर्याप्तादीनां कायस्थितिमाह—

पञ्जत्तपसयर्लिद्वियसहस्रसमभहियमुयहिनामाण । दुगुणं च तसत्तिभवे सेसविभागो मुहुत्ततो ॥ २१८ ॥

पर्याप्तस्य पर्याप्तेष्वेव पुनः पुनरुत्पद्यमानस्य कदाचिच्छिञ्चितं कदाचित् कारणतस्तद्भावमपरित्यजतः सातिरेकं सागरोपमशत-
पृथक्त्वनमुत्कृष्टा कायस्थितिर्भनतीति वाक्यशेषः, उक्तं च- 'पञ्जत्तएण भते ! पञ्जत्तएण भते ! कालश्रो केञ्चिह होइ ? गोयमा !

जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसतपुहुत्तं साइरेगं' ति, 'सयल्लिंदिय' ति सकलानि-परिपूर्णानि पंचापीन्द्रियाणि येषां ते सकलेन्द्रियाः, पंचेन्द्रिया इत्यर्थः, तेषामुदधिनामानि-सागरोपमानि तेषां सहस्रमभ्यधिकमुत्कृष्टा कायस्थितिर्भवति, एतच्च इतः प्रागेकान्तरितगाथायां निर्णीतमेव, यद्येवमिह पुनरपि किमित्यभिधानमिति चेत् सत्यं, किन्तु पूर्वं व्याख्यानद्वयं कृतं, तत्र प्राक् पर्याप्तविशेषणव्याख्यानपक्षे पर्याप्तविशेषणानां पंचेन्द्रियाणां कार्यास्थितिरुक्ता, अत्र तु निर्धिशेषणानामिति विशेषः, प्राग् निर्धिशेषणव्याख्यानपक्षस्त्वस्यानभिप्रेत इव लक्ष्यते, अन्ये तु पर्याप्तपंचेन्द्रियाणां सातिरेकं सागरोपमसहस्रं कायस्थितिरितीह व्याख्यानयंति, तच्चायुक्तमेव, सातिरेकसागरोपमशतपृथक्त्वप्रमाणाया एव कायस्थितेस्तेषां समग्रे प्रतिपादितत्वात् पौनरुक्त्यादिदोषप्रसङ्गाच्चेति, 'दुगुणं च तसत्तिभवे' ति द्विगुणं च सातिरेकसागरोपमसहस्रं त्रसानां कायस्थितिः, द्विगुणितेन च संख्येयवर्षाधिकसागरोपमसहस्रद्वयमवगन्तव्यम्, यदाह- 'तसकाइएणं भंते ! तसकाइएणं कालओ केच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दो सागरोवमसहससाइं संखेज्जवासज्जम्भहियाइं" ति, तदेवमभिहिता उत्कृष्टा कायस्थितिः, साम्प्रतं जघन्यामभित्सुराह- 'सेसविभागो मुहुत्ततो' ति उत्कृष्टकायस्थितिपक्षाद्योऽसौ शेषः कायस्थितेरेव विभागपक्षः स चेह जघन्यकायस्थितिलक्षण एव विवक्षितो, जघन्योत्कृष्टयोरुक्तयोर्मध्यमस्य तदन्तरालरूपस्य सुखोन्नयत्वात्, स च जघन्यकायस्थितिलक्षणो विभागो मुहुत्तान्तः सर्वत्र ज्ञातव्यः, येषु शेषे स्थानेऽप्युत्कृष्टा स्थितिः पूर्वमुक्ता तेषु सर्वेषु जघन्याऽन्तर्मुहुत्तप्रमाणासौ मन्तव्येति भाव इति गार्थार्थः ॥२१८॥ तदेवं प्रतिपादितो जघन्येतरभेदाभिन्नः कायस्थितिकाल एकैरुजीवस्य, नानाजीवाथ्यस्तु कायस्थितिकालः आदावपि न प्रतिज्ञातो नानाजीवानां सदैव स्थितत्वेन तद्विचारस्य किलेहासम्भवादिति ॥ साम्प्रतं गुणविभागकालं विवक्षुराह-

मिच्छा अचिरयसम्मा देसचिरया पमचु इयरे य । नाणाजीव पडुच उ सव्वे काल सजोगी य ॥ २१९ ॥

गुणा- मिथ्यात्वसास्नादनत्वामिश्रत्वाविरतिदेशविरत्यादयस्तेषां विभागेन पार्थक्येन कालोऽभिधानीयः, ते गुणा निराश्रया न सम्भवन्ति अतस्तद्गतां मिथ्यादृष्टयादीनां काल उच्यते, तत्र मिथ्यादृष्टयस्तावन्नानाजीवान् ' पडुच ' प्रतीत्य- आश्रित्य सर्व-कालमव्यवच्छिन्ना भवन्ति, तेषां नरकमनुष्यदेवगतिषु प्रायः प्रत्येकमसंख्येयानां तिर्यग्गतौ त्वन्तानां सर्वदेवाव्यवच्छेदादिति, एवमचिरतन्म्यदृष्टयादयो देशविरताः प्रमत्ता इतरे च-अप्रमत्ता सयोगिकेऽलिनश्च सर्वकाल भवन्ति, अचिरतन्म्यदृष्टीनां देशविर-तानां च प्रत्येकं क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागप्रदेशराशिप्रमाणानां प्रमत्तमयतानां तु कोटिसहस्रपृथक्त्वमानानां अग्रमत्तयतीनां पुनः सख्यातानां सयोगिकेवल्लिनां च कोटिपृथक्त्वप्रमाणानां सर्वदेवाव्यवच्छेदेन प्राक् प्रतिपादितत्वादिति गाथार्थः ॥ २१९ ॥ अथ सास्नादनसम्यग्मिथ्यादृष्टीनां कालमानमाह-

पश्चात्सग्नियभागो सासणमिस्सा य हुति उकोस । अचिरट्टिया य जएणंग एक्कसमय सुहुत्ततो ॥ २२० ॥

सास्नादनसम्यक्त्वा' सम्यग्मिथ्यादृष्टयश्च नानाजीवानाश्रित्य जघन्यतो यथासंख्य समयमन्तर्मुहूर्त्तं च, उत्कृष्टतस्तु प्रत्येक-श्रुभयेऽपि क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागप्रमाण काल यावदव्यवच्छिन्ना प्राप्यन्ते, परतोऽनश्यमन्तरसद्भागवत्, इदमुक्तं भवति-सास्नादन-सम्यग्दृष्टयो जघन्यतः सम्यग्दृष्टतस्तु क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागवत्प्रदेशराशेः प्रतिसमय प्रदेशापहारेण यावान् कालो लगति, स चासंख्येयोत्सर्पिण्यवसापिणीलक्षणो मन्तव्यः, एतावन्त काल यावदुत्कृष्टतश्चतमृन्वपि गतिग्निरहिता निरतर भूत्वा ततः परमवश्य

व्यच्छित्तिमनुभवन्ति, एवं सम्यग्मिथ्यादृष्टीनामपि भावना कार्यो, नवरं जघन्यपदेऽमीषामन्तर्मुहूर्तमव्यवच्छेदो वक्तव्यः, अन्तर्मुहूर्तैऽसम्पूर्णे एषां तद्गुणाभावनियेधात्, सास्वादनसम्यग्दृष्टीनां तु समयादप्यूर्ध्वं तत्सम्भवदिति गाथार्थः ॥ २२० ॥ तदेवं नानाजीवानाश्रित्य मिथ्यात्वसास्वादनत्वदीनामष्टानां गुणानां कालभानमुक्तम्, साम्प्रतं त्वमीषामिव गुणानामेकैक-जीवमाश्रित्य तदभिधित्सुः सास्वादनमिश्रयोस्तावदाह-

सासायणेगुजीविय एऋगसमयाइ जाव छावलिया । सम्मामिच्छद्विडो अवरुक्षोसं मुहुत्ततो ॥ २२१ ॥

‘सासायणेगजीविय’ति एको जीवो यत्र कालविशेषे स एकजीविकः सास्वादनस्यैकजीविकः सास्वादने-कजीविकः काल उच्यत इति शेषः, कः पुनरसाधित्याह-‘एऋगसमयाइ जाव छावलिय’ति इदमुक्तं भवति-एकः सास्वा-दनो जीवः पूर्वं गुणस्थानकविचारनिर्दिष्टन्यायेन प्राप्तसास्वादनभावः कश्चित् समयमेरुमयतिष्ठते, अन्यस्तु द्वौ समयौ अपरस्तु त्रीन् सम-यानेवं यावत् कोऽप्युत्कृतः पडावलिकास्तद्भावे स्थित्वा तत ऊर्ध्वमवश्यं मिथ्यात्वमुपगच्छतीत्येवमेकस्य सास्वादनजीवस्य जघ-न्यतः समय उत्कर्षतस्तु पडावलिकामानः कालोऽभिहितः स्यादिति, सम्यग्मिथ्यादृष्टिस्त्वेकः ‘अवरु क्षोसं’ति अपरं-जघन्यतः उत्कृष्टम्-उत्कर्षतश्च मुहूर्तान्तः-अन्तर्मुहूर्तमेव भवति, इदमत्र हृदयं-एकः सम्यग्मिथ्यादृष्टिजीवो गुणस्थानकवर्णितक्रमेण प्राप्तसम्यग्-मिथ्यात्वः तद्भावे जघन्यत उत्कृष्टतश्चान्तर्मुहूर्तमेव भवति, जघन्यपदे तदेवान्तर्मुहूर्तं लघुतरं उत्कृष्टपदे तु बृहत्तरमिति विशेष इति गाथार्थः ॥ २२१ ॥ अथ मिथ्यात्वकाल उच्यते, तत्र चानाद्यपर्यवसितादिभंगकचतुष्टयप्ररूपणा तावदवगन्तव्या, तद्यथा-

अनाद्यपर्यवसितमित्येको भंग १, अनादिसपर्यवसितमिति द्वितीयः २ साद्यपर्यवसितमिति तृतीयः ३ सादिसपर्यवसितमिति चतुर्थे ४, एतेषु च तृतीयभगक मुक्त्वा शेषेषु त्रिषु मिथ्यात्वमेकजीवगाश्रित्य सम्भवतीति दर्शयन्नाह-

मिच्छत्तमणार्ण्य अपञ्जवसिय सपञ्जवसिय च । साइयसपञ्जवसिय मुहुत्त परियदृमदूधूण ॥२२२॥

‘ मिच्छत्तमणार्ण्य अपञ्जवसिय ’ ति मिथ्यात्वं सम्यक्तयावाररुद्रुद्रलोदयापादितविपर्ययस्तरुचिरूप्य अमव्यलक्षण-
स्यैकस्य जीवस्यानाद्यपर्यवसितस्वरूपे प्रथमभगे भवतीत्यर्थं, अनादिकालात्तस्य तत्र सद्भावाद् आगामिकालेऽपि च तदभावासम्भ-
वादिति भावः, ‘ सपञ्जवसिय ’ चेति अनादात्तयनुवृत्तमान समर्थते, ततश्चानादिसपर्यवसितमिति द्वितीयभगके मिथ्यात्वं
मेकस्यानादिमिथ्यादृष्टेर्भव्यत्वंविस्य प्राप्यत इत्यर्थं, अनादिकालात्तस्य तत्रापि सद्भावाद् आगामिकाले तु भव्यत्वात्तस्य यानुपपत्त-
वशां तत्र तत्पर्यवसानसम्भवाच्चेति, ‘ साइयसपञ्जवसिय ’ ति इह कश्चिदनादिमिथ्यादृष्टिर्भव्यजीवस्तथाभव्यत्व-
पाकनशात् कदाचित् सम्यक्तत्र लब्धा यदा केनापि कारणेन पुनरपि प्रतिपतितो मिथ्यात्वं गच्छति तदा तस्य तन्मिथ्यात्व
सादि भवति, सम्यक्तत्रलाभादनन्तर तत्प्राप्तः सादित्वादिति, प्राप्तसम्यक्तत्रस्य च यः पुनरपि मिथ्यात्वोपगमः सोऽयस्य सपर्य-
वसान एव भवति, उत्कृष्टतोऽप्यपाद्धिपुद्रुद्रलपरावर्त्तपर्यन्ते तस्यावश्यं मुक्तिप्राप्तिरित्यस्य सम्बन्धि मिथ्यात्वं सपर्यवसितमेव
भवति, तदेव प्रतिपतितसम्यग्दृष्टेर्भव्यस्य यन्मिथ्यात्वं तत् सादिसपर्यवसितमिति चतुर्थभगे लभ्यत इत्युक्तं भवति, साद्यपर्यवसित-
मिति तृतीयभगे तु मिथ्यात्वं न सम्भवत्येव, प्रतिपतितसम्यग्दृष्टेरेव मिथ्यात्वंसादितायाः सम्भवाच्चस्य चापाद्धिपुद्रुद्रलपरावर्त्त

पर्यन्तेऽवश्यं सम्यक्त्वभावेन मिथ्यात्वस्य नियमेन सपर्यवसितत्वादर्पवसिततायाः सर्वथैवासम्भवादिति प्ररूपणामात्रमेवैष भंगो-
ज्जेति, कियन्तं पुनः कालं सादिसपर्यवसितं मिथ्यात्वमवतिष्ठत इत्याशंक्याह—, मुहुत्त परियट्टमद्धूणं ' ति इह गाथाभंगम-
यादन्तःशब्दानिर्देशेऽपि ' भीमो भीमसेन ' इत्यादिन्यायादेवं द्रष्टव्यम्- जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टस्तु देशोनमर्द्धपुद्गलपरावर्त्त-
यावदेतत् सादिसपर्यवसितं मिथ्यात्वमवतिष्ठते, तथाहि-कश्चिदनादिमिथ्यादृष्टिः सम्यक्त्वं लब्ध्वा पुनरपि प्रतिपतितो मिथ्यात्व-
मुपसङ्गतस्तत्र चान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा पुनरपि सम्यक्त्वं लभत इति सादिसपर्यवसितमिथ्यात्वस्य जघन्यपदावस्थितिः, अपरस्तु
सम्यक्त्वं प्राप्य पुनर्मिथ्यात्वं गतोऽर्हदाशातनादिपापबहुलतयाऽपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तप्रमाणं कालं यावद्धवं परिश्रम्य ततोऽवश्यं
सम्यक्त्वमवामोर्तीत्युत्कृष्टपदावस्थितिरिति गार्थार्थः ॥ २२२ ॥ तदेवं नानाजीवाश्रयकालविचारोक्तानामष्टानां गुणानां मध्ये
मिथ्यात्वसास्वादनमिश्रलक्षणगुणत्रयस्यैकजावाश्रयोऽपि कालविचारो निर्दिष्टः, इदानीमविरतसम्यग्दर्शनदेशविरतिसयोगित्व-
रूपस्य गुणत्रयस्य तमभिधित्सुराह-

तेत्तीस उयहिनामा साहीया हुंति अजयसम्माणं । देसजइसजोगीण य पुब्बाणं कोडिदेसूणा ॥ २२३ ॥

' अयतसम्यग्दृष्टीनाम् ' अविरतसम्यग्दृष्टीनां मध्ये एकमविरतसम्यग्दृष्टिजीवमाश्रित्य त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि
साधिकान्युत्कृष्टा स्थितिर्भवति, तथाहि-कश्चिदितः (ग्रन्थाग्रम् ५०००) स्थानादुत्कृष्टस्थितिव्युत्तरविमानेषूपन्नः
तत्र चाविरतसम्यग्दृष्टित्वेन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि स्थितः, ततश्च्युत्वाऽत्राप्यायातो यावदद्यापि विरतिं न लभते तावत्तद्भा-

वैनेव स्थित इति, एवमेकस्याविरतसम्यग्दृष्टेरुत्कृष्टतः साधिकत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाण कालोऽवस्थितिः सिद्धा भवति, अत्राह-कश्चिन्ननु विजयादिविमानेषु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यविरतसम्यग्दृष्टित्वेन स्थित्वा योऽत्रायतोऽपि विरतिं न प्रतिपद्यते किन्तु तद्भावंनैव स्थित्वा पर्यन्ते द्वादशदेवलके समुत्पद्यते तस्य निर्दिष्टादिना क्रमेण पचपचाशत्सागरोपमादिकोऽपि कालः सम्भाव्यते, तत् कथमेतावानेवोक्तं ?, सत्यम्, किन्त्वेन क्रमेण सन्ततमविरतसम्यग्दृष्टित्वमेव किं न भवति अन्यद्वा किञ्चित् कारण-मिति बहुश्रुता एव विदन्तीति । ' देसजइसजोगीण ये ' त्यादि, ' देशविरतः ' सयोगी तु ' सयोगिकेवली, अनयोर्द्वयोरप्येकजीवाश्रयेण प्रत्येकमुत्कृष्टतो देशोनपूर्वकोटिः स्थितिकालो भवति, गर्भस्थो हि किल सातिरेकान् नव मासान् गमयति, जावोऽपि चाष्टौ वर्षाणि यावद् निरेतरनहो भवति, तत ऊर्ध्वं देशविरतिं प्रतिपद्य सर्वविरतिप्रतिपत्त्या केवलज्ञान चोत्पाद्य यौ देशविरतसयोगिकेनलिनौ प्रत्येक पूर्वकोटिं जीवतस्तयोरुक्तस्वरूपेण किञ्चिदूननववर्षलक्षणेन देशेन न्यूनः पूर्वकोटि स्वरूपोऽप्यमुत्कृष्टोऽवस्थितिकाल पृथगवगन्तव्य इति गार्थार्थः ॥ २२३ ॥ अथैपामेवाविरतदेशविरतसयोगिकेवलिनो जघन्यकाल पूर्वमनुक्तानां तु गुणानां जघन्यतरेभदमिन्न च कालमभिधित्सुराह—

एपसिं च जहण्ण खवगण अजोगि खीणमोएण । नाणा जीवे एग परापरठिई सुहुत्ततो ॥ २२४ ॥

' एपसिं च जहण्ण'ति चकारो भिन्नक्रमे उपरिष्टाद् योक्ष्यते, एतेपामनन्तरगाथोक्तानामविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरति-सयोगिकेवलिनो प्रत्येक जघन्य कालमाश्रित्य ' सुहुत्ततो'ति अन्तर्मुहूर्त्तमवगन्तव्यमिति पर्यन्ते सम्बन्ध, तथाहि अनादि

मिथ्यादृष्ट्यादिः कश्चिदविरतसम्यग्दृष्टित्वं प्रतिपद्यान्तर्मुहूर्त्तात् पुनरपि मिथ्यात्वं गत इत्येवमविरतसम्यग्दृष्टेजघनयोऽन्तर्मुहूर्त्त-
मवास्थितिकालः, अविरतदिश्च कश्चिद्यदाऽन्तर्मुहूर्त्तमेकं देशविरतिं प्रतिपद्य पुनरप्यविरतादित्वमेवाभ्युपगच्छति तदा देशविरतेरपि
जघन्यकालसिद्धिः, अन्तर्कृत्केवलिनश्च सयोगिकेवालित्वमन्तर्मुहूर्त्तमेव भवति, ततः परमयोगित्वं प्रतिपद्य निर्वोणप्राप्तेरिति,
तेदेवं नानाजीवाश्रितकालविचारेक्तगुणाष्टकस्य मध्ये मिथ्यादृष्टिसास्वादनमिथाविरतेदेशविरतित्वसयोगित्वरूपाणां षण्णां
गुणानामेकजीवाश्रयोऽपि जघन्येतरभेदभिन्नोऽभिहितः कालः, प्रमत्ताप्रमत्तगुणद्वयस्य तूपरिष्टादेय वक्ष्यते, साम्प्रतं
पूर्वमनुक्तानां क्षपकश्रेणिगतापूर्वकरणादिगुणानां नानाजीवाश्रितमेकजीवाश्रितं च जघन्येतरभेदभिन्नं कालमाह— ' खवगाण
अजोगी खीणमोहाणं ' ति मोहनीयं कर्म क्षपयन्तीति क्षपकास्ते चापूर्वकरणानिष्टित्तिबादरद्वृक्षमसम्परायलक्षणाः क्षपक-
श्रेण्यन्तर्गतास्त्रयो मन्तव्या, अपूर्वकरणोऽपि हि यद्यपि मोहनीयं न क्षपयति तथापि तत्क्षपणार्हत्वाद्वाज्याहङ्कुमारो राजवत्
क्षपक उच्यते, ततश्चैषां त्रयाणां क्षपकाणां तथाऽयोगिकेवलिनो सर्वथा क्षीणमोहानां च नानाजीवानाश्रित्य एकजीवं च प्रतित्य परा-
उत्कृष्टा अपरा तु-जघन्या स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमेव भवति, क्षपकश्रेणिर्हि सर्वाप्यन्तर्मुहूर्त्तमेव भवति, अतस्तदन्तर्गतानामपूर्वकरणादीनां
क्षीणमोहान्तानां जघन्यत उत्कृष्टतश्चान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा स्थितिः सुखावबोधैव, अन्तर्मुहूर्त्तस्य बहुभेदत्वादिति, नानाजीवाश्रयपक्षे-
ऽपि निरन्तरं क्षपकश्रेणिरन्तर्मुहूर्त्तमेव लभ्यते, परतोऽवश्यमन्तरस्य सम्भवाद्, अतस्तदन्तर्मुहूर्त्तयोऽपूर्वकरणादयोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तमेव
भवन्ति, अयोगिकेवलिनस्तु शैलेश्यवस्थायां इस्वपंचाक्षरोद्गिरणमात्रकालमेव भवन्ति, शैलेश्यवस्थाऽपि च निरन्तरं भवन्त्यपि
अन्तर्मुहूर्त्तात् परं न भवत्येव, तस्मादेतेऽप्येकजीवं नानाजीवांश्चाश्रित्य जघन्यत उत्कृष्टतश्चान्तर्मुहूर्त्तमेव भवन्तीति गाथार्थः॥२२४॥

अथ प्रमत्ताप्रमत्तानामेकजीवाश्रितं उपशमकोपशान्तानां त्वेकजीवाश्रितं च प्रागनुक्त जघन्यतरभेदभिन्न कालमाभि-
धित्सुराह—

एग पमत्त इयरे उभए उवसामगा य उवसता । एग समय जहस भिन्नमुहुत्त च उकोस ॥ २२५ ॥
'पमत्त' चि प्रमत्तसयता' इतरे च अप्रमत्तसयताः 'एग' ति एकैकं जीवमाश्रित्य जघन्यत एकं समय भवन्ति, तदनन्तर
मरणभावेनाविरतत्वोपगमादिति, उत्कृष्टतस्त्वन्मुहूचं भवति, परतः प्रमत्तस्याप्रमत्तत्वादिभावान् मरणाद्वा, अप्रमत्तस्य तु प्रमत्त-
तादिसम्भवात् कालकरणादिति, मोहनीय कर्मोपशमयन्तीत्युपशमका उपशमश्रेण्यन्तर्गताः, अपूर्वकरणानिदृष्टिबादरक्ष्मसम्परायाख्या
इत्यर्थः, अपूर्वकरणो यद्यपि मोहनीय कर्म न किञ्चित्पुपशमयति तथापि पूर्ववत्तदहत्वादुपशमक उच्यते, उपशान्ता—सर्वथैवोप-
शान्तमोहनीयकर्माण, उपशान्तमोहच्छद्यस्थयीतरागा इत्यर्थ, एते सर्वेऽपि च ' उभए ' चि उभयपक्षेऽपि एकजीवाश्रितपक्षे नाना-
जीवाश्रितपक्षे चेत्यर्थ, किमित्याह-जघन्यत. समय भवन्ति, तदनन्तर मृत्वाऽनुत्तरविमानेपूत्तिसम्भवेनाविरतत्वप्राप्ते', उत्कृष्टतस्त्व-
न्मुहूचं भवति, परतो गुणस्थानकान्तरगमनात् कालकरणादिति गार्थार्थ ॥ २२५ ॥ तदेव सामान्येन चतुर्दशानामपि गुणस्थान-
कानामेकजीवाश्रितो नानाजीवाश्रितश्च जघन्यतरभेदभिन्नोऽप्युक्तः कालः, साम्प्रत तु केषांचिद् गुणस्थानकानां विशयतो नरकादि-
गतितु तमभिधातुकाम' ग्राह—

मिच्छा भवद्विईया सम्म वेत्तूणमेव उकोस । अतोमुहुत्तमवरा नरणसु समा य देवेशु ॥ २२६ ॥

मिथ्यादृष्टयो भवस्थितिका नरकेषु भवन्तीति सम्बन्धः, इदमुक्तं भवति-मिथ्यादृष्टिनारकाणां सर्वास्वपि नरकपृथ्वीषु यथा-
स्वं भवस्थितिं यावन्मिथ्यात्वं भवति, ये ह्यतः स्थानान्मिथ्यात्वात्प्राणानुगता एव रत्नप्रभादिकास्वधःसप्तमीपर्यन्तासु पृथ्वीपृथ्पद्यन्ते
तत्र गताश्च सम्यक्तत्वं न लभन्ते तेषामुत्कृष्टतः सागरोपमादिकं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपपर्यन्तमात्मीयात्मीयां भवस्थितिं यावन्मिथ्यात्वं
भवतीति सुवोधम्, एवं 'सम्मं देसूणमेव उक्कोसं' ति सम्यक्त्वमप्युत्कृष्ट कालमाश्रित्य एवमेव सागरोपमादिभवस्थितिप्रमाणं वक्त-
व्यम्, केवलं देशानं, कासुचिक्रकपृथिवीषु भवस्थितेशो नता वक्तव्येत्यर्थः, यासु हि नरकपृथ्वीषु सम्यक्तपुक्तस्योत्पत्तिः पूर्वं निषिद्धा
तासु मिथ्यात्वसमनुगतः समुत्पन्नोऽपर्याप्तः सम्यक्तत्वं न लभते, किंतु पर्याप्त एव तदामोति, अतोऽपर्याप्तकालेन न्यूनता भवस्थिते-
र्द्रष्टव्या, सप्तमनरकपृथिव्यामप्यष्टाविंशतिसत्कर्मादिः कोऽपि पर्याप्तावस्थायां सम्यक्तत्वं लभते, किन्तुर्द्रवतनाकालेऽ-
न्तर्मुहूर्तेशेपे स्वायुष्यवश्यमेव तदसौ परित्यजति, तिर्यक्षेत्रेव तत उत्पादात् तेषु च सम्यक्तपस्योत्पत्तिनिषेधात्, तस्मात्तस्यां
त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणा उत्कृष्टा सम्यक्तपस्य भवस्थितिः किञ्चिद्दृष्टेरेण देशेन न्यूना द्रष्टव्येति विशेषः, यासु पुनर्नरक-
पृथिवीषु सम्यक्तवान्वितोऽप्युत्पद्यते उद्भर्त्ते च तासु सम्यक्तपस्यापि यथास्वमुत्कृष्टा भवस्थितिः सम्पूर्णाऽपि द्रष्टव्या, तदेवं
मिथ्यात्वस्य सम्यक्तपस्य चोक्तो नरकगतावुत्कृष्टः कालः, अथ तयोरेव जघन्यं तमभिधित्तुराह—' अंतोसुहुत्तमवर' ति
सर्वास्वपि नरकपृथ्वीषु मिथ्यात्वस्य सम्यक्तपस्य चापराजघन्या स्थितिः प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तमेव भवति, तथाहि-सम्बग्दृष्टिनारकः
कश्चित् प्रतिपत्त्य मिथ्यात्वं गतस्तत्र चान्तर्मुहूर्तं स्थित्वा पुनः सम्यक्त्वमवामोतीत्येवं मिथ्यात्वस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त-
प्रमाणा स्थितिः, योऽपि पूर्वभवाद् गृहीतमिथ्यात्वो नरकेषुत्पद्यतेऽन्तर्मुहूर्तान्च परं सम्यक्त्वं लभते तस्यापि नारकस्येयमवा-

प्यते, नरकगतिमाश्रित्य तन्मिथ्यात्वस्याप्यन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वादिति, यस्तु मिथ्यादृष्टिर्नरक' सम्यक्त्व प्रतिपद्यान्तर्मुहूर्त्तत्वात् पुनर-
 पि मिथ्यात्वमुपगच्छति तमाश्रित्य सम्यक्त्वस्यापि जघन्या अन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा स्थितिलभ्यत इति, 'समा य देवेषु' ति
 भवनपत्यादिषु देवेषु पुनर्मिथ्यात्वसम्यक्त्वयोरुत्कृष्टस्थित्या सह भवस्थिति समैव भवति, न तु देशोनेति भावः, तथाहि भवन-
 पत्यादिषु नवमंत्रवेयकनिवासिपर्यन्तेषु देवेषूपत्ये प्रभृति मरणान्त यावन्मिथ्यात्वयुक्ता देवाः सम्भवन्त्येव, अत एतेषां या यस्य
 देवस्यात्मीया उत्कृष्टा एकत्रिशत्सागरोपमपर्यन्ता भवस्थिति सा उत्कृष्टमिथ्यात्वस्थित्या सह समा भवतीति प्रतीतमेव, अनुत्त-
 रविमानेषु तु मिथ्यादृष्टिः सर्वथैव न सम्भवतीति, येऽपि भवनपत्यादिष्वनुत्तरविमाननिवासान्तेषु देवेषूपत्यसमयादारम्य मरणकाल
 यावत् सम्यक्त्वसहिता' सुरा प्राप्यन्ते, तेषामपि या यस्यात्मीया उत्कृष्टा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमावसाना भवस्थितिः सा उत्कृष्ट
 सम्यक्त्वस्थित्या समा भवतीत्यपि विदितमेवेति, आह-ननु वैमानिकदेवानामुत्पत्ते' प्रभृति सम्यक्त्वसम्पन्नता युक्तैव, पूर्वभवाद्
 गृहीतसम्यक्त्वस्य तेषूपत्ये, भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्केषु तु सा कथं?, प्राग्भविकसम्यक्त्वान्वितस्य तेषूपत्येचरभावात्, 'सम्मदिद्वी
 जीवो विमाणवज्ज न वधे ए आड' मित्यादिचचनदिति, तद्भक्तिकसम्यक्त्वलाभापेक्षया तेऽप्यसौ भविष्यतीति चेन्नतदेवम्, अपर्या-
 सायस्थार्या सम्यक्त्वलाभासम्भवाद्नापि तत्कालस्वरूपेण देशेन भवस्थितेर्न्यूताप्रसगात्, सत्ययुक्त, किन्तु कामप्रान्धिक-
 मतेनैव सम्यक्त्वसहितो भवनपत्यादिषु नोत्पद्यते, सैद्धान्तिकाभिप्रायेण तु विराधितश्रामण्यादि. कश्चित् सम्यक्त्वयुक्तोऽपि तेषु
 जायते, तदेव चेह विवक्षितयदोष इति गार्थार्थ ॥ २२६ ॥ तदेव नरकगतिदेगत्योर्दिङ्मात्रप्रदर्शनार्थं मिथ्यात्वसम्यक्त्वगुण
 योर्दक्षित. काल; माम्प्रत तिर्यङ्मनुष्यगत्योस्तमुपदर्शयन्नाह-

मिच्छाणं कायडिई उक्कोस भवडिई य सम्माणं । तिरियनरेनिदियमाहएसु एवं विभइयञ्वा ॥ २२७ ॥
 'तिरियनर'चि सामान्येन तिर्यगगतिवर्तिनां तिरश्चां मनुष्यगतिचरिणां मनुष्याणां च 'मिच्छाणं' ति मिथ्यादृशां सम्-
 न्धिनो मिथ्यात्वस्योत्कृष्टः स्थितिकालो भवतीत्युपस्कारः, कियान् पुनः स इत्याह- 'कायडिई उक्कोस' चि यावती सामान्येन
 स्थितिकाल इत्यर्थः, इदमुक्तं भवति-सामान्येन तिरश्चां तावदमङ्गयेयाः पुद्गलपरावर्तोः कायस्थितिरुत्कृष्टाः पुद्गलपरावर्तस्वरूप उत्कृष्टः स्थितिकालः सिद्धो भवति, मनुष्याणामपि सामान्येनाष्टु भवेषु पूर्वकोटिपृथक्त्वाधिकं पल्योपम-
 यदा च मिथ्यादृष्टिस्तिर्यङ्गुत्पन्नस्तद्भावमनुञ्चन्नुत्कृष्ट एतावन्तं कालमास्ते तदा तत्सम्बन्धिनो मिथ्यात्वस्याप्येवोऽसङ्ख्येय-
 पुद्गलपरावर्तस्वरूप उत्कृष्टः स्थितिकालः सिद्धो भवति, मनुष्याणामपि सामान्येनाष्टु भवेषु पूर्वकोटिपृथक्त्वाधिकं पल्योपम-
 त्रयमुत्कृष्टा कायस्थितिरभिहिता, अतो मिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टतो मनुष्येष्वप्यविच्छेदेनैतान्तं कालं आम्यतस्तत्सम्बन्धिनो मिथ्यात्व-
 स्यापमुत्कृष्टः स्थितिकालो युक्ति एव भवति। तदेवं भावितस्तिर्यङ्गमनुष्यगतिद्वये मिथ्यात्वस्योत्कृष्टः स्थितिकालोऽथ सम्बन्धिनो
 स्यैव भाव्यते-तत्रैषां तिरश्चां मनुष्याणां च 'सम्माणं' ति सम्यग्दृशां सम्बन्धिनः सम्यक्तस्योत्कृष्टः स्थितिकालो भवतीत्य-
 त्राप्युपस्कारः, कियान् पुनः स इत्याह- 'भवडिईय' चि 'उक्कोस' ति एतदिहापि योज्यते, ततश्च यावती तिरश्चां मनुष्याणां
 च प्रत्येकमुत्कृष्टा भवस्थितिरुक्ता तावानेव सम्यग्दृष्टिस्तिर्यङ्गमनुष्याणां सम्बन्धिनः सम्यक्तस्योत्कृष्टः स्थितिकालो भवतीत्यर्थः,
 इदमत्र हृदयं-तिरश्चां मनुष्याणां च प्रत्येकमुत्कृष्टा भवस्थितिः पल्योपमत्रयलक्षणा प्रागभिहिता, यदा च कर्मभूमिजमनुष्यः प्राग-

साल्येवर्षायुस्तिर्यधु बद्धायुष्क. पश्चाद्दर्शनसप्तक क्षपयित्वा क्षायिकसम्यग्दृष्टिर्भूत्वा देवकुरुचरकुर्वोदिवर्त्तिषु त्रिपल्योपमायुष्केषु तिर्येभूत्पपते तदा तस्य क्षायिकसम्यग्दृष्टितिर्येभूत्सम्बन्धिन सम्यक्तस्य पल्योपमत्रयलक्षणोत्कृष्टभवस्थितिप्रमाण उत्कृष्ट स्थितिकाल सिद्धो भवति, यदा तु स एव कर्मभूमिजमनुष्य पूर्वमसाल्येवर्षायुष्कमनुष्येषु च बद्धायुष्क पश्चात् क्षायिकसम्यग्त्वं प्राप्य देवकुर्वोदिवर्त्तिषु त्रिपल्यापमस्थितियु मनुष्येषूपत्यते तदा तस्य क्षायिकसम्यग्दृष्टिमनुष्यसम्बन्धिनोऽपि सम्यक्तस्य आयुष्कृष्ट-भयस्थितिप्रमाण उत्कृष्टः स्थितिकाल सम्पद्यत इति, क्षायोपशमिकसम्यक्त्व तु प्रतीत्य न प्राप्यते, तद्धि पारभविकमसाल्येवर्षायु-र्या न लभ्यते, तद्युक्तस्य वैमानिकेभ्वेवोत्पादात्, तान्त्रिकितु पर्याप्तावस्थायामेव भवति, नत्वपर्याप्तिकाले, तथा च सति भवस्थिति कालो देशोन एव स्यात्, न सम्पूर्ण इति । आह-कश्चित् ननु भवत्वेव, किन्तु तिरश्चां तावत् क्षपकश्रेण्यारम्भस्य निषेधात्तत्सम्यक्त्व-स्थितिकालस्य भवस्थितिकालसमानताऽस्तु, मनुष्यस्तु यदा कर्मभूमिजावस्थायां प्रागेव क्षायिकसम्यक्तं प्राप्य त्रिपल्योपमस्थितियु मनुष्येष्वेव जायत इति भवताऽप्युक्तम्, तदाऽवस्थाद्वयेऽपि मनुष्यगतित्वस्य समानत्वान्मनुष्यसम्यक्त्वस्थितिकालस्य प्राग्भविकेन सम्यक्त्वलाभकालेन भवस्थितिकालात् सातिरेकता भवन्ती केन वार्यत इति, सत्य, न कोऽपि निवारयिता, केवल स्वल्पत्वेन द्यवकृता तदिह न विवक्षित, उपलक्षणव्याख्यानाजु स्वयमेवैतद्भवस्थितेरिह सातिरेकत्व द्रष्टव्यम्, जघन्या च मिथ्यात्वसम्यक्त्वस्थितिरिह प्रागु-क्तानुसारेण स्वयमेव बोद्धव्येति तदेव मनुष्यगतौ मिथ्यात्वसम्यक्तयो प्रोक्त. स्थितिकाल, तिर्यग्गतावप्ययमभिहित सामान्येन नत्वेकेन्द्रियादिभेदत अत एकेन्द्रियादीनां तमत्तिदिशन्नाह—'एगिदियमाइएसु' इत्यादि, एकेन्द्रियादिब्वादिशब्दाद् द्वीन्द्रियादि-परिग्रह, एवमुक्तानुसारेण सम्भवन्मिथ्यात्वविदगुणानां स्थितिर्विभजनीया, स्वयमेवाम्बूष झतव्या, इह तु साक्षान्नोच्यते,

ग्रन्थगहनताभयात्, तथाविधोपयोगाभावाच्चेति गाथार्थः ॥ २२७ ॥ तदेवं विशेषचिन्तायामपि मिथ्यात्वसम्यक्त्वगुणयोरभिहितो गतिचतुष्टयेऽपि स्थितिकालः, साम्प्रतं पुनर्मनुष्यगतावैव सास्वादनमिश्रगुणयोर्नानाजीवनेकजीवं चाश्रित्य तमभिधित्सुराह—

सासायणमिस्साणं नाणाजीवे प्लुच मणुप्लु । अंतोसुहृत्सुक्कोसकालमवरं जहुद्विष्टं ॥ २२८ ॥

सास्वादनसम्यग्दृष्टीनां सम्यग्मिथ्यादृष्टीनां च मनुष्येषु नानाजीवानाश्रित्य उत्कृष्टकालं च प्रतिपादयितव्यं प्रतीत्यान्त-
मुहूर्तं यावदवस्थितिः, इदमुक्तं भवति-सास्वादाना मिश्राश्च मनुष्येषु नानाजीवानाश्रित्य निरन्तरं भवन्त उत्कृष्टतः प्रत्येकमन्तमुहूर्तमेव
भवन्ति, न परतः, परतोऽवश्यमन्तरस्य सद्भावादिति, आह शिष्यो-यदि नाना जीवानाश्रित्येयमुत्कृष्टा भवस्थितिस्तौहं जघन्या कि-
प्रमाणेति कथ्यतां? तथैकजीवं समाश्रित्योत्कृष्टा जघन्या च किमाना सेत्यपि चोवेद्यतामित्यत्राह—‘अवरं जहुद्विष्टं’ ति अवर-
म्-अन्यदुक्तशेषं नाना जीवानाश्रित्य जघन्यस्थितेर्मानं एकजीवाश्रितायास्तु जघन्याया उत्कृष्टायाश्च तस्याः प्रमाणं यथोद्दिष्टं विज्ञे-
यम् ‘यथा’ येन प्रकारेणाविशेषितगतचतुष्टयाश्रिते औधिकविचारे सास्वादनमिश्राणामेतत्स्थितिप्रमाणं “पह्लासंखियभागो
सामान्यविचारे सास्वादनमिश्राणां नानाजीवानाश्रित्य प्रत्येकमुत्कृष्टतः पल्योपमासङ्ग-ययभागप्रमाणोऽवस्थितिकालः प्रागाभिह-
तः, अत्र त्वेकमेव मनुष्यगतिमाश्रित्य विशेषतोऽमीपामसौ चिन्त्यमानोऽन्तमुहूर्तमान एव निर्दिष्ट इति विशेषः, शेषं त्ववस्थिति-
कालमानममीपां प्रागुद्दिष्टमेवेहापि मन्तव्यम्, तच्चेदम्—सास्वादनानां नानाजीवान् प्रतीत्य जघन्यतः समयः, सम्यग्मिथ्यादृष्टीनां

त्वन्तर्मुहूर्त्तं, एकजीवं त्वाश्रित्य सास्वादनानां जघन्यतः समय उत्कृष्टतस्तु पडावलिकाः, मिश्राणां जघन्यत उत्कर्षतश्चान्वर्षु
हर्त्तमेवेति गार्थार्थः ॥ २२८ ॥ तदेव मिथ्यात्वसास्वादनत्वमिथ्रत्वादिगुणानां मार्गणाद्वारेषु मध्ये गतिद्वारेऽपि दिक्प्रदर्शनायै
दर्शितोऽवस्थितिकालः, ततोऽनया दिशा शेषेष्वपीन्द्रियादिद्वारेष्वमीषां गुणानां स्वदुर्घयवावस्थितिकालोऽभ्यूहः, साश्रुत
गुणकालाभिधानप्रस्तावायोगेवदसञ्चित्वादीनामपि गुणानां तमभिधित्सुराह—

काओगऽणतकाल वाससहरसा उराल षावीस । समयतिग कम्मइओ । सेसा जोगा सुहुत्ततो ॥ २२९ ॥

‘ काओगऽणतकाल ’ ति चीयत इति काय-शरीर युज्यते- सम्मध्यते कर्मदिभिः सह जोवोऽनेनेति योगः कायधासो
योगश्च काययोगस्तत्रैव च केवलं वर्त्तमानो जन्तुरनन्तकालमवतिष्ठते, स च जन्तुरत्रैकेन्द्रिय इति प्रतिपत्तव्यम्, तस्मिन् हि प्रागसख्ये-
यपुद्गलपरावर्त्तलक्षणोऽनन्त-काल कायस्थितौ निर्दिष्ट, एतावन्तं च कालमसौ केवले काययोग एव वर्त्तते, एकैन्द्रियाणां वाह्मनो-
योगयोरमावादित्युत्कृष्टत काययोगस्यानन्तोऽवस्थितिकाल इति, अथ काययोगस्यैव विशेषतोऽवस्थितिकालमाह- ‘ वाससर-
स्ता उराल षावीस ’ ति औदारिककाययोगो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि एतन्नादरपृथ्वीकायिकस्योत्कृष्टत प्राप्यते, आह- नन्वयमौ-
दारिककाययोगस्य किं नाना भवानाश्रित्यावस्थितिकाल उच्यते आहोस्विदेकमेव भवं?, यथाय पक्षस्तादि प्रतिभव निरन्तरमृजुगतयो-
त्पद्यमानस्यैकेन्द्रियादेरुत्कृष्टतोऽसख्येयमपि कालमौदारिककाययोगः समंयं निर्दिश्यते, किमित्येतावानर्वाक्तः, अथ द्वितीय पक्षस्तर्ह्ये-
सख्येयवर्षायुषाभेकस्मिन्नपि भवे त्रीणि पत्योपमान्युत्कृष्टत औदारिककाययोगो लभ्यते, किमिति द्वाविंशतिवर्षसहस्रमान

एवोक्तः, सत्यं, द्वितीय एव पक्षोऽत्राश्रितः, ततः केवलं य एव वाङ्मनोयोगरहितः केवल औदारिककाययोगस्तस्यैवावस्थितिकालाश्रि-
न्तायितुमत्राभिप्रेतः, एवंभूतश्चासंख्येयवर्षयुगं न प्राप्यते, वाङ्मनोयोगयोरपि तेषां सद्भावाद्, एकोन्द्रियाणां तु केवल एवासी लभ्यते,
तस्य चैकभाविकस्योत्कृष्टो द्वाविंशतिवर्षसहस्रमान एवावस्थितिकालो भवतीत्यलं विस्तरेण । ' समयतिगं कम्मङ्गो ' ति
कर्मणकाययोगः केवलो भवान्तराल एव लभ्यते, नान्यत्र, तत्र च पूर्वप्रतिपादितचतुःसामयिकविग्रहे त्रिच समयानुत्कृष्टतोऽसौ
प्राप्यते, पंचसामायिकस्तु विग्रहः स्वल्पजीवभावित्वेनेह न विवक्षित इति, आह विनयः-ननु तैजसकाययोगः कर्मणात् पृथक् केवलः
कदाचिदपि न लभ्यते, अतः कर्मणकाययोगावस्थितिकालप्रतिपादनेनैव तैजसस्यासौ प्रतिपादित एवेत्यवगच्छामः, शेषोस्तु
वैक्रियाहारककाययोगयोः वाङ्मनोयोगयोश्चावस्थितिकालः प्रतिपाद्यतामित्याशङ्क्याह- 'सैसा जोगा सुष्टुत्ततो' ति उक्तशेषा योगा
वैक्रियाहारकवाङ्मनोयोगलक्षणा प्रत्येकमुत्कृष्टतोऽप्यन्तर्मुहूर्तमेव भवन्ति, तथाहि-य एव वाङ्मनोयोगरहितः केवलो वैक्रियकाय-
योगस्तस्यैवैह स्थितिकालोऽभिधित्सतः, केवलश्चायं वैक्रियलब्धिमतां वायूनामेव लभ्यते, न देवादीनाम्, तेषां वाङ्मनोयोगयो-
रपि सद्भावाद्, वायूनां चोत्कृष्टतोऽपि वैक्रियकाययोगोऽन्तर्मुहूर्तमेवावतिष्ठते, आहारककाययोगस्य तु चतुर्दशपूर्वविदो विहायान्यत्र
सम्भव एव नास्ति, स च तेषामन्तर्मुहूर्त्वात् परं न तिष्ठतीति प्रतीतेभव, वाङ्मोगमनोयोगावपि प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तमेव भवतः, अयं
च योगानामुत्कृष्टोऽवस्थितिकालः प्रोक्तः, जघन्यतस्तु स्वयमेव काययोगवाङ्मोगमनोयोगानां प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तं जघन्योऽवस्थितिकालः, अयं
योगस्य विशेषत औदारिकआहारककाययोगयोश्च प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्वं जघन्योऽवस्थितिकालः, स चायं-सामान्येन काय-
योगानां प्रत्येकं प्रत्येकं जघन्यतः गम्य एवेति गाथार्थः ॥ २२९ ॥ अथ वेदादिगुणावस्थितिकालमाह-

देवी पणपण्णाऊ इतिथत्त पल्लसयपुहुत्त तु । पुरिसत्त सण्णित्त च सयपुहुत्त च उपहीण ॥ २३० ॥

इह वेदस्यैकमविकी नानामवाश्रया च स्थितिरुच्यते, तत्रैकमविकी स्थितिमाश्रित्याह- ' देवी पणपण्णाऊ इतिथत्त ' ति पञ्च-
पनाश्रवपल्योपमायुषो द्वितीयकल्यापरिशुहीतदेव्या एक भवमाश्रित्योत्कृष्टत पञ्चपचाशदेव पत्योपमानि स्त्रीत्व, प्राप्यत
इति शेष, अथ स्त्रीवेदस्यैव नानामविकीमुत्कृष्टां स्थितिमाह— ' पल्लसय ' ति पल्योपमशत तथा ' पुहुत्त ' ति, पूर्वकोटी-
श्रुत्यत्त च नानामवेषु निरन्तरमुत्कृष्टत स्त्रीत्व प्राप्यत इतीहायुपस्कार, इह च निरन्तरस्त्रीवेदस्थितिविषये सिद्धान्त पचादेशा-
न्तराण्यभिहितानि, तद्यथा इत्थीविए ण भते ! इत्थीविएत्ति कालयो केचिचर होइ ?, गोयमा ! एगेण आएसेण जहण्णेण एक समय
उकोसेण दयुत्तरपलिओवमसय पुव्वकोडिपुहुत्तमभहिय ति, १ एगेण आएसेण जहण्णेण एक समय उकोसेण अट्टारसपलिओव-
माइपुव्वकोडिपुहुत्तमभहियाइति २, एगेण आएसेण जहण्णेण एक समय उकोसेण चोइस पलिओवमाइ पुव्वकोडिपुहुत्तमभ-
हियाइति ३, एगेण आएसेण जहण्णेण एक समय उकोसेण पलिओवमसय पुव्वकोडिमभहियति ४, एगेण आएसेण जहण्णेण
एक समय उकोसेण पलिओवमपुहुत्त पुव्वकोडिपुहुत्तमभहियति ५, इह च प्रथमे आदेशान्तरे इय भावना-काचिधोपिदुपशम-
श्रण्यां वेदययोपशमेनावेदकत्वमनुभूय प्रतिपतन्ती स्त्रीवेदोदयप्रथमसमय एव काल कृत्वा देवेपूत्पद्यते, तत्र च तस्या पुस्त्व-
मेव भवतीति एव जयन्यत' समय, यदा तु कथिज्जीव पूर्वकोट्यागुन्नासु नारीतिरशीपु काश्चिद् भवान् ईशानदेवलोके चोत्कृष्टायु-
न्नास्वपरिशुहीतदेवीपु भवद्दय निरन्तरमुपजायते तदा पूर्वकोटिपृथक्त्वाधिक दशोत्तरपल्योपमशत स्त्रीवेदस्योत्कृष्टा स्थितिर्भव-

ति, आह- यदि देवकुरुचरकुर्वादिषु पत्योपमत्रयस्थितिकासु स्त्रीपूतपद्यते तदाऽधिकाऽप्यस्य स्थितिरवाप्यते, किमित्येतावत्ये-
 वोच्यते ? , सत्यं, किन्तु देवेभ्यस्तावदसंख्येयवर्षायुष्केषु नोत्पद्यते, असंख्येयवर्षायुष्कापि योषिदुत्कृष्टायुष्कासु देवीषु नोत्पद्यते,
 अतो यथोक्तैव स्त्रीवेदस्योत्कृष्टा स्थितिर्भवति, एवमन्येष्वपि चतुर्वेदशान्तेषु भावना कार्या, नवरं द्वितीये आदेशान्तरे ईशान-
 देवलोकपरिगृहीतास्वेव नवपत्योपमलक्षणोत्कृष्टायुष्कासु देवीषु वारद्वयं समुत्पादनीयं; शेषं सर्वं तथैव, तृतीये तु सौधर्मदेवलोक-
 कपरिगृहीतास्वेव सप्तपत्योपमलक्षणोत्कृष्टायुष्कास्वमरीषु वारद्वयमुत्पादनीयं; चतुर्थे त्वादेशे सौधर्मदेवलोक एवापरिगृहीतासु
 पञ्चाशत्पत्योपमलक्षणोत्कृष्टायुष्कासु सुरसुन्दरीषु वारद्वयं नेतव्यं; पञ्चमे त्वादेशान्तरे देवाङ्गुर्वादिषुत्पद्यमानस्य जन्तोः पूर्वकोटी-
 पृथक्त्वाधिकपत्योपमपृथक्त्वलक्षणा स्त्रीवेदस्योत्कृष्टा स्थितिर्भावनीया, एतानि च पञ्चाप्यादेशान्तराण्यस्माद्दृशां छग्रस्थानां प्रमाणानि,
 केवलानां त्वेकमेव किञ्चित् प्रमाणं, छत्रकारेण त्विह ग्रन्थ एकमेव चतुर्थमादेशान्तरमाभिहितं, न शेषाणि, ग्रन्थविस्तरभयादिकार-
 णादित्यलं विस्तरेण । अथ पुरुषवेदादीनां स्थितिमाह—‘पुरिसत्त’मित्यादि, पुरुषत्वं-पुरुषवेदस्तावन्मानाभवेषु निरन्तरमुदधीनां
 सागरोपमाणां शतपृथक्त्वं सातिरेकं, जघन्यतस्त्वन्तमुद्गृह्यन्तं भवतीति स्वयमपि द्रष्टव्यम्, परतो वेदान्तरस्यापेदकत्वस्य वा भावात्, तदु-
 क्तम्—“पुरिसवेणं भंते ! पुरिसवेणसि कालओ केञ्चिरं होइ ? , गीयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहत्तं
 पुरुषवेदवतोऽन्तमुद्गृह्यन्तं जीवित्वा मृतस्य वेदान्तरे उत्पन्नस्य मृतस्य देवेष्वपि पुरुषवेदस्यैव सद्भावाद्, अन्तमुद्गृह्यन्तं तु
 क्षणव्याख्यानाज्जघन्यतः समयलक्षणा उत्कृष्टतस्त्वनन्तकालात्मिका स्वयमेव द्रष्टव्या, यदाह—“नपुंसकवेयए णं भंते ! नपुंसग-

वेद्ययपि कालो कीचिर होइ ? , गोयमा ! जहण्णेण एक समय उक्कोसेण अणंत कालं, अणता ओसत्पिणउस्सिप्पणीओ कालओ खेत्तओ अणता लेगा असखेज्जा योगलपरियट्ठा, ते ण योगलपरियट्ठा आवलियाए असखेज्जइभागो " चि, अत्र च नपुसकस्य वेदत्रयमुपशमय प्रतिपतितस्य समयमेक नपुसकवेदमनुभूय मृत्वा देवेपूत्पन्नस्य जघन्यत समयो लभ्यते, उत्कृष्टकालस्तु वनस्पत्यादिषु निरन्तरनपुसकवेदमनुभवतो भावनीयः, सञ्चित्वमपि पुरुषवेदवज्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं उत्कृष्टतस्तु सातिरेक सागरोपमशतपृथक्त्व प्राप्यते, परतस्तदभावाद्, असञ्चित्वमपि जघन्यत एवमेव, उत्कृष्टतस्तु नपुसकोदवेदव स्वयमपि द्रष्टव्यमिति गाथार्थः ॥ २३० ॥ अथ योगोपयोगादिगुणानां स्थितिकालमाह—

अतमुत्त तु परा जोगुवओगा कसाय लेसा य । सुरनारण्णसु य पुणो भवट्ठिइ होइ लेसाण ॥ २३१ ॥

‘योगा’ कायवाद्मनोयागलक्षणास्तथा उपयोगा-तद्विषयज्ञानोपयोगरूपा, विभक्तिव्यत्ययात्तेषां योगोपयोगानां परा-उत्कृष्टा स्थिति प्रत्येक भवति, कियतीत्याह-अन्तर्मुहूर्त्तमिति, इदमुक्तं भवति-इह यदा कायेन धावनवल्गनचपेटाप्रदानभङ्गकवर्त्तनादिक व्यापारमुपयुक्तं करोति तदा काययोगस्य प्राधान्येन व्यापारात् काययोगस्योपयोग इत्यसौ व्यपदिश्यते, अयं चोत्कृष्टतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तमेव भवति, परतोऽनुपयोगस्योपयोगान्तरायस्य वा सद्भावादिति, यदा तु निश्चलगात्रो वचनोवेशोपयुक्तोऽनवरत वचनेव केवलं तदा वाग्योगस्य प्राधान्येन व्यापारादयं वाग्योगोपयोगोऽभिधीयते, यदा पुनर्निष्प्रकम्पशरीरो निरुद्धवाग्व्यापाराश्च केवलमेव मनसा उपयुक्तं किञ्चिद्विचिन्तयति तदा मनोयोगस्यैव प्राधान्येन व्यापारादसौ मनोयोगोपयोग इत्युच्यते,

एतावपि च वाग्योगोपयोगमनोयोगोपयोगौ प्रत्येकमुत्कृष्टतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तमेव भवतः, इह यद्यप्येकयागव्यापारकालेऽन्ययोगव्या-
पारोऽप्यन्तर्गतः सम्भाव्यते तथापि वातादिदोषाणाभिवोक्तदुत्कटतामाश्रित्य तत्तद्व्यपदेशाव्यपदेशसिद्धिः, उक्तञ्च- 'वायाई-
धाऊणं जाहे जो होइ उकडो धाऊ । कुवियोत्ति सो पबुच्चइ न य इयरे तत्थ दो नत्थि ॥१॥ एमेव य जोगाणं तिण्हवि जो जाहे
उकडो जोगो । तस्स तहिं निहेसो इयरे तत्थेक दो व न वा ॥२॥ ' इयरे तत्थेक दो व न व ' ति उत्कटाद्योगादितरोऽनुत्कटस्तत्रै-
को वा भवेत् द्वौ वा भवेतां न वा भवेदिति, इयमत्र भावना-केवलिनो वाच्युत्कटायां कायोऽप्यस्ति, अस्मदादीनां तु मनःकायाविति,
शैलेश्यवस्थायां तु केवलिनः कायनिरोधकाले स एव केवलो भवति नान्य इति । ' कसाय ' ति कषायाः क्रोधमानमायालक्षणा-
स्तपामपि परा-उत्कृष्टा स्थितिः प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तमेव, जघन्यतोऽपि त्रयाणामन्तर्मुहूर्त्तमेव, लोभस्य तु समयोऽवस्थितिः, विशिष्टं
चापयोगमाश्रित्य क्रोधादीनामिधं स्थितिः, अन्यथा सत्तामात्रेण क्रोधादयः सदैव विद्यन्त एवेति, ततश्चैदमुक्तं भवति-क्रोधमान-
' कोहकसाईणं भंते ! कोहकसाइत्ति कालओ केच्चिरं होइ ?, गोयमा ! जहण्णेणऽपि उक्कोसणऽपि अंतोमुहुत्तं, एवं साणमायाक-
साइवि, लोभकसाई जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसिणं अंतोमुहुत्तं ' ति, अयमत्रार्थः-क्रोधमानमायोपयुक्तः प्रत्येकं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्त-
मुत्कृष्टतोऽपि तेदेव बृहत्तरमवतिष्ठते, लोभोपयुक्तस्तु जघन्यतः समयमुत्कृष्टतस्त्वन्तर्मुहूर्त्तमेव; उक्तञ्च-
पुद्गलान् वेदयित्वाऽनन्तरं कालकरणादनुत्तरसुरेष्टृत्पद्यते, तस्य किल युगपत् सर्वेऽपि कषायाः प्रदेशोदयेनोदयमागच्छन्ति, न
तु केवलो लोभ एवेत्येवं जघन्यतो लोभकषायोदयः केवलः समयमकमवाप्यते, उत्कृष्टतस्त्वन्तर्मुहूर्त्तं क्रोधादिवदेव मन्तव्यम्,

आह—यद्येवमनया नीत्या क्रोधाद्युपगोगोऽपि जघन्यपदे समयप्रमाणं कस्मान्न लभ्यते?, सत्य, किन्तु श्रेणिमस्तकात् प्रतिपत्तो
 यदा क्रोधादय उदयमागच्छन्ति तदोदयप्राप्तकपायादपरेऽपि कपायाः प्रदेशोदयेन युगपदेव वेद्यन्ते, अतो लोभवत् केवल
 क्रोधाद्युदयो न लभ्यते इति ब्रह्मा व्याचक्षत, तच्च तु केवलिनो विदन्तीति, 'लेसा य' चि लेश्यानामपि कृष्णनीलादीनां
 पर्णां तिर्यग्मनुष्येषु द्रव्यलेश्यां भावलेश्यां चाश्रित्य जघन्यत उत्कृष्टतश्चान्तर्मुहूर्तं स्थिति, देवनारकयोस्तु भावलेश्यामेवाधिकृत्य
 जघन्यत उत्कृष्टतश्चान्तर्मुहूर्तं स्थिति, द्रव्यलेश्यानां तर्हि देवनारकयो कियती स्थितिरित्याह—'सुरनारण्यु ये' त्यादि, सुरेषु
 यथासम्भव तिसृणां कृष्णाद्यशुभलेश्यानां या यस्य देवस्य नारकस्य चाऽऽत्मीया भवस्थितिरुक्ता तत्प्रमाणैव स्थितिरयगन्तव्या,
 तत्र सप्तमपृथ्वीनारकाणामुत्कृष्टत कृष्णलेश्या त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि प्राप्यते, नीललेश्या तूत्कृष्टत' पञ्चमपृथिव्यामाघ-
 प्रस्तटे पल्योपमासख्येयभागाधिकानि दश सागरोपमानान्यवाप्यते, कापोतलेश्या तूत्कर्षतस्तृतीयपृथिव्यामाघप्रस्तटे पल्योपमास-
 ख्येयभागाभ्याधिकानि त्रीणि सागरोपमानि लभ्यते, तैजसी पुनरुत्कृष्टत ईशानदेवलोके पल्योपमासख्येयभागाधिक सागरोपमद्द-
 यमवाप्यते, पद्मलेश्या तूत्कृष्टतो ब्रह्मलोके दश सागरोपमानि शुक्ललेश्या पुनरुत्कृष्टतोऽनुचरविमानेषु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि
 प्राप्यते, कृष्णनीलकापोतलेश्या भवनपतिव्यन्तरेषु देवेष्वपि सम्भवन्ति परमुत्कृष्टस्थितिप्रदिपादनार्थं नरकेष्वेव भाविता इति
 गाथार्थः ॥ २३१ ॥ अथ मतिज्ञानादिगुणानां स्थितिमाह—

छावद्विउयटिनामा साहिया नइसुओहिनाणाण । ऊणा य पुन्चकोडी मणसमइयछेयपरिहरे ॥ २३२ ॥

मत्यादि-
ज्ञानानां
चारित्राणां
च स्थितिः

मतिश्रुतावधिज्ञानानि नैरन्तरेणोत्कृष्टतः सातिरेकानि पदपट्टिः सागरोपमानि प्राप्यन्ते, तथाहि-अत्रोत्पन्नमतिश्रुतावधिज्ञानः
 कश्चिद्देशानां पूर्वकोटिं जीवित्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिञ्चतुत्तरविमानेनपूत्पन्नः, ततः पुनरत्रागतो नरजन्मन्यप्रतिपतितप्रस्तुत-
 ज्ञानत्रयः पूर्वकोटिं जीवित्वा तावत्स्थितिञ्चेवानुत्तरविमानदेवपूत्पन्नः, पुनरप्रतिपतितप्रकृतज्ञानत्रयो मनुष्येष्वगात इत्येवं
 वारात्रयं मनुष्यभवायुष्केनाधिकानि पदपट्टिः सागरोपमान्यधिकृतज्ञानत्रयमुत्कृष्टतोऽवाप्यते, अथवा स एव मनुष्योऽप्रति-
 पतितानुत्क्रान्तज्ञानत्रयो द्वाविंशत्सागरोपमस्थितिञ्चतुदेवनेनव क्रमेण वारात्रयमुत्पाद्येत इत्येवमपि प्रस्तुतः स्थितिकालो
 लभ्यते, तदुक्तम्-‘दो वारे विजयाइसु गयस्स तिण्णच्चुए अहव तां । अइरंगं नरभविं नणाजीवाण सव्वद्धं ॥ १ ॥’
 अयं चोत्कृष्टोऽमीपां स्थितिकालः द्वेत्रेऽभिहितः, जघन्यतस्तु मतिश्रुतज्ञानयोरन्तर्मुहूर्तं, अवधिज्ञानस्य तु समयः, कथमिति चेदुच्यते,
 तिर्यङ् मनुष्यो वा विभङ्गज्ञानी कश्चित् सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते, तस्य च तद्विभंगज्ञानं प्रथमं समयमेकमवधिरूपतां प्रतिपद्यते, ततो-
 ज्वधिज्ञानावरणोदयान्मूलत एव यदा प्रतिपतति तदाऽवधिज्ञानं जघन्यतः समयमेकमवाप्यत इति, उक्तञ्च-‘ मइनाणी जहण्णेण
 अंतोऽमुहुरं, एवं सुयनाणीवि, ओहीनाणी जहण्णेणं एकं समयं’ ति, ‘ऊणा य पुञ्चकोडी’त्यादि, मनःपर्यायज्ञानस्य
 किञ्चिन्न्यूनवर्षनवकेन न्यूना पूर्वकोटिरुत्कृष्टा स्थितिः, चारित्रिण एव मनःपर्यायज्ञानं भवति, चारित्रं च गर्भकालादारभ्य किञ्चि-
 न्न्यूनवर्षनवक एवातिक्रान्ते प्रायः सम्पद्यते, अत एतावता न्यूना पूर्वकोटिः, जघन्यतस्त्वदेकमेव समयमवाप्यते, समुत्पन्नमनः-
 पर्यायज्ञानस्याप्रमत्तसंयतस्य समयादूर्ध्वं मरणसम्भवेन देवपूत्पादात् तेषु च मनःपर्यायज्ञानस्याभावादिति, सामायिकच्छेदोपस्थाप-
 नीये अपि चारित्रे, अतोऽनयोरप्येतावत्येव न्यूना पूर्वकोटिः प्रत्येकमुत्कृष्टा स्थितिः, जघन्यतोऽनयोरपि प्रत्येकं समयमानैव स्थितिरवसेया,

जीवसमासे
हैमीदृत्तौ.
कालद्वारे

तदनन्तर मृत्या देवपूत्पादसम्भवादिनि, परिहारविशुद्धिकारित्रस्यापि जघन्यतः समयः, उत्कृष्टतस्तु किञ्चिन्न्यूनेकोनत्रिशब्देन
 पूर्वना पूर्वकोटि स्थिति, उक्तञ्च—“ परिहारविशुद्धि एण भते ! परिहारविशुद्धि एण भते ! गीयमा ! जहण्णेण
 एक समय उकासेण देवणाए एगूणतीसाए वामेहि ऊणिया पुब्बकोडि ” ति, इह जघन्यपदं पूर्ववन्मरणपेक्षैव, उत्कृष्टपदभावना
 त्वेयम्—इह परिहारविशुद्धिकारित्र जघन्यतोऽपि नवमस्य पूर्वस्य तृतीयमाचारवस्तु यावद् दृष्टिवादेऽधीत एव सति प्रतिपद्यते,
 ततश्च देशाननयर्पर्यायेण केनापि पूर्वकोट्यापुया प्रनज्या प्रतिपन्ना, तस्य च विशतिवर्षपर्यायस्य दृष्टिवादोऽनुज्ञात, एतावत्-
 प्रनज्यापर्यायादवर्णा दृष्टिवादाहुताया समये प्रतिषिद्धत्वात्, ततश्चासौ परिहारविशुद्धिकारित्र प्रतिपद्यते, तच्चाष्टादशमास-
 मानमप्यविच्छिन्नतत्परिणामेनेतानाजन्म परिपालितमिति देशानैकोनत्रिशब्दोऽपि पूर्वकोटिस्तस्योत्कर्षतः स्थितिकालो भवति,
 द्दशमसम्परायचारित्रस्य जघन्यत समय उत्कृष्टतस्वन्तर्मुहूर्त्तं, यथाख्यातचारित्रस्य तु जघन्यत समय उत्कृष्टतस्तु देशाना पूर्वकोटि
 स्थितिकाल इति प्रागपि वस्तुतो निर्णीतप्रायमिति नेहोक्तम्, केवलज्ञानस्यापि सादिरपर्यवसित. स्थितिकाल प्रतीत एवेति, इह
 ज्ञानस्थितिकालाभिधानप्रस्तावेऽपि नोक्त इति गार्थार्थ ॥ २३२ ॥ अथ विभगज्ञानादिगुणाना स्थितिकालमाह—

विभगसस भवद्विइ चरुत्सुदहीण वे सहस्साइ । साइ अपज्जवसिओ सपज्जवसिओ तिय अचरु ॥२३३॥

ज्ञानस्य स्थितिकालस्तावदनन्तरमभिहितः, साम्प्रत तु ज्ञानप्रतिपक्षत्वाद्ज्ञानस्य स्थितिकालोऽभिधानीयः, तच्चाज्ञान त्रिविधम्-
 मत्यज्ञान श्रुतज्ञान विभङ्गज्ञान च, तत्र मत्यज्ञान श्रुतज्ञान चानाद्यपर्यवसितमभव्याना भव्याना त्वनादिभिध्यादृशा तदेवानादि-

सपर्यवसितं भवति, प्रतिपतितसम्यग्दृष्टीनां पुनर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतस्त्वपाद्भुद्रुद्रलपरावत्त्वं सादिसपर्यवसितं कालं यावत् प्राप्यते, उपलक्षणव्याख्यानादिदं तावत् स्वयमेव द्रष्टव्यम्, विभङ्गज्ञानस्य तु स्थितिं सूत्रकार एवाह- 'विभङ्गस्य स्थितिः सा किञ्चिन्न्यूना विभङ्गज्ञानस्य नैरन्तर्येणोत्कृष्टाऽवस्थितिकालरूपतया विज्ञेयेति तात्पर्यम्, तथाहि-तिरश्चो मनुष्यस्य वा किञ्चिद् व्यक्तस्य सतः कस्यचिद् विभङ्गज्ञानमुत्पन्नम्, तेन चोत्पन्नेन देशानां पूर्वकोटिमिहासौ जीवितः, गुणभासेन हि केनचिद् विभङ्गज्ञानमुपजायते, स च गुणाभासः किञ्चिदव्यक्तस्यैव भवति, अतः पूर्वकोटदेशानता, ततश्चाप्रतिपतितविभङ्ग एव अधःसप्तम-पमान्युत्कृष्टतः स्थितिकालः सिद्धो भवति, जघन्यतस्तु समयरूपः, स चेत्यभवगन्तव्यः-मिथ्यादृष्टः कस्यचिद्विशुद्धिमासादयतः समयमेकं विभङ्गज्ञानमुत्पन्नं, तदनन्तरं च प्रकर्ममनुभवन्त्यां विशुद्धौ सम्यक्तवे लब्धे तदेव विभङ्गज्ञानमवधिरूपतया परिणतमित्येवं एकं समयं उक्कोसेण तेत्तीसं सागरोत्तमाई देसूणाए पुव्वकोडीए अब्भहियाई" ति, तदेवं ज्ञानानामज्ञानानां च प्रोक्तः स्थिति-कालः, अथ चक्षुरादिदर्शनानां तमभिधित्सुराह- 'चक्षुस्सुदहीण वेसहस्साई' ति चक्षुषः-चक्षुर्दर्शनलब्धिरूपस्य सागरोत्तम-सहस्रद्वयं नैरन्तर्येणोत्कृष्टोऽवस्थितिकाल इति तावत् सूत्रकारमिप्रायः, एष चासंगत इव लक्ष्यते, समयविसंवादाद्युक्तिविरोधाच्च, तथाहि-समये तावदुक्तम्- 'चक्षुदंसणी णं भंते ! चक्षुदंसणिच्चि कालओ केच्चिरं होइ ? , गोयमा ! जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण

सागरोपमसहस्रं साइरेग' ति, तदनेन सातिरेकसागरोपमसहस्रस्थितिप्रतिपादकेन सिद्धान्तवचनेन सह एतत् सागरोपमसहस्र-
द्रयस्थित्याभिधायक वचन विसवदति, अपर च- पञ्जत्तयसयलिन्यिदय सहस्रसम्बन्धाहियसुर्थाहनामाण । दुगुण च तसत्ति भवे'
इत्यादिप्रागुक्तगाथायामस्मिन्नेव ग्रन्थे तथा सिद्धान्ते च सर्वेषामेव द्वीन्द्रियादिनसानां सातिरेकसागरोपमसहस्रद्रयलक्षणः
स्थितिकाल' प्रतिपादित स कथ केवलानामेव चक्षुर्दर्शनिनां चतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणा सम्भवति?, चतुरिन्द्रियाणा हि सख्येय काल
पंचेन्द्रियाणा तु सातिरेक सागरोपमसहस्रमेक प्रस्तुतग्रन्थे सिद्धान्ते च कायस्थितिरुक्ता, न चतौश्रतु'पंचेन्द्रियान् विहायान्येषा
चक्षुर्दर्शन सम्भवति, तत सिद्धान्तोक्त एव चक्षुर्दर्शनस्य स्थितिकालो युक्त्या सगच्छते, न तु प्रस्तुतग्रन्थोक्तो, युक्तिविरोधादिति,
' अचक्षुः' ति, अचक्षुर्दर्शनी जीव चक्षुर्भजेशेयेन्द्रियचतुष्टयदर्शनलब्धिमान् जन्तुरिति तात्पर्यम्, अभव्यमाश्रित्यासौ अकारस्य
लुप्तस्येह दर्शनादनादिरपर्यवसितश्च भवति, अभव्याना स्पर्शनेन्द्रियमाश्रित्याचक्षुर्दर्शनलब्धेरनादित्वादपर्यवसितत्वाच्चेति,
'सपञ्जवसिओत्ति ग' ति अनादिरित्यनुवर्त्तमानमेव सम्यध्यते, ततश्च स एवाचक्षुर्दर्शनी जन्तुर्भव्यमाश्रित्यानादि सपर्यवसितश्च
भवति, मव्यानां स्पर्शनेन्द्रियमपेक्ष्याचक्षुर्दर्शनलब्धेरनादित्वात् केवलज्ञानोत्पत्तिकाले पर्यवसितत्वाच्चेति, अविधिदर्शनकेवलदर्शन-
योस्तु स्थितिकालो ग्रन्थविस्तरभयादिकारणात् सूत्रकृता नोक्त, स चागमे इत्थ प्रतिपादित स्वयमेव द्रष्टव्य - 'ओहिदसणी ण
भते ! ओहिदसाणित्ति कालओ केच्चिर होइ ? गोयमा ! जहण्णेण एक समय उक्कोसेण दोछावड्डीओ सागरोवमाण साइरेगाउ' ति,
अस्य भावना- इह तिर्येइमनुष्याणामन्यतर. कश्चिद्विभगज्ञानी सप्तमनरकपृथिव्या त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिषु नरेकेषूपपन्नः, तत्र
चोद्धर्त्तनाकालासन्न सम्यक्तम प्रतिपद्य पुन' प्रतिपत्य च विभगज्ञानान्त्रित एवाविग्रहेण पूर्वकोटोस्थितिषु तिर्येक्षु जातः, स्वायुःपर्यन्ते

चाप्रतिपत्तितविभंग एव पुनरपि सप्तमपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमायुर्नारको जातः, पुनरप्युद्धर्तनाकालप्रत्यासत्तौ सम्यक्तत्वं प्रतिपद्य पुनः परित्यज्य चाप्रतिपत्तितविभंग एवाविग्रहेण पूर्वकोट्यायुष्केषु तिर्यक्षूपन्नः, इत्येवं तावदेका षट्षष्टिः सागरोपमाणां सातिरेका सिद्धा, द्वितीया त्वसाविथमवगन्तव्या-स एव जीवोऽप्रतिपत्तितविभंगस्तिर्यगभ्यो मनुष्येष्वविग्रहेणोत्पन्नः, तत्र च सम्यक्तत्वं आवधिं च प्राप्य 'दो वारे विजयाइसु गयस्य तिवच्चुए अहव ताइ' इत्यादिप्रागुक्तक्रमेणाप्रतिपत्तितमवाधिज्ञानं धारयन्न-वधिदर्शनस्य द्वितीयां सातिरेकषट्षष्टिसागरोपमाणां पूरयति, परतस्तु भुक्तिमवाप्नोतीति, इह च विभंगज्ञानावाधिज्ञानयोः धारयन्न-भेदो दर्शनं तु सामान्यावबोधरूपं द्वयोरपि तुल्यत्वावधिदर्शनमुच्यते, आगमे तथैवाभ्युपगतत्वादित्यवधिदर्शनस्य सातिरेके द्वे षट्षष्टीसागरोपमाणां नैरन्तरेणावस्थितिकालः सम्पन्नो भवति, आह-रुस्मात् पुनः सप्तमनरकपृथिव्यां विभंगज्ञानी वाराद्धयं स्वायुःपर्यन्ते सम्यक्तत्वं ग्राहितः?, उच्यते, विभंगज्ञानस्य निरन्तरं परतः स्थित्यभावात्, तथा च प्रागुक्तम्-विभंगणाणी जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसिणं तेचीसं सागरोवमाइं देखणाए पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' ति, पुनरप्याह-तिर्यङ्मनुष्येषु तर्हि किमर्थमविग्रहेण विभंगज्ञानी उत्पादितः? सत्यं, विग्रहेण अनाहारकत्वप्रसङ्गात्, तिर्यङ्मनुष्येषु च विभंगज्ञानिनोऽनाहारकत्वस्य निषेधात्, तदुक्तम्-विभंगणाणिं पंचेदियति-रिक्खजोणिया मणूसा य आहारगा अणाहारगा?, आहारगानो अणाहारग" ति, तदेवमेतेषां व्याख्यानमुपदर्शितम्, अन्ये त्वेवं व्याचक्षते किं नः सप्तमनरकपृथिवीनिवासिनारकादिपरिकल्पनया?, सामान्यैव नारकर्तियङ्गरामरभेषु पर्यटतः खल्वविधिविभंगौ निरन्तरं सातिरेकसागरोपमषट्षष्टिद्वयं भवतस्ततोऽवधिदर्शनस्य निरन्तरमेतावानवस्थितिकाल इत्यलं विस्तरेण, केवलसामान्यावबो-धस्वरूपस्य तु केवलदर्शनस्य सातिरपर्यवसितः स्थितिकाल इति गाथार्थः ॥ २३३ ॥ अथ भव्यत्वादिगुणानां स्थितिकालमाह—

भव्यो अणाइ सतो अणाइणतो भवे अभव्यो य । सिद्धो य साइणतो असखभागगुलाहारो ॥ २३४ ॥

भव्यस्तावदनादिः सान्तश्च भवति इदमुक्त भवति भव्यस्य जन्तोर्योऽसौ भव्यत्वगुण सोऽनादिकालात् प्रवृत्तत्वादनारुह्यते, सिद्धावस्थार्या तु नियमाश्रित्तिष्यतीति सान्तः प्रतिपाद्यते, सिद्धो हि न भव्यो नाप्यभव्यः, तथाहि भविष्यति मुक्तिपर्यायेणेति भव्य उच्यते, न भविष्यति मुक्तिपर्यायेण कदाचिदपीति चामव्यो व्यपदिश्यते, सिद्धस्य चैतद् द्वितयमपि नास्ति, मुक्तिपर्यायस्य तेनानुभूयमानत्वात्, तस्मान्भव्यत्वस्य सिद्धावस्थार्या निवृत्तत्वात् सान्तत्वमवसेयम्, अभव्यस्सनाद्यनन्तः अनादिकालात् प्रवृत्तत्वा-
दनादि तस्याभव्यत्व, मुक्तिपर्यायस्य च कदाचिदप्यप्रोक्तस्य तदनन्तमित्यर्थः, 'सिद्धो य साइणतो'ति सिद्धस्य सिद्धत्व विशुद्ध-
ज्ञानदर्शनचारित्रानुष्ठानानन्तरभावित्वात् सादि भवति, लब्धस्य च कदाचिदपि प्रतिपाताभावादनन्तमिति भावः, आहारकत्वगुणस्य स्थितिकालमाह—'असखभागगुलाहारो' चि, आहारको जीवस्तद्भावेन निरन्तरमगुलासङ्ख्येयभागक्षेत्रप्रमाण काल यावद-
वतिष्ठते, इदमुक्त भवति 'अगुलअसखभागो ओसपिणिओ असखेज्जा' इति वचनादगुलासङ्ख्येयभागप्रमाणे क्षेत्रेऽसङ्ख्येया उत्तमर्पिण्यो भवन्ति, ततश्चाहारक प्राणी निरन्तरमाहारकद्रुलान् गृह्णानः कश्चिज्जघन्यतस्त्रिसमयोनक्षुल्लकभवप्रहण यावत्
प्राप्यते इत्येतत् सूत्रेऽनुपात्तमपि स्वयमेव द्रष्टव्यम्, उच्छृष्टतस्त्वसङ्ख्येया उत्तमर्पिण्यवसर्पिणीर्यावन्निरन्तरमाहारको लभ्यत इत्येतत्तु
सूत्रेऽप्यभिहितमिति, तत्र जघन्यपदमित्य भावनीयम्—कश्चिदेकेन्द्रियादिर्जीवो मृत पूर्वाभिहितप्रकारेण च विग्रहे समयत्रयमनाहारको
भूत्वा क्षुल्लकभवग्रहणायुक्तु पृथिव्यादिपृत्यम्, तत्र च तावन्त काल निरन्तरमाहारको भूत्वा मृतः पुनरपि विग्रहेऽनाहारको जात

इत्येवं जघन्यतस्त्रिसमयोऽनं शुद्धकभवग्रहणमाहारकत्वमिति, उत्कृष्टपदभावनायां त्वसंख्येया उत्सीपण्यवसर्षिणीर्यावद्भवान्तरेपुत्प-
द्यमानोऽविग्रहणैवोत्पद्यते, ततश्चैतावन्तं कालं उत्कृष्टतो निरन्तरमाहारको लभ्यते; उक्तञ्च—“छुडमत्थाहारए णं भंते ! छुडमत्था-
हारएत्ति कालओ केच्चिंरं होइ ?, गोयमा ! जहणेणं खुडागभवग्रहणं तिसमऊणं उकोसेणं असंखेज्जं कालं, असंखेज्जाओ
कालओ ओसपिणीउससपिणीओ खेत्तओ अंगुलस्स असंखेज्जइभागं”ति इति गाथार्थः ॥ २३४ ॥ अथ काययोगादि-
गुणानां पूर्वसूत्रेऽनभिहितं जघन्यस्थितिकालमभिधित्सुराह—

काओगी नरनाणी भिच्छं मिस्सा य चक्खु सण्णी य । आहारकसार्यावि य जहणमंतोमुहुत्तंतो ॥ २३५ ॥
चीयत इति कायः-शरीरं तस्य केवलस सम्वन्धी योगो-व्यापारः स यस्यास्त्यसौ काययोगी, अस्य च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम-
वस्थितिकालः, उत्कृष्टतस्तु प्रागेव ‘ काओओऽणंतकाल ’ मित्यादिगाथायामभिहितः, जघन्यकालस्य भावनाऽप्येतद्गाथावृत्तौ
प्रागुक्तेति नेहोच्यते, ‘ नर ’ ति भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य नरत्वमित्यर्थः, तच्चेह पुरुषवेदरूपं पुंस्त्वं मनुष्यत्वं वा, तत्र पुरुषवेदस्य
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तलक्षणः स्थितिकालः पूर्वमेव ‘ देवी पणपणाऊ इत्थित्त ’ मित्यादिगाथावृत्तौ भावितः, मनुष्यत्वं तु जघन्यतोऽ-
न्तर्मुहूर्त्तं भवतीति प्रतीतमेव, मनुष्याणां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तपुरुषकत्वेन प्रागेव प्रतिपादितत्वादिति, उत्कृष्टोऽप्येतत्कालः प्रागे-
वोक्तः, ‘ नाणि ’ ति सामान्येन ज्ञानमस्यास्तीति ज्ञानी, स च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतोऽपर्यवसितलक्षणमनन्तं कालमवाप्यते,
तत्र मिथ्यादृष्टिः सम्यक्त्वे प्राप्ते ज्ञानी सञ्जातस्तद्भावेन चान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा पुनार्मिथ्यात्वं गतोऽज्ञानी सम्पन्न इत्येवं जघन्येन

ज्ञानिनोऽन्तर्मुहूर्तमवस्थितिकाल इति, उत्कृष्टतस्तु केवलज्ञानलक्षणं ज्ञानाभिश्चित्य ज्ञानी अपर्यवर्गितलक्षणमनन्त काल लभ्यते इति
सुखंभयंभेति, 'मिच्छ' ति मिथ्यात्व जयन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं भवति, तच्च सम्पद्यते प्रतिपत्य मिथ्यात्व गतस्य तत्र चान्तर्मुहूर्तं
स्मिन्तवा पुनर्लब्धमन्मग्नस्य प्रागेव 'मिच्छन्तमणाईय अपज्जयसिय'मित्यादिगाथावृत्तौ उत्कृष्टकालभावानां प्रक्रमे भावि-
तेन, 'मिहसा ग' ति मिथ्र सम्यग्मिथ्यात्वमिति तात्पर्यम्, तदपि जयन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं भवति, अस्म्य च सम्यग्मिथ्यात्वस्य
जयन्य उत्कृष्टव स्थितिकाल 'सासायणेगजोविये त्यादिगाथायां द्रव्यकृता प्रागप्युक्त, किन्तु जयन्यतोऽन्तर्मुहूर्तस्थितिकगुणा-
भिधानप्रस्तावात् पुनरप्यभिहित इति, 'चस्सु'ति चतुर्पंचद्वियाणां चक्षुर्द्वारोत्पन्नमामान्योपयोगलक्षण चर्भुर्दर्शन, तदपि
जयन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमव भवति, उत्कृष्टस्त्वेतदवस्थितिकाल पूर्व 'विन्मगस्स भवद्धिई त्यादिगाथायामुक्त, 'सणी य'ति
गोशपरोद्वियगमनो जीव, गोऽपि निरतर तद्भावेन जयन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमवावतिष्ठते, उत्कृष्टवस्थितिकालस्तु 'पुरिसत्त सणित्त च
गप्युद्रुप ष उदहीण 'मित्यत्रैव प्रतिपादित, 'आशर'ति आहारयतीत्याहारको जीव', सोऽपि निरतर तद्भावे जयन्यतोऽन्तर्मु-
हूर्तमवाप्यते, आह ननु 'अमररभागुलाहारो'ति उत्कृष्टाहारकस्थितिकालप्रतिपादकगाथाऽवयवविवरणप्रक्रमे त्रिसमयोऽन
धुप्रक्रमप्रहणमाहारकत्वस्य जयन्यः स्थितिकाल उक्तोऽत्र त्वन्तर्मुहूर्तलक्षण इति कथं न विरोध इति, नेतदेव, भावार्थापरिज्ञाना-
द्वलाऽप्याप्याहारकत्वस्य जययस्थितिरूपतया यदन्तर्मुहूर्तव्युत्पन्नं तदपि त्रिसमयान्मुहूर्तप्रहणमानेनमवावसेयम्, अन्तर्मु-
हूर्तस्यानेकेभ्यत्वादिति न कीमद्विरोध इति, 'कसायाऽनिय'ति रुपाया सामान्येन कपायमोहनीयकर्मोदयरूपा इह गृह्यन्ते,
नामायेव मरूपियत्वमात्र कपायसुन्दराच्यत्वेनेह विमक्षिामित्यर्थ, तच्चागमे स्थितिकालमपेक्ष्य भगवन्नयवर्तित्वनोक्तम्,

तद्यथा-“ सकसाईणं भंते ! सकसाइत्ति कालओ कीच्चंर होइ ? , गोयमा ! मकसाई त्तिविहे पण्णत्ते, तंजहा-अणाईए वा अपज्जवसिए अणाईए वा सपज्जवसिए साईए वा सपज्जवसिए, तत्थ णं जे से साई सपज्जवसिए से जहण्णं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं अवहुपोगलपरियट्ठं देख्खणं”ति, तत्र मिथ्यात्वस्यैव प्रथमभंगोऽत्राप्यभव्यानां, द्वितीयस्त्वनादिमिथ्यादृशां भव्यानां, तृतीयभंगके तु य उपशान्तवीतरागावस्थायामकषायीभूत्वा प्रतिपत्य पुनः सकषायित्वं प्रतिपद्यतेऽन्तर्मुहुत्तं च पुनरप्युपशमश्रेणौ कृतायामकषायी सम्पद्यते तस्यान्तर्मुहुत्तप्रमाणं जघन्यपदवर्तिं सकषायित्वं लभ्यते, यस्तूपशान्तवीतरागावस्थायाः प्रतिपत्य सकषायीभूत्वाऽप्याद्ध-पुद्गलपरावर्चं यावत् संसारसागरं परिभ्रम्य पुनरप्यकषायी भवति तस्योत्कृष्टपदोक्तं सकषायित्वं द्रष्टव्यम्, प्रस्तुतविचार्यमाण-गाथार्यां तु सकषायित्वस्य तृतीयभंगकजघन्यपदमेवोक्तम्, शेषं तूपलक्षणत्वात् स्वयमेव द्रष्टव्यम्, अन्तर्मुहुत्तस्थितिगुणकालस्यैव प्रस्तुतगाथायामभिधातुमिष्टत्वादिति, ‘जहण्णमंतोमुहुत्तं’ चि एतत् पदं काययोगादिषु प्रत्येकं सर्वत्र योजनीयं, तच्च योजित-मेवेति गार्थार्थः ॥ २३५ ॥ तदेवमन्तर्मुहुत्तस्थितिकुणाः सम्पिण्ड्योक्ताः, साम्प्रतं तु जघन्यतः समयस्थितिकान् मनोयोगादीन् गुणान् संगृह्य विवधुराह-

मणवइउरलविउब्बिय आहारयकम्म जोग अणरित्थी । संजमविभागाविभंग सासणे एगसमयं तु ॥ २३६ ॥

जघन्यत इति पूर्वगाथातोऽनुवर्तमानं सम्बध्यते, योगशब्दोऽपि ‘कम्मजोग’ इति अस्मिन् पदे उपाचोऽपि यथासम्भव-मन्यत्रापि योज्यते, ततश्च मनोयोगस्तावज्जघन्यतः समयमेकं भवति, कस्यचिद्भजपंचेंद्रियस्य समयमेकं मनःपर्याप्त्या पर्याप्तत्वमा-

साद्य तदनन्तर मरणसम्भवादिति, एव वाग्योगोऽपि जघन्यत समयमेकं भवति, कस्यापि द्वीन्द्रियादिजीवस्य समयमेकं
भाषापर्याप्त्या पर्याप्तत्वमनुभूय तदनन्तर मरणभावादिति, ' उरल'त्ति, औदारिकशरीरी वैक्रिय कृत्वा प्रयोजनसिद्धौ
परित्यज्य च पुनरौदारिकमागत समयमेकं जीवित्वा मृतं कार्मणयोगी वैक्रिययोगी वा सञ्जात इत्यनया विवक्षया
औदारिककाययोगी जघन्यत' समयस्थितिको भवति, वैक्रियलब्धिरहितानां तु पृथिव्यादीनामीदारिककाययोगी
जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तिक एव विज्ञेय', ' वेडब्बिय ' त्ति औदारिकशरीरिणा वाग्नादिना वैक्रियमारब्ध, तदारम्भे
च समयमेकं जीवित्वा मृतो योगान्तर चापन्न इत्येव वैक्रियकाययोगोऽपि जघन्यत' समयमवाप्यते, ' आहारय ' -
त्ति चतुर्दशपूर्वघर आहारकशरीरयोग्यान् पुद्गलान् समयमेकं गृहीत्वा मृत इत्याहारककाययोगी जघन्यत समय
इत्येव तावत् केचिद् व्याचक्षते, एतच्चानागमिकमिव लक्ष्यते, आहारकशरीरस्यागमे जघन्यत उत्कृष्टतश्चान्तर्मुहूर्त्तस्थितिक-
त्येनोक्तत्वात्, तस्मात् कृताहारकशरीरश्चतुर्दशपूर्वघर कार्यसिद्धिर्न्रत्यासत्तिकाले मनोयोगाद्वाग्योगाद्वा उत्तोर्ये पुनरपि च समयमेकमाहा-
रककाययोगमनुभूयौदारिकशरीर प्रतिपद्यत इत्यनया कयाचिद् विवक्षया यदि पर जघन्यत समयस्थितिकोऽयमाहारककाययोगी
भवतीत्यल विस्तरण । 'कम्मजोग'त्ति विग्रहे यदा एक समयमनाहारको भवति तदा कर्मणकाययोगस्य जघन्यत' समयस्थि-
तिकत्वमवगन्तव्यम्, ' अणारित्थि ' त्ति न नरोऽनरः पर्युदासाश्रयणात्प्रसक्तोऽत्र विवक्षित ततश्चानरश्च स्त्री चानरस्त्रियौ, नपुम-
कोयदस्त्रीवेदाविति भावः, तयोरपि प्रत्येकं जघन्यत समय स्थितिकालः, एतच्च ' देवी पणपण्णाज ' इत्यादिगाथावृत्तौ भावना-
सहित निर्दिष्टमेवेति, ' सजमविभाग'त्ति समय सामान्येन चारित्ररूपोऽत्र विवक्षितस्तस्य विभागा भेदाः सामाधिकच्छेदोपस्था-

पनीयपरिहारविशुद्धिकह्लक्ष्मसम्पराययथाख्यातचारित्रलक्षणाः पंच, एतेऽपि प्रत्येकं जघन्यतः समयस्थितिका भवति, एतदपि भावनासहितं ' छावद्विड्याहिनामा साहीया ' इत्यादिगाथाविवरणे दर्शितमेवेति, ' विठ्भंग ' चि विभङ्गज्ञानमपि जघन्यतः समयास्थितिकमेव, यथा चैवं तथा ' विठ्भंगस्स भवद्विई ' त्यादिगाथावृत्तौ प्रोक्तमेवेति, ' सासणे ' चि सासादनसम्यत्त्वमपि जघन्यतः समयस्थितिकं, एतच्च सूत्रकृताऽपि ' सासायणेगजीविये ' त्यादिगाथायां प्रागुक्तमेव, केवलं समयस्थितिकगुणसंग्रहप्रक्रमात् पुनरप्युक्तमिति न पुनरुक्ततादोषो भावनीय इति, मनोयोगादीनां चोत्कृष्टोऽवस्थितिकालः सूत्रे तत्र प्रागेवोक्त इति नेहाभिहित इति गार्थार्थः ॥ २३६ ॥ पूर्वं सामायिकादिचारित्रविभागानां पंचानामप्येकैकजीवाश्रिता जघन्य उत्कृष्टशोक्तः स्थितिकालः, साम्प्रतं छेदोपस्थापनीयं परिहारविशुद्धिकं च चारित्रं नानाजीवेष्वव्यवच्छिन्नं जघन्यत उत्कृष्टतश्च किञ्चन कालमवाप्यते इत्येतद्विशेषतीश्चन्तियितुकामो जघन्यतस्तावच्चिन्तयति-

अद्भुद्दजा य सया वीसपुहुत्तं च होइ वासाणं । छेयपरिहारठाणं जहणकालणुसारो उ ॥ २३७ ॥

जघन्यतः साद्द्वै वर्षशतद्वयं नानाजीवेष्वव्यवच्छिन्नं ' छेय'चि छेदोपस्थापनीयं चारित्रमवाप्यत इति सम्वन्धः, एतच्चोत्सर्पिण्यास्तृतीयारके नवाशीतिपक्षेण गतेषु प्रथमतीर्थकरोत्पचौ छेदोपस्थापनीयचारित्रे प्रवृत्तेऽर्द्धचतुतीयवर्षशतलक्षणे तत्तीर्थे द्रष्टव्यम्, द्वितीयतीर्थकरतीर्थे छेदोपस्थापनीयचारित्राभावादिति, ' परिहारगाणं ' ति परिहारविशुद्धिकचारित्रिणां पुनर्जघन्यकालस्यानुसारः-अनुसरणं निरन्तरप्रवृत्तिरित्यर्थः, विंशतिपृथक्तं चरणं भवति, कथमिति चेदुच्यते, वर्षशतायुषा केनापि नवकेन

गणेन पूर्वाक्तहेतौरेकोनत्रिशद्वर्षेषु गतेष्ववसर्षिणीचरमतीर्थकरसमीपे परिहारविशुद्धिकचारित्र प्रतिपद्यैकसप्ततिवर्षाणि निरन्तरमनुपालित, तदायु पर्यन्ते च तत्समीपे वर्षशतायुषैवान्येन नवकगणेन पूर्वोक्तयुक्त एवैकोनत्रिशद्वर्षेषु स्वायुषोऽतिक्रान्तेषु प्रस्तुतचारित्रमङ्गीकृत्यैकसप्ततिमेव वर्षाणि निरन्तरमनुष्ठित, अत परमिदं न कोऽपि प्रतिपद्यते, तीर्थंकर तत्समीपप्रतिपन्नप्रकृतचारित्र वा विहायान्यस्यान्तिके तत्प्रतिपत्तेर्निषेधादिति, एव च सति द्विचत्वारिंश वर्षशत निरन्तरमेतत्प्रतिपत्तिरुक्ता भवति, एतदेव च विशतिपृथक्त्वाच्यत्वेन विवक्षितमत्रावगन्तव्यम्, वर्षद्वयाधिकामि सप्तभिर्विशतिभिर्मध्यमस्य विशतिपृथक्त्वंस्य भावादिति गार्थार्थ ॥ २३७ ॥ एतयोरेव चारित्रयोर्नानाजीवगतसुकृष्ट कालमाह—

कोटिसगसहस्राइ पन्नास ह्यति उपह्निनामाण । दो पुण्वकोटिऊणा नाणाजीवेति उकोरसं ॥ २३८ ॥

नानाजीवेषुकृष्ट कालमाश्रित्य पूर्वगाथातोऽनुवर्त्तमान छेदोपस्थापनीयचारित्र पचाशत्कोटिशतसहस्राण्युदधिनाम्ना-सागरोपमाना भवति, पचाशत्कोटिलक्षसागरोपमप्रमाणेऽवसर्षिणीकालप्रथमतीर्थंकरतीर्थे निरन्तरमव्यवच्छिन्न प्राप्यत इत्यर्थः; द्वितीयादितीर्थकृत्तीर्थेषु छेदोपस्थापनीयचारित्राभावादिति, पूर्वगाथाया एवानुवर्त्तमान परिहारविशुद्धिकचारित्र नानाजीवेषुकृष्टतो द्वे पूर्वकोटीदेशेने निरन्तरमनाप्यते, तथाहि-अवसर्षिणीकालप्रथमतीर्थंकरस्यान्तिके पूर्वकोट्यायुषा नवकेन गणैकोनत्रिशद्वर्षे स्वायुषोऽतिक्रान्ते. परिहारविशुद्धिकचारित्र प्रतिपन्नमामरणान्त च परिपालित, तदायु पर्यन्ते च तत्समीपे पूर्वकोट्यायुषैवान्येन नवकगणेन स्वायुष्कादेकोनत्रिशद्वर्षः स्वायुष समतिक्रान्ते. परिहारविशुद्धिकचारित्र प्रतिपन्नमामरणान्त च परिपालितम्, अत. परमिदं न

कोऽपि प्रतिपद्यते, तीर्थकरतदसेवकौ विहायान्यसमीपे तत्प्रतिपत्त्यनुज्ञाऽभावाद्, एवं च सत्यष्टपंचाशद्वर्षलक्षणेन देशेन न्यूनं द्वे पूर्वकोटी यावदुत्कृष्टतो निरन्तरमिदमवाप्यत इत्युक्तं भवति, एते च छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकचारित्रि उत्सर्पिण्यवसर्पिणीकाल-प्रथमचरमतीर्थकरतीर्थेणैव भवतः, मध्यगतद्वाविंशतितीर्थकरकाले महाविदेहेषु च तदभावाद्, अतो न तत्र ते दक्षिते इति भावः, उक्तं च प्रज्ञप्तौ—“छेओवह्वावणियसंजये णं भंते ! कालओ केच्चिरं होंति ?, गोयमा ! जहण्णेणं अट्टाह्ज्जाइं वाससयाइं उक्कोसेणं पत्तासं सागरोवमकोडिसयसहस्साइं” ति, “ परिहारविशुद्धियसंजया णं भंते ! कालओ केच्चिरं होंति ?, गोयमा ! जहण्णेणं अट्टाह्ज्जाइं वाससयाइं उक्कोसेणं पत्तासं दो वाससयाइं उक्कोसेणं देखणाओ दो पुव्वकोडिउ” ति, आह—यद्येवमनेन रूपेण सामायिकदिचारित्राणामपि कालो वक्तव्यः सम्भवत्येव, किमिति तत्परिहारेण प्रस्तुतचारित्रद्वयस्यैवायमुक्त इति, सत्यं, किन्तु सामायिक्यथाख्यातचारित्रि तावन्महाविदेहादिषु सर्वकालं भावात् सर्वदैव भवतः, ब्रह्मसम्परायचारित्रं तु जवन्यतः समय उत्कृष्टतस्त्वन्तर्मुहूर्त्तं भवतीति समयमेव द्रष्टव्यम्, उक्तं च—“ सुह-मसंपरायसंजया णं भंते ! कालओ केच्चिरं होंति ?, गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं अतोमुहूर्त्तं ” ति, ततः परं क्षपकश्रेण्यु-पशमश्रेण्योरन्तरसद्भावाच्छेषेऽन्यत्र ब्रह्मसम्परायचारित्राभावादिति भाव इति गार्थार्थः ॥२३८॥ योगानामप्येकजीवाश्रितः स्थि-तिकालः प्रागभिहितो, नानाजीवाश्रितं तु तमभिधित्सुराह—

पह्लासंखियभागो वेउन्वियमिस्सगाण अणुसारो । भिन्नमुहूर्त्तं आहारमिस्ससेसाण सत्त्वद्धं ॥ २३९ ॥
वैक्रियं कार्मणेन सह मिश्रं येषु ते वैक्रियमिश्राः काययोगास्तेषां पल्योपमासंख्येयभागं यावदनुसरणमनुसारो—निरन्तरप्रवृत्ति-

रित्यर्थं, नरकागातिदेवगत्यो पत्योपमासल्येयमाग याऽनुत्कृष्टतो वैक्रियमिश्रकाययोगो निन्तरमवाप्यते, परतोऽन्तरसद्भावादिति भावः
यदि पुनर्वैक्रियलब्धिमतां तिर्यङ्मनुष्याणा वैक्रियशरीरारम्भकाले तत्परित्यागसमये वा यो वैक्रियमिश्रकाययोगोऽन्यत्राभि-
हित सोऽपीह विवक्ष्यते तदा सर्वदेवासौ निर्दिश्यते, न कदाचनपि तद्व्यवच्छेदो, यदाह—“ ओद्यतो वैक्रियमिश्रशरीरकाययोगिनो
नारकादय सदैव भवन्तीति, ” ‘ भिन्नशुद्ध आहारकर्मोदारिकेण मिश्र यत्रासौ आहारकमिश्र काययोग ,
स भिन्नशुद्धैर्मन्तुहूचं यावन्निरन्तरमवाप्यते न परत , इदमुक्त भवति—पचदशस्वपि कर्मभूमिष्वाहारकमिश्रकाययोगवृत्तयश्चतुर्दश-
पूर्वपिदो निरन्तरमन्तुहूचैमेव लभ्यन्ते, परत सम्पूर्णहारकपृचेस्तदभावस्य वा सम्भवादिति, ‘ सेसाण सञ्चद्ध ’ ति उक्त-
योगद्वय आहारककाययोग च तृतीय वर्जयित्वा शेषयोगाना सत्यासत्यादिभेदभिन्नमनेवाग्योद्गौरिकामश्रैवैक्रियकर्मणकाय-
योगलक्षणानां नानाजीवेषु सर्वाद्ध-सर्वकालमवस्थिति, नानाजीवेषु हि द्वित्रिचतु पचेन्द्रियेषु सत्यासत्योभयानुभयभेदभिन्ना
मनोराग्योगास्तावत् सर्वदेवाव्यवच्छिन्ना प्राप्यन्ते, तथौदारिकाण्यौदारिकमिश्राणि च शरीराणि प्रत्येकमसल्येयलोकाकाशप्रदे-
शराशिप्रमाणानि सामान्येन तिर्यङ्मनुष्येषु सर्वदेवाव्यवच्छिन्नानि लभ्यन्ते, वैक्रियशरीराण्यपि नारकादिनानाजीवेष्वसल्येय
श्रेणिप्रदेशराशिप्रमाणानि सर्वदेव लोकेऽस्मिन्नव्यवच्छिन्नानि भवन्ति, कर्मणशरीराणि तु सर्वसत्सारिजीवानामनन्तानि सदैव न
व्यवच्छिद्यन्ते, आहारककाययोगस्ताहि किं सर्वकाल न लभ्यते येनात्र वर्जित इति चेदवमेवतत्, तथा चोक्तम्—“ आहारगाइ लोए
छम्मास जा न ह्रुत्तिवि कयाइ । उफोसेण नियमा एक समय जहण्णेण ॥ १ ॥ हुताइ जहण्णेण एक दो तिन्नि पच व हवति ।
उफोसेण जुगय पुहुपमेग सहस्साण ॥ २ ॥ ” ति; इह च गाथाया यद्यपि ‘ सेसाण सञ्चद्ध ’ मिति भयनादाहारककाययो-

गस्याप्युपादानं प्राप्नोति तथाऽपि गाथाञ्चयवस्यास्य प्रायोवृत्त्या प्रवृत्तेः सिद्धान्तानुरोधत् स्वयमपि तद्वर्जनं द्रष्टव्यमिति गाथार्थः ॥ २३९ ॥ तदेवं भवस्थितिकायस्थितिगुणविभागस्थितिलक्षणं जीवसमासविषयं त्रिविधमपि कालमभिधायोपसंहरन्नाह- एत्थ य जीवसमासे अणुमल्लिजय सुहुमनिउणमइकुसलो । सुहुमं कालविभागं विभएज्ज सुयस्मि उवउत्तो ॥२४०॥

अनन्तः श्रुतसमुद्रोऽपरिमितास्तदभिहिता जीवसमासविषयाः पदार्थास्तत् कियतां प्रत्येकमहं स्थितिकालं वच्मि, तस्माद् वचनव्यत्ययेन जीवसमासेष्वेतेषु कालद्वारमाश्रित्य विचारणीयत्वेन प्रक्रान्तेषु स्थूलस्य कियतोऽपि मयाऽप्यभिहितत्वात् ब्रह्ममसति- गम्यं ब्रह्ममपरमपि सम्भविनं जीवसमासविषयं कालविभागं-स्थितिकालभेदं श्रुते उपयुक्तः तदनुसारेणैव विभजेत्,--स्वयमपि विभागेन प्रतिपादेयत्, किं कृत्वा ?-‘अनुमज्ज’ विमृश्य विमर्शं द्वाराण तस्यैव श्रुताम्मोधेरन्तः समवगाह्य, क इत्याह-ब्रह्ममनिपुणमति- कुशलः, अतिनिविडानामपि पदार्थानामन्तः प्रविश्य तत्त्वावगमात् ब्रह्ममा, तथा ब्रह्ममब्रह्मतरब्रह्मममपदार्थपरिच्छेददक्षत्वाभिपु- णा यासौ मतिस्तथा कुशलो-विद्वान् ब्रह्ममनिपुणमतिकुशलः, इदमुक्तं भवति-अन्यस्य कथितमात्रावधारणेऽपि सन्देहात् स्वमत्याऽभ्यूह्य दूरस्थितत्वाद्यथोक्तमतिरेव कश्चिच्छ्रुतानुसारेण विमृश्य जीवसमासविषयमपरमपि कालविभागं यथोचितमभिदध्यादिति गाथार्थः ॥ २४० ॥ तदेवमभिहितो जीवसमासविषयः स्थितिकालः, साम्प्रतमजीवविषयं तमभिधित्सुराह-

तिणिण अणाहअणंता तीयद्धा खल्ल अणाइया संता । साहअणंता एसा समओ पुण यट्टमाणद्धा ॥२४१॥

धर्माधर्माकाशस्तिकायाः कालपुद्गलाश्चेति पञ्च तावदजीवद्रव्याणि, एतेषु च मध्ये द्रव्यार्थतया धर्माधर्माकाशास्तिकायलक्षणानि

त्रीण्यजीवारयद्रव्याण्यनाद्यन्तानि भवन्ति, अनादिकालात्तत्सानान्यरूपस्य प्रवृत्तत्वाद्, भविष्यत्काले तु कदाचिदप्यव्यवच्छे-
दादिति, कालोऽपि सामान्यरूपेण अनर्थव युक्त्याऽनाद्यन्त एव, विशेषरूपतया तु चिन्त्यमान स तावत् त्रिधा भवति, तद्यथा-अतीता-
द्वा एष्याद्वा वर्त्तमानाद्वा चेति, तत्राद्वाशब्द त्रील्लिङ्गप्रतिरूपकोऽव्ययः कालवाची, ततश्चातीता चासौ अद्वा चातीताद्वा, अती-
तकाल इत्यर्थ, सेयमतीतकालरूपाऽतीताद्वा खलुरवधारणे अनादिका सान्तेव च भवति, न विद्यते आदिर्यस्याः साऽनादिका, सहान्ते-
न वर्तते इति सान्ता, प्रज्ञापकरूपाऽकालवर्त्तिन हि समयमवधौ कृत्वाऽतीतकालस्यातीताद्वा रूपता व्यवस्थाप्यते, ततस्तस्या
अनादिकालात् प्रवृत्तत्वादनादिता वर्त्तमानसमयपर्यन्तत्वात् सान्ताता, 'साह अणता एस्' चि एष्यति-वर्त्तमानसमयाद्ध्वं
प्रवर्त्तिष्यत इत्येष्या, सा पुन' सादिरन्ता च भवति, वचमानसमयादनन्तर तत्प्रवृत्तिरिति सादित्त्वं, पुरतस्त्वपर्यवसानत्वाद्-
नन्तत्वमिति, 'समओ पुण वदमाणद्ध'चि प्रज्ञापकरूपापक्षया इदानीं वर्तत इति वर्त्तमाना सा चासौ अद्वा च
वर्त्तमानाद्वा, सा पुनरेकसमयरूपेण भवति, अतीतसमयस्यातीताद्वाऽनुप्रवेशादनागतसमयस्य त्वेष्याद्दामीलनात् पारिशेष्यत एव
वर्त्तमानाद्वा एकसमयरूपेणैवावतिष्ठत इतिभाव इति गार्थः ॥ २४१ ॥ अथ पुद्गललक्षणानामर्जिवानां स्थितिकालमाह-

कालो परमाणुस्त य वुपणसार्ङ्गणेमेव खधाण । समओ जहणमियरो उस्सट्ठिणिओ असत्वेज्जा ॥ २४२ ॥

परमाणोर्दिप्रदेशादीनां च स्कन्धानां प्रत्येकं कालो भवति, कियानित्याह-जघन्यः समय इतरस्तु-उत्कटोऽसत्त्वथेया उत्सर्पिण्य-
यसर्पिण्य', इदमुक्त भवति- एकाकी परमाणुस्तद्रूपतया जघन्यत समयमुत्कटतस्त्वसत्त्वथेया उत्सर्पिण्यवसर्पिणीर्यावदवतिष्ठते, एव

द्व्यणुकस्कन्धोऽपि' तद्भावेनैतावत्स्थितिमान् वक्तव्यः, तथा त्र्यणुकस्कन्धोऽपि तथा चतुरणुकस्कन्धोऽपि एवं यावदनन्ताणु-
कस्कन्धोऽप्येतावत्स्थितिमान् वाच्य इति गाथार्थः ॥२४२॥ तदेवं पञ्चानामप्यजीवद्रव्याणामभिहितः स्थितिकालः, तदाभिधाने च
जीवानामजीवानां चावसितः कालविचारः, तदवसाने च. काललक्षणं पञ्चमद्वारं समाप्तमिति ॥ अथ 'सेतपयपरूवणये' त्यादि-
गाथोपन्यस्तमेवान्तरलक्षणं षष्ठं द्वारमभिधित्सुः यदिह द्वारे वक्तव्य तस्य तावत् प्रतिज्ञां कर्तुं अन्तरस्वरूपं चाभिधातुमाह-

जस्स गमो जत्थ भवे जेण य भावेण विरह्णिओ वसइ । जाव न उवंडइ भावो सो चैव तमंतरं हवइ ॥ २४३ ॥

यस्य मनुष्यादेर्मृतस्य भवान्तरं यियासोर्यत्र नरकगतितिर्यग्गत्यादौ गमो-गमनमुत्पत्तिस्तदिह द्वारे तावद् वक्तव्यमिति शेषः,
अन्तरस्वरूपं पुनरेतदवगन्तव्यं, किं तदित्याह-येन च पूर्वानुभूतेन तावद् नारकादिपर्यायेण विरहितो-त्रियुक्तो जनुरन्यत्र-मनुष्यादिपर्याये
वसति, स च पूर्वानुभूतो भावो यावत्पुनरपि नोपैति-अनुभवविषयतां नागच्छति तावद्यः कथनाप्यन्तरालकालो भवति तत्स्वरूपमन्तरं
विज्ञेयम्, यथाऽनुभूतनारकपर्यायः कश्चित्ततो निर्गत्य नाररुपर्यायविरहितोऽनन्तकालं मनुष्यादिपर्यायेष्वेव वर्त्तते तदन्ते च
श्रुक्तिमग्राण्डुवंस्तस्य नियमान्नारकपर्यायो भवत्येव, ततो नरकगतेरन्यत्र पर्यटतो यस्तस्य कालो जातस्तत्स्वरूपमन्तरमवगन्तव्य-
मिति, उपलक्षणं चेदं गत्युपपातविरहादिलक्षणस्याप्यन्तरस्येहाभिधास्यमानत्वादिति गाथार्थः ॥ २४३ ॥ अथान्तरकालाभि-
धानोपकारकत्वात् कस्य जीवस्य कस्यां गतावुत्पत्तिरित्येतदाभित्सुराह-

सब्बा गई नराणं सन्नित्तिरिवत्वाण जा सहस्सरो । धम्मणं भवणवंतर गच्छइ सयल्लिदिय असण्णी ॥ २४४ ॥

नुष्यदेवगतिलक्षणासु तिस्रुष्वपि गतिष्वमी नोत्पद्यन्त एवेत्यर्थः, 'सेसतिरिक्त्वाये'त्यादि, उक्तशेषास्तु तिर्यचःपृथिव्यव्वनस्पतिलक्षणा
एकेंद्रिया द्वित्रिचतुर्दिन्द्रियलक्षणा विकलेंद्रियाश्च तिर्यक्षु मनुष्येषु चोत्पद्यन्ते, न देवनारकेष्विति भावः, आह-नन्वेवं तिरश्चां मनुष्याणां
च निरूपितद्युत्पत्तिस्थानं, नारकदेवास्तु क्लोत्पद्यंत इत्याह-तमतया सयलपसु'ति सकलशब्देनेन्द्रियाण्याश्रित्य परिपूर्णा इह विव-
क्षिताः, ते च पंचेन्द्रिया एव भवन्ति, पशवस्तु तिर्यचः, ततश्च तमस्तमजाः सप्तमृथिवीनारकास्तावत्त उद्बृत्ताः संतः पंचेंद्रिय-
तिर्यच एव भवन्ति, न मनुष्यादिरूपा इत्यर्थः, 'मणुयगई आणयई य' ति आनतं नवमदेवलोकमादौ कृत्वा ये उपरि वर्त्तते
प्राणतारणाभ्युत्प्रेयकासु चरविमानवासिनस्ते आनतादयो देवाः केमलमनुष्यगतय एव भवन्ति, मनुष्येष्वेवोत्पद्यते न तिर्यगादि-
भवति भाव इति गाथार्थः ॥ २४५ ॥ शेषास्तर्हि नारकदेवाः क्व जायंत इत्याह-

पंचेन्द्रियतिरियनरे सुरनेरइया य सेसया जंति । अह पुढत्रिउदय हरिए ईसाणंता सुरा जंति ॥ २४६ ॥

उक्तशेषा भवनपतिव्यंतरज्योतिष्कलक्षणाः सौधर्मेगानसनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलांतकमहाशुकसहस्रारदेवलोकावासिनश्च सुरा
रत्नप्रभादिपृष्ठपृथ्वीवर्तिनश्च नारकाः 'पंचेंद्रियतिरियनरे' पंचेंद्रियेषु तिर्यक्षु नरेषु च 'यान्ति' उत्पद्यंत इत्यर्थः, आह-नन्वमी
भवनपत्यादयो देवास्तिर्यक्षुत्पद्यमानाः किमिति पंचेंद्रियेष्वेव निर्दिष्टाः, अन्यत्र एकेंद्रियेष्वपि केषांचिदुत्पादश्रवणादित्याह-

'अह पुढत्रिउदय हरिए' इत्यादि, अथशब्दो विशेषोपदर्शनार्थः, भवनपत्यादय ईशानदेवलोकापर्यता देवा विशेषतश्चिन्त्यमाना
बादरपर्याप्तपृथिव्यप्कायिकेषु प्रत्येकपर्याप्तहरितकापे चोत्पद्यन्ते, न पुनः शेषेकेंद्रियविकलेंद्रियेष्विति भावः, सनत्कुमारादिवर्तिनस्तु

देवाः पंचद्रियतिर्यग्लोकेष्वोत्पद्यन्ते, नान्यत्रेति गार्थः ॥ २४६ ॥ तदेव चतुर्गतिकानामपि जीवानां निरूपितमुत्पत्तिस्थानम्, अथ गत्युपपातोद्धर्तनाविरहलक्षणस्यान्तरस्याग्रे प्रतिपादयिष्यमाणत्वात् येषां जन्तूनां निरन्तरमुत्पत्तिनिरतरं चोद्धर्तना, तद्विरह एव तावन्न सम्भवति, तदेतदर्थयन्नाह—

अथ शुभववाओ एगिन्द्रियाण अविरहियमेव अणुसमय । हरियाणता लोगा सेसा काया असखेज्जा ॥२४७॥

पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिलक्षणानामेकद्रियाणां व्यवनमुद्धर्तन मरणमिति तात्पर्यम् उपपात - उत्पत्तिर्जन्मेति हृदय तदेतद् द्वितयमपि सर्वेषां प्रत्येकमनुसमय प्रतिसमयमविरहित निरतर भवति, पृथिव्याद्येकद्रियेषु प्रत्येक प्राणिनामुत्पत्ति प्रतिसमय निरतरैव सम्पद्यते, मृत्या जन्मान्तरगमनलक्षण व्यवनमपि तेषु प्रत्येकमनुसमता प्रतिसमयमविरहितमेव जायत इत्यर्थ, जन्तूनामुत्पत्त्युद्धर्तनयोः प्रतिसमयमेव भावात् एतन्न्यतर कदाचिदपि न प्राप्यत इति भाव, तदि कियन्तो जीवा प्रत्येकमेतेषु पृथिव्याद्येकैन्द्रियेषु समये समये उत्पद्यन्ते उद्धर्तन्ते वा इत्याह- ' हरिये ' त्यादि, हरितेषु सामान्येन वनस्पतिलक्षणेऽप्येकैन्द्रियेषु तावदनन्तलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणा जीवा समये समये उत्पद्यन्ते उद्धर्तन्ते च, ' सेसा काया असखेज्ज ' चि विभक्तिव्यत्ययाच्छेषेषु-पृथिव्यप्तेजोवायुलक्षणे चतुर्ध्वेकैन्द्रियकार्येषु प्रत्येकमसख्येया, लोका इत्यत्रापि वर्तते, ततश्चासख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणा जीवा. समये समये उत्पद्यन्ते उद्धर्तन्ते चेति स्वयमेव द्रष्टव्यम्, वनस्पतिजीवा धनन्तानन्तसख्यास्तत एषुत्पद्यमाना उद्धर्तमानाश्च जीवा प्रतिसमयमनन्ताः प्राप्यन्ते, शेषास्तु पृथिव्यादिकाया प्रत्येकमसख्येया असख्येयस्वरूपा एव भवन्ति, अतस्तेषु जायमाना भ्रियमानाश्च जन्तवः प्रति-

मत्स्येयानां प्रतिममयमुद्धर्चनाऽप्येतेषु सप्तसु राशिषु प्रत्येकं द्रष्टव्या, परतस्तूपादवदन्तस्तूपावादिदि । संख्येषु राशिषु तर्हि का
 चोर्तत्याह—'सख्येय' त्यादि, ये तु गर्भेनमनुष्या अप्रतिष्ठानरकावासनारका सर्वोथोसिद्धविमानदेवाश्च प्रत्येकं संख्येयास्तोषा
 मस्ययातां सतां त्रिषु राशिषु प्रत्येकमुत्कृष्टतः मङ्ग्लेयानेषु समयान् यावदुत्पाद उद्धर्तना च नैरन्तरेण भवति, परतोऽन्तराल-
 मन्नाचादेवेति, इह च प्रत्येकं त्रिषुपि राशिषु जघन्यत एको द्वौ वा यावदुत्कृष्टतः सङ्ग्रेया एव जीवा उत्पद्यन्ते उद्धर्तन्ते च,
 नामङ्ग्लेया इति स्वयमपि द्रष्टव्यम्, एते हि त्रयोऽपि राशयः प्रत्येकं सह यातस्वरूपा एव, सङ्ग्रेयातेषु चासङ्ग्रेयेयानामुत्पादोद्धर्तने न
 गम्भयत इति भाव । 'अथेव सिद्धाणां' ति सिद्धानां पुननिरन्तरमुत्कृष्टतोऽष्टौ समयान् यावदुत्पाद, उद्धर्तना तु तेषां न सम्भवति,
 अपुनराशुष्येन सिद्धत्वमावादिदि, अष्टौ च समयान् यावदुत्कृष्टतः सिद्धानां निरन्तरमुत्पत्तिस्त्वदेव भवति यदा प्रथमसमये
 एका द्वौ वा यावदुत्कृष्टतो द्वानिगत् सिद्ध्यन्ति, एव द्वितीयसमयेऽप्येको द्वौ वा यावदुत्कृष्टतो द्वानिगत् सिद्ध्यन्ति, एव तृतीय-
 समयेऽपि चतुर्थसमयेऽपि यावदष्टमेषुपि समये एको द्वौ वा यावदुत्कृष्टतो द्वानिगदेव सिद्ध्यन्ति, ततः परमवश्यमेव समयादिक-
 मन्तर भवति, एव निरन्तरमष्टौ समयानुत्कृष्टतो जन्तूनां सिद्धिरवाप्येते, यदि पुनर्जघन्यत्वस्ययत्नितशत आरम्योत्कृष्टतोऽष्टचत्वारि
 शते यान्त् प्रतिममय सिद्ध्यति तदा सप्तम समयान् यावदुत्कृष्टत सिद्ध्यन्तो लभ्यन्ते, न परतः, समयाद्यन्तरसद्भावादिति, अथ
 जघन्यत एकोनपदाशत आरम्योत्कृष्टत पष्टि यावत् प्रतिममय सिद्ध्यन्ति तदोत्कर्षतः पडेव समयान् यावत् सिद्धत्वपर्यायोत्प-
 त्तिनिरन्तरमवाप्येते, न परत, अन्तरद्भावादिति, यदा त्वेकपष्टे प्रारम्य द्वासप्तति यावत् प्रतिममय निरन्तरमेव सिद्ध्यन्ति तदोत्कृ-
 ष्टतः पतेन ममयाद् यावनिरन्तर सिद्धिरवाप्येते, न परत, अन्तरसद्भावादिति, त्रिसप्ततेत्त्वारम्य चतुरशीतिं यावत् प्रतिममयं

सिध्यतां चतुर एव समयान् यावत् निरन्तरं सिद्धिः, पंचाशीतेस्त्वारम्य षण्णवतिं यावत् सिध्यतां त्रीनिव समयान् यावत् निरन्तरं सिद्धिः, सप्तनवतेस्त्वारम्य अचरशतं यावत् सिध्यतां द्वावेव समयौ सिद्धिः, यदा तु त्र्युत्तरशतादारभ्याष्टोत्तरं शतं यावदुत्कृष्टतः समयेनैव युगपत् सिध्यन्ति तदा तमेवैकं समयं सिद्धिः, परतस्तु समयादिकमन्तरं सम्पद्यत इति, अन्ये तु व्याचक्षते—प्रथमसमये जघन्येनैकः सिध्यति उत्कृष्टतस्तु द्वात्रिंशदिति, द्वितियसमये तु जघन्येनैकः उत्कृष्टतस्त्वष्टवत्वारिंशदिति, एवं तृतीयसमये उत्कृष्टतः षष्टिः चतुर्थसमये तूत्कृष्टतो द्वासप्ततिः पंचमसमये चतुरशीतिः षष्ठसमये षण्णवतिः सप्तमसमये अत्तरं शतम्, एवमष्टम-समये जघन्यत एको द्वौ वा उत्कृष्टतस्त्वष्टोत्तरं शतं सिध्यति, एवं जीवाः प्रतिसमयं निरन्तरमेव सिद्ध्यन्त उत्कृष्टतोऽष्टौ समयान् यावच्छभ्यन्ते, एतच्च व्याख्यानं प्रज्ञापनादिभिः सह व्यभिचरतीति फल्यु वल्यु वेति बहुश्रुता एव विदन्तीति गार्थार्थः ॥२४८॥

बत्तिसा अडयाला सष्टी बावत्तरी य बोद्धव्वा—

यदा प्रतिसमयं जघन्यपदे एकादय उत्कृष्टतस्तु द्वात्रिंशत् सिद्ध्यन्ति तदा निरन्तरमष्टौ समयान् सिद्धकालः, यदा पुनस्तय-त्रिंशदादयः पर्यन्तेऽष्टचत्वारिंशत् प्रतिसमयं सिद्ध्यन्ति तदा सप्त समयाः, यदा त्वेकोनपंचाशदादयोऽवसाने षष्टिस्तदा षड्-समयाः, यदा त्वेकषष्ट्यादयोऽन्ते द्वासप्ततिस्तदा पंच समयाः, यदा तु त्रिसप्तत्यादयो निर्धने तु चतुरशीतिस्तदा चत्वारः समयाः, यदा तु पञ्चाशीत्यादयोऽवसाने षण्णवतिस्तदा त्रयः समयाः, यदा त्वादौ सप्तनवतिरन्ते पुनर्द्वयुत्तरशतं तदा द्वौ समयौ, यदा

सिंशदादयः पर्यन्तेऽष्टचत्वारिंशत् प्रतिसमयं सिद्ध्यन्ति तदा निरन्तरमष्टौ समयान् सिद्धकालः, यदा पुनस्तय-त्रिंशदादयः पर्यन्तेऽष्टचत्वारिंशत् प्रतिसमयं सिद्ध्यन्ति तदा सप्त समयाः, यदा त्वेकोनपंचाशदादयोऽवसाने षष्टिस्तदा षड्-समयाः, यदा त्वेकषष्ट्यादयोऽन्ते द्वासप्ततिस्तदा पंच समयाः, यदा तु त्रिसप्तत्यादयो निर्धने तु चतुरशीतिस्तदा चत्वारः समयाः, यदा तु पञ्चाशीत्यादयोऽवसाने षण्णवतिस्तदा त्रयः समयाः, यदा त्वादौ सप्तनवतिरन्ते पुनर्द्वयुत्तरशतं तदा द्वौ समयौ, यदा

पुनर्जन्मन्यादिपदे श्युत्तरशतादय उत्कृष्टतस्त्वेकसमयेनैव युगपदष्टोत्तरशत सिद्ध्यति तदा स एवैकः समयो जीवानां सिद्धिप्राप्तिकालः, ततोऽनन्तरमवश्यं समयाधन्तरसन्नावादिद्येतत् सर्वं प्रागपि गतार्थं, शिष्यानुग्रहार्थं तु पुनरप्युक्तमिति, तदेवमष्टौ समयाः सिद्धानां निरन्तर सिद्धिर्द्वात्रिंशत्पर्यन्तानामेव सिद्ध्यतामष्टव्या, एतदेव चेह प्रकृतम्—‘अष्टेव सिद्धानां’मिति निर्देशादिति, या तु त्रय-
स्त्रिंशदाद्यचत्वारिंशत्पर्यन्तादीनां सिद्ध्यतां नैरर्तयेण सप्तसमयादिका सिद्धिरभिहिता सा प्रसङ्गमुखैर्नैवेति, अनया च गाथया द्वात्रिंशदादीन्युत्कृष्टपदानि सगृहीतानि, जघन्यानि तु स्यमेव परिभाषनीयानि, अष्टमसप्तमयादिसप्तहोऽप्यनया गाथया द्रष्टव्यस्तद्यथा—“अष्टु य सत्त य छप्पच चैव चत्तारि तिन्नि दो एक । वचीसाइपएसु समया भणिया जहासख ॥ १ ॥”
द्वितीयव्याख्याने तु सप्तसमयादिपक्षो नोक्त एव, अष्टु च समयेषु यथासख्य यानि द्वात्रिंशदाद्यष्टपदान्युक्तानि तान्यनया गाथया सगृहीतानि, जघन्यादिपदानि त्वष्टस्यपि सयप्येकद्वयादीनि, तानि च सुखस्मरणीयान्येवेत्यल विस्तरेण, प्रक्षेपगाथा चैव, पूर्वटीकाकारेण साक्षादव्याख्यातत्वात्, द्वात्रिंशदेषु च केवप्यदर्शनात्, केवल सप्तहर्षिथनामुपयोगिनीति व्याख्यातेति गाथार्थः ॥ २४९ ॥ तदेव येषु जीवेषु यावन्त कालमुत्पादोद्भर्त्तनयोरन्तर न सम्भवति तदेतदुपदर्शितम्, साम्प्रत तु नरकगत्यादिदृष्ट्यादो-
द्भर्त्तनयोर्यावन्त कालमन्तर सम्भवति तदुपदर्शयन्नाह—

चउवीस सुहुत्ता सत्त विवस पक्खो य मास दुग चउरो । छम्मासा रयणाइसु चउवीस सुहुत्त सण्णियरे ॥२५०॥

इह नरकगती तिर्यग्मनुष्यगतिका जीवास्तावदनवरत सर्वदेवोत्पद्यते कदाचिदन्तरमपि भवति, कियन्त काल यावदिति

चेदुच्यते-सामान्येन सर्वामपि नरकगतिमाश्रित्य जघन्येनैकः समय उत्कृष्टतस्तु द्वादश मुहूर्त्तोः, एतावन्तं कालमन्यत आगत्यै-
कोऽपि जन्तुनरकगतौ नोत्पद्यते इति भावः, इदं तु ह्यत्रेऽनुक्तमपि स्वयमेव द्रष्टव्यम्, यत उक्तमागमे-“ निरयगई णं भंते ! केवइयं
कालं विरहिया उववाएणं पणत्ता ? , गोयमा ! जहणेणं एकं समयं उकोसेणं वारस मुहुत्त ” चि, तदेवं सामान्येन नरकगतौ
उत्पादस्थान्तरमुक्तम्, विशेषचिन्तायां तु रत्नप्रभादिकालु नरकपृथ्वीषु यदुत्पादस्थान्तरं तत् छत्रकारः स्वयमेवाह-‘चउवीसे ? -
त्यादि, रत्नप्रभानरकपृथिव्यामन्यत आगत्योत्पद्यमानानां जन्तूनां जघन्यतः समय उत्कृष्टतस्तु चतुर्विंशत्तिमुहूर्त्तो अन्तरं भवतीति
गाथायां साध्यमध्याहृत्य प्रक्रमात् स्वयमपि योजनेयम्, मुहूर्त्तस्तु घटिकाद्वयप्रमाणो मन्तव्यः, एवं जघन्यमन्तरं सर्वत्र समय एव,
उत्कृष्टं तु शर्कराप्रभायामुत्पादस्य सप्त दिनान्यन्तर वालुकप्रभायां पञ्चदशदिनसलक्षणः पक्षोऽन्तरं पङ्कप्रभायां मासः धूमप्रभायां
मासद्वयं तमायां पण्डपृथिव्यां चत्वारो मासास्तमस्तमायां तु सप्तमपृथिव्यां पणमासा उत्कृष्टमन्तरं भवति, निजनिजोक्तकालं
यावदेतासु पृथ्वीष्वन्यत आगत्यैकोऽपि जीवः कदाचिन्नोत्पद्यत इति भावः, अत्र मुग्धः प्रेरकः कश्चिद्वाह-ननु सामान्येन नरकगतौ
द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणो विरहकाल उक्तः, तद्विशेषभूतासु च रत्नप्रभादिनरकपृथ्वीषु चतुर्विंशत्तिमुहूर्त्तोदिकः पणमासावसानोऽयमीभ-
हितो, न तु क्वापि द्वादशमुहूर्त्तमानः, यश्च विशेषभूतासु नरकपृथ्वीषु क्वापि नास्ति स कथं तत्सामान्यरूपायां नरकगतौ द्वादश-
मुहूर्त्तमानो विरहकालो भविष्यति, न हि सिक्ताकगविशेषेषु प्रत्येकमविद्यमानं तैलं तत्सामान्यरूपायां सर्वस्यामपि सिक्ततायां
भवितुमर्हति, अत्रोच्यते, अयुक्तमिदमभिहितं भवता, सर्वस्यां हि नरकगतौ सप्तमपि नरकपृथिव्यः पिण्डिताः प्राप्यन्ते, ततस्तासु
प्रत्येकमविद्यमानोऽपि समुदायोपेक्षया द्वादशमुहूर्त्तमानो विरहकालो नगरदृष्टान्तेन प्राप्यत एव, तथाहि-कस्मिंश्चिन्नगरे सप्त महा-

पाटका, तत्रैकस्मिन् पाटके जघन्यतः समयेनोत्कृष्टतस्तु चतुर्विंशतिमुहूर्तरतिक्रान्तेः काऽपि योषिदवश्यमेव पुत्र प्रभूते, द्वितीया-
पाटके तु सप्तभिर्दिवसैः तृतीयपाटके तु पक्षेण एव यावत् सप्तमे पाटके जघन्यत. समयेनोत्कृष्टतस्तु षड्भिर्मौसरतिक्रान्तैः काऽपि
योषिभिर्यमेन तनय प्रभूते, एवं च सति यथेकस्मिन् पाटके उत्कृष्टा स्थितिलगति तदाज्यस्मिन् जघन्यास्थितिक्रमेऽव्युत्पद्यते
पुनरन्यस्मिस्तु मध्यमायां स्थितौ जायते तनय इत्येवं तावधावत् समस्तपाटकापेक्षया जघन्यत. समयेनोत्कृष्टतस्तु द्वादशभिर्मुह-
ूर्तरयश्यमेव काचिद्योषिद् प्रभूते बालकम्, एयमिहापि भावनीयम्, न च विशेष्यव्यविद्यमानं समुदायेन भवति, तत्वादी प्रत्येकमदृष्टस्या-
पि पटादेस्तत्समुदाये दर्शनादित्यत्र बहु वक्तव्यं तदु नोच्यते, ग्रन्थान्तरगम्यत्वाच्चस्येति, तिर्यग्भ्यनुव्यगतिद्वयमधिकृत्याह-
'अउधीस मुहुत्त सण्णियरे' त्ति सामान्येन तियर्गती शेषगतिकानामुत्पद्यमानानां जीवानामुत्पादस्य जघन्यतः समय उत्कृष्ट-
तस्तु द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणमन्तरनवगन्तव्यम्, एव मनुष्यगतावपि, उक्तञ्च-" तिरियर्गई ण भते ! केवइयं काल विरहिया उववाए-
णं पण्णत्ता ? , गौयमा ! जहण्णेण एक समय उक्कोसिण चारस मुहुत्ता, एव मणुयर्गईवि " त्ति, विशेष्यचिन्तायां तु तिर्यग्गती सञ्चिनो-
गर्भजा इतरे चासञ्चिनः सम्मूर्च्छजास्तावत् एचेन्द्रिया भवन्ति, मनुष्यगतावपि सञ्चिनोः गर्भजा इतरे च-सञ्चिनः-असम्मूर्च्छजा
मनुष्या भवति, तत्र गर्भजपचेन्द्रियतिर्यक्षु गर्भजमनुष्येषु चान्यत आगत्योत्पद्यमानानां जन्तूनामुत्पादस्य जघन्यत समय उत्कृष्ट-
तस्तु द्वादश मुहूर्त्तोः प्रत्येकमन्तरमवसेयम्, सम्मूर्च्छजपचेन्द्रियतिर्यक्षु जघन्यतः समय उत्कृष्टतोऽन्तर्मुहूर्त्तमन्तरम्, सम्मूर्च्छजमनु-
ष्येषु त्वन्तरं जघन्यतः समय उत्कृष्टतस्तु चतुर्विंशतिमुहूर्त्तोः, एतदेव च क्षेत्रे साक्षादुक्तम्, शेष तु सूचितत्वादस्माभिरिव दर्शित-
मवगन्तव्यम्, यत्र च यावानुत्पादस्यैव विरहकाल उक्तस्तत्रोद्दर्पनाया अपि तावानेव विरहकालो बोद्धव्यः, सिद्धान्ते तथैव प्रति-

पादितत्वात्, केवलं विवाक्षितजिविभ्य उद्बृष्ट्य निर्गत्यान्यत्र गमनलक्षणा उद्धर्तना द्रष्टव्येति गाथार्थः ॥ २५० ॥ अथ सामान्येनै-
व त्रसादिजीवानां प्रथमप्रतिज्ञातलक्षणमन्तरं प्रतिपादयन्नाह-

थावरकालो तसकाइयाण एगिंदियाण तसकालो । बायरसुहुमे हरिएअरे य कमसो पउजेज्जा ॥२५१॥

चीयते-प्रतिक्षणमुत्पद्यमानैर्जीवैः पुष्टिं नीयत इति कायः-संघातः त्रसानां कायः त्रसकायस्तेन चरन्तीति त्रसकायिका जीवास्तेषां
त्रसकायं परित्यज्यान्यत्रोत्पन्नानां पुनरपि त्रसकायोत्पत्तौ जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतस्तु स्थावराणाम्-एकैन्द्रियाणां जीवानां
सम्बन्धी कालोऽन्तरं भवति, स चात्रैव पूर्वं कालद्वारे एकेन्द्रियकालाभिधानप्रस्तावेऽभिहित आवालिकाऽसंख्येयभागवर्तिसमय-
राशिप्रमाणपुद्गलपरावर्त्तरूपो मन्तव्यः, ' एगिंदियाण तसकालो ' त्ति पृथिव्याधेकेन्द्रियाणां जीवानां तन्नावं परिहृत्यान्यत्रोत्प-
न्नानां पुनरप्येकेन्द्रियत्वप्राप्तौ जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं उत्कृष्टतस्तु त्रसकालोऽन्तरं भवति, स चेहैव ग्रन्थे पूर्वं कालद्वारे त्रसजीविकाला-
भिधानप्रक्रमे निर्दिष्टः सातिरेकसागरोपमसहस्रत्रयलक्षणोऽवगन्तव्यः, तदेवं दिङ्मात्रं प्रदर्श्य शेषाणां चादरादीनामन्तरकालमति-
दिशन्नाह- ' बायरसुहुमो'त्ति यथा त्रसानां स्थावरकालः स्थावराणां तु त्रसकाल उत्तप्रकारेणोत्कृष्टमन्तरं, एवं चादराणां
ब्रह्मकालः ब्रह्मणां तु चादरकाल उत्कृष्टमन्तरमित्याद्यपि क्रमेण प्रत्येकं योजयेत् बुद्धिमानीतीह तावत् समुदायार्थः, इदमुक्तं
भवति-चादरनामकर्मोदयवर्तिनां पृथिव्यादिजीवानां चादरेभ्य उद्बृष्ट्यान्यत्रोत्पन्नानां पुनरपि चादरेषुत्पत्तौ जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्ट-
तस्तु ब्रह्मनामकर्मोदयवर्तिनः ब्रह्मा ये जीवास्तत्सम्बन्धी कालोऽन्तरं भवति, स चात्रैव पूर्वं कालद्वारे ब्रह्मजीविकालाभिधान-

प्रस्तावे प्रतिपादितोऽसत्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रतिसमयापहारनिष्पन्नासत्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीलक्षणो मन्तव्यः, ग्रहमाणाभिपि
पृथिव्यादीजीवानां ग्रहमेभ्य उद्बृहत्यान्यत्रोत्पन्नानां पुनरपि ग्रहमेष्टपत्तौ जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतस्तु बादरजीवस्थितिकालोऽन्तरं
भवति, स च बादरस्थितिकालाभिधाने प्रतिपादितः सप्ततिसागरोपमकोटिकोटिस्वरूपो विज्ञेयः, 'हरिण्यरे य' सि हरितानि-
वनस्पतिकायः इतरस्तु-पृथिव्यसेजोवायुनसकाय, ततश्च वनस्पतिकायिकानां पुनर्वनस्पतिकायिकत्वे पृथिव्यादिस्थितिकालोऽन्तरं,
पृथिव्यादिकायस्य तु पुनरपि पृथिव्यादिरूपताया वनस्पतिस्थितिकालोऽन्तरं भवतीति क्रमेण प्रत्येकं योजयेदिति, इदमुक्तं भवति-
सामान्येन वनस्पतिकायिकानां जीवानां वनस्पतिकायादुद्बृहत्यान्यत्रोत्पन्नानां पुनरपि वनस्पतिकायभवने जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतस्तु
पृथिव्यादिदेशजीवस्थितिकालोऽन्तरं भवति, स चासत्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रतिसमयापहारनिर्वृत्तासत्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीमान-
प्रागुक्तो द्रष्टव्यः, इतरेषां तु पृथिव्यसेजोवायुनसजीवानां पृथिव्यादिभ्य उद्बृहत्या वनस्पतिषु भ्राम्यतां पुनरपि पृथिव्यादिष्टपत्तौ जघन्यतो
ऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतस्तु वनस्पतिकालोऽन्तरं भवति, स चावलिकाऽसत्येयभागार्त्तिसमयराशिप्रमाणपुद्गलपरावर्त्तस्वरूपः प्रागुक्तो
मन्तव्य इति गाथार्थं ॥ २५१ ॥ किञ्चित्प्रकारान्तरविशेषितमिदमेवाह-

हरिण्यरस्त अतर असत्यया र्हेति पोगलपरदा । अद्बृहत्परदा पत्तेयतरस्त उक्तेस ॥ २५२ ॥

हरितस्य-सामान्येन वनस्पतिकायस्येतर पृथिव्यसेजोवायुनसजीवराशिस्तस्य हरितेतरस्य एतेभ्यः पृथिव्यादिभ्य उद्बृहत्या वनस्पतिषु-
त्पन्नस्य पुनः पृथिव्यादिरूपतापत्तौ जघन्यमन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्ट त्वावलिकाऽसत्येयभागार्त्तिसमयराशिप्रमाणाः पुद्गलपरावर्त्तौ अन्तर

भवति, 'अङ्गुहज्जपरद्धा पत्तैयतरुस्स' ति प्रत्येकतरुः- प्रत्येकशरीरवनस्पतिकायस्तस्य उपलक्षणत्वात् सर्वेऽपि प्रत्येकशरीरिणः पृथिव्यप्तेजोवाय्वादयोऽत्र गृह्यन्ते, ततश्च सामान्येन प्रत्येकशरीरिणां जीवानां प्रत्येकराशेरुद्भृत्यं साधारणशरीरिण्युत्पन्नानां पुनरपि प्रत्येकशरीरित्वभवेन जघन्यतोऽन्तर्गुह्चमुत्कृष्टतस्त्वद्भूततीयाः पुद्गलपरावर्त्तौ अन्तरं भवति, प्रत्येकशरीरेभ्यो ह्युद्भूतानां साधारण-शरीरेष्वेवोत्पत्तिः; तेषु चोत्कृष्टतोऽद्भूततीयपुद्गलपरावर्त्तलक्षणः स्थितिकालः प्रागभिहितः, एतावन्तं च कालमिह स्थित्वोद्भूतानां प्रत्येकशरीरेष्वेव गमनं. प्रत्येकसाधारणराशिभ्यामन्यस्य जीवराशेरेवाभावात्, तस्मात् प्रत्येकशरीरिभ्य उद्भृत्यं पुनरपि प्रत्येकशरी-रिष्वेवोत्पत्तौ युक्तमेवाद्भूततीयपुद्गलपरावर्त्तलक्षणमुत्कृष्टमन्तरं, अन्ये तूपलक्षणव्याख्यानं न कुर्वन्ति, किन्तु केवलप्रत्येकतरुः स्वका-यादुद्भूत्यान्यत्रोत्पन्नस्य पुनरपि प्रत्येकतरुत्वभवन एव यथोक्तमन्तरं व्याख्यानयन्ति, तच्चायुक्तमिव लक्ष्यते, यतः केवलानामेव साधारणवनस्पतिकाधिकानामद्भूततीयपुद्गलपरावर्त्तलक्षणा कायस्थितिरभिहिता, प्रत्येकतरुभ्यश्चोद्भूतानां न साधारणवनस्पतिका-यिका एव स्थानं येन तत्कायस्थितिरेवान्तरं स्यात्, किन्तु पृथिव्यप्तेजोवायुत्रसा अपि, एतेषां च यणामपि राशीनां समुदिता कायस्थितिरसंख्याता अपि पुद्गलपरावर्त्तौः सम्भाव्यन्ते, युक्तिसंगतत्वाद्, यथा प्रत्येकाप्रत्येकस्वरूपाणां सामान्येन वनस्पतिकायि-कानां, ततश्च यथा पृथिव्यप्तेजोवायुत्रसेभ्य उद्भृत्यं वनस्पतिभूतपन्नानां पुनरपि पृथिव्यादिरूपतायामसंख्याताः पुद्गलपरावर्त्तौः प्रायुत्कृष्टमन्तरमभिहितम्, एवं केवलप्रत्येकतरुभ्य उद्भृत्यं साधारणवनस्पतिपृथिव्यप्तेजोवायुत्रसेभूतपन्नानां जन्तूनां पुनरपि प्रत्येक-तरुत्वभवनेऽप्युक्तं स्यात्, न चैवमभिहितं, तस्मादुपलक्षणव्याख्यानत् सर्वेऽपि प्रत्येकशरीरिणोज्ज्व गृह्यन्ते, एतेभ्यश्चोद्भूतानां साधारणवनस्पतय एवोत्पत्तिस्थानं, ततस्तेषुत्कृष्टतोऽद्भूततीयान् पुद्गलपरावर्त्तानतिवास पुनः प्रत्येकशरीरिष्वेवोत्पत्तिः, अतो युक्तं

प्रत्येकशरीरिणामुद्भूतानां पुनः प्रत्येकशरीरित्येऽद्भूततीयपुद्गलपरावर्त्तलक्षणमुत्कृष्टमन्तरमिति गाथार्थं ॥ २५२ ॥ अथ बादरनिगो
दादीनामन्तरकालमाह-

बायरसुष्ठुमनिओया हरियत्ति असव्वया भवे लोगा । उयहीण सयपुहुत्त तिरियनपुसे असण्णी य ॥२५३॥

बादरनिगोदजीवानां बादरेभ्य उद्धर्त्यान्यत्रोत्पन्नानां पुनरपि बादरनिगोदत्वप्राप्तौ जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतस्त्वसल्येया
लोका अन्तर भवति, असल्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रतिसमयापहारनिष्पन्नासल्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीमानमुत्कृष्टमन्तर भवतीत्यर्थं ,
बादरनिगोदेभ्य सुद्भूतानां बादरनिगोदानां ब्रह्मनिगोदजीवा पृथिव्यप्तेजोवायुप्रत्येकवनस्पतित्रसाथोत्पत्तिस्थान, तेषु चोत्कर्षतोऽ-
प्येतावानेव स्थितिकाल इति भावः, एव निगोदजीवानामपि ब्रह्मनिगोदजीवेभ्य उद्धर्त्यान्यत्रोत्पन्नानां पुनरपि ब्रह्मनिगोदत्वभवने
एतदेवोत्कृष्टमन्तर भावनीयम्, एतेषा हि स्वकायादुद्भूतानां बादरनिगोदा. पृथिव्यादयश्च जन्मस्थान, तेष्वपि चोत्कर्षतोऽप्येता-
वानेव स्थितिकाल इति परमार्थं, ' हरिय ' चि सामान्येन वनस्पतयस्तोषामपि स्वकायाभिर्गत्यान्यत्रोत्पन्नानामिदमेवान्तर,
यतस्तोषामपि तत उद्भूतानां पृथिव्यप्तेजोवाय्वादयो गमनस्थान, तेष्वपि चोत्कृष्टत एतावानेवावस्थानकाल इति हृदयम्, इह च यत्
प्रागुक्तमप्यन्तर पुनरुच्यते तदस्य राशित्रयस्यापि तुल्यान्तरताख्यापनार्थमित्यदोष, अन्यस्यापि राशित्रयस्य तुल्यमन्तर दर्शयन्ना-
ह- ' उयहीण सयपुहुत्त ' मित्यादि, ' तिरिय ' चि तिरिथां तावाचिर्यगतेर्निर्गत्य शेषगतित्रये पर्यटता पुनरपि तिर्यक्त्वप्राप्तौ
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टतस्तु मातिरेकसागरोपमशतपृथक्त्वमन्तर भवति, सातिरेकत्व चाल्पत्वेनेहानुक्तमपि स्वयमेव द्रष्टव्य, शेष-

गतित्रये उत्कृष्टतोऽप्येतावन्तमेव कालमवस्थानादिति, 'नपुंसे'त्ति नपुंसकस्त्वापि तद्भावं परित्यज्य स्त्रीपुंवेदयोरुत्पन्नस्य पुनरपि नपुंसकत्वप्राप्तौ इदमेवान्तरं भावनीयं, स्त्रीपुरुषवेदयोरुत्कर्षतोऽप्येतावन्तमेव कालं स्थितिभावात्, न च वक्तव्यं पुरुषवेदे केवलेऽप्येतावानवस्थितिकालः प्रागुक्तोऽतः स्त्रीवेदकालोऽतिरिच्यत इति, यस्मादसौ स्वल्प एव, ततश्च सातिरेकसागरोपमशतपृथक्त्वलक्षणपुरुषवेदस्थितिकालोऽप्यन्तर्भवतीत्यदोषः । 'असण्णी य' चि न संज्ञी असंज्ञीतिव्युत्पत्तेर्गर्भजपंचीन्द्रयसंज्ञिनोऽन्यः सर्वोऽप्येकेन्द्रियादिरसंज्ञित्वेनेह विवाक्षितः, तस्याप्यसंज्ञित्वं परिहृत्य गर्भजपंचीन्द्रियलक्षणेषु संज्ञिपूतपन्नस्य पुनरप्यसंज्ञित्वमवने एतदेवान्तरं, यतः संज्ञिनां प्रागेवावस्थितिकालो यथोक्तमान एवोक्त इति, यदि पुनरिहासंज्ञी सम्मूर्च्छजपंचेन्द्रियलक्षणः समथपरिभाषित एव गृह्येत तदा तस्यान्यत्रोत्पद्य पुनरसंज्ञित्वमवने वनस्पत्यादिकालः सर्वोऽप्यन्तरे लभ्येत, तथा च सत्यसंख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ता अन्तरं प्राप्नोति, न चैवमुक्तं, तस्माद्यथोक्त एवासंज्ञीह गृह्यत इति, अन्ये तु त्रियग्नपुंसकासंज्ञिलक्षणस्यैकस्यैव राशेरन्यत्रोत्पद्य पुनस्तद्भावे उत्कृष्टतः सागरोपमशतपृथक्त्वमन्तरमिति व्याचक्षते, एतच्चानेकदोषदुष्टत्वादयुक्तमिव लक्ष्यते, ते च दोषाः सिद्धान्तपरिकर्मितमतिभिः पूर्वापरोक्तार्थेषु चूभिश्च सुव्यक्तत्वात् स्वयमेवाभ्यूह्या इति गाथार्थः ॥ २५३ ॥ अथ देवगतौ देवानामादौ प्रतिज्ञातलक्षणमन्तरमभिधित्सुराह--

जावीसाणं अंतोमुहुत्तमपरं सणंक्षुसहसरो । नव दिण मासा वासा अणुत्तरोक्षोस उयहिदुगं ॥२५४॥

'जावीसाणं'ति भवनवास्यादीन् देवानादौ कृत्वा ईशानं-द्वितीयदेवलोके यावद् ये देवास्तेभ्यश्च्युतस्य मत्स्यादिपूतपन्न-

स्य देवस्य पुनरपि स्वदेवालय एवोत्पद्यमानस्यापर-जघन्यमन्तर्मुहूर्त्तमन्तर, उत्कृष्ट तु वनस्पत्यादिषु पर्यटतस्तस्यैवावलिकासल्येय-
भागवर्त्तसत्येषुद्गलपरावर्त्तमान तत् स्वयमेवावगन्तव्यम्, एवमुपरितनग्रैवेयकदेवान् यावत् सर्वत्रोत्कृष्टमिदमेवान्तर द्रष्टव्यम्, जघन्य
तून्त्ये-‘ सणकु सहस्रारो नवदिण ’ चि सनत्कुमारदेवलोकदारम्य यावत् सहस्रारदेवलोकस्तावद् ये देवास्तेभ्य. व्युत्स्य
देवस्य पुनरपि स्वकीयामरलोक एवोत्पद्यमानस्य नव दिनानि जघन्यमन्तर भवति, नवदिनेभ्योऽर्वाक् तत्रासौ नोत्पद्यत इति भाव,
, मास’चि नवेत्यत्रापि सम्मध्यते, ततश्चानतप्राणतारणाच्युतदेवलोकैभ्यश्च्युतो मनुष्येषूपश्रो देव पुनरपि स्वस्थान एवोत्पद्यमानो
जघन्यतोऽपि नवभिर्मासिरतिक्रान्तेरुत्पद्यते, नार्वागित्यर्थ, ‘ चास ’ चि नवेतीहाप्यनुवर्त्तते, अतश्च नवग्रैवेयकैभ्य सर्वार्थसिद्धि-
वर्त्तानुचरविमानचतुष्टयाच्च देवश्च्युतो मनुष्येषु जात पुनरपि स्वस्थान एवोपजायमानो जघन्यतोऽपि नवभिर्वपरतिक्रान्तेरुत्पजायते,
नार्वागिति भाव, नवग्रैवेयकपर्यन्त’ प्रागसल्येयपुद्गलपरावर्त्तमकाऽनन्त काल उत्कृष्टतोऽन्तरे सिद्धान्तोक्तो दशितः, सर्वार्थोसि-
द्धवर्त्तानुचरविमानदेवानां तूत्कृष्टमन्तर स्वयमेवाभिधित्सुराह- ‘ अणुत्तर्कसोऽयच्छिदुग ’ चि विजयाद्यनुचरविमानचतुष्टयात्
च्युतो देवो मनुष्येषु परिभ्रमन् मुक्तिं चाप्राप्नुवन् उत्कृष्टत’ सागरोपमद्वयात् पुनरपि विजयादिविमानेषूपद्यते, सर्वार्थसिद्धिविमाने
त्यन्तररिन्ता नास्ति, ततश्च्युतस्य तद्भव एवावश्यमुक्तिगमनादिति भाव, एष तावत् प्रस्तुतग्रन्थाभिप्राय, व्याख्याप्रज्ञप्तौ तु
मनपत्त्यादिभ्य सहस्रारान्तेभ्यो देवेभ्यश्च्युतस्य कस्याचिन्नीवस्येह तिर्यक्षूपधान्तर्मुहूर्त्तं जीवित्वा पुनरपि स्वकीयदेवस्थाने
उत्पद्यमानस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमन्तरमुक्त, मनुष्यस्तु य ईशानान्तदेवेषूपद्यते सोऽद्भुत्पद्यते सोऽद्भुत्पद्यते सोऽद्भुत्पद्यते सोऽद्भुत्पद्यते सोऽद्भुत्पद्यते
शुपोऽर्वाग्नोत्पद्यते, यस्तु सनत्कुमारादिष्वनुचरविमानपर्यन्तेषु देवेषु मनुष्यो जायते स हस्तपृथक्-नावगाहनाया वर्षपृथक्-वप्रमाणा-

हैमीपृत्तौ
अंतरद्वारं

॥२६८॥

द्यायुषोर्वाग् नोत्पद्यते, अतस्त्रिश्रः समाश्रित्य सहस्रारान्तदेवेषु जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमन्तरं तत्राभिहितमिति भावः, आनताद्यनुत्तरविमानपर्यन्तेभ्यस्तु देवेभ्योऽत्र समायाता मनुष्या एव भवन्ति, मनुष्या एव च तेषु देवेषूपद्यन्ते, अत आनताद्यनुत्तरविमानान्तदेवेभ्यश्च्युतानिह वर्षपृथक्तवं जीवित्वा पुनरपि स्वदेवस्थान एवोत्पद्यमानान् मनुष्यानेवाश्रित्य भगवत्यां जघन्यतो वर्षपृथक्त्वमन्तरं सिद्धं, अस्तुतग्रन्थे तु काव्यन्तर्मुहूर्त्तं सहस्रारान्तदेवेष्वन्तर्मुहूर्त्तं जघन्यमन्तरं, परतस्त्वानतादिषु सर्वत्राविशेषेण तत्त्वं न ज्ञायते, केवललगम्यत्वात्तस्येति गार्थार्थः ॥ २५४ ॥ अथ देवगतावेव देवानामुत्पादोद्धर्त्तनयोर्विहकाललक्षणमन्तरं प्रतिपादयितुमाह—

नवदिण वीसमुहुत्ता बारस दिण दस मुहुत्तया हुंति । अद्धं तह यावीसा पणयाल असीह दिवससयं ॥ २५५ ॥
संखेज्जमासवासा सया सहस्सा य सयसहस्सा य । दुसु २ तिसु २ पंचसु अणुत्तरे पल्लऽसंखइमा ॥ २५६ ॥

इह भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्केषु सौधर्मेशानयोश्च तिर्यङ्मनुष्यगतिका जीवास्तावन्निरन्तरमुत्पद्यन्ते कदाचित्तु विरहोऽपि भवति, कियन्तं कालमिति चेदुच्यते, जघन्यतः समयः, उत्कृष्टस्तु चतुर्विंशतिर्मुहूर्त्ताः, एतच्चेहानुक्तमपि सिद्धान्ते प्रतिपादितत्वात् स्वयमपि द्रष्टव्यं, यदाह— 'असुरकुमारा णं भंते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पणत्ता ? गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं चउवीसं मुहुत्ता, एवं जाव थणियकुमारणं, एवं वाणमंतराणं जोइसियाणं सोहम्मीसाणकप्पेसुवि' 'नवदिण वीसमुहुत्त'.

देवानामु-
त्पादोद्धर्त्त-

॥२६८॥

लि गनकृमारकृत्ये निर्येभ्यनुगगतिकानां जीवानां जपन्त्यतः समय उत्कृष्टतस्तु नव दिनानि विशतिर्मुहूर्ता उत्पादस्य विरह-
काल, एव जपन्त्यतः गर्भय ममय ण्य, उत्कृष्टस्त्रन्तरूकाल उच्यते, माहेन्द्रे कल्पे द्वादश दिनानि दश मुहूर्ता उत्कर्षेणोत्पादस्या-
न्तर्गच्छन्, 'अद्वैतं तद्दृष्ट्वाधीस' लि ब्रह्मलोकं माद्वैतं द्वाविंशतिदिनानि, लान्तके पञ्चत्वारिंशदिनानि महाशुभे अशीति
दिनानि महेश्वरे तु दिनगतं, 'सग्नेञ्जमासे' त्यादीनां 'शुशुतुसु' इत्यादिभि मह ययासप्तह्येन सम्बन्ध', ततश्चानतप्राणतयो-
संग्धेया माया ययाद्वीगैव उत्कर्षेणोत्पादस्यान्तर भवति, आरणा न्युतरूपद्वये तु सग्नेयानि वर्षाणि द्वादशवीगैव, अधस्तनप्रवे-
यरूपान्तरां पुन गन्धयानि वर्षशतानि, सहस्रादवीगैव, मध्यमप्रवेयरूपस्तद्वये तु गन्धेयानि वर्षमहस्राणि, लक्षादवीगैव,
उपारिनिप्रोपकरूपस्तद्वये तु सग्नेयानि वर्षलक्षाण्युत्कृष्ट उत्पादस्यान्तर भवति, 'पञ्चसु अशुचरे' इत्यादि पञ्चस्वनुचर-
षिमानु मनुष्यगैरुपघमानानां जन्तूनामुत्पादस्य जपन्त्यतः समय उत्कृष्टतस्तु पत्योपमासंख्येयभागोज्जर भवति, एवमिहानु-
चरषिमानु पञ्चान्यपि मामान्यनरुत्तरूपमान्तरमुक्तं, सिद्धान्ते तु विशेषेणेत्यमभिहितं--' विजयवेजयन्तजयन्तापराजिनदेवाण
भते ! केनर्षे काल निरहिना उववाणं पण्णत्ता ? , गोयमा ! जहण्णेण एक समय उक्केमेण असत्तेज्जइदेया ण
भते ! पुञ्ज, गोयमा ! जहण्णेण एकं समय उक्केमेण पलिओवमस्स असत्तेज्जइभाग' ति, तच्च तु केवलिनो विदन्तीति । इह
यत्र यागउत्पादस्यान्तरकाल प्रोक्तं प्रागुक्तदशणाया उद्वर्षिनाया अपि तत्र तावन्निविशेपोञ्जरालकालो विधेय', सिद्धिगतां तु
मिद्वानामुत्पादस्य जपन्त्यत समय उत्कृष्टतस्तु पण्मासा विरहकाल' स्वयमेवावगन्तव्य, यदाह--' सिद्धा ण भते ! केनइय काल
निरहिना सिज्जणयाण पण्णत्ता ? , गोयमा ! जहण्णेण एकं समय उक्केमेण एवमासा' उद्वर्षिनाविरहकालस्तु सिद्धिगतां न

वक्तव्यः, उद्धर्तनाया एवाभावादिति गाथाद्वयार्थः ॥ २५५-२५६ ॥ तदेवं दर्शितो नारकादिगत्याश्रितजन्तूनामन्तरकालः,
साम्प्रतं गुणस्थानलक्षणानां जीवसमासानां तन्मुपदर्शयन्नाह—
मिच्छस्स उयहिनामा बे छावडी परं तु देसूणा । सम्मत्तमणुगयस्स थ पुग्गलपरियट्टमद्धूणं ॥२५७॥

मिथ्यादृष्टेः परित्यक्तमिथ्यात्वस्य पुनस्तद्भावप्राप्तौ परम्—उत्कृष्टमन्तरं भवति, कियदिति चेदुच्यते, द्वे षड्पथी उदाधि-
नाम्नां—सागरोपमाणां ' परं तु ' चि तुशब्दश्चशब्दार्थे स च भिन्नक्रमे योज्यते, देशोना च मुहूर्त्तौद्वा इति शेषः, अन्तर्मुहूर्त्त-
मित्यर्थः, उक्तं च कम्मप्र [६०००] कृत्तित्थूर्याम्—“ कोऽपि मिच्छत्ताओ सम्मत्तं गओ छावट्टिसागरोवमा सम्मत्तकालो, तओ अंतो-
मुहुत्तं सम्मामिच्छत्तं गओ, पुणो सम्मत्तं पडिवन्नो छावट्टिं सागरोवमाइं अणुपालेइ, तयंते य सिज्झइ मिच्छत्तं वा पडिवज्जइ, एव-
मुकोसेणं अंतोमुहुत्तम्भाहियाओ दो छावट्टीओ सागरोवमाणं मिच्छत्तस्स अंतरकालो हवइ” चि, पंचसंग्रहेऽपि जीवसमासद्वारे वृत्तिकृता-
प्रोक्तम्—“कोऽपि मिथ्यादृष्टिः सम्यक्त्वगुणं प्रतिपन्नः पद्पष्टिः सागरोपमाणि स्थितः, ततश्चासौ सम्यक्त्वगुणी सम्यग्मिथ्यात्वेऽन्तर्मु-
हूर्त्तं स्थित्वा भूयोऽपि सम्यक्त्वं गच्छति, ततस्तत्र पद्पष्टिः सागरोपमाणि स्थित्वा योऽद्यापि न सिद्ध्यति सोऽवश्यं मिथ्यात्वं
गच्छति, यत् उत्कर्षणैतदन्तरं मिथ्यात्वस्येति, कर्मग्रन्थिकमतं चेदं, सैद्धान्तिकमतेन तु सम्यक्त्वान्मिश्रगमनं प्राग् निश्चिद्धमेवेति,
अन्ये तु व्याचक्षते—देशोने—अन्तर्मुहूर्त्तौने द्वे षड्पथी सागरोपमाणां मिथ्यात्वस्योत्कृष्टमन्तरमिति, तदेतदयुक्तमिव लक्ष्यते, ग्रन्थान्तरैः
सह व्यभिचारादिति, ' सम्मत्तमणुगये'त्यादि सम्यक्त्वानुगतस्य—सम्यक्त्वयुक्तस्याविरतदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तोपशमश्रीणगता-

पूर्वकृत्णानि त्रिषादारब्रह्मगम्परायोपगान्तमोहलक्षणस्य जीवसमूहस्य स्वकीयस्वकीयपर्यायपरित्यागे पुनस्तत्पर्यायप्राप्तौ किञ्चि-
दून पुद्गलपरापक्षद्विमुक्तमन्तरं भवति, सम्यक्चानुगतग्रहणेन च सर्वेऽप्येमी अविरतादय उपशान्तमोहान्ता जीवा सगृहीता
भवन्ति, सम्यक्चमात्रस्य सर्वत्र भावादिति सम्यक्चानुगतोपादान, एते चाविरतादयः सम्यक्चगुणादपि परिश्रया उत्कृष्टत
द्विचिन्त्यून पुद्गलपरापक्षद्विं समारमागरमवगाहन्ते, तदन्ते पुनरप्यवश्य सम्यक्चदिगुणमवाप्य सिद्धयन्तीति, सम्यक्चगुजस्य प्राय
मगायामन्य भावान् सास्वादनमिथा अपीह सम्यक्चानुगतत्वेन विवक्षिता द्रष्टव्या, तेऽपि च तद्भावपरित्यागे उत्कृष्टतोऽपार्द्ध-
पुद्गलपरापक्षं यावन्नमं परिश्रमन्ति, तदन्ते च केचित् पुनरपि तद्भाव प्राप्य केचित्चप्राप्यैव त्रिशुद्धा सम्यक्चदिगुणसामग्री
लब्ध्वाऽऽस्य सिद्धयन्तीति, क्षपकृषीणमोहसयोग्ययोगिकेऽल्लिना त्वन्तरचिन्ता नास्ति, तेषां प्रतिपातस्यैवाभावाद्, अत सम्य-
क्चानुगतत्वे मत्पि तेषां नेह ग्रहणम् ॥ अय कोऽय पुद्गलपरावर्त्तो यदद्वं किञ्चिन्त्यूनमुत्कृष्टतः सास्वादनादयो भव भ्राम्यन्तीति,
उच्यते, यदा तदुद्देशरज्ज्वात्मकलोकनचिन्तनं सर्वेऽपि पुद्गला ससारसागरे पर्यटता एकजीनेनानन्तेषु भवेव्यौदारिकवैकियैतजस-
कर्मणभापानापानमनोलक्षणपदार्थमत्तरूपतया परिणमन्य मुक्ता भवन्ति तदाऽसौ पुद्गलपरावर्त्तं परिमाप्यते, अन्ये त्वाचार्यो
द्रव्येऽप्रकालभावेमेदायतुर्द्धा पुन प्रत्येक वादरमूहमभेदतो द्विधा पुद्गलपरावर्त्तं वर्णयन्ति, तत्र द्रव्यतो वादर किल तदा भवति
यदा मगारे पर्यटनेको जीव सर्वानपि सर्वलोकचिन्तन पुद्गलान् सामान्येनौदारिकवैकियैतजसकर्मणशरीरचतुष्टयरूपतया परिण-
मन्य मु गति, यदा तु यथोक्तीदारिकादिशरीरचतुष्टयमध्ये प्रत्येकमेकशरीररूपतया सर्वानपि सर्वलोकपुद्गलान् परिणमन्य विष्ट-
जी विवक्षितशरीराच्छेषशरीरादिरूपतया तु परिणमिता अपि न गण्यन्ते तदा द्रव्यत एव ब्रह्मपुद्गलपरावर्त्तं भवति । क्षेत्र

तस्तु नानाभवपरम्परसु निरन्तरेषु व्यवहितेषु वाऽन्यान्याकाशप्रदेशेषु त्रियमाणो यदा सर्वानपि लोकाकाशप्रदेशान् स्पृशति तदा क्षेत्रतो चादरः पुद्गलपरावर्त्तः, यदा तु येष्वकाशप्रदेशेष्ववगाढ एकदा मृतस्तेषामेवानन्तरानाकाशप्रदेशानवगाहान्यदा त्रियतेऽपर-
 स्तेषु जन्मसु नैरन्तर्यस्थितान्नभःप्रदेशान् अन्यस्यां तु वारायां तन्निरन्तरस्थितानपरानेवं तावद्वावदित्थं त्रियमाणो जन्तुरनन्तान-
 व्यवहितत्वान्नभःप्रदेशानवगाह्य मृतः ते न गण्यन्ते तदा क्षेत्रतः ब्रह्मपुद्गलपरावर्त्तः । कालतो यदोत्सर्पिण्यवसर्पिणीकालचक्रसम-
 येषु सर्वेष्वपि क्रमेणोत्क्रमेण वाऽनन्तानन्तैर्भवेको जन्तुर्भूतो भवति तदा चादरः पुद्गलपरावर्त्तः, अत्र पक्षे येषु समयेष्वेकदा मृतो-
 त्रियमाणस्य ते समया गण्यन्ते यावत् सर्वेऽपि कालचक्रसमया आदितोऽन्तं यावत् क्रमेण सर्णैर्व्याप्ता भवन्ति, येषु तु ग्रथमादि-
 समयक्रममुद्बुध्य त्रियते ते व्यवहितसमया न गण्यन्ते एवेति । इदानीं भावतः पुद्गलपरावर्त्तो निरूप्यते, तत्र तावद् ये एकस्मिन्
 समये समुत्पद्यन्ते ब्रह्माग्निकायिका जीवाः तेऽसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिग्रमाणाः तेभ्यस्तु ब्रह्माग्निकायिकाः सर्वेऽप्यसंख्येय-
 गुणाः, कथमिति चेदुच्यते, एकः ब्रह्माग्निकायिको जीवः समुत्पन्नोऽन्तर्मुहूर्त्तं जीवति, एतावन्मात्रायुष्कृत्वात् तेषां, तस्मिँश्चान्त-
 मुहूर्त्तं ये समयास्तेषु प्रत्येकमसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः ब्रह्माग्निकायिकाः समुत्पद्यन्ते, इतः सिद्धमेकसमयोत्पन्नब्रह्माग्नि-
 कायिकेभ्यः सर्वेषां ब्रह्माग्निकायानामसंख्येयगुणत्वं, तेभ्योऽपि सर्वब्रह्माग्निकायिकेभ्यस्तेषां कायस्थितिरसंख्येयगुणा, एकैक-

स्यापि द्रष्टृभ्राम्निक्वायिकस्यासरयेयोत्सपिण्यवसर्पिणीप्रमाणया कायस्थितेः प्रतिपादितत्वादिति, तस्या अपि कायस्थिते सका-
शात् सयमस्थानानि अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि च प्रत्येकमसख्येयगुणानि, कायस्थित्यामसख्येयानां स्थितिवन्धानां भावाद्,
एकैकस्मिँश्च स्थितिवन्धेऽसख्येयानामनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानां सद्भावादिति, सयमस्थानान्यप्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानै-
स्तुल्यान्येवेति, तत्र यदा एकैकस्मिन्ननुभागबन्धाध्यवसायस्थाने क्रमेणोत्क्रमेण वा त्रियमाणो जन्तुः सर्वाण्यप्येतानि स्पृशति
तदा चादरो भावपुद्गलपरावर्त्तं, अत्र पक्षे यदध्यवसायस्थानमेकदा त्रियमाणेन स्पृष्टं यद्यन्यदापि तदेव स्पृशति तदा न गण्यते,
अपूर्वं तु दूरव्यवहितमपि स्पृष्टं गण्यते, यदा तु येनैव विशुद्धविशुद्धतरविशुद्धतमादिक्रमेण व्यवस्थितान्येतान्यनुभागबन्धाध्यवसाय-
स्थानानि तेनैव क्रमेणानन्तानन्तैर्भैवत्रियमाणः सर्वाण्यपि स्पृशति व्यवहितानि तु स्पृष्टान्यपि न गण्यन्ते तदा दृक्ष्मो भावपुद्गल-
परावर्त्तौ भवतीत्यलं विस्तरं गेति गार्थार्थः ॥ २५७ ॥ तदेवमुक्तं मिथ्यादृष्ट्यादिगुणानामुत्कृष्टमन्तरं, साम्प्रतं तेषामेव
जघन्यं तदेवाह—

सासाणुवसमसम्मे पल्लासन्वेज्जभागमवर तु । अतोसुहुत्तमियरे खवगस्स उ अतर नत्थि ॥ २५८ ॥

‘सासाणुवसमसम्मे’ति सास्वादनश्च औपशमिकं सम्यत्त्वं यस्यासौ औपशमिकसम्यत्त्वं च सास्वादनीपशमिकसम्य-
त्त्वं एतयोर्द्वयोरपि तद्भावपरित्यागे पुनस्तत्पर्यायप्राप्तौ अपरं हि जघन्यमन्तरं पल्लोपमासङ्घेयभागः, य उपशमश्रेण्या प्रतिपत्तुं
सास्वादनी भवति यश्चोपशमश्रेण्यामौपशमिकसम्यग्दृष्टिः प्राप्यते तौ द्वावप्यल्पत्वान्नेह विवक्षितौ, किं तर्हि?, योऽनादिमिथ्या-

जीवसमासे
हेमीवृत्तौ
अंतरद्वारं

॥२७४॥

दृष्टिद्वर्तितसम्यक्त्वमिश्रपुञ्जो वा मिथ्यादृष्टिः पञ्चविंशतिसत्कर्मा
तस्यामेवौपशमिकसम्यक्त्वाद्वायां पूर्वोक्तैरेव न्यायेन सास्वादनो भवति तौ द्वावपि चतुर्गतिर्वर्तित्वादिना प्रभृतत्वादिहाभिधि-
त्सितौ, एतौ च लब्धमौपशमिकं सम्यक्त्वं सास्वादनत्वं च परित्यज्य यदि पुनरपि तदेव प्राप्नुतस्तदा जघन्यतोऽपि पल्योपमा-
संख्येयभागदेव, नार्वाक, तथाहि-औपशमिकसम्यग्दृष्टिसास्वादनयोर्मिथ्यात्वं गतयोः प्रथमं तावदक्षयं सम्यक्त्वमिश्रपुञ्जौ
सत्तायां भवत एव, न च तयोः सत्तायां तिष्ठतोः पुनरप्यौपशमिकसम्यक्त्वलाभसास्वादनभावो सम्भवतः, तौ च सम्यक्त्वमिश्रपुञ्जौ
मिथ्यात्वगतौ जीवः प्रतिसमयमुद्बल्यति, तद्वलिकं मिथ्यात्वपुञ्जे प्रतिसमयं प्रक्षिपतीत्यर्थः, एवं च क्रमेणोद्बल्यमानावेतौ पल्यो-
पमासंख्येयभागैर्नोद्बल्येते, सर्वथाभावरूपतामापद्येते, नार्वाक, कर्मप्रकृत्यादिषु तथैवाभित्तत्वादिति भावः, एवं च पल्योप-
मासंख्येयभागेन सम्यक्त्वमिश्रपुञ्जज्योर्द्वर्तितयोस्तदन्ते कोऽपि जीवः पुनरप्यौपशमिकं सम्यक्त्वं सास्वादनत्वं च प्राप्नोतीति,
एवमनयोः पल्योपमासंख्येयभागरूपं जघन्यमन्तरं भवति, 'अतोऽसुहृत्तामिगरे' चि इतरस्मिन्-उक्तशेषे मिथ्यादृष्ट्यधिरतदेश-
विरतप्रसत्ताप्रमत्तोपशमश्रेणिगतापूर्वकरणानिवृत्तिचादरसूक्ष्मसम्परायोपशान्तमोहलक्षणजन्तुसंघाते निर्जं निजं गुणमपहाय पुनस्त-
मेव लभमानेऽन्तर्मुहूर्त्तं जघन्यमन्तरं विज्ञेयम्, एतच्च मिथ्यादृष्ट्यादीनां प्रायः प्रागेव भावितम्, उपशमश्रेणिगतापूर्वकरणादीनां
तूपशमश्रेणः प्रतिपत्य पुनरन्तर्मुहूर्त्तौचागेवाराहतामिदं जघन्यमन्तरं बोद्धव्यम्, एकास्मिन् भवे चाराद्वयमुपशमश्रेणिकरणस्य
सिद्धान्ते समनुज्ञातत्वादिति, किमर्थं पुनरुपशमश्रेणिगतानामेवापूर्वकरणादीनां ग्रहणमित्याह-क्षपकस्य पुनः-क्षपकश्रेणिगतस्या-
पूर्वकरणोदेः क्षीणमोहसयोग्ययोगिकवल्लिनां चान्तरं नास्ति, तद्गुणप्रतिपातस्यैवाभावादित्युक्तमेवेति गार्थार्थः ॥ २५८ ॥

गुणस्था-
नानां जघ-
न्यमन्तरं

॥२७४॥

पदेनं जघन्यमन्तरं चान्तरस्य

पदस्यार्थे
श्रेणौ

तदेव जघन्यमुत्कृष्ट चान्तरशुक्तं जीवसमासगुणानां, साम्प्रत तेषामेव लोके यथासम्भव कदाचिदभावलक्षणमन्तर निरूपयितुमाह—
पद्म्याऽसस्त्रियभागे सासणमिस्सासमतमणुणसु । वासपुहुत्त उवसामणसु खवगेसु छम्मासा ॥ २५९ ॥

‘सासणे’त्यादि सास्वादनाश्च मिश्रश्चासमाप्तमनुष्यश्च ते तथा, तत्र सास्वादनमिश्रौ प्रतीतौ, असमाप्तमनुष्यस्तु यो लब्धित करणतश्च सदैवासमाप्त-अपर्याप्त एव मनुष्यो भवति स इह विवक्षित, स चैवविधः सम्मूर्च्छजमनुष्य एव भवति, गर्भजमनुष्याणा पर्याप्तानामपर्याप्ताना च भावात्, ततश्च सास्वादनमिश्रासमाप्तमनुष्येषु पर्योपमासख्येयभागरूपमन्तर भवति, इदमत्र हृदयम्-एते त्रयोऽपि राशयः सर्वस्मिन्नपि लोके कदाचित् पर्योपमासख्येयभाग यावन्न भवन्त्यपीति, मोहनीय कर्मोपशमयन्तीत्युपशमका -उपशमश्रेणिवर्चिन सयताः तेव्यपि वर्षपृथक्प्रमाणमन्तर समवसेय, कदाचिद्वर्षपृथक्त्वन यावच्छोके उपशमश्रेणि न कोऽपि प्रतिपद्यत इत्यर्थः, मोहनीय कर्म क्षपयन्तीति क्षपकाः क्षपकश्रेणिवर्चिनश्चारित्रिण एव, तेषु पुन षण्मासमानमन्तर विज्ञातव्यः, कदाचिदुत्कृष्टत षण्मासान् यावच्छोके क्षपकश्रेणि कोऽपि न करोतीति भावः, परतस्तु करोत्येव कश्चित्तामिति, इह चोपशमकक्षपकग्रहणेनापूर्वकरणानिवृत्तिवादरद्धस्मसम्परायोपशान्तमोहक्षीणमोहानामुत्कृष्टमन्तरशुक्तम्, अयोगिकगलिनां तु षण्मासमानशुत्कृष्टमन्तर स्वयमेवावसेय, मिथ्यादृष्टयविरतप्रमत्ताप्रमत्तसयोगिकेवल्लिना तु विरहकालो न सम्भवत्येव, एतेषां लोकेऽविरहित सर्वदेव भावाद्, एव च गुणस्थानलक्षणाना जीवसमासानामुक्तं यथासम्भव लोके विरहकालस्वरूपमुत्कृष्टमन्तर, सम्मूर्च्छजमनुष्याणामपि गुणस्थानेषु अप्रस्तुतानामपि पर्योपमासख्येयभागलक्षणविरहकालमिधानप्रस्तावाह्लाधवार्थमभिहितमुत्कृष्टमन्तर,

जघन्यं तु सर्वेषां समयप्रमाणमेवान्तरं, तथाग्रतनगाथायां स्वयमेवाभिधास्यतीति गाथार्थः ॥ २५९ ॥ अथ गुणानां विरहकाला-
भिधानश्रकमाद्योगादिगुणानामपि यथासम्भवं विरहकालमभिधित्युराह-

आहारमिस्सजोगे वासपुहुत्तं विउन्विमिस्सेसु ।

आहारकं मिश्रं यत्रौदारिकेणासौ आहारकमिश्रो योगः, चतुर्दशपूर्वधेरेण प्रयोजनोत्पत्तौ प्रारब्धमपरिपूर्णीवस्थमाहारकशरीर-
मित्यर्थः, तस्योत्कृष्टं वर्षपृथक्त्वमन्तरं जायते, उत्कर्षतो वर्षपृथक्त्वं यावदाहारकशरीरस्य प्रारम्भकः कोऽपि लोके न प्राप्यत इति
भावः, 'आहारमाहं लोए छम्मासं जा न होंति उ कयाई'त्यादि प्रजापनावचनाद् आहारकमिश्रस्य षण्मासप्रमाणमेवान्तरं
प्राप्नोतीति, अत्र तु वर्षपृथक्त्वमुक्तं, तदत्र तत्त्वं सर्ववेदिन एव निदन्तीति, वैक्रियाणि मिश्राणि कार्मणः सह येषु ते वैक्रियमिश्रा-
योगाः, नारकदेवानामुत्पत्तिसमयभावीन्यसम्पूर्णावस्थानि वैक्रियशरीराणीत्यर्थः, तेषूत्कृष्टतो द्वादश मुहूर्त्तां विरहकालः, नारकदे-
वगत्योर्हि उत्कृष्टतो द्वादश मुहूर्त्तां उत्पादनिरहकालः प्रागुक्तः, ततः सामर्थ्यादेव वैक्रियमिश्राण्यप्येतावन्तं कालं न भवन्ति, उत्पद्य-
मानानामेव नारकदेवानां तत्सम्भवात्, लब्धिप्रत्ययतिर्यङ्मनुष्यवैक्रियमिश्राणां त्विहानिवधितत्वादिति, ज्ञेयाणां त्वौदारिकौदा-
रिकमिश्रवैक्रियकार्मणलक्षणानां काययोगानां मनोवाययोगानां चान्तरमेव नास्ति, तेषां लोकेऽविरहितं सर्वदेव भावादिति ।
आहारकमिश्राणां त्वन्तरे प्रोक्ते आहारकाणामपि तत् प्रोक्तेमेव, आहारकमिश्रस्य सम्पूर्णस्य चान्तमुहूर्त्तात् परतोऽवस्थानाभावादिति ।
तदेवं प्राक्तनगाथायां प्रस्तुतगाथायां च निर्दिष्टं सास्वादनदीनामुत्कृष्टमन्तरं, साम्प्रतं संशयामपि जघन्यं तदाह--संशयु-सास्वाद-

नादिषु वैक्रियमिश्रपर्यन्तेषु गुणेषु जघन्यतः समयो विरहकाल इति गाथार्थः ॥ २६० ॥ साम्प्रत छेदोपस्थापनीयादिचारि-
त्रिणां विरहकालमाह-

तेवद्वी चुलसीई वाससहस्साइ छेयपरिहारे । अवर परमुदरूणि अट्टारस कोडिकोडीओ ॥ २६१ ॥

छेदोपस्थापनीयसयतानां त्रिषष्टिर्वर्षसहस्राण्यपरञ्जघन्यमन्तर भवति, 'परिहारे' चि परिहारविशुद्धिकसयताना-चतुरशीतिर्वर्षे
सहस्राण्यपरञ्जघन्यमन्तर सम्पद्यते, परम्-उत्कृष्ट त्वन्तरमुभेयामपि प्रत्येकमष्टादश सागरोपमकोटीकोटयः, इदमुक्तं भवति अवसर्षिण्यां
दुष्पमालक्षणस्य पञ्चमारकस्य पर्यन्ते भरतेष्वरवतेषु च सर्वत्र छेदोपस्थापनीयसयतास्तावद्व्यवच्छिद्यन्ते, ततश्च तीर्थकरणधरा-
दिशून्ये एकविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणे दुष्पमदुष्पमाभिधानेऽवसर्षिण्या पट्टारके तावत्प्रमाणयुक्ते तन्नास्तेव चोत्सर्षिण्या प्रथमारके,
तावन्माने दुष्पमाभिधाने उत्सर्षिण्या एव द्वितीयारकेऽपि ते न लभ्यन्ते, किं तर्हि?, दुष्पमसुपमालक्षणे तस्यास्तृतीयारके तीर्थक-
रोत्पत्तावेव ते प्राप्यन्ते, एव च प्रत्येकमेकविंशतिवर्षसहस्रमानेषु त्रिग्नरकेषु त्रिषष्टिर्वर्षसहस्राणि छेदोपस्थापनीयसयताना जघन्यो
विरहकाल सम्पद्यत इति, परिहारविशुद्धिकसयतास्त्ववसर्षिण्या पञ्चमेऽरके प्रवृत्ते आदावेव व्यवच्छिद्यन्त इत्येकविंशतिवर्षसहस्र-
प्रमाणेतेनारकेण पूर्वोक्तेन चारकत्रयेण चतुरशीतिर्वर्षसहस्राण्यमीषा जघन्यमन्तर भवति, उत्कृष्टतस्तुभेयामप्यष्टादशसागरोप
मकोटीकोटिलक्षणो विरहकाल प्रोन्यते, तद्यथा-उत्सर्षिण्या सुपमदुष्पमाभिधाने चतुर्थारके प्रवृत्ते छेदोपस्थापनीया परिहारवि-
शुद्धिकाश्च चारित्रिणो व्यवच्छिद्यन्ते, ततश्चात्रारके द्वे सागरोपमकोटीकोट्यौ सुपमाभिधाने तु पचमेऽरक तिस्र सागरोपमकोटी-

चारित्र
विरहः
सम्यक्त्वा-
दिप्रतिपत्ति
विरहः

॥२७८॥

कोट्यः सुपमसुपमारे तु पष्ठारके चतस्रः सागरोपमकोटीकोट्य इत्येवमुत्सर्पिण्यां नव सागरोपमकोटीकोटिप्रमाणं कालं यावत् प्रस्तुतसंयताः कापि न प्राप्यन्ते, अवसर्पिण्यामपि सुपमसुपमासुपमदुष्पमाभिधानेषु त्रिष्वरकेषु नवसागरोपमकोटीकोटीमानं कालमेते न लभ्यन्त इत्येवमष्टादशसागरोपमकोटीकोट्यश्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकानामुत्कृष्टो विरहकालः सम्पद्यते, यत्पुनरुत्सर्पिण्याश्चतुर्थारकस्यादौ अवसर्पिण्यामपि तृतीयारकस्य पर्यन्ते कियन्तमपि कालमेते प्राप्यन्ते अतिस्वल्पत्वात्चेन न्यूनता उत्कृष्टविरहकालस्येह न विवक्षिता, एवं जघन्यकालविरहपक्षेऽपि किञ्चिद्भ्रौनाधिकत्वस्याप्यविषयक्षेत्रेक्षणयिति, पंचसु महाविदेहेषु पुनरभीषां प्रस्तुतसंयतानां सर्वदेवाभाव एव प्रतिपत्तव्यः, सामायिक्यथाख्यातचारित्रिणां तु विरहकाल एव नास्ति, महाविदेहादिषु तेषामविरहितं सर्वदेव भावात्, सुक्ष्मसम्परायचारित्रिणां तु जघन्यतः समय उत्कृष्टतस्तु षड् मासा विरहकाल इति स्वयमेव द्रष्टव्यमिति गार्थार्थः ॥ २६१ ॥ साम्प्रतं सम्यक्त्वादिगुणानां प्रतिपत्तिविरहकालमाह-

सम्मत्तसत्तगं खलु विरयाविरईय होइ चोद्दसगं । विरईए पनरसगं विरश्रियकालो अहोरत्ता ॥ २६२ ॥

इह प्रस्तुतगार्थोक्तान् सम्यक्त्यादिगुणानां श्रित्य द्विविधास्तावज्जीवा भवन्ति-पूर्वप्रतिपत्ताः प्रतिपद्यमानकाश्च, तत्र सम्यक्त्यस्य पूर्वप्रतिपत्ताः कदाचिदपि न व्यवच्छिद्यन्ते, लोकेऽसंख्यातानामभीषामविरहितं सर्वदेव भावादिति, प्रतिपद्यमानकास्तु सम्यक्त्यस्य कदाचिद्भवन्ति कदाचित्तु जघन्यतः समयमुत्कृष्टतस्तु सप्तकं-सप्ताहोरात्राणि यावन्न भवन्ति, उत्कर्षतः सप्ताहोरात्राणि यावत् त्रिष्वपि लोकेषु कदाचित् सम्यक्त्यस्य प्रतिपत्ता कोऽपि न प्राप्यत इति भावः, विरताविरतेरपि-देशविरतेः पूर्वप्रतिपत्ताः सर्वदेव,

हैमीवृषो
अंतरद्वारं
॥२७८॥

असरथाता सर्वदेव प्राप्यन्ते, प्रतिपद्यमानकानो त्वमीषां जघन्यत समय उत्कृष्टतस्त्वाद्यके ' विरयाविरइए होइ बारसग'-
मिति वचनाद् द्वादश दिनानि विरहकाल' प्रोक्तः, अनेन तु कुतोऽपि चतुर्दश दिनान्यसौ लिखित इति परमार्थमत्रापि न जानीमः,
सर्वविरतेरपि पूर्वप्रतिपन्ना सख्याता सर्वदेव प्राप्यन्ते, प्रतिपद्यमानकानां त्वेतेषां जघन्यत समय उत्कर्षतस्तु पञ्चदशाहो-
रात्राणि विरहकाल इति गार्थार्थ ॥ २६२ ॥ तदेव जीवगतभावाना कियतामपि लेशतोऽन्तरकालमभिधाय सर्वेषां विरहकालाभि-
धानस्याशक्यता प्रविभाव्यातिदिशब्दाह-

भवभात्रपरिर्त्तीण कालविभाग कमेणऽणुगमिन्ना । भावेण समुवउत्तो एव कुज्जउतराणुगम ॥ २६३ ॥

भवा-नारकादिजन्मलक्षणा भावास्तु-औदयिकादयस्तेषा भवभावानां परावृत्तयो विवक्षितेभ्यस्तेभ्योऽन्यत्र गतिलक्षणास्तासा
भवभावपरावृत्तीना कालद्वाराद्यभिहित कालविभाग विविक्षितम्-असर्कीर्णं कालस्वरूपमागमोक्तक्रमेणानुगम्य-ज्ञात्वा ' भावेन '
मन परिणामेन समुपयुक्त'-एकाग्रो भूत्वा एव-पूर्वोक्तानुसारेण प्रागनुक्तस्यापि जीवगतभावस्य कुर्यात्, किमित्याह-अन्तरानुयो-
गम्-अन्तरकालव्याख्यानम्, इदमुक्त भवति-विवक्षितभवाद्भवान्तरे गमनलक्षणा विवक्षितभावाच्च भावान्तरे सक्रमणस्वरूपा
परावृत्तिर्यावता कालेन भवति त कालभिभाग ज्ञात्वा उपलक्षणत्वाच्छेद्यावेदरुपायज्ञानदर्शनादिपरावृत्तीना च कालस्वरूपभाग-
मानुसारेणावगम्य पूर्वमनुक्तानामपि पदार्थानामुक्तानुसारेण सुबुद्धिः सिद्धान्तपरिकर्मितात्मा कश्चिदन्तरस्य विरहकालस्य व्याख्यान
विदध्यादिति गार्थार्थ ॥ २६३ ॥ तदेव चिन्वित जीवानाश्रित्यानन्तर, माम्प्रत तद्विपक्षभूतानामजीवानां तच्चिन्वत्यितुमाह-

परमाणू दब्बाणं दुपएसार्इणमेव खंधाणं । समओ अणंतकालोत्ति अंतरं नत्थि सेसाणं ॥ २६४ ॥
 ' परमाणू दब्बाणं ' ति एकैकविशकलितपुद्गलरूपाणां परमाणुद्रव्याणां जघन्यतः समय उत्कर्षतस्त्वसंख्येयः कालोऽन्तर-
 मिति शेषः, इदमत्र हृदयम्-यदा एकाकी परमाणुः कश्चिदन्येन परमाणुद्वयणुकत्रयणुकादिना द्रव्येण सह समयमेकं संयुज्य पुनरप्ये-
 काकिपरमाणुतां प्रतिपद्यते तदा परमाणोः पुनः परमाणुत्वभवने जघन्यतः समयोऽन्तरं भवति, यदा तु स एव परमाणुस्तेन-
 परमाण्वादिनाऽन्यद्रव्येण सह संयुक्तोऽसंख्येयं कालं स्थित्वा पुनः परमाणुत्वमश्नुते तदोत्कृष्टतोऽसंख्येयः कालोऽन्तरं भवति-
 उक्तञ्च-“ परमाणुस्स णं भंते ! अंतरं कालओ केच्चिरं होइ ? गोयमा ! जहण्णेणं एकं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं ” ति,
 ' दुपएसार्इणमेवे ' त्यादि द्वौ प्रदेशौ-परमाणुद्वयलक्षणौ यस्मिन्नसौ द्विप्रदेशः स्कन्धः स आदिर्येयां त्रिप्रदेशादीनां ते द्विप्रदे-
 शदयस्तेयां द्विप्रदेशादीनां स्कन्धानां जघन्यतः समय उत्कृष्टतस्त्वनन्तः कालोऽन्तरं भवति, इदमुक्तं भवति-इह विवक्षितेन
 केनापि द्विप्रदेशादिस्कन्धेनैकेन खण्डशः स्फुटित्वा द्रव्यान्तरेण वा संयुज्य परित्यक्ते द्विप्रदेशादिभावो विवक्षितेन
 दूर्ध्वं पुनः प्राप्ते च तस्मिन्नेकस्य द्विप्रदेशादिस्कन्धस्य परित्यक्ततत्परिणामस्य पुनस्तदवाप्तौ जघन्यतः समयोऽन्तरे प्राप्यते, यदा
 तु स एव द्विप्रदेशादिस्कन्धः खण्डशो विभिद्य द्रव्यान्तरैः सह संयोगवियोगादिभावमनुभवन्ननन्तं कालं परित्रस्य पुनरपि तैरेव
 परमाणुभिस्तमेव विवक्षितभावमासादयति तदोत्कृष्टतोऽनन्तः कालोऽन्तरे सिद्धो भवति, अन्ये त्वध्याहारमकृत्वा परमाणुद्रव्याणा-
 मप्युत्कृष्टतोऽनन्तमेव कालमन्तरे व्याचक्षते, तच्चायुक्तमेव, परमाणोः पुनः परमाणुत्वभवने व्याख्याप्रज्ञप्त्यादिध्वागमे-

भेदनेकेषु स्थानेषूक्तान्तरेऽसम्बन्धेयस्यैव कालस्य प्रतिपादितत्वादिति, ' नत्थि सेसाण ' ति उक्तात् पुद्गलास्तिकायात् शेषाणां धर्माधर्माकाशास्तिकायकालस्वरूपाणामजीवानां नास्त्यन्तरकालः, स्वरूपपरित्यागपुनस्तच्छाभयोरेतेष्वसम्भवात्, न हि स कश्चित्कालोऽस्ति यत्र धर्मास्तिकायादयो निजस्वरूपमपहाय पुन कालान्तरेण तत् प्रतिपद्यन्ते येनान्तरकालश्चिन्त्येत, अनाद्यपर्य-वमितपरिणामिकभावेन तेषां सर्वदेवावस्थितत्वादिति भाव इति गाथार्थ ॥ २६४ ॥ तदेव चिन्तित यथासम्भवमजीवानाम-प्यन्तर, तथा च मति जीवानजीवोश्चाश्रित्य समथिताऽन्तरकालचिन्ता, तत्समर्थने च षष्ठमन्तरद्वार समाप्तमिति ॥ अथ ' सत-पयपरूवणया दन्वपमाणा चे ' त्यादिगाथोक्तद्वारक्रमायात् सप्तम भावद्वारमभित्सुराह-

उवसम खइओ मीसो उदओ परिणाम सत्तिगओ य । छद्वा जीऽसमासो परिणामुदओ अजीवाण ॥२६५॥

इह सूत्रस्य सूचामाचत्वादेकदेशेन च समुदायस्य गम्यमानत्वाद् ' उवसमे ' त्यादिना सिद्धान्तपठिता औपशमिकादय पद् भावा निर्दिष्टा इति प्रतिपत्तव्यम्, तद्यथा- औपशमिक १ क्षायिक २ मिश्र क्षायोपशमिकः ३ औदयिक ४ परिणामिक ५ नाक्षिपातिक ६, तत्रोपशमनमुपशम- कर्मणोऽनुदयाक्षीणतावस्था भस्मपटलावच्छन्नाग्निवत् स एवोपशमिक तेन वा निर्दृत्त- औपशमिक, क्षय - कर्मणोऽपगम स एव तेन वा निर्दृत्त क्षायिक; कर्मणो यथोक्तौ क्षयोपशमावेव ताभ्या वा निर्दृत्त क्षायोप- शमिक दरविध्यात्तमस्मच्छन्नवह्विवत्, ज्ञानावरणादिकर्मणामात्मीयात्मीयस्वरूपेण विपाकतोऽनुभवनमुदय स एव तेन वा निर्दृ- च औदयिक, तेन २ रूपेण वस्तूना परिणमन-भवन परिणाम, स एव तेन वा निर्दृत्त. परिणामिक, एषोमेव निर्दिष्टभावानां

इत्यादिमेलकः सन्निपातः स एव तेन वा निर्वृत्तः सान्निपातिकः, एते षडप्यागमे भागा इत्युच्यन्ते तत्र विशिष्टहेतुभिः स्वभावतो वा जीवाजीवानां तत्रद्रूपतया भवनानि भावाः भवन्ति एभिर्गति वा भावाः, तदेवमेतान् षड् भावान् स्वरूपतो निरूप्य जीवनमांसु तत्सम्भवमुपदर्शयन्नाह- 'छद्वा जीवसमासो'ति मिथ्याष्टयादिकथतुद्गणितयोऽपि प्रस्तुतो जीवनमासः प्रकान्तभावपङ्क-सम्बन्धात् षोढा भवति, एते प्रस्तुताः षडपि भावा जीवानां प्राप्यन्त इति भावः, अजीवानां तर्हि कियन्ताञ्जी लभ्यन्ते इत्याह- 'परिणामुदओ अजीवाणं'ति अजीवानां शरीरधर्मास्तिकायादेनामोदयिकः परिणामिकश्च भावो भवति, नोपगमिकादय इति भावः, तत्राजीवानामोदयिको भाव ओदारिकादिशरीरेषु नामरूपोदियादिजनितः मुरुषफुक्कुरादिको भावनीयः, अन्ये तूदय एवोदयिक इति व्युत्पत्तेर्ब्रानावरणादिकर्मलक्षणेऽजिविद्योदयिकं भावमुपगणयन्ति, विपाकनोऽनुभवलक्षणस्योदयस्य जीने कर्मणि च स्थितत्वादिति गायार्थः ॥ २६५ ॥ आह- ननु य एते औपगमिकादयो भावा जीवानामुक्तास्तां मध्ये को भावः कस्मिन् कर्मणि भवतीत्याह--

उदईओ उवसमिओ म्इओ मीसो य मोहजा भावा । उवसमरदिया वाइसु हांनि उ सेसाइं ओवइए ॥२६६॥

ओदयिकोपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकलक्षणाश्चरागे भावा मोहनीयकर्मणि जाता मोहजा भवन्ति, मिथ्यात्वादिभेदभिन्ने मोहनीये कर्मणि एते चत्वारोऽपि भावा भवन्तीत्यर्थः, यो यस्मिन् गति भवति स तस्माज्जात इत्यपि व्यपदिश्यत एव, यथा रोगादौ सति जीवादिपूरुषा भ्रान्त्यादयः, ज्ञानादिगुणं हन्तुं शीलं येषां तानि घातीनि-ज्ञानावरणादिकर्मणि चत्वारि, एतेषु च

मरणे मोहनीयस्योक्तत्वादिह शेषाणि शीघ्रैव गम्यन्ते, अतस्तेषु ज्ञानदर्शनावरणान्तरायलक्षणेषु त्रिषु घातिकर्मस्वीपशामिकवज्या
एत एतौदयिकज्ञाधिकक्षारोपशमिरूक्षणा समनन्तरोक्तास्त्रयो भावा भवन्ति, औपशमिकस्तु मोहनीय वर्जयित्वा शेषकर्मसु न
गम्यन्ते, “ मोहसंसंगोवसमो ” इति वचनादिति, ‘ ह्येति उ सेसाइ ओदइए ’ चि विभक्तिव्यत्ययादुक्तशेषेषु तु भवोपग्राहिषु
वेदनीयायुर्नामिगोत्रलक्षणेषु तदुपु कर्मस्वौदयिको भावो भवति, न शेषा इत्यर्थे, आह- ननु क्षायिके भावे एतान्यपि वर्चन्ते एव,
त्रैलोक्यस्यादिप्लेनेषामपि क्षयसम्भवादन्यनोक्तत्वाच्च, यदाह “ मोहसंसंगोवसमो साओवसमो चउण्ह घाईण । खयपरिणामिय
उदया अट्टण्हवि इति कम्माण ॥ १ ॥ ” ति, सत्य, किन्तु यथा ज्ञानावरणादीना क्षये विशिष्टा केवलज्ञानादिका लब्धय-
प्रादुर्भवन्ति, नैरमतेषां श्रेय कारिद्विशिष्टा लब्धिरुद्भवन्ती समये समाकर्ण्यते, एका तु सिद्धत्वलब्धि सत्यपि न विवक्षिता, एक-
त्वादिति, अत गत्राप्येषां धायिको भावोऽत्र नाभिधित्सित, औदयिकस्तत्रभिहित, प्रस्तुतकर्मोदये वेदनादीना व्यक्तानामवोपल-
म्भादिति, अपरस्त्वाह-ननु कर्मणां त्रिपाकतोऽनुग्रहलक्षणं प्रागुदय प्रतिपादितं, स च जीवस्यैव सम्भवति, न कर्मणां, तेषां
त्रिपात्रागुभवस्याभावात्, तत् कथमेतान्यौदयिके भावे वर्चन्ते इति?, उच्यते, हन्त ! विस्मरणशीलोऽसि यतोऽनन्तरमेवोक्त
त्रिपाकानुग्रहलक्षणस्योदयस्यानुभूतिरि जीवेषुभवनीये कर्मणि च स्थितत्वादन्यतरामोवेऽपि तस्याभावादिति, सत्य, न किञ्चि-
द्विस्तृप्तं, किन्तुनेन न्यायेन कर्मण्यथित्यापशमिकादयोऽपि भावा अजीवानामपि प्राप्नुवन्ति, उपशमादीनामपि तत्कर्त्तरि
जीरे उपगमनीयादिके च कर्मणि स्थितत्वादिति, सत्यमेतत्, किन्तु विवक्षाप्रधानत्वात् ह्यनप्रवृत्तीनामौदयिकपारिणामिकावेव

भावौ अर्जीवानां विवक्षितौ, न त्वनया युक्त्या सम्भवन्तोऽप्यौपशमिकादय इत्यदोषः, अत एव च तत् केपांचिदेव मतं न सर्वेषां, कैश्चिदेकस्यैव परिणामिकभावस्याजीविव्यभ्युपगतत्वादिति, भवत्वेवं, तथापि प्रस्तुतगाथायां परिणामिको भावः कर्मणां कस्मान्नोक्तो, न च परिणामस्तेषां नास्ति, “ स्वयपरिणामिय उदया अट्टहवि ह्येति कस्माणं ” इत्यादिवचनादन्यत्राभिहितत्वात् समस्तवस्तुस्तोमव्यापकत्वेन परिणामस्य जनैरभ्युपगतत्वाच्चेति, साधुक्तं, किन्तु कर्मणामौदधिक एवोक्तदो भावो न परिणामिकः, तस्य न्यग्भूतत्वाद्, उक्तस्यैव चेह विवक्षितत्वादित्यलं विस्तरेणेति गाथार्थः ॥ २६६ ॥ साम्प्रतं क्षायिकादिभावजन्यान् लब्धि-विशेषान् विभागतो दर्शयन्नाह—

केवलिय नाणदंसण खाइयसम्मं च चरणदाणाई । नव खइया लद्धीओ उवसमिए सम्म चरणं च ॥ २६७ ॥

केवलज्ञानं केवलदर्शनं तथा ' खाइयसम्मं च 'त्यादि, क्षायिकसम्यक्तवं, क्षायिकचारित्रं तचान्तरायकर्मक्षयसमुद्भूता दानलब्धिः आदिशब्दाह्लाभभोगोपभोगवीर्यलब्धिपरिग्रहः, ततश्चैताः केवलज्ञानादिका नव लब्धयः क्षायिक्यः-क्षायिकभावसमुद्भूता भवन्ति, तथाहि-केवलज्ञानं केवलदर्शनं च निजनिजावरणक्षय एवोपजायते, क्षायिकसम्यक्तवमपि दर्शनमोहसप्तक्षये, क्षायिकचारित्रमपि चारित्रमोहक्षये, क्षायिकदानादिलब्धयस्तु पञ्चापि पञ्चविधान्तरायक्षय एवोपजायन्त इति क्षायिकत्वमेतासामिति, ' उवसमिए सम्मचरणं च ' ति इह सम्यक्तचरणयोरनुक्तमप्यौपशमिकत्वविशेषणं व्याख्यानतो द्रष्टव्यं, सर्वसम्यक्तचारित्रयोरौपशमिक-भावद्वययोगात्, ततश्चौपशमिकसम्यक्तवमौपशमिकचारित्रं चौपशमिक भाव एव वर्त्तते, न शेषेषु, औपशमिकं हि सम्यक्तवं

दर्शनसक्तं चारित्रं तु चारित्रमोहनीये उपशान्ते सम्भवति, अत औपशमिकभाववर्धित्वमनयोरिति गार्थः ॥२६७॥ अथ क्षायो-
पशमिकभाववर्धित्वो लब्धिविशेषानुपदर्शयन्नाह—
नाणा चउ अण्णाणा तिल्लि उ दस्सणातिग च गिल्धिम्मो । वेयय चउ चारित्त दाणाइग मिस्सगा भावा ॥ २६८ ॥
' मिस्सगा भावत्ति, एते ज्ञानादयो भावाजीवपर्याया मिश्रं क्षायोपशमिक भाव गच्छन्ति—कारणत्वेनाश्रयन्तीति
मिश्रगा क्षायोपशमिका भवन्ति, तथाहि मतिश्रुतावधिमनःपर्यायलक्षणानि चत्वारि ज्ञानानि मत्यनानश्रुताज्ञानविभगज्ञानरूपाणि
च त्रीण्यज्ञानानि यथास्वभावाकस्य मतिज्ञानावरणादिकर्मण क्षयोपशम एव भवन्ति, ' दस्सणातिग च'त्ति चक्षुरचक्षुरव-
धिदर्शनत्रिकं चक्षुदर्शनावरणादिक्षयोपशमे, गृह्णित्तमो देशविरतिरूप, सोऽप्यप्रत्याख्यानावरणकपायमोहनीयक्षयोपशमे, ' वेयय—'
त्ति वेद्यन्ते विपाकानुभवेन सम्यक्तत्त्वपुञ्जपुद्गला यत्र तद्देदक क्षायोपशमिक सम्यक्तत्त्व, तदपि दर्शनसप्तकक्षयोपशमे, 'चउ चारित्तं'
त्ति, सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपारिहारविशुद्धिकश्मसम्परायलक्षण चारित्रचतुष्क तु चारित्रमोहनीयक्षयोपशमे, ' दाणाइग ' त्ति
दानादिकान्तु एच्च लब्धयोऽन्तरायकर्मक्षयोपशमे भवन्ति, आह—नु दानादिलब्धय पूर्वं क्षायिक्य प्रोक्ता इह तु क्षायोपशमिक्य
इति कय न चिरोधो?, नैतदेवम्, अभिप्रायापरिज्ञानाद्, दानादिलब्धयो हि द्विविधा भवन्ति—अन्तरायकर्मण. क्षयसम्भविन्य
क्षयोपशमसम्भविन्यथ, तत्र पूर्वं या क्षायिक्योऽभिहितास्ताः क्षयसम्भविन्य केवलिन एव भवन्ति, यास्त्वह क्षायोपशमिक्य
प्रोच्यन्ते ता क्षयोपशमभाविन्यश्चस्थानामेव अवगन्तव्या इत्येवममी सर्वेऽपि प्रस्तुता भावाः क्षायोपशमिका भवन्तीति गार्थः
॥ २६८ ॥ अयोदयिकभावजन्यान् पारिणामिकभाववर्धित्वं जीवधर्मान् दिदर्शयिपुराह—

गङ्गायवेयलेसा कसाय अक्ष्ण अजय अस्सण्णी । मिच्छाहारे उदया जियभविथरियत्तियसहावो ॥२६९॥
 ' उदय'त्ति एते सर्वेऽपि गत्यादयो जीवपर्यायाः उदयाः-नरकगतिनामादिकर्मोदयजन्यत्वात् , कार्ये कारणोपचाराद् यथेदं
 मे शरीरं पौराणं कर्मत्यादि, ततश्च सर्वेऽप्यस्मी गत्यादयो जीवपर्याया औदयिकभाववर्तिन इति तात्पर्यं, तथाहि-योऽयं नारकत्व-
 तिर्यक्त्वमनुष्यत्वदेवत्वलक्षणो गतिपर्यायो जीवे प्रादुरस्ति स नरकगत्यादिनामकर्मोदय एव भवति, ' कार्य'त्ति पृथ्वीकायि-
 कत्वाप्कायिकत्वादिपर्यायोऽपि गतिजातिशरीरप्रत्येकस्थावरादिनामोदये सम्भवति, ' वेय ' त्ति स्त्रीवेदादिवेदत्रयं स्त्रीवेदपुरुषवेद-
 नपुंसकवेदमोहनीयकर्मोदये, लेश्यापङ्कं तु येषां मते कषायनिष्यन्दो लेश्यास्तदभिप्रायेण कषायमोहनीयकर्मोदये येषां तु योगपरि-
 गामो लेश्यास्तन्मतेन तु योगत्रिकजनकर्मोदये, अन्ये तु मन्यन्ते--यथा संसारस्थत्वमसिद्धत्वं वा समुदितकर्मोदये भवति
 तथा लेश्यापङ्कमपि, कषायास्तु क्रोधादयः कषायमोहनीयकर्मोदये, अज्ञानमपि विपर्यस्तबोधरूपं मत्यज्ञानादिकं ज्ञानावरणमि-
 थ्यात्वमोहनीयकर्मोदये, यत्तु पूर्वमस्यैव मत्याद्यज्ञानस्य क्षायोपशमिकत्वमुक्तं तद्वस्त्वबोधमात्रापेक्षया, सर्वमपि हि वस्त्वबोध-
 मात्रं विपर्यस्तमविपर्यस्तं वा ज्ञानावरणीयकर्मक्षयोपशम एव भवति, यत्पुनस्तस्यैव विपर्यासलक्षणमज्ञानत्वं तज्ज्ञानावरणमि-
 थ्यात्वमोहनीयकर्मोदय एव सम्पद्यत इत्येकस्यैवाज्ञानस्य क्षायोपशमिकत्वमौदयिकत्वं च न विरुद्ध्यत इति, एवमन्यत्रापि विरो-
 धपरिहारः कर्तव्य इति, अयतत्वम्-अविरतत्वं तदप्यप्रत्याख्यानावरणकषायोदये समुपजायते, असंज्ञित्वं तु मनोऽपर्यासिनाम-
 कर्मोदये ज्ञानावरणाद्युदये च समुदेति, मिथ्यादृष्टित्वं तु मिथ्यात्वमोहनीयोदये, आहारकत्वं तु बुद्ध्यावेदनीयाहारपर्याप्त्यादि-

कर्मादये सम्पद्यत इत्येव यथास्वकर्म्मोदयजन्यत्वादमी गत्यादयो जीवपर्याया सर्वेऽप्यौदयिका । आह-यथेव तर्हि निद्रापचक-
वेदनाहास्यरत्यरत्यादयोऽसिद्धत्वसत्सास्थत्वादयश्चापरेऽपि कर्म्मोदयजन्या पर्याया जीवेषु बहव सन्ति, तेऽपि कस्मादिह
नोक्ता ? ' सत्यम् ' उपलक्षणमात्रत्वादमीषा सम्भविनोऽप्येऽपि द्रष्टव्या इति । पारिणामिकभावमाह--' जिये ' त्यादि, जीवत्व
भव्यत्व इतरञ्च-अभव्यत्व, जीवस्य स्वभावः अनादिकालात् प्रवृत्त, आत्मगत स्वरूप अनादिपारिणामिको भाव इत्यर्थे इति
गाथार्थः ॥ २६९ ॥ अत्राह-ननु दर्शिता मोहजत्वादिरूपेण केवलज्ञानादिकार्यदर्शनद्वारेण च औदयिकादय पच भावाः, षष्ठस्तु
साभिप्रातिको भावो य आदौ जीवानामस्तित्त्वेनोक्त स कार्योदिदर्शनद्वारेण कापि न प्रोक्तः, सत्य, किन्तु यद्यौदयिकादिभावपच-
कव्यतिरिक्तोऽसौ भवेत्तदा तस्य कार्याद्यपि भिन्न दर्शयत, एतच्च नास्ति, औदमिकादिभावद्वयादिसयोगेनैव तस्यागमे निर्दिष्ट-
त्वात्, तथाहि-औदयिकादिभावपचकस्य दश द्विकसयोगा भवन्ति, दशैव च त्रिकसयोगा, पच चतुःसयोगा, एकस्तु पच-
कसयोग इत्येव प्ररूपणामात्रेण पञ्चविंशतिभङ्गनिष्पन्न साभिप्रातिको भावो भवति, परमार्थतस्त्वेतेषां मध्ये जीवेषु पडैव भङ्गा
प्राप्यन्ते, शेषास्तु विंशति प्ररूपणामात्रेणैव सति, न पुन कापि लभ्यन्ते, तत्र दशसु द्विकसयोगेषु मध्ये क्षायिकपारिणामिक-
भावद्वयनिष्पन्नो नवमो भगक सिद्धानां सम्भवति, क्षायिकस्य सम्यक्तत्वादेः पारिणामिकस्य तु जीवत्वस्य तेषु भावात्, शेषास्तु
नवद्विकयोगभगका प्ररूपणामात्रम्, अन्येषां हि सत्सारिजीवानामौदयिकी गति क्षायोपशमिक ज्ञानादिक पारिणामिक तु
जीवत्वमित्यादिभावत्रय जघन्यतोऽपि लभ्यत इति कथ तेषु द्विकयोगसम्भवः? इति भाव, त्रिकसयोगेष्वपि दशसु मध्ये औदयिक-
क्षायिकपारिणामिकभावत्रयनिष्पन्न पचमो भग' केनलिन. सम्भवति, तथाहि-औदयिकी मनुष्यगति क्षायिकाणि केवलज्ञाना-

दीनि पारिणामिकं तु जीवत्वमित्येते त्रयो भावास्तस्य सम्भवन्ति, औपशमिकस्त्वह नास्ति, मोहनीयाश्रयत्वेन तस्योक्तत्वात्, मोहनीयस्य च केवलिन्यसम्भवात्, तथा क्षायोपशमिकभावोऽत्राप्यास्य एव, क्षायोपशमिकज्ञानादेरस्यासम्भवात्, तस्मात् पारिशेष्याद्यथोक्तभावत्रयनिष्पन्न एव पंचमो भंगः केवलिनः सम्भवति, षष्ठस्त्वौदयिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावत्रयात्मको नारिकादिगतिचतुष्टयेऽपि प्राप्यते, तथाहि—औदयिकी अन्यतरा गतिः क्षायोपशमिकं ज्ञानादिकं पारिणामिकं तु जीवत्वमित्येतद्भावत्रयं सर्वास्वपि गतिषु जीवानां लभ्यते, शेषास्त्वष्टौ त्रिकयोगाः प्ररूपणामात्रं, काप्यसम्भवादिति, चतुष्कसंयोगेष्वपि पंचसु मध्ये औदयिकौपशमिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावचतुष्टयनिर्वर्तितस्तृतीयो भंगश्चतसृष्वपि गतिषु सम्भवति, तत्र भावत्रयभावना पूर्वोक्तैव, औपशमिकं तु सम्यक्त्वं प्रथमसम्यक्त्वलाभादिकाले भावनीयम्, एवमौदयिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावचतुष्टयानि ष्यन्नश्चतुर्थभंगोऽपि सर्वासु गतिषु सम्भवति, तत्रापि भावत्रयभावना सैव, क्षायिकं तु सम्यक्त्वमवगन्तव्यं, शेषास्तु त्रयश्चतुःसंयोगभंगक इत्येते षड् भंगका अत्र सम्भविनः प्रतिपादिताः, शेषास्तु विंशतिः संयोगोत्थानमात्रतयैव प्ररूपिता इति स्थितं, सम्भवपि च षड्सु भंगकेषु मध्ये एकस्त्रिकसंयोगभंगको द्वौ पुनश्चतुष्कसंयोगभंगमात्रतयैव प्ररूपिता इति स्थितं, सम्भवन्तीति निर्णीतम्, अतो गतिचतुष्टयभेदात्ते किल द्वादश विवक्ष्यन्ते, शेषास्तु द्विकयोगत्रिकयोगपंचकयोगलक्षणास्त्रयो भंगाः सिद्धकेवल्युपशान्तमोहानामेव यथाक्रमं निश्चिता इत्येकैकस्थानवर्तित्वादेते त्रय एवेत्यस्या विवक्षयाऽयं सान्निपातिको भावः स्था-

नान्तरे पञ्चदशविध' प्रोक्तो द्रष्टव्य , तदुक्तम्—' अविरुद्धसन्निवाह्यमेया एमेते पञ्जरस ' त्ति, तदेवमौदयिकादिभावपञ्चकसयोग-
साध्यत्वात् कार्योदिदर्शनद्वारेण पृथगसाविह नोक्त इत्यल विस्तरेण, प्रकृतमुच्यते ॥ २६९ ॥ पूर्वं जीवानां पडपि भावाः सम्भव-
न्तीति यदुक्त तदर्शित, यत् पुनरुक्तम् ' परिणामुदओ अजीवाण ' ति तदुपदेश्यन्नाह—

धम्ममधम्मागासा कालोत्ति य पारिणामिओ भावो । खधा देस पणसा अपू य परिणाम उदए य ॥ २७० ॥

धर्मधर्माकाशास्तिकाया' कालश्च पारिणामिको भाव , अनादिपारिणामिके भावेऽमी वर्तन्त इत्यर्थे, अनादिकालादारम्य
जीवपुद्गलाना गतिस्थित्युपष्टम्भावगाहदानपरिणामेन समयावलिकादिपरिणामेन चैपा परिणतत्वादिति, तथा स्कन्धा द्वयशुकादयो
अन्ताणुकस्कन्धपर्यन्ता देशाः तेषामेव स्थूलावयवाः प्रदेशस्त्वेपाभेव सूक्ष्मतरावयवा अणवस्त्वेकाकिपरमाणव इत्येव चतुर्वि-
धोऽपि पुद्गलास्तिकाय' पारिणामिके औदयिके च भावे वर्तते, द्वयशुकादिस्कन्धानां सादिकालात् तेन २ रूपेण परिणामात् मेर्यादिस्क-
न्धाना त्वनादिकालात् तेन २ स्वभावेन परिणामादिति, आह-ननु भवत्वेव सादिपारिणामिकेऽनादिपारिणामिके वा भावे पुद्गला-
स्तिकायस्य दृष्टि , औदयिके तु भावे कथमसौ वर्तते ? , कर्मणां विपाकानुभावो ह्युदय , स एव तेन वा निर्बृत्त औदयिक इति प्राग्
व्याख्यात, न चैतत् सामान्येन पुद्गलास्तिकायस्य सम्भवति, सत्य, किन्तु वर्णगन्धरसादीनां तु पुद्गलास्तिकायेऽप्यस्त्युदयोऽत-
स एव तेन वा निर्बृत्त औदयिक इत्यनया विवक्षयाऽस्याप्यौदयिकभाववृत्तित्व न विरुध्यते, पूर्वविवक्षा त्विह नापेक्षितैवेत्यदोष
इति गार्थार्थ ॥ २७० ॥ तदेव जीवाजीवाना यथासम्भव दर्शिता पडपि भावा , तथा च सति सप्तम भावद्वार समाप्तमिति ।
साम्प्रत ' सतपयपरूपणया दन्वपमाण चे ' त्यादिगाथाभिहितमल्पबहुत्वलक्षणमष्टम द्वारमभिधित्सुराह—

थोवा नरा नरेहि य असंखगुणिया हवंति नेरइया । तत्तो सुरा सुरेहि य सिद्धाणंता तओ तिरिया ॥ २७१ ॥

शेषगतिस्मन्धिजीवापेक्षया मनुष्यगतिवर्तिनो मनुष्यास्तावत् सर्वेभ्योऽपि स्तोकाः, अर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रमात्रवर्तित्वात्तेषां, तेभ्योऽप्यसंख्यातगुणिता नारका भवन्ति, रत्नप्रभादिसप्तश्रुवीभावित्वादकैकस्यां च पृथिव्यासंख्येयानां तेषां सद्भावात्, तेभ्योऽपि चासंख्येयगुणिताः सर्वेऽपि सुराः, भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्केषु द्वादशसु देवलोकेषु नवसु त्रैवेयकेषु पञ्चसु चानुत्तरविमानेषु ऽपि चासंख्येयगुणिताः महादण्डके तथैव पठितत्वाच्चेति, तेभ्योऽप्यनन्तगुणाः सिद्धाः, कालस्थानन्तत्वात् षण्मासान्ते च कस्यचिदवश्यं तेषां सद्भावात्, पुनरावृत्त्यभावात्, तेभ्योऽपि च तिर्यचोऽनन्तगुणाः, अनन्तेनापि कालैकनिगोदानन्तभागवर्तिनी- सिद्धिगमनात् तत्प्राप्तस्य च पुनरावृत्त्यभावात्, प्रतिनिगोदं च सिद्धानन्तगुणजीवराशिभावादिति गाथार्थः ॥ २७१ ॥

वराशेः सिद्धत्वात्, तिर्यग्गतौ चासंख्येयनिगोदसद्भावात्, प्रतिनिगोदं च सिद्धानन्तगुणजीवराशिभावादिति गाथार्थः ॥ २७१ ॥ अथ तिर्यगादिति वर्तिनीनां स्त्रीणां तत्प्रसंगतोऽन्येषां च नारकादीनामल्पबहुत्वमाह--

थोवा य मणुस्सीओ नरनरयतिरिखिवओ असंखगुणा । सुरदेवी संखगुणा सिद्धा तिरिया अणंतगुणा ॥२७२॥

पूर्वीक्तयुक्ति एव सर्वस्तोकास्तावन्मुष्यस्त्रियः, 'नरास्तु' मनुष्यास्तेभ्यः, असंख्येयगुणा इति सर्वत्र सम्बध्यते, आह-ननु स्थानान्तरे मनुष्येभ्यो मानुष्य एव सप्तविंशतिगुणाः सप्तविंशतिरूपाधिकाः प्रोक्ताः, यदाह- "तिगुणा तिरूवअहिया तिरिया- णं इस्थिया मुणेयव्वा । सत्तावीसगुणा पुण मणुयाणं तदहिया चैव ॥१॥ वत्तीसगुणा बत्तीसरूव अहिया य तह य देवाणं । देवीओ षण्णत्ता जिणेहिं जियरागदोसेहि ॥२॥" इह तु कथं ताभ्यो मनुष्या एवासंख्येयगुणाः?, सत्यं, किन्तु गर्भजनरापेक्षया

नार्योऽन्यत्र बह्व्य प्रोक्ता, इह तु सम्मूर्च्छजमनुष्यापेक्षया ताभ्यस्तेषामसल्येयगुणत्व, सम्मूर्च्छजमनुष्याणामसख्यातत्वात् मनुष्यीणा तु सख्यातत्वादित्यदोष, नरेभ्योऽपि पूर्वोक्तयुक्तितोऽसल्येयगुणा नारका, तेभ्योऽपि तिरश्च्योऽसरयेयगुणा, महादण्डके हि नारकेभ्योऽसल्येयगुणास्तिर्यकरूपुषा पठ्यन्ते तद्योपितस्तु तेभ्यस्त्रिगुणास्त्रिरूपाधिका इति युक्त तासां नारकापेक्षयाऽसल्येयगुणत्वम्, एताभ्योऽपि सुरा-सामान्येन देवा सख्यातगुणा, महादण्डके तथैव पठितत्वात्, तेभ्योऽपि देव्यसल्येयगुणा, देवेभ्यस्तासां द्वात्रिंशद्गुणाना द्वात्रिंशद्गुणाधिकाणां च पठितत्वात्, ताभ्योऽपि पूर्वोक्तिर्युक्तितोऽनन्तगुणा सिद्धा, तेभ्योऽप्युक्तन्यायात्तिर्यचोऽनन्तगुणा इति गार्थार्थ ॥२७२॥ अथ नरकादिगतिष्वेव नारकादीना स्वस्थान एवाल्लपबहुत्वमुपदर्शयन्नाह-

थोवा य तमतमाए कमसो घम्मतया असखगुणा । थोवा तिरिखलपञ्चत्तऽसख तिरिया अणतगुणा ॥ २७३ ॥

तमस्तमायां सप्तमनरकपृथिव्या नारका शेषनरकपृथ्वीनारकेभ्यः स्तोकाः, तेभ्य पृष्ठपृथ्वीनारकास्त्वसल्येयगुणाः, तेभ्योऽपि पचमपृथिव्यामसल्येयगुणा, एव क्रमेण तावन्नैय यावद् घर्मान्ता-रत्नप्रभापृथ्वीपर्यन्ता नारका शर्कराप्रभानारकेभ्यस्तेऽसरयेयगुणा इति यावद्दक्तव्यमित्यर्थ । उक्तं च नरकगतौ सनस्थानेऽल्पबहुत्वमथ तिर्यगगतौ तदाह स्तोकास्तिर्यगगतौ तिरश्च्य, ताभ्यस्तु पर्याप्तकाः पचेन्द्रियतिर्यचोऽसल्येयगुणाः, पर्याप्तपचेन्द्रियनपुसकतिरथा तिर्यक्स्त्रीभ्योऽसल्येयगुणत्वेन महादण्डके पठितत्वादिति, आह- भवत्वेव, किन्तु पर्याप्ततिरथा पचेन्द्रियत्वविशेषणमत्र कुतो लभ्यते ?, सत्य, तिरश्च्यस्तावत् पचेन्द्रिया एव

भवन्ति, तत्प्रस्तावादेतेऽपि पंचेन्द्रिया एव लभ्यन्ते, असंख्येयगुणत्वाभिधानाच्च, अन्यथा पर्याप्तैकेन्द्रियादितिरश्चामनन्तत्वात्ति-
रश्चीनां त्वसंख्येयत्वात्ताभ्यः सामान्येन पर्याप्तितिरश्चामनन्तगुणत्वमेव स्यादित्यलं विस्तरेण । पर्याप्तपंचेन्द्रियतिर्यग्भ्यस्तु सामान्ये-
नैकेन्द्रियादितिर्यचोऽनन्तगुणा इति गार्थार्थः ॥ २७३ ॥ अथ देवगतौ स्वस्थानेऽल्पबहुत्वमाह-

थोवाणुत्तरवासी असंखगुणवह्वी जाव सोहम्मो । भवणेसु वंतरेसु य संखज्जगुणा य जोइसिया ॥२७४॥

शेषदेवापेक्षया स्तोका एवानुत्तरविमानवासिनो देवाः, तेभ्यो ग्रैवेयकवर्चिनोऽसंख्येयगुणाः, एतेभ्योऽप्यच्युतेऽसंख्येयगुणाः
ततोऽप्यारणे इतोऽपि प्राणते अस्मादप्यानते कल्पेऽसंख्येयगुणा देवाः, एवं क्रमेण प्रतिकल्पमसंख्येयगुणा बृह्मस्तावन्नेया यावदी-
ज्ञानकल्पनिवासिदेवेभ्यः सौधर्मेऽसंख्येयगुणा देवा इति प्रस्तुतग्रन्थाभिप्रायः, स चासंगत इव लक्ष्यते, यतो महादण्डकेऽनुत्तर-
विमानवासिभ्य आनतकल्पं यावत् संख्यातगुणैव बृह्मरुक्ता, माहेंद्रदेवलोकेभ्योऽपि सनत्कुमारदेवाः संख्येयगुणाः, ईशानदेवेभ्योऽपि
सौधर्मे देवाः संख्येयगुणाः प्रोक्ता इति, सौधर्मदेवेभ्यो भवनेषु ये भवनपतिलक्षणा देवाः प्रतिवसन्ति तेऽसंख्येयगुणाः, एवमेतेभ्यो
व्यन्तरेष्वप्यसंख्येयगुणत्वं वाच्यं, व्यन्तरसुरेभ्यस्तु ज्योतिष्कदेवाः संख्येयगुणाः, महादण्डके तथैव पठितत्वादिति गार्थार्थः
॥ २७४ ॥ साम्प्रतं सामान्येनैकेन्द्रियत्वादिविशेषणविशिष्टानां जन्तूनामल्पबहुत्वमभिधित्सुराह-

पंचिंदिया य थोवा विवज्जएण वियला विसेसहिया । तत्तो य अणंतगुणा अणिंदिएणिंदिया कमसो ॥ २७५ ॥

द्वीन्द्रियादिजीवापेक्षया स्तोकास्तावत् पंचिंद्रियाः, तेभ्यस्तु विकलाः-द्वित्रिचतुरिन्द्रियलक्षणा विकलेन्द्रिया(विपर्ययेण)विशेषाभ्य-

धिका', इदमुक्त भवति-पंचन्द्रियेभ्यश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकास्तेभ्योऽपि त्रीन्द्रिया विशेषाभ्यधिका एतेभ्योऽपि द्वीन्द्रिया विशेषोपेता इत्येव विपर्ययेण पञ्चानुपूर्व्या विकलेन्द्रिया विशेषाधिका, 'ततो य अणन्ते' त्यादि, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रियेभ्योऽनिन्द्रिया - सिद्धा अनन्तगुणा', सिद्धम्यस्त्वेकन्द्रिया प्रागुक्तयुक्ति एवानन्तगुणा इति गार्थार्थ. ॥ २७५ ॥ अथ सामान्यैर्नव जन्तूना कायविशेष-
णविशेषितानामल्पबहुत्वमाह-

थोवा य तसा तत्तो तंउ असगा तओ विसेससहिया । कमसो भूदगवाऊ अकाय हरिया अणतगुणा ॥ २७६ ॥

शेषेतेन कायदिजीवोपेक्षया स्तोकास्तावत् नसा - नसकायिका जीवा, एतेभ्योऽप्यसख्येयगुणितास्तेज'कायिका, तेभ्योऽपि विशेषाधिका. क्रमेण भूप्रभृतय', इदमुक्त भवति तेज कार्तिकेभ्य पृथ्वीकायिका विशेषाधिकास्तेभ्योऽप्यज्जकायिका एतेभ्योऽपि वायुकायिकाः, इत्येव क्रमेणामीषा जन्तूनां विशेषाधिककर्त्तमिति, 'असाये'त्यादि, वायुभ्योऽप्यकाया -अयोगिकेचलिसिद्धा' समुदिता एवानन्तगुणा, तेभ्योऽपि हरितकाया-चनस्पतिकायिका जीवा सामान्येनानन्तगुणा, महादण्डके तथैव पठितत्वादिति युक्ति सर्वेन स्वयमेवाभ्यूयति गार्थार्थ ॥ २७६ ॥ अथ प्रस्तुतग्रन्थक्रान्तानामेव गुणस्थानलक्षणाना जीवसमासानामल्पबहुत्वमाह-

उचसामगा य थोवा खवग जिणे अप्पमत्त इयरे य । कमसो सखेज्जगुणा टेसविरय सासणेऽसग्वा ॥ २७७ ॥

मिस्ताऽसखेज्जगुणा अविरयसम्मा तओ असग्गुणा । सिद्धा य अणतगुणा तत्तो मिच्छा अणतगुणा ॥२७८॥

इहोपशमकग्रहणेन मोहोपशमका उपशान्तमोहाश्च गृह्यन्ते, क्षपकोपादानेनापि क्षपकाः क्षीणमोहाश्च स्वीक्रियन्ते, उपलक्षण-
व्याख्यानात्, ततश्च सर्वस्तोका एव उपशमकाः, क्षपकास्त्वेतेभ्यः संख्येयगुणाः, एतेषां चोपशमकक्षपकाणामेतदल्पबहुत्वमुभये-
षामप्युत्कृष्टपदसत्त्वे लभ्यमाने द्रष्टव्यम्, अन्यदा तूभयेऽप्यमी भवन्ति वा नवा, भवन्तोऽपि कदाचिदुपशमकाः स्तोकाः क्षपकास्तु
वर्त्तिनो यतयः संख्येयगुणाः, तेभ्यस्त्वितरे-श्रमत्तयतयः संख्येयगुणाः, एतेभ्योऽप्यप्रमत्तगुणस्थान-
सास्वादनास्तु कदाचित् सर्वथैव न भवन्ति, यदा तु भवन्ति तदा जघन्यपदे एको वा द्वौ वा यावदुत्कृष्टतो गतिचतुष्टयसम्भावित्वा-
देशविरतेभ्योऽसंख्येयगुणा भवन्ति, मिश्राः-सम्यग्मिथ्यादृष्टयो यदा भवन्ति तदोत्कृष्टतः सास्वादेनेभ्यः संख्यातगुणा भवन्ति,
तेभ्यस्तु अविरतसम्यग्दृष्टयः सर्वदेवासंख्येयगुणाः प्राप्यन्ते, एतेभ्योऽप्यनन्तगुणाः सिद्धाः, सिद्धेभ्योऽपि मिथ्यादृष्टयोऽनन्तगुणाः,
सर्वनिगोदजीवानां मिथ्यादृष्टित्वादित्यादियुक्तिः सुगमैवेति गाथाद्वयार्थः ॥ २७७-२७८ ॥ साम्प्रतमेतेषामेव गुणस्थानजी-
वसमासानां गतिचतुष्टये प्रत्येकमल्पबहुत्वमभिधित्नुर्नारकदेवगत्योरेकवक्तव्यत्वाद्युगपदेवाह—

सुरनरए सासाणा थोवा मीसा य संखगुणयारा । तत्तो अविरयसम्मा मिच्छा य भवे असंखगुणा ॥ २७९ ॥
सुरेषु नारकेषु च प्रत्येकं सति सम्भवे उत्कृष्टपदवर्त्तिनोऽपि सास्वादनाः स्तोकाः, मिश्राः-सम्यग्मिथ्यादृष्टय उत्कृष्टपदभाविनः,
संख्येयेन राशिना सास्वादनराशेरुणकारो येषां ते संख्येयगुणकाराः, संख्येयगुणा इत्यर्थः, तेभ्यस्तु-मिश्रेभ्योऽविरतसम्यग्दृष्टयोऽ-

सख्येयगुणा, तेभ्यो मिथ्यादृष्टयोऽसुरेयगुणा इति एतेषां मिथ्यादृष्टिसास्वादनिश्चाविरतलक्षणानां चतुर्णां जीवसमासानां देवनरकगतयोः पृथगल्पबहुत्व द्रष्टव्य, शेषाणां देशविरतादिजीवसमासानामत्रासम्भवादिति गाथार्थः ॥ २७९ ॥ अथ तिर्यग्गतौ सम्भविनां जीवसमासानामल्पबहुत्वमाह—

तिरिपसु देसविरया धोवा सासायणा असखगुणा । मरिसा य सख अजया असख मिच्छा अणतगुणा ॥ २८० ॥
तिर्यधु देशविरताः स्तोकाः, सास्वादनास्तु सति सम्भवे उत्कृष्टपदवर्तिनोऽसख्येयगुणा, मिश्चास्तेभ्यः सख्येयगुणाः, अविर-
तसम्यग्दृष्टयस्तेभ्योऽसख्येयगुणा, मिथ्यादृष्टयस्त्वमीभ्योऽनन्तगुणाः, शेषास्तु प्रमत्तादयो जीवसमासा इह न सम्भवन्त्येवेति
गाथार्थ ॥ २८० ॥ अथ मनुष्यगतावल्पबहुत्वमाह—

मथया सर्वेज्जगुणा गुणीस्तु मिच्छा भवे असखगुणा । एव अप्पायहृय दब्बपमाणेहि सोऽहज्जा ॥ २८१ ॥

मनुष्यगतौ तावच्चतुर्दशापि गुणस्थानकानि सम्भवन्ति, अतो मिथ्यादृष्टीना पृथगुपात्तत्वाच्छेषेषु सास्वादनादिष्वयोगिपर्य-
न्तेषु त्रयोदशसु गुणेषु त्रयोदशगुणस्थानवात्सिषु जीवेषु विषये मनुष्याः परस्परतो यथासम्भव सख्येयगुणा सर्वत्र वक्तव्याः,
मिथ्यादृष्टिवर्ज्यमनुष्यराशेरेव सख्येयत्वादिति भावः, मिथ्यादृष्टिमनुष्यास्त्वसख्येयगुणाः, इदमुक्तं भवति—मनुष्यगतौ सति सम्भवे
सर्वस्तोकास्तावदयोगिकेवलिनः, तेभ्यस्तु सम्भवमाश्रित्योत्कृष्टपदवर्तिन उपशमकाः सख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि क्षपकाः सख्येयगुणाः,
तेभ्योऽपि सयोगिकेवलिनः सख्येयगुणाः, तेभ्योऽप्यप्रमत्तयतयः सख्येयगुणाः, प्रमत्तयतयस्तेभ्यः सख्येयगुणाः, देशविरतास्तेभ्यः

संख्येयगुणाः, तेभ्योऽपि अचिरताः संख्येयगुणाः सास्वादनाः संख्येयगुणा मिश्राः संख्येयगुणाः, मिथ्यादृष्टयस्तु गर्भजान् सम्मूर्च्छजौश्च मनुष्यानाश्रित्येतेभ्योऽसंख्येयगुणाः, सास्वादनादीनि हि त्रयोदश गुणस्थानानि गर्भजानामेव मनुष्याणां सम्भवन्ति, ते च संख्याता एवेत्यतस्त्रयोदशसु गुणस्थानेषु यथासम्भवं पूर्वपूर्वापेक्षया उत्तरेत्तरं मनुष्याः सर्वत्र संख्यातगुणा एवोक्ताः, मिथ्यादृष्टिगुणस्थानके तु मिथ्यादृष्टयः सर्वमनुष्यानाश्रित्य मिश्रेभ्योऽसंख्यातगुणाः प्रोक्ता इति, तदेवं संक्षेपतो जीवसमासानामल्पवहुत्वं प्रतिपाद्योपसं- जिष्टधुरतिदेशमाह—' एव ' मित्यादि, एवमुक्तानुसारेणान्यदप्यल्पवहुत्वं जीवानां प्राज्ञः सिद्धान्तपरिकर्मितमतिः साधयेत्, कैहेतुभूतैः ?- प्रागभिहितद्रव्यप्रमाणैः, पृथिव्यादिजीवद्रव्याणां पूर्वं प्रमाणद्वारे यान्यभिहितानि संख्याविशेषरूपाणि प्रमाणानि तैहेतुभू- तैरित्यर्थः, इदमुक्तं भवति-प्रागभिहितानि जीवद्रव्यप्रमाणान्यवधार्य येभ्यो येषां यदल्पवहुत्वं सम्भवति तदागमाविरोधेन प्राज्ञः प्रतिपादयेदिति, तद्भयमेव सिद्धान्ताभिहितं विनेयजनानुग्रहाय किञ्चिदुपदर्शयामः—सर्वस्तोकास्तावन्मनोयोगिनो जीवाः, वाग्यो- गिनोऽसंख्यातगुणाः, अयोगिनोऽनन्तगुणाः, काययोगिनोऽनन्तगुणाः । सर्वस्तोकाः पुरुषवेदकाः स्त्रीवेदकाः संख्येयगुणाः अवेद- कास्त्वनन्तगुणाः नपुंसकवेदकास्तेभ्योऽप्यनन्तगुणाः । स्तोका अकयाथिणो मानोपयुक्तास्त्वनन्तगुणाः क्रोधोपयुक्ता विशेषाधिका मायोपयुक्ता विशेषाधिकाः लोभोपयुक्ता विशेषाधिकाः । स्तोकाः शुक्लेश्याजीनाः पमलेश्याः संख्येयगुणाः तेजोलेश्याः संख्येय- गुणाः अलेश्यास्त्वनन्तगुणाः कापोतलेश्यास्तेभ्योऽनन्तगुणाः नीलेश्या विशेषाधिकाः कृष्णलेश्या विशेषाधिकाः । स्तोकाः सम्य- ग्मिथ्यादृष्टयः सम्यग्दृष्टयोऽनन्तगुणाः मिथ्यादृष्टयोऽनन्तगुणाः । मनःपर्यायज्ञानिनः स्तोकास्तेभ्योऽवधिज्ञानिनोऽसंख्येयगुणाः आभिनयोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च स्वस्थाने तुल्याः पूर्वभ्यो विशेषाधिकाः, विभंगज्ञानिनोऽसंख्यातगुणाः केवलज्ञानिनोऽनन्त-

गुणाः, मत्पञ्चानि श्रुताज्ञानिनश्च स्वस्थाने तुल्याः पूर्वम्योऽनन्तगुणाः । अवधिदर्शनिनः स्तोकाः चक्षुर्दर्शनिनोऽसल्येयगुणाः केवलदर्शनिनोऽनन्तगुणाः । अचक्षुर्दर्शनिनोऽनन्तगुणाः । सर्वविरता स्तोकाः देशविरतास्त्वसल्येयगुणाः नोविरताविरताः पुनरनन्तगुणाः अविरतास्त्वम्योऽनन्तगुणाः । अनाकारोपयुक्ताः स्तोकाः साकारोपयुक्ताः सख्यातगुणाः, दर्शनोपयोगोपेक्षया ज्ञानोपयोगकालस्य सल्येयगुणत्वादिति । अनाहारका स्तोका आहारकास्त्वसल्येयगुणाः, अन्तर्मुहूर्त्तसमयराशिप्रमाणा हि दृक्षमनिगोदाः सर्वदेव विग्रहे वर्तन्ते, तेषु चैकविग्रहिकान्युक्त्वा शेषा अनाहारकाः, अन्ये तु दृक्षमनिगोदलीलाः, सर्वेऽप्याहारका इति पूर्वम्योऽसख्यातगुणाः । अपर्याप्तम्य पर्याप्ताः सल्येयगुणाः, सामान्यजीवानाश्रित्यैतदवगन्तव्य, विशेषतस्तु वादरपर्याप्तम्यस्तदपर्याप्ताः एव असल्येयगुणाः । वादरेम्योऽसल्येयगुणा दृक्षमा । अभव्याः स्तोका नोभव्यअभव्यरूपाः सिद्धास्त्वनन्तगुणा भव्याः, पुनरनन्तगुणा । दिशोऽप्याश्रित्य स्तोका जीवाः पश्चिमाया दिशि, पूर्वस्यां विशेषाधिका दक्षिणस्यां विशेषाधिकाः, उत्तरस्या तु विशेषाधिकाः, वादरजीवानाश्रित्येदमल्पबहुत्व, दृक्षमाणां सर्वास्वपि दिक्षु प्रायस्तुल्यत्वाद्, वादरेऽपि वनस्पतय एव बहवोऽस्तस्तदनुरोधेनैवाल्पबहुत्व, ते च वादरवनस्पतयो यत्रोदक वद्गु तत्र बहवो भवन्ति, यत्र त्विदमल्प तत्राल्पा एव भवन्ति, उदकं च बहु समुद्रेष्वेव प्राप्यते, प्राचीप्रतीच्योश्च समुद्राणा मध्येषु चन्द्रद्वयद्वीपा सन्ति, यत्र च तेषामवस्थान ततोदकाभावः, तद्भावे च वादरवनस्पत्यभावः, पश्चिमायां दिशि पुनरप्यय विशेषो यदुत तस्या पद्मसप्तत्यधिक योजनसहस्रमुर्ध्वस्त्वेन द्वादश योजनसहस्राणि विष्कम्भेण गौतमद्वीपोऽप्यधिक समस्ति, तदवष्टब्धे च प्रदेश जलाभावेन वादरवनस्पत्यभावादस्यां दिश्यल्पा जीवाः, पूर्वस्यां तु दिशि गौतमद्वीपामानाद्विशेषाधिकाः, दक्षिणस्या तु चन्द्रद्वयद्वीपाभावाद्द्विशेषाधिकाः, उत्तरस्या तु दिशि संरयातयोजनविस्तर-

द्वीपमध्ये संख्येयोजनकोटीकोट्य आयामविष्कम्भाभ्यां मानससरोवरमस्ति, ततोऽस्यां विशेषाधिका जीवाः, तदेवं सामान्येन जीवानां दिगाश्रितमल्पबहुत्वमाभिहितं, विशेषतोऽप्यव्यवधनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियतिरश्चामिदमेव प्रायोऽल्पबहुत्वकारणं, तेजोवायूनां तु मेरोः पश्चिमायां दिश्यधोलौकिकग्रामेषु बाह्यसद्भावाद् बहुत्वमन्यत्र त्वल्पत्वं इत्यादि सर्वमन्यत्र समयसमुद्रादधिगन्तव्यम्, ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लोकाश्रयेण स्तोका जीवास्तिर्यग्लोके ऊर्ध्वलोके त्वसंख्येयगुणाः, क्षेत्रस्यासंख्येयगुणत्वादसंख्येयगुणाः, अधोलोके तु क्षेत्रविशेषाधिक्याद्विशेषाधिका इत्यलं विस्तरेण, तदर्थिना तु प्रजापनातृतीयपदमन्वेपणियमिति गाथार्थः ॥ २८१ ॥ तदेवमभिहितं जीवगतमल्पबहुत्वं, साम्प्रतमजीवगतं तदभिधित्सुराह—

द्रव्यलक्षणोऽर्थो द्रव्यार्थस्तद्भावो द्रव्यार्थता भवे थोवा । तत्तो अणंतगुणिया पोग्गलदब्वा तओ समय ॥ २८२ ॥
वस्तूनि त्रीण्यपि प्रत्येकमेकैकद्रव्यत्वात् स्वस्थानं तुल्यान्युत्तरद्रव्यापेक्षया तु स्तोकानि भवन्ति, तेभ्यस्त्वनन्तगुणानि धर्माधर्माकाशास्तिकायलक्षणानि णि परमाणुद्व्यणुकन्यणुकान्यनन्ताणुकपर्यतानि, तेभ्योऽपि निर्धिभागकालांशरूपाः समयाः अनन्तगुणाः, तेषु हि पुद्गलद्रव्येषु मुख्येषु एकैकेन परमाण्वादिद्रव्येण अन्यान्यद्रव्यक्षेत्रकालभावसंयोगैरनन्ताः समयाः समनुभूतपूर्वाः एवमपरापरद्रव्यक्षेत्रकालभावसम्बन्धेनानन्ताः समयाः पुरस्तादप्यनुभविष्यन्त इति युक्तं पुद्गलद्रव्येभ्यः समयानामनन्तगुणत्वं, न च वक्तव्यमतीतसमयानां विनष्टत्वेन भविष्यतां चानुत्पन्नत्वेनावस्तुत्वात् वर्तमान एवैकः समयोऽवस्थितः, निरन्यविनाशस्यैकान्तासत उत्पादस्य चान्यत्र न्यक्षेण निराकृतत्वादिति गाथार्थः ॥ २८२ ॥ अथ धर्मास्तिकायाद्यजिवानामेव प्रदेशार्थतयाऽल्पबहुत्वमाह—

धम्माधम्मपणसा तुल्ला परमाणवो अणतगुणा । समया तओ अणता तह खपएसा अणगुणा ॥ २८३ ॥

धर्माधर्मास्तिकाययो प्रदेशा अत्येकमसख्येयत्वात् स्वस्थाने तुल्या पुद्गलास्तिकायादिप्रदेशेभ्यस्तु स्तोका इति स्वयमेव द्रष्टव्य, तेभ्य समस्तपुद्गलास्तिकायप्रदेशरूपा परमाणवोऽनन्तगुणा, एकैकधर्माधर्माकाशास्तिकायप्रदेशाद्यगोहेऽनन्ताना परमाणु-अणुकन्यणुकादिपुद्गलद्रव्यप्रदेशानामवगाढत्वादिति, पुद्गलद्रव्यप्रदेशेभ्यस्तु पूर्वोक्तयुक्तेरनन्तगुणा समया; तथा ख-लोकालोक-गतमाकाश तस्य प्रदेशा निरशा भागास्तेऽनन्तगुणास्त्वथैव समये दृष्टत्वादिति गार्थार्थे ॥ २८३ ॥ अथैपामेव धर्मास्तिकायाद्यजी-वप्रदेशाना जीवान मध्येऽधिकृत्याल्पबहुत्वमाह-

धम्माधम्मपणसेहितो जीवा तओ अणतगुणा । पोगलसमया खपि य पणसओ तेणऽणतगुणा ॥ २८४ ॥

धर्माधर्मास्तिकायप्रदेशेभ्यस्ततोऽनन्तर प्रदेशतो द्रव्यतो वाऽनन्तगुणा जीवा, एकैकास्मिन्नपि निगोदे च धर्माधर्मास्तिकाय-प्रदेशेभ्यो जीवद्रव्याणामनन्तगुणत्वात्, किं पुनः समग्राणाः, प्रतिजीवद्रव्य चासख्येयत्वात् प्रदेशाना धर्माधर्मप्रदेशेभ्यो यदनन्त-गुणत्व तत् सुबोधमेव, जीवास्तिकायप्रदेशेभ्यस्तु पुद्गलास्तिकायो द्रव्यतोऽप्यनन्तगुणः, किं पुनः प्रदेशतः, एकैकस्यापि जीवप्रदेश-स्यानन्तान्तै कर्मपुद्गलस्कन्धद्रव्यैरावेष्टितपरिवेष्टितत्वादिति, पुद्गलास्तिकायप्रदेशेभ्यस्त्वनन्तगुणाः समया इत्यत्रोक्तैव युक्ति, तेभ्योऽपि ख-लोकालोकाकाश प्रदेशतोऽनन्तगुणमिति गार्थार्थे. ॥२८४॥ तदेवमभिहित जीवाजीवगतमल्पबहुत्व, तदभिधाने चावासितम-ल्पबहुत्वद्वारं, तथा च सति विचारिताः सत्पदप्ररूपणतादिभिरष्टभिरपि द्वारैर्जीवसमासाः, एव सति व्याख्याता 'सत्पयपरूबणया दव्वपमाण चे' त्यादिगाथा, ततः समाप्त जीवसमासाख्य प्रकरणमिदं, तत्कर्तुंश्च प्रयासस्तदध्येतृश्रोतृजनप्रवृत्त्यैव सफलतामा-

सादयत्यतस्तदुत्साहनार्थं प्रकरणार्थोपयुक्तानां फलमाह-

बहुभंगदिष्टिवाए दिष्टथाणं जिणोवहट्ठानं । धारणपत्तट्ठो पुण जीवसमासत्थउवउत्तो ॥ २८५ ॥
जीवसमासस्य-प्रस्तुतप्रकरणस्यार्थः--अभिधेयलक्षणस्तत्र तदध्ययनपरावचनश्रवणचिन्तनद्वारेणोपयुक्तो जीवसमासार्थोपयुक्तो जन्तुर्भवति, कथंभूत इत्याह- 'धारणपत्तट्ठो' ति धारणे-अवधारणे स्थिरतया चेतसि व्यवस्थापने प्राप्तार्थः-समर्थः, केपमित्याह-दृष्टाश्च तेऽर्थाश्च- जीवादयो दृष्टार्थास्तेषां, क्व दृष्टार्थानामित्याह-परिकर्मस्त्रादिभेदाद् 'बहुभंगो' बहुभेदो यो दृष्टिवादस्तस्मिन् बहुभंगदृष्टिवादे, सर्वस्मिन्नागम इत्यर्थः; दृष्टिवादादेवैकादशांगथाः समुद्धरणाद् दृष्टिवादग्रहणेन सर्वस्याप्यागमस्य संप्रहादिति, पुनरपि कथंभूतानाम् ?-अर्थतो जिनोपदिष्टानां सूत्रतस्तु गणधरकथितानां, इदमुक्तं भवति-जिनागमदृष्टानामशेषविशेषयुक्तानां जीवाद्यर्थानामविस्मृत्या धारणे स जीवः समर्थो भवति यो जीवसमासार्थ उपयुक्तो भवति, अतस्तदर्थिना तदुपयोग एव सर्वदेव यतितव्यमिति गाथार्थः ॥ २८५ ॥ जीवसमासार्थोपयुक्तानामन्यदपि फलमाह-

एषं जीवाजीवे वित्थरभिहिए समासनिहिट्ठे । उवउत्तो जो गुणए तस्स मई जायए विउला ॥ २८६ ॥
जीवाजीवान् विस्तरतः सिद्धान्तेऽभिहितान्-प्रतिपादितान् अत्र त्वेवं-पूर्वोक्तेन प्रकारेण 'समासतः' संक्षेपतो निर्दिष्टान् 'उपयुक्तो' दत्तावधानो जीवः एतद् गुणयेत्-शृणुयात् अनुप्रेक्षेत च, तस्य विपुला-विस्तीर्णा मतिर्जायते, अयमर्थः-आगमे विस्तरोक्तान् अत्र तु पूर्वोक्तक्रमेण गाथासंक्षेपनिर्दिष्टान् सत्पदप्ररूपणतादिभावयुक्तान् जीवाजीवान् उपयुक्तो यः परिभाषयेत्स्यैतत् कुर्वतोऽभ्यासात् क्रमेणोचरोत्तरविशेषापानासादयन्ती 'विपुला' विस्तीर्णा मतिर्जायत इति गाथार्थः ॥२८६॥ एवं प्रकरणे समर्थिते निगमिभे च

‘ जीवा पागल समया दव्य पएसा य पज्जवा चेव । थोवाइ अणताइ विसेसमाहिया दुवेण्णता ॥ १ ॥

इति प्रक्षेपगाथा केषुचित् द्वादशेषु लिखिता दृश्यते, इयं च पूर्वटीकाकृताऽव्याख्याताऽपि विनियानुग्रहार्थं व्याख्यायते, तद्यथा-जीवादिपदानां स्तोकादिपदैः सह यथासंख्येन सम्बन्धः, ततः पुद्गलाद्यपेक्षया स्तोकास्तावज्जीवा, तेभ्यः पूर्वोक्त-युक्तिं पुद्गलाः सर्वेऽप्यनन्ता, अनन्तगुणा इत्यर्थे, समयास्तु तेभ्यः प्रागभिहितन्यायादेवानन्तगुणा, समयेभ्यस्तु सर्वद्रव्याणि विशेषाधिकानि, समया हि सर्वे प्रत्येक द्रव्यत्वेनैव सिद्धान्तेऽभिहिता, ततोऽन्यानि यानि जीवपुद्गलद्रव्याणि तान्येतदनन्तमे भागे वर्तन्ते, यच्च धर्माधर्माकाशास्तिकायलक्षण द्रव्यत्रय तेषु सर्वेष्वपि द्रव्येषु समयलक्षणद्रव्यराशौ मीलितेषु यो द्रव्यराशिः सम्पद्यते स केवलसमयद्रव्यराशिविशेषाधिको भवतीति सुबोधमेव, सर्वद्रव्येभ्यस्तु तत्प्रदेशा अनन्तगुणा, एकस्यापि लोकालोकाकाशद्रव्यस्य सर्वद्रव्यानन्तगुणप्रदेशत्वादिति, प्रदेशेभ्यस्तु पर्याया अनन्तगुणा, एकैकस्यापि प्रदेशस्यानुगतव्यावृत्तानन्तपर्यायात्मकत्वादिति गार्थार्थं ॥ १ ॥ तदेवमन्या अपि प्रक्षेपगाथाः सिद्धान्तानुसारेण याख्येया ॥

यद् वृत्ताविह वस्तु प्रायस्तत् समयसागराच्छिसितम् । मन्वृतिदोषदुष्ट तथापि शोध्य युधिः सर्वम् ॥ १ ॥

जीवसमासस्यैता वृत्तिं कृत्वा मयाऽपि यत् पुण्यम् । जीवादितत्त्वमवगम्य तेन शिवमाप्नुवन्तु जना ॥ २ ॥

श्रीप्रश्नवाहनकुलाम्बुनिधिप्रसूत, क्षोणीतलप्रथितकीर्तिरुदर्णशास्त्र ।

विश्वप्रसाधितविकल्पितवस्तुरुच्चश्रद्धायाश्रितप्रचुरनिर्भूतभव्यजन्तुः ॥ ३ ॥

ज्ञानादिकुमुमनित्तः फलितः श्रीमान् मुनीन्द्रफलवृन्दैः । कल्पद्रुम इव गच्छ. श्रीहर्षपुरीयनामास्ति ॥ ४ ॥

एतस्मिन् गुणरत्नरोहणगिरिगोम्भीर्यपाथोनिधस्तुंगत्वात्कृतक्षमाधरपतिः सौम्यत्वतारापतिः ।
सम्यग्ज्ञानविशुद्धसंयमपतिः स्वाचारचर्यानिधिः, शान्तः श्रीजयसिंहस्वरिभवन्निःसङ्गचूडामणिः ॥ ५ ॥
रत्नाकरादिवैतस्माच्छिष्यरत्नं बभूव तत् । स वागीशोऽपि नो मन्ये, यद्गुणग्रहणे प्रभुः ॥ ६ ॥
श्रीवीरदेवविद्युधैः सन्मन्त्राद्यतिशयप्रवरतैर्यैः । दुम इव यः संसिक्तः कस्तद्गुणकीर्त्तने शक्तः ? ॥ ७ ॥ तथाहि—
आज्ञा यस्य नरेश्वरैरपि शिरस्यारोप्यते सादरं, यं दृष्ट्वापि मुदं व्रजन्ति परमां प्रायोऽतिदुष्टा अपि ।
यद्ब्रह्मन्मुधिनिर्यदुज्वलवचःपीयूषपानोद्यतैर्गीवाणैरिव दुग्धसिन्धुमथने तृप्तिर्न लेभे जनैः ॥ ६ ॥
कृत्वा येन तपः सुदुष्करैर्विद्वुर्बुधैश्च प्रभोस्तीर्थं सर्वविदः प्रभावितमिदं तैस्तेः स्वकीर्यैर्गुणैः ।
शुक्लीकुर्वदशेषपिबन्धुहृदं भव्यनिचिद्धस्त्रहं, यस्याशास्वनिवारितं विचरति श्वेतांशुशुभ्रं यशः ॥ ७ ॥
यमुनाप्रवाहविरुधैर्मन्मुनिचन्द्रशरिसम्पर्कोत्सवः । भ्रमरसरितेव सकलं पवित्रितं येन भुवनतलम् ॥ ८ ॥
विस्फूर्जत्कालिकालुङ्गस्ततमः सन्तानलुप्तस्थितिः । प्रसंगेव विवेकभूधरशिरस्यासाद्य येनोदयम् ।
सम्यग्ज्ञानकरैश्चिरन्तनमृत्तिकुण्डः समुद्योतिषोः । सोऽभयदेवसूरिरिभवत्तेभ्यः प्रसिद्धो भुवि ॥ ९ ॥
तच्छिष्यलवप्रार्थयवगीतार्थसिद्धिर्जनैर्बुद्धिः । श्रीदेवचन्द्रसूरिभिरियमसुरचिता प्रकृतवृत्तिः ॥ १० ॥
प्रत्यक्षरगणनया चात्र सर्वग्रन्थाग्रमसुष्टुभां पद् सहस्राणि पद्मशताधिकानि सप्तविंशतिः श्लोकाः ॥ अङ्कतोऽपि ६६२७ ॥

हृदयपुरीयमलधारश्रीमद्वेदमचन्द्रसूरिसूत्रिता श्रीजीवसमासवृत्तिः सम्पूर्णा.

